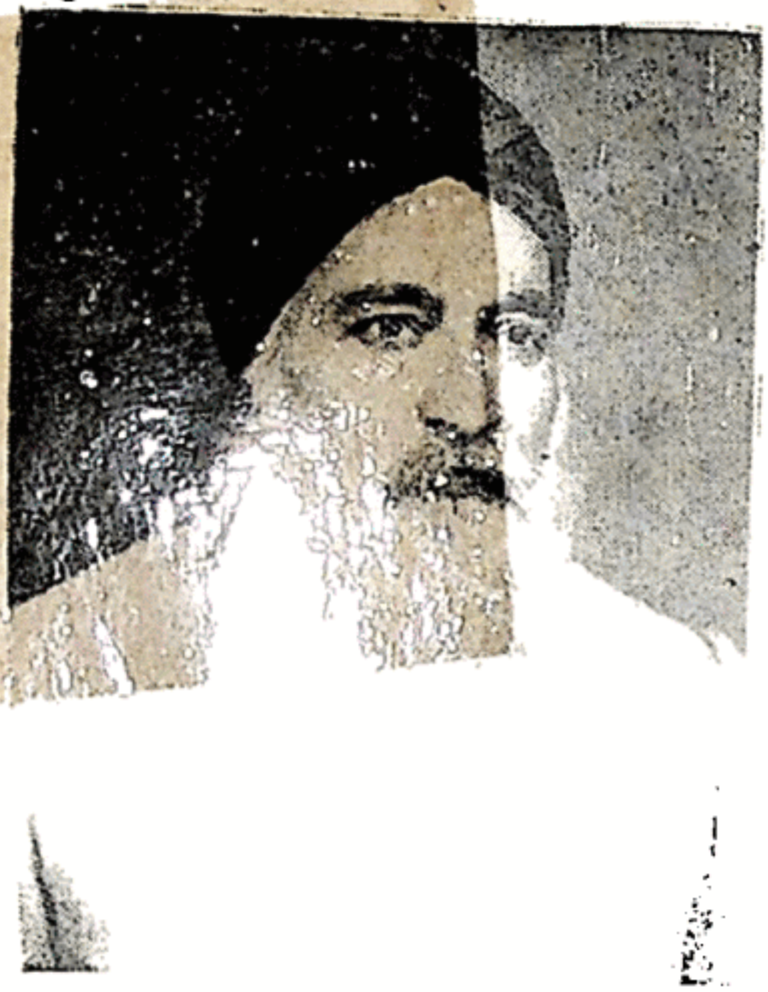

ਸਿੱਖ ਮਿਸਲਾਂ

ਗਿ. ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ
'ਸੀਤਲ'

Sri Satguru Jagjit Singh Ji Elibrary NamdhariElibrary@gmail.com

Sri Satguru Jagjit Singh Ji E-library

Sri Satguru Jagjit Singh Ji E-library has been created with the approval and personal blessings of Sri Satguru Uday Singh Ji. You can easily access the wealth of teaching, learning and research materials on Sri Satguru Jagjit Singh Ji E-library online, which until now have only been available to a handful of scholars and researchers.

This new Sri Satguru Jagjit Singh Ji E-library allows school children, students, researchers and armchair scholars anywhere in the world at any time to study and learn from the original documents.

As well as opening access to our historical pieces of world heritage, digitisation ensures the long-term protection and conservation of these fragile treasures. This is a significant milestone in the development of the Sri Satguru Jagjit Singh Ji E-Library, but it is just a first step on a long road.

Please join with us in this remarkable transformation of the Library. You can share your books, magazines, pamphlets, photos, music, videos etc. This will ensure they are preserved for generations to come. Each item will be fully acknowledged.

To continue this work, we need your help

Your generous contribution and help will ensure that an ever-growing number of the Library's collections are conserved and digitised, and are made available to students, scholars, and readers the world over. The Sri Satguru Jagjit Singh Ji E-Library collection is growing day by day and some rare and priceless books/magazines/manuscripts and other items have already been digitised.

We would like to thank all the contributors who have kindly provided items from their collections. This is appreciated by us now and many readers in the future.

Contact Details

For further information - please contact

Email: NamdhariElibrary@gmail.com

kirpal singh chana

ਸਿੱਖ ਮਿਸਲਾਂ

Sri Satguru Jagjit Singh Ji Elibrary NamdhariElibrary@gmail.com

Approved by D. P. I. Panjab.
Vide memo. No. 3/86-67-B (E. P.) Dated 28-10-67.

Approved by the Central Library
Commitee, Panjab.
vide No. PR (LIB)-55/13448, Dated 17-8-55.

Sri Satguru Jagjit Singh Ji Elibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਸਿੱਖ ਮਿਸਲਾਂ

ਲੇਖਕ
ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ 'ਸੀਤਲ'

ਮਿਲਨ ਦਾ ਪਤਾ
ਸੀਤਲ ਪੁਸਤਕ ਭੰਡਾਰ
ਸੀਤਲ ਭਵਨ, ਮਾਡਲ ਗਰਾਮ, ਲੁਧਿਆਣਾ—੨

ਮੁੱਲ ਸਾਢੇ ਪੰਜ ਰੁਪੈ ।

Sri Satguru Jagjit Singh Ji Elibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਸਭ ਹੱਕ ਕਰਤਾ ਦੇ ਰਾਖਵੇਂ ਹਨ।

ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ :
ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ 'ਸੀਤਲ'
ਮਾਲਕ :
ਸੀਤਲ ਪੁਸਤਕ ਭੰਡਾਰ
ਸੀਤਲ ਭਵਨ,
ਮਾਡਲ ਗਰਾਮ, ਲੁਧਿਆਣਾ—੨

ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ, ਸਤੰਬਰ, ੧੯੫੨ ਈ.
ਤਿੱਜੀ ਵਾਰ, ਮਈ, ੧੯੬੯ ਈ.

ਪ੍ਰਿੰਟਰ :
ਸੁਰਜੀਤ ਸਿੰਘ 'ਮਤਵਾਲਾ'
ਮਾਲਕ :
ਮਾਝਾ ਪ੍ਰਿੰਟਿੰਗ ਪ੍ਰੈਸ, ਮਾਡਲ ਗਰਾਮ, ਲੁਧਿਆਣਾ—੨.

Sri Satguru Jagjit Singh Ji Elibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਤਤਕਰਾ

ਮਿਸਲਾਂ ਕਿਵੇਂ ਬਣੀਆਂ ?	੭
੧. ਮਿਸਲ ਸੁਕਰਚੱਕੀਆਂ	੨੦
੨. ਮਿਸਲ ਭੰਗੀਆਂ	੩੦
ਤੈਮੂਰ ਦੇ ਹਮਲੇ	੪੯
ਸ਼ਾਹ ਜ਼ਮਾਨ ਦੇ ਹਮਲੇ	੫੮
੩. ਮਿਸਲ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਆਂ	੬੫
੪. ਮਿਸਲ ਕਨ੍ਹਈਆਂ	੭੭
੫. ਮਿਸਲ ਨਕਈਆਂ	੮੮
੬. ਮਿਸਲ ਸਿੰਘ ਪੁਰੀਆਂ (ਫ਼ੈਜ਼ਲਾ ਪੁਰੀਆਂ)	੯੩
੭. ਮਿਸਲ ਸ਼ਹੀਦਾਂ (ਨਿਹੰਗਾਂ)	੧੦੨
੮. ਮਿਸਲ ਨਸ਼ਾਨਾਂ ਵਾਲੀ	੧੦੯
੯. ਮਿਸਲ ਡੱਲੇਵਾਲੀਆਂ	੧੧੨
੧੦. ਮਿਸਲ ਕਰੋੜਾ ਸਿੰਘੀਆਂ	੧੧੬
੧੧. ਮਿਸਲ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆਂ (ਰਿ: ਕਪੂਰਥਲਾ)	੧੨੯
੧੨. ਮਿਸਲ ਫੂਲਕੀਆਂ	
ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ	੧੫੩
ਰਿਆਸਤ ਨਾਭਾ	੧੯੧
ਰਿਆਸਤ ਜੀਂਦ	੨੦੦
ਰਿਆਸਤ ਫ਼ਰੀਦ ਕੋਟ	੨੧੦
ਰਿਆਸਤ ਕਲਸੀਆਂ	੨੨੦

Sri Satguru Jagjit Singh Ji Elibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਮੁਢਲੀ ਬੇਨਤੀ

ਬੜੀ ਚਿਰੋਕਣੀ ਸੱਧਰ ਸੀ, ਕਿ ਇਹ ਜਿਹੜੀ ਇਤਿਹਾਸਕ ਲੜੀ (ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਤੋਂ ਲੈਕੇ ਮ. ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸੁਰਗਵਾਸ ਹੋਣ ਤਕ) ਅਰੰਭ ਕੀਤੀ ਸੀ, ਕਿਵੇਂ ਨਾ ਕਿਵੇਂ ਪੂਰੀ ਹੋ ਜਾਵੇ। ਅੱਜ ਇਹ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਤੇ ਦਿਆਲੂ ਪਾਠਕਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰੇਮ ਭਰੇ ਮਿਲਵਰਤਨ ਨਾਲ ਪੂਰੀ ਹੋ ਗਈ ਹੈ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਚੰਗੇ ਪਾਠਕਾਂ ਦਾ ਦਿਲੋਂ ਧੰਨਵਾਦੀ ਹਾਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਦਿਲ ਨਾਲ ਮੇਰੀ ਲਿਖਤ ਨੂੰ ਅਪਣਾ ਕੇ ਮਨੂੰ ਲਿਖਣ ਦਾ ਉਤਸ਼ਾਹ ਬਖ਼ਸ਼ਿਆ ਹੈ।

ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਲਿਖਾਰੀਆਂ ਦੀ ਲਿਖਤ ਤੋਂ ਇਹ ਪੁਸਤਕ ਰਚਣ ਵਿਚ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ ਗਈ ਹੈ, ਮੈਂ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਪੂਰੀ ਸ਼ਰਧਾ ਨਾਲ ਧੰਨਵਾਦੀ ਹਾਂ।

ਮੈਂ ਇਹ ਵੀ ਆਸ ਰਖਦਾ ਹਾਂ, ਕਿ ਦਸਾਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਂ ਦੀ ਪਵਿੱਤਰ ਜੀਵਨ ਕਥਾ (ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੇ ਗੁਰੂ) ਮੈਂ ਛੇਤੀ ਹੀ ਆਪਣੇ ਪਾਠਕਾਂ ਦੀ ਭੇਟਾ ਕਰਨ ਦੇ ਯੋਗ ਹੋ ਸਕਾਂਗਾ।

ਲੁਧਿਆਣਾ
੧੦—੧—੫੨

ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ
"ਸੀਤਲ"

Sri Satguru Jagjit Singh Ji Elibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਮਿਸਲਾਂ ਕਿਵੇਂ ਬਣੀਆਂ ?

ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ 'ਬਹਾਦਰ' ਦੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਣ ਪਿਛੋਂ ਦਸ ਸਾਲ ਸਿੰਘ ਬਿਲਕੁਲ ਚੁੱਪ ਰਹੇ । ਫੱਗਣ, ੧੭੮੨ ਬਿ. (੧੭੨੬ ਈ.) ਵਿਚ ਭਾਈ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਿੰਡ 'ਵਾਂ' ਵਾਲੇ ਸ਼ਾਹੀ ਫ਼ੌਜ ਨਾਲ ਲੜ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ। ਇਸ ਘਟਨਾ ਤੋਂ ਸਿੰਘ ਫੇਰ ਭੜਕ ਉਠੇ। ਉਹਨਾਂ ਥਾਂ ਥਾਂ ਲੁੱਟ ਮਾਰ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤੀ। ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਸੂਬੇਦਾਰ ਤੇ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਾਂਤ ਕਰਨ ਬਦਲੇ ਇਕ ਲੱਖ ਸਾਲਾਨਾ ਜਾਗੀਰ ਤੇ ਨਵਾਬੀ ਦਾ ਖ਼ਿਤਾਬ ਦਿਤਾ। ਪੰਥ ਨੇ ਵਿਸਾਖੀ ੧੭੯੦ ਬਿ. (੧੭੩੩ ਈ.) ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਸ. ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਫ਼ੈਜ਼ੁਲਪੁਰੀਏ ਨੂੰ ਨਵਾਬੀ ਦਾ ਖ਼ਿਤਾਬ ਦਿਤਾ। ਉਸ ਦਿਨ ਤੋਂ ਉਹ 'ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ' ਦੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਪ੍ਰਸਿਧ ਹੋਇਆ।

ਜਾਗੀਰ ਤੇ ਨਵਾਬੀ

ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਣ ਪਿਛੋਂ ਸਾਰੇ ਪੰਥ ਦਾ ਜਥੇਦਾਰ ਦੀਵਾਨ ਦਰਬਾਰਾ ਸਿੰਘ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ । ਉਹ ਸਾਵਣ, ੧੭੯੧ ਬਿ: (੧੭੩੪ ਈ.) ਵਿਚ ਸੁਰਗਵਾਸ ਹੋ ਗਿਆ, ਤੇ ਪੰਥ ਦਾ ਜਥੇਦਾਰ ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਬਣਿਆਂ । ਇਸ ਸਮੇਂ

ਜਥੇਦਾਰ ਦਰਬਾਰਾ ਸਿੰਘ

ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਜਥੇਦਾਰ

ਦੋ ਦਲ

ਪੰਜ ਜਥੇ

ਤਕ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਫੇਰ ਵਧ ਗਈ ਸੀ। ਸੋ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦੀ ਸੁਖਿਆਈ ਵਾਸਤੇ ਖ਼ਾਲਸਾ ਫ਼ੌਜ ਦੇ ਦੋ ਦਲ ਬਣਾ ਦਿਤੇ ਗਏ। ਬੁਢਾ ਦਲ ਤੇ ਤਰਨਾ ਦਲ। ਬੁਢਾ ਦਲ ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਜਥੇਦਾਰੀ ਹੇਠਾਂ ਅਕਾਲ ਬੁੰਗੇ ਰਿਹਾ। ਤਰਨਾ ਦਲ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਪੰਜਾਂ ਜਥਿਆਂ ਵਿਚ ਵੰਡ ਦਿਤਾ ਗਿਆ। ਉਹ ਪੰਜ ਜਥੇ ਇਹ ਹਨ :

੧. ਜ਼ਥਾ ਸ਼ਹੀਦਾਂ:--ਇਸ ਦੇ ਜ਼ਥੇਦਾਰ ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਨੱਥਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਗੁਰਬਖ਼ਸ਼ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਸਿਧ ਸਰਦਾਰ ਸਨ।

੨. ਜੱਥਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਸਰੀਆਂ :--ਇਸ ਦੇ ਜਥੇਦਾਰ ਸ. ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਤੇ ਸ. ਧਰਮ ਸਿੰਘ ਅੰਮਿਤਸਰੀਏ ਖੱਤਰੀ ਸਨ।

੩. ਬਾਬਾ ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ ਦਾ ਜਥਾ :--ਇਸ ਜਥੇ ਦਾ ਜਥੇਦਾਰ ਬਬਾ ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ ਭੱਲਾ ਸੀ, ਜਿਸਦੇ ਨਾਲ ਸ. ਮੀਰਾ ਸਿੰਘ ਭੱਲਾ, ਸ. ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਢਿੱਲੋਂ ਤੇ ਸ. ਬਾਘ ਸਿੰਘ ਹੱਲੋ-ਵਾਲੀਆ ਸਨ।

੪. ਜਥਾ ਡੱਲੇਵਾਲੀਆਂ :--ਇਸ ਦਾ ਜਥੇਦਾਰ ਦਸੌਂਧਾ ਸਿੰਘ ਗਿੱਲ ਜੱਟ, ਪਿੰਡ ਕੋਟ ਬੁਢੇ ਦਾ ਸੀ।

੫. ਰੰਗਰੇਟੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਜਥਾ :--ਇਸ ਵਿਚ ਬੀਰ ਸਿੰਘ, ਜਿਉਣ ਸਿੰਘ, ਮਦਨ ਸਿੰਘ, ਅਮਰ ਸਿੰਘ, ਨਾਮੀ ਸਰਦਾਰ ਸਨ।

ਤਰਨਾ ਦਲ ਦੇ ਜਥੇ ਬਾਹਰ ਦੌਰਾ ਕਰਨ ਚਲੇ ਗਏ। ਪਿਛੋਂ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਜਾਗੀਰ ਜ਼ਬਤ ਕਰ ਲਈ।

Sri Satguru Jagjit Singh Ji Elibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਫੇਰ ਲੁੱਟ ਮਾਰ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤੀ।

ਨਾਦਰ ਦਾ ਹਮਲਾ

੧੭੩੯ ਈ. ਵਿਚ ਨਾਦਰ ਨੇ ਹਿੰਦ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ, ਜਿਸਨੇ ਦਿੱਲੀ ਦਾ ਮੁਗ਼ਲ ਰਾਜ ਜੜ੍ਹਾਂ ਤਕ ਹਿਲਾ ਦਿਤਾ। ਏਸ ਸਮੇਂ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਅਮਲੀ ਤੌਰ ਤੇ ਕੋਈ ਵੀ ਸਰਕਾਰ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਨੂੰ ਗ਼ਨੀਮਤ ਜਾਣ ਕੇ ਸਿੰਘ ਸਾਰੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਜ਼ੋਰ ਪਕੜ ਗਏ। ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਪਹਿਲਾ ਕੱਚਾ ਕਿਲ੍ਹਾ ਰਾਵੀ ਦੇ ਕੰਢੇ ਉੱਤੇ 'ਡੱਲੇਵਾਲ' ਬਣਾਇਆ, ਜੋ ਪਿੱਛੋਂ ਖ਼ਾਨ ਬਹਾਦਰ ਨੇ ਢਾਹ ਦਿਤਾ।

ਸਰਕਾਰ ਨਾਲ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਇਹ ਘੋਲ ਜਾਰੀ ਰਿਹਾ। ਜਿਉਂ ਜਿਉਂ ਸਰਕਾਰ ਦਬਾਉਂਦੀ ਰਹੀ, ਤਿਉਂ ਤਿਉਂ ਸਿੰਘ ਵਧਦੇ ਗਏ। ੧੪ ਅਕਤੂਬਰ, ੧੭੪੫ ਈ. ਨੂੰ ਦਲ ਖ਼ਾਲਸੇ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਤੀਹ ਛੋਟੇ ਜਥਿਆਂ ਵਿਚ ਵੰਡਿਆ ਗਿਆ। ਉਹਨਾਂ ਤੀਹ ਜਥਿਆਂ ਦੇ ਸਰਦਾਰਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਇਹ ਹਨ :

ਛੋਟੇ ਛੋਟ ਜਥੇ

੧. ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ, ਫ਼ੈਜ਼ਲਾ ਪੁਰੀਆ (ਸਿੰਘ ਪੁਰੀਆ)
੨. ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ, ਪਿੰਡ ਨਾਰੋਕੇ, ਜ਼ਿਲਾ ਸਿਆਲਕੋਟ।
੩. ਗੁਰਬਖ਼ਸ਼ ਸਿੰਘ, ਕਲਸੀਆਂ।
੪. ਕਰੋੜਾ ਸਿੰਘ, ਪੈਜਗੜ੍ਹ, ਜ਼ਿਲਾ ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ।
੫. ਕਰਮ ਸਿੰਘ, ,, ,, ,,
੬. ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ, ਡੱਲੇਵਾਲ, ਪਰਗਣਾ ਕਲਾਨੌਰ।
੭. ਦਿਆਲ ਸਿੰਘ, ,, ,, ,,
੮. ਨੌਧ ਸਿੰਘ, ਸੁਕਰਚਕੀਆ।

Sri Satguru Jagjit Singh Ji Elibrary NamdhariElibrary@gmail.com

੯. ਚੰਦਾ ਸਿੰਘ, ਸੁਕਰਚਕੀਆ।
੧੦. ਕਾਲਾ ਸਿੰਘ, ਪਿੰਡ ਕੰਗ।
੧੧. ਖਿਆਲਾ ਸਿੰਘ, ,, ,, ।
੧੨. ਬਾਘ ਸਿੰਘ, ਪਿੰਡ ਹੱਲੋਵਾਲ।
੧੩. ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ,, ਆਹਲੂ।
੧੪. ਹਰੀ ਸਿੰਘ, ਪਿੰਡ ਪੰਜਵੜ।
੧੫. ਛੱਜਾ ਸਿੰਘ, ,, ,, ।
੧੬. ਦੀਪ ਸਿੰਘ 'ਸ਼ਹੀਦ'।
੧੭. ਸੁਧਾ ਸਿੰਘ 'ਸ਼ਹੀਦ'।
੧੮. ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਤਖਾਣ, ਮਾੜੀ ਕੰਬੋਕੀ।
੧੯. ਜਸਾ ਸਿੰਘ ਤਖਾਣ (ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਆ)।
੨੦. ਭੋਮ ਸਿੰਘ, ਕਨ੍ਹਈਆ।
੨੧, ਜੈ ਸਿੰਘ, ਕਨ੍ਹਈਆ।
੨੨. ਹਕੀਕਤ ਸਿੰਘ, ਕਨ੍ਹਈਆ।
੨੩. ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ, ਨਕਈ।
੨੪. ਸੱਦਾ ਸਿੰਘ, ਨਕਈ।
੨੫. ਕਰਮ ਸਿੰਘ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ (ਨਾਰਲੀ ?)
੨੬. ਧਰਮ ਸਿੰਘ, ,, ,, ।
੨੭. ਜਿਉਣ ਸਿੰਘ ਮਜ਼੍ਹਬੀ।
੨੮. ਬਦਨ ਸਿੰਘ ਮਜ਼੍ਹਬੀ।
੨੯. ਬੀਰ ਸਿੰਘ ਮਜ਼੍ਹਬੀ।
੩੦. ਅਘੜ ਸਿੰਘ।

ਇਹ ਜਥੇ ਆਪਣੇ ਆਪਣੇ ਸਰਦਾਰਾਂ ਦੇ ਮਾਤਹਿਤ ਲੁੱਟਮਾਰ ਕਰਨ ਵਿਚ ਸੁਤੰਤਰ ਸਨ, ਪਰ ਸਾਂਝੀ ਭੀੜ ਬਣੀ ਉੱਤੇ ਪੰਥ ਦੇ ਸਾਂਝੇ ਜੱਥੇਦਾਰ ਦੇ ਮਾਤਹਿਤ ਸਮਝੇ

Sri Satguru Jagjit Singh Ji Elibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਜਾਂਦੇ ਸਨ ।

ਅਬਦਾਲੀ ਦੇ ਹਮਲੇ

ਜਨਵਰੀ, ੧੭੪੮ ਈ. ਤੋਂ ਆਹਮਦ ਸ਼ਾਹ ਅਬਦਾਲੀ ਦੇ ਹਮਲੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਏ । ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਰਾਜ ਦਾ ਦਾਅਵੇਦਾਰ ਇਕ ਹੋਰ ਪਹਿਲਵਾਨ ਅਖਾੜੇ ਵਿਚ ਆ ਗਿਆ । ਸੋ ਆਪਣੇ ਨਿਸ਼ਾਨੇ ਤਕ

ਸਿੱਖ ਸਰਦਾਰ

ਪਹੁੰਚਣ ਲਈ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਕੰਮ ਹੋਰ ਔਖਾ ਹੋ ਗਿਆ । ਏਸ ਸਮੇਂ ਤਕ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਛੋਟੇ ਛੋਟੇ ਜਥਿਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਦੂਣੀ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਵਧ ਗਈ ਸੀ । ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਰਦਾਰਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਇਹ ਸਨ ।

੧ ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ. ਫ਼ੈਜ਼ੁਲਾਪੁਰ,
੨ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ, ਆਹਲੂ,
੩ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਭੰਗੀ, ਪੰਜਵੜ,
੪ ਝੰਡਾ ਸਿੰਘ ਭੰਗੀ. ਪੰਜਵੜ,
੫ ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ ਭੰਗੀ, ਪੰਜਵੜ,
੬ ਨੱਥਾ ਸਿੰਘ,
੭ ਮਤਾਬ ਸਿੰਘ, ਪਿੰਡ ਪੱਖ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ,
੮ ਚੜ੍ਹਤ ਸਿੰਘ ਕਨ੍ਹਈਆ,
੯ ਦੀਵਾਨ ਸਿੰਘ,
੧੦ ਗੁੱਜਰ ਸਿੰਘ,
੧੧ ਗਰਜਾ ਸਿੰਘ,
੧੨ ਨਿਬਾਹੂ ਸਿੰਘ,
੧੩ ਲਹਿਣਾ ਸਿੰਘ,
੧੪ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ, ਰੋੜਾਂਵਾਲਾ,
੧੫ ਸਾਂਵਲ ਸਿੰਘ ਰੰਧਾਵਾ, ਪਿੰਡ ਵਾਘਾ,
੧੬ ਗੁਰਬਖ਼ਸ਼ ਸਿੰਘ, ਪਿੰਡ ਦੋਦਾ.

Sri Satguru Jagjit Singh Ji Elibrary NamdhariElibrary@gmail.com

੧੭ ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ, ਪਿੰਡ ਕਲਾਲਵਾਲਾ,
੧੮ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ, ਪਿੰਡ ਚੈਨਪੁਰ,
੧੯ ਬਾਘ ਸਿੰਘ, ਪਿੰਡ ਕੋਟ ਸੈਦ ਮਹਿਮੂਦ,
੨੦ ਹਕੀਕਤ ਸਿੰਘ,
੨੧ ਮਹਿਤਾਬ ਸਿੰਘ, ਪਿੰਡ ਵਡਾਲਾ ਸੰਧੂਆਂ, ਜ਼ਿਲਾ ਸਿਆਲਕੋਟ,
੨੨ ਜੈ ਸਿੰਘ, ਪਿੰਡ ਕਾਹਨਾ,
੨੩ ਝੰਡਾ ਸਿੰਘ, ਪਿੰਡ ਕਾਹਨਾ,
੨੪ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ, ਪਿੰਡ ਕਾਹਨਾ,
੨੫ ਮਨੋਹਰ ਸਿੰਘ, ਪਿੰਡ ਕਾਹਨਾ,
੨੬ ਸੋਭਾ ਸਿੰਘ, ਪਿੰਡ ਕਾਹਨਾ,
੨੭ ਭੀਮ ਸਿੰਘ,
੨੮ ਅਮਰ ਸਿੰਘ, ਪਿੰਡ ਵਾਘਾ,
੨੯ ਸੋਭਾ ਸਿੰਘ, ਪਿੰਡ ਭਿੱਕਾ,
੩੦ ਬਘੇਲ ਸਿੰਘ, ਪਿੰਡ ਝੁਬਾਲ,
੩੧ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ, ਡੱਲੇਵਾਲੀਆ,
੩੨ ਹਰੀ ਸਿੰਘ, ਡੱਲੇਵਾਲੀਆ,
੩੩ ਨੌਧ ਸਿੰਘ, ਸੁਕਰਚਕੀਆ,
੩੪ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ, ਮਜੀਠਾ (ਨੌਧ ਸਿੰਘ ਦਾ ਸਹੁਰਾ),
੩੫ ਮਹਿਤਾਬ ਸਿੰਘ, ਪਿੰਡ ਜੁਲਕਾ,
੩੬ ਕਰੋੜਾ ਸਿੰਘ, ਪਿੰਡ ਪੈਜਗੜ੍ਹ,
੩੭ ਹਰਾ ਸਿੰਘ,
੩੮ ਲੱਜਾ ਸਿੰਘ,
੩੯ ਨੰਦ ਸਿੰਘ, ਪਿੰਡ ਸਾਂਘਣਾ,
੪੦. ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ, ਸੂਰਿਆਂਵਾਲਾ,
੪੧ ਅਮਰ ਸਿੰਘ, ਪਿੰਡ ਕਿੰਗਰਾ,

Sri Satguru Jagjit Singh Ji Elibrary NamdhariElibrary@gmail.com

੪੨ ਜੀਵਨ ਸਿੰਘ, ਪਿੰਡ ਕਿਲ੍ਹਾ ਜੀਵਣ ਸਿੰਘ,
੪੩ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ, ਸਿਆਲਕੋਟੀਆ,
੪੪ ਦੀਪ ਸਿੰਘ 'ਸ਼ਹੀਦ'
੪੫ ਨੱਥਾ ਸਿੰਘ, 'ਸ਼ਹੀਦ'
੪੬ ਮੋਹਰ ਸਿੰਘ, ਪਿੰਡ ਰਣੀਆਂ,
੪੭ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ, ਪਿੰਡ ਰਣੀਆਂ,
੪੮ ਬਾਘ ਸਿੰਘ, ਹੱਲੋਵਾਲੀਆ,
੪੯ ਝੰਡਾ ਸਿੰਘ, ਸੁਲਤਾਨਵਿੰਗ (ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ),
੫੦ ਮਿਰਜ਼ਾ ਸਿੰਘ, ਕਾਹਲੋਂ,
੫੧ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਮਾਨ, ਪਿੰਡ ਬੁਲਾਕੀ ਚੱਕ,
੫੨ ਮਾਲਾ ਸਿੰਘ, ਪਿੰਡ ਬੁਲਾਕੀ ਚੱਕ,
੫੩ ਬਹਾਲ ਸਿੰਘ, ਸ਼ੇਖੂਪੁਰਾ,
੫੪ ਅਮੀਰ ਸਿੰਘ, ਸ਼ੇਖੂਪੁਰਾ,
੫੫ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ,
੫੬ ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ,
੫੭ ਲਾਲ ਸਿੰਘ,
੫੮ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਮਾਨ, ਪਿੰਡ ਮਾਨਾਂ ਵਾਲਾ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ,
੫੯ ਮਹਿਤਾਬ ਸਿੰਘ, ਪਿੰਡ ਲਾਲਪੁਰਾ, ਤਸੀਲ ਤਰਨ-ਤਾਰਨ, ਜ਼ਿਲਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ,
੬੦ ਰੂਪ ਸਿੰਘ,
੬੧ ਅਨੂਪ ਸਿੰਘ, ਨਕਈ,
੬੨ ਦਸੌਂਧਾ ਸਿੰਘ,
੬੩ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਘੇਬਾ,
੬੪ ਧਰਮ ਸਿੰਘ ਖੱਤਰੀ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ,
੬੫ ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ, ਮਾੜੀ ਕੰਬੋਕੀ,

੬੬ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ, ਪਿੰਡ ਈਚੋਗਿੱਲ (ਪਿਛੋਂ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਆ ਅਖਵਾਇਆ)।

੨੯ ਮਾਰਚ, ੧੭੪੮ ਈ. ਨੂੰ ਵਿਸਾਖੀ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਇਹ ਸਾਰੇ ਜਥੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਕੱਠੇ ਹੋਏ। ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਮਤਾ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ, ਕਿ ਪੰਥ ਦੀ ਇਕ ਮਜ਼ਬੂਤ ਜਥੇਬੰਦੀ ਬਣਾਈ ਜਾਵੇ। ਇਹ ਮਤਾ ਸਾਰਿਆਂ ਪਰਵਾਨ ਕਰ ਲਿਆ ਤੇ ਸਾਰੇ ਪੰਥ ਦੀ ਸਾਂਝੀ ਜਥੇਬੰਦੀ ਦਾ ਨਾਂ 'ਦਲ ਖ਼ਾਲਸਾ' ਰਖਿਆ ਗਿਆ। ਦਲ ਖ਼ਾਲਸਾ ਦਾ ਜਥੇਦਾਰ ਸਰਬ ਸੰਮਤੀ ਨਾਲ ਸ. ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਚੁਣਿਆਂ ਗਿਆ। ਉਸਦੇ ਮਾਤਹਿਤ ਯਾਰਾਂ ਮਿਸਲਾਂ ਬਣਾਈਆਂ ਗਈਆਂ। ਯਾਰਾਂ ਮਿਸਲਾਂ ਇਹ ਹਨ :—

ਦਲ ਖ਼ਾਲਸਾ ਤੇ ਮਿਸਲਾਂ ਦਾ ਮੁਢ

੧. ਮਿਸਲ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ, ਜਥੇਦਾਰ ਸ. ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ, ਕਲਾਲ। (ਹੁਣ ਸਾਰੇ ਕਲਾਲ ਸਿੱਖ ਆਹਲੂਵਾਲੀਏ ਅਖਵਾਉਂਦੇ ਹਨ)।

੨. ਮਿਸਲ ਫ਼ੈਜ਼ੁਲਾਪੁਰੀਆਂ ਜਾਂ ਸਿੰਘਪੁਰੀਆਂ :— ਜਥੇਦਾਰ ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਫ਼ੈਜ਼ੁਲਾਪੁਰੀਆ (ਫ਼ੈਜ਼ੁਲਾਪੁਰ ਦਾ ਨਾਂ ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਨੇ 'ਸਿੰਘ ਪੁਰਾ' ਰਖ ਲਿਆ ਸੀ, ਜੋ ਅੱਜ ਤਕ ਪਰਚਲਤ ਹੈ)।

੩. ਮਿਸਲ ਸੁਕਰਚਕੀਆਂ :—ਜਥੇਦਾਰ ਨੌਧ ਸਿੰਘ ਸੁਕਰਚੱਕੀਆ (ਮ. ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦਾ ਪੜਦਾਦਾ)।

੪. ਮਿਸਲ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਵਾਲੀ :—ਜਥੇਦਾਰ ਦਸੌਂਧਾ ਸਿੰਘ (ਦਲ ਖ਼ਾਲਸਾ ਦਾ ਨਸ਼ਾਨ ਬਰਦਾਰ)।

Sri Satguru Jagjit Singh Ji Elibrary NamdhariElibrary@gmail.com

੫. ਮਿਸਲ ਭੰਗੀਆਂ :—ਜਥੇਦਾਰ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਭੰਗੀ, ਪਿੰਡ ਪੰਜਵੜ ।

੬. ਮਿਸਲ ਕਨ੍ਹਈਆਂ :—ਜਥੇਦਾਰ ਜੈ ਸਿੰਘ ਕਨ੍ਹਈਆ, ਪਿੰਡ ਕਾਹਨਾ ।

੭. ਮਿਸਲ ਨਕਈਆਂ :—ਜਥੇਦਾਰ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਨਕਈ, ਪਿੰਡ ਬਹਿੜਵਾਲ ।

੮. ਮਿਸਲ ਡੱਲੇਵਾਲੀ :—ਜਥੇਦਾਰ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ, ਪਿੰਡ ਡੱਲੇਵਾਲ ।

੯. ਮਿਸਲ ਸ਼ਹੀਦਾਂ :—ਜਥੇਦਾਰ ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ, 'ਸ਼ਹੀਦ' ।

੧੦. ਮਿਸਲ ਕਰੋੜਾ ਸਿੰਘੀਆਂ :—ਜਥੇਦਾਰ ਕਰੋੜਾ ਸਿੰਘ, ਪਿੰਡ ਪੈਜਗੜ੍ਹ ।

੧੧. ਮਿਸਲ ਸਾਂਘਣੀਆਂ :—(ਪਿਛੋਂ ਮਿਸਲ ਰਾਮ-ਗੜ੍ਹੀਆਂ) ਜਥੇਦਾਰ ਨੰਦ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਸਾਂਘਣਾ ।

(ਨੋਟ :—ਬਾਰ੍ਹਵੀਂ ਮਿਸਲ ਫੂਲਕੀਆਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਵਖਰੀ ਹੈ, ਜਿਸਦਾ ਬਾਨੀ ਸ. ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਪਟਿਆਲਾ ਹੈ ।)

ਵਿਸਾਖੀ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਪੰਥ ਵਿਚ ਮਿਸਲਾਂ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ । ਫਿਰ ਹਰ ਇਕ ਸਿੱਖ ਸਿਪਾਹੀ ਤੇ ਸਰਦਾਰ ਨੂੰ ਆਗਿਆ ਦਿਤੀ ਗਈ, ਕਿ ਉਹ ਜਿਸ ਮਿਸਲ ਵਿਚ ਚਾਹਵੇ, ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਜਾਵੇ । ਸ ਰਬ ਸੰਮਤੀ ਨਾਲ ਫ਼ੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ, ਕਿ ਹਰ ਮਿਸਲ ਅੰਦਰੂਨੀ ਮਾਮਲਿਆਂ ਵਿਚ ਸੁਤੰਤਰ ਹੋਵੇਗੀ, ਪਰ ਪੰਥ ਦੇ ਸਾਂਝੇ ਕੰਮ ਲਈ ਸਭ ਨੂੰ ਦਲ ਖ਼ਾਲਸਾ ਦੇ ਜਥੇਦਾਰ ਦਾ ਹੁਕਮ ਮੰਨਣਾ ਪਵੇਗਾ ।

ਏਸ ਦਿਨ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਕੱਚਾ ਕਿਲ੍ਹਾ 'ਰਾਮ

ਰਉਣੀ' ਬਨਾਉਣਾ ਅਰੰਭਿਆ, ਜੋ ਪਿਛੋਂ ਕਿਲ੍ਹਾ ਰਾਮਗੜ੍ਹ ਬਣਿਆਂ ।

ਰਾਖੀ ਪ੍ਰਬੰਧ

੧੭੫੫-੬ ਈ. ਵਿਚ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਹਿੱਸੇ ਉੱਤੇ 'ਰਾਖੀ' ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਾਇਮ ਕਰ ਲਿਆ । ਜਿਹੜੇ ਇਲਾਕੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ 'ਰਾਖੀ' ਵਿਚ ਆ ਗਏ ਤੇ ਫ਼ਸਲ ਵਿਚੋਂ 'ਦਲ ਖ਼ਾਲਸਾ' ਨੂੰ ਪੰਜਵਾਂ ਹਿੱਸਾ ਦੇਣਾ ਮੰਨ ਗਏ, ਉਹਨਾਂ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿਚ ਸਿੰਘ ਲੁੱਟਮਾਰ ਨਾ ਕਰਦੇ, ਸਗੋਂ ਉਹਨਾਂ ਇਲਾਕਿਆਂ ਨੂੰ ਹੋਰ ਲੁਟੇਰਿਆਂ ਹੱਥੋਂ ਲੁੱਟੇ ਜਾਣ ਤੋਂ ਬਚਾਉਂਦੇ। ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਇਲਾਕੇ ਖ਼ੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਰਾਖੀ ਵਿਚ ਆ ਗਏ। ਸਿੱਖ ਮਿਸਲਾਂ ਅੱਡੋ ਅੱਡ ਇਲਾਕਿਆਂ 'ਤੇ ਕਜ਼ਬਾ ਕਰ ਕੇ ਰਾਖੀ ਕਰਨ ਲੱਗੀਆਂ । ਸ. ਕਰੋੜਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ 'ਸ਼ਹੀਦ' ਸਤਿਲੁਜ ਤੋਂ ਦੱਖਣ ਵੱਲ ਚਲੇ ਗਏ। ਸਿੰਘ ਪੁਰੀਏ ਤੇ ਆਹਲੂਵਾਲੀਏ ਪੱਤਣ ਹਰੀ ਕੇ ਤੋਂ ਥੱਲੇ ਦਰਿਆ ਸਤਿਲੁਜ ਦੇ ਦੋਹੀਂ ਪਾਸੀਂ ਰਾਖੀ ਕਰਨ ਲੱਗੇ । ਨਕਈ ਮਿਸਲ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਨੱਕੇ ਦਾ ਇਲਾਕਾ (ਤਸੀਲ ਚੂਣੀਆਂ) ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਕਨ੍ਹਈਏ ਤੇ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਏ ਰਿਆੜਕੀ ਵਿਚ ਨੀਯਤ ਹੋਏ । ਸੁਕਰਚਕੀਏ ਤੇ ਭੰਗੀ ਦੁਆਬਾ ਰਚਨਾ ਤੇ ਚੱਜ ਵਿਚ ਕਾਬਜ਼ ਹੋ ਗਏ। ਨਸ਼ਾਨਾਂਵਾਲੀ ਤੇ ਡੱਲੇਵਾਲੀ ਮਿਸਲਾਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਰਹੀਆਂ, ਤਾਂ ਜੋ ਕਿਤੇ ਲੋੜ ਪਵੇ, ਤਾਂ ਮਦਦ ਦਿਤੀ ਜਾ ਸਕੇ ।

ਅਬਦਾਲੀ ਦਾ ਚੌਥਾ ਹਮਲਾ

ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਇਹ ਪ੍ਰਬੰਧ ਬਹੁਤਾ ਚਿਰ ਨਾ ਰਿਹਾ, ਜਾਂ ਅਬਦਾਲੀ ਨੇ ਨਵੰਬਰ, ੧੭੫੬ ਈ: ਵਿਚ ਚੌਥਾ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਇਸ ਹਮਲੇ ਵਿਚ ਅਬਦਾਲੀ ਨੇ ਦਿੱਲੀ, ਆਗਰਾ, ਮਥਰਾ

Sri Satguru Jagjit Singh Ji Elibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਤਕ ਸਾਰਾ ਇਲਾਕਾ ਲੁੱਟ ਲਿਆ ਤੇ ਸੂਬਾ ਸਰਹਿੰਦ ਆਪਣੇ ਰਾਜ ਵਿਚ ਮਿਲਾ ਲਿਆ (ਸੂਬਾ ਲਾਹੌਰ ਤੇ ਮੁਲਤਾਨ ਉਹ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਮਿਲਾ ਚੁਕਾ ਸੀ)। ਸੋ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਨਾ ਕੇਵਲ ਕੀਤਾ ਕਰਾਇਆ ਕੰਮ ਹੀ ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਗਿਆ, ਸਗੋਂ ਨਵੇਂ ਸਿਰਿਓਂ ਸਾਰਾ ਕਰਨਾ ਪੈ ਗਿਆ।

ਪੰਜਵੇਂ ਹਮਲੇ (ਪਾਨੀਪਤ ਦੀ ਤੀਸਰੀ ਲੜਾਈ) ਵਿਚ ਅਬਦਾਲੀ ਨੇ ਮਰਹੱਟਿਆਂ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰਾਂ ਸ਼ਕਸਤ ਦਿਤੀ। ਅਬਦਾਲੀ ਵਾਪਸ ਗਿਆ, ਤਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਕੁਛ ਦਿਨਾਂ ਵਾਸਤੇ ਲਾਹੌਰ ਉੱਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਕੇ ਸ. ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਨਾਂ ਦਾ ਸਿੱਕਾ ਚਲਾਇਆ। ਇਹ ਖ਼ਬਰਾਂ ਸੁਣ ਕੇ ਅਬਦਾਲੀ ਛੇਵੀਂ ਵਾਰ ਚੜ੍ਹ ਆਇਆ। ਉਸਨੇ ਇਹ ਹਮਲਾ ਕੇਵਲ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਖ਼ਤਮ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਕੀਤਾ। ਪੰਜ ਫ਼ਰਵਰੀ, ੧੭੬੨ ਈ. ਨੂੰ ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਸਖ਼ਤ ਲੜਾਈ ਹੋਈ। 'ਕੁਪ' ਤੋਂ ਬਰਨਾਲੇ ਤਕ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਲੋਥਾਂ ਨਾਲ ਭਰ ਗਿਆ। ਦਸ-ਬਾਰਾਂ ਹਜ਼ਾਰ ਸਿੱਖ ਸਿਪਾਹੀ ਤੇ ਅਠਾਰਾਂ-ਵੀਹ ਹਜ਼ਾਰ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਬਾਲ ਬੱਚੇ ਤੇ ਇਸਤਰੀਆਂ ਕਤਲ ਕੀਤੇ ਗਏ। ਇਸ ਲੜਾਈ ਨੂੰ ਸਿੱਖ 'ਵੱਡਾ ਘਲੂਘਾਰਾ' ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਏਸ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਨੁਕਸਾਨ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਹੋਇਆ, ਪਰ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਤੋਂ ਅਬਦਾਲੀ ਦਾ ਭੈ ਅਸਲੋਂ ਲਹਿ ਗਿਆ। ਏਥੋਂ ਤਕ, ਕਿ ਘਲੂਘਾਰੇ ਤੋਂ ਅੱਠ ਮਹੀਨੇ ਪਿਛੋਂ ਪਿਪਲੀ ਸਾਹਿਬ (ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ) ਦੀ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਅਬਦਾਲੀ ਸਿੱਖਾਂ ਤੋਂ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਾਰ ਕੇ ਗਿਆ (੧੭ ਅਕਤੂਬਰ, ੧੭੬੨ ਈ.)

ਵੱਡਾ ਘਲੂਘਾਰਾ

ਦਸੰਬਰ, ੧੭੬੨ ਈ. ਵਿਚ ਅਬਦਾਲੀ ਵਾਪਸ ਕਾਬਲ ਨੂੰ ਗਿਆ, ਤਾਂ ਸਿੰਘ ਫੇਰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਕੱਠੇ ਆ

Sri Satguru Jagjit Singh Ji Elibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਹੋਏ । 'ਦਲ ਖ਼ਾਲਸੇ' ਦੀ ਜਥੇ ਬੰਦੀ ਫੇਰ ਨਵੇਂ ਸਿਰਿਓਂ ਕੀਤੀ ਗਈ । ਸਾਰੇ ਪੰਥ ਦੇ ਦੋ ਵੱਡੇ ਜਥੇ 'ਬੁਢਾ ਦਲ' ਤੇ 'ਤਰਨਾ ਦਲ' ਬਣਾਏ ਗਏ । ਬੁਢਾ ਦਲ ਦਾ ਜਥੇਦਾਰ ਸ. ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਬਣਿਆਂ ।

ਬੁਢਾ ਦਲ ਤੇ ਤਰਨਾ ਦਲ

ਇਸ ਵਿਚ ਛੇ ਮਿਸਲਾਂ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਈਆਂ : ਆਹਲੂਵਾਲੀਆਂ ਦੀ, ਸਿੰਘਪੁਰੀਆਂ ਦੀ, ਡੱਲੇਵਾਲੀਆਂ ਦੀ, ਕਰੋੜਾ ਸਿੰਘੀਆਂ ਦੀ, ਨਸ਼ਾਨਾਂ ਵਾਲੀ ਤੇ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੀ । ਇਸ ਦਲ ਨੂੰ ਮੁਲਕ ਵਿਚ ਲੁੱਟਮਾਰ ਕਰਨ ਤੇ ਵੈਰੀਆਂ ਨੂੰ ਸਜ਼ੌਂ ਦੇਣ ਦਾ ਕੰਮ ਸੌਂਪਿਆ ਗਿਆ । ਤਰਨਾ ਦਲ ਦਾ ਜਥੇਦਾਰ ਸ. ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਭੰਗੀ ਬਣਿਆਂ । ਇਸ ਵਿਚ ਪੰਜ ਮਿਸਲਾਂ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਈਆਂ : ਭੰਗੀਆਂ ਦੀ, ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਆਂ ਦੀ, ਕਨ੍ਹਈਆਂ ਦੀ, ਨਕਈਆਂ ਦੀ ਤੇ ਸੁਕਰਚਕੀਆਂ ਦੀ । ਇਸ ਦਲ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਗੁਰਧਾਮਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਬਖ਼ਸ਼ੀ ਗਈ ।

ਤਰਨਾ ਦਲ ਨੇ ਕਸੂਰ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਲੁੱਟ ਲਿਆ ਤੇ ਬੁਢਾ ਦਲ ਨੇ ਦੁਆਬਾ ਜਾਲੰਧਰ ਲੁੱਟ ਲਿਆ । ਫਿਰ ਦੋਹਾਂ ਦਲਾਂ ਰਲ ਕੇ ਬਟਾਲਾ ਮਾਰ ਲਿਆ। ਫਿਰ ਸਰਹਿੰਦ ਫ਼ਤਹਿ ਕਰਨ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਹੋਣ ਲੱਗੀ । ਏਸ ਜੰਗ ਵਿਚ ਬਾਰਾਂ

ਜ਼ੈਨਖ਼ਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰ ਕੇ ਸੂਬਾ ਸਰਹਿੰਦ ਉੱਤੇ ਕਬਜ਼ਾ

ਮਿਸਲਾਂ ਹੀ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਈਆਂ । ਅੰਤ ਇਕ ਲਹੂ ਡੋਲ੍ਹਵੀਂ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ੪ ਮਾਘ, ੧੮੨੦ ਬਿ. (੧੪ ਜਨਵਰੀ, ੧੭੬੪ ਈ.) ਨੂੰ ਸਰਹਿੰਦ ਦਾ ਸੂਬੇਦਾਰ ਜ਼ੈਨਖ਼ਾਂ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ । ਏਸ ਦਿਨ ਤੋਂ ਸਿੱਖ ਮਿਸਲਾਂ ਦਾ ਰਾਜ ਆਰੰਭ ਹੋਇਆ । ਸੂਬਾ ਸਰਹਿੰਦ—ਬਵੰਜਾ ਲੱਖ ਦਾ ਇਲਾਕਾ—ਅੱਠਾਂ ਮਿਸਲਾਂ (ਆਹਲੂਵਾਲੀਆਂ,

Sri Satguru Jagjit Singh Ji Elibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਸਿੰਘਪੁਰੀਆਂ, ਭੰਗੀਆਂ, ਡੱਲੇਵਾਲੀਆਂ, ਸ਼ਹੀਦਾਂ, ਕਰੋੜਾ ਸਿੰਘੀਆਂ, ਨਸ਼ਾਨਾਂ ਵਾਲੀਆਂ ਤੇ ਫੂਲਕੀਆਂ) ਨੇ ਆਪਸ ਵਿਚ ਵੰਡ ਲਿਆ। ਅਪ੍ਰੈਲ ਵਿਚ ਬਾਕੀ ਮਿਸਲਾਂ ਨੇ ਦੁਆਬਾ, ਰਿਆੜਕੀ, ਮਾਝਾ, ਨੱਕਾ ਤੇ ਰੁਹਤਾਸ ਤਕ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਜਾ ਮੱਲਿਆ। ਏਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਮਨਾ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਅਟਕ ਤਕ ਦਾ ਪੰਜਾਬ ਸਿੱਖ-ਮਿਸਲਾਂ ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ ਆ ਗਿਆ। ੧੫ ਮਈ, ੧੭੬੫ ਈ. ਨੂੰ ਸਿੱਖਾਂ ਪੂਰੀ ਤਰਾਂ ਲਾਹੌਰ 'ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ।

ਅਬਦਾਲੀ ਦੇ ਆਖ਼ਰੀ ਦਿਨ

ਦਸੰਬਰ ੧੭੬੬ ਈ. ਵਿਚ ਅਬਦਾਲੀ ਨੌਂਵੀਂ ਵਾਰ ਚੜ੍ਹ ਆਇਆ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਲਾਹੌਰ ਛਡਣਾ ਪਿਆ। ਅਬਦਾਲੀ ਵਾਪਸ ਗਿਆ, ਤਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਫੇਰ ਲਾਹੌਰ 'ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ। ਅਬਦਾਲੀ ਦੇ ਅਖ਼ੀਰੀ ਦੋਵੇਂ ਹਮਲੇ ਬੜੇ ਕਮਜ਼ੋਰ ਸਨ। ਦਸਵੀਂ ਵਾਰ (ਦਸੰਬਰ, ੧੭੬੮ ਈ.) ਨੂੰ ਉਹ ਝਨਾਂ ਤੋਂ, ਤੇ ਯਾਰ੍ਹਵੀਂ ਵਾਰ (ਦਸੰਬਰ ੧੭੬੯ ਈ.) ਨੂੰ ਉਹ ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਬਿਨਾਂ ਲੜਿਆ ਜਿਹਲਮੋਂ ਪਾਰੋਂ ਹੀ ਮੁੜ ਗਿਆ। ਇਸ ਵੇਲੇ ਸਾਰੇ ਪੰਜਾਬ ਉੱਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਰਾਜ ਹੋ ਚੁਕਾ ਸੀ, ਤੇ ਸਾਰਾ ਇਲਾਕਾ ਬਾਰਾਂ ਮਿਸਲਾਂ ਵਿਚ ਵੰਡਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ*। ਇਸ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਮਿਸਲਾਂ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਵਖਰਾ ਵਖਰਾ ਹੋ ਗਿਆ।

---

*ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ੧੭੭੦ ਈ. ਤਕ ਦਾ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ 'ਸਿੱਖਰਾਜ ਕਿਵੇਂ ਬਣਿਆਂ ?' ਵਿਚ ਵੇਰਵੇ ਨਾਲ ਲਿਖਿਆ ਜਾ ਚੁਕਾ ਹੈ, ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਏਥੇ ਨਹੀਂ ਦੁਹਰਾਇਆ।

Sri Satguru Jagjit Singh Ji Elibrary NamdhariElibrary@gmail.com

੧. ਮਿਸਲ ਸੁਕਰਚਕੀਆਂ

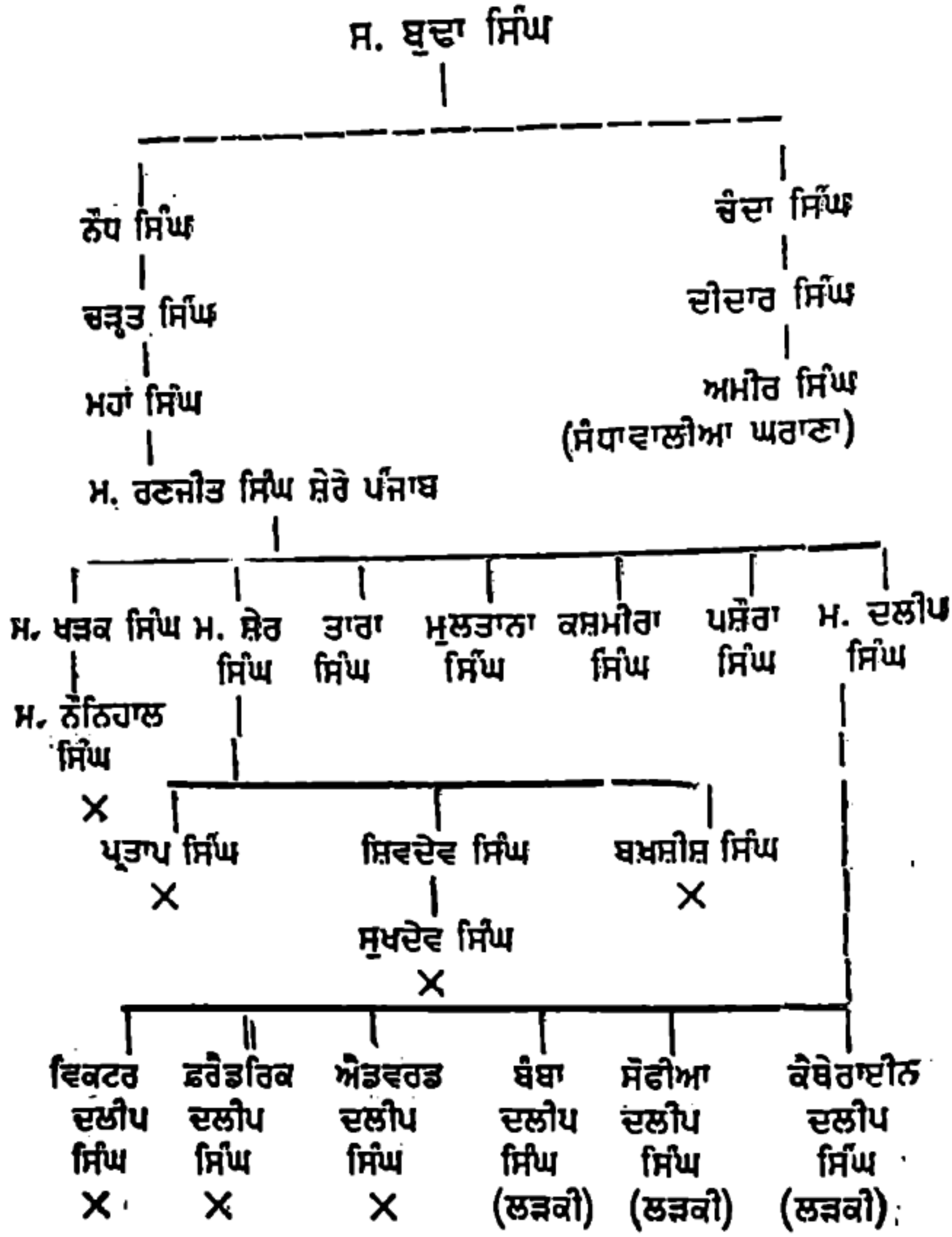

Sri Satguru Jagjit Singh Ji Elibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਬੁਢਾ ਸਿੰਘ

ਏਸ ਘਰਾਣੇ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਅਮ੍ਰਿਤਧਾਰੀ ਸਿਖ ਸ. ਬੁੱਢਾ ਸਿੰਘ ਸੀ, ਉਹ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਮਹਾਰਾਜ ਤੇ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਦੀਆਂ ਲੜਾਈਆਂ ਵਿਚ ਬੜੀ ਬਹਾਦਰੀ ਨਾਲ ਲੜਿਆ। ਉਹ ੪੯ ਸਾਲ ਉਮਰ ਭੋਗ ਕੇ ੧੭੧੯ ਈ. ਵਿਚ ਸੁਰਗਵਾਸ ਹੋਇਆ।

ਨੌਧ ਸਿੰਘ

ਸ. ਬੁੱਢਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਅੱਗੇ ਦੋ ਪੁੱਤਰ ਹੋਏ: ਨੌਧ ਸਿੰਘ ਤੇ ਚੰਦਾ ਸਿੰਘ। ਨੌਧ ਸਿੰਘ ਦੀ ਬੰਸ ਵਿਚੋਂ ਮ. ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਹੋਇਆ ਤੇ ਚੰਦਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਬੰਸ ਵਿਚੋਂ ਸੰਧਾਵਾਲੀਆ ਘਰਾਣਾ। ੧੭੪੮ ਈ. ਵਿਚ ਮਿਸਲਾਂ ਬਣੀਆਂ, ਤਾਂ ਸੁਕਰਚਕੀਆਂ ਦੀ ਮਿਸਲ ਦਾ ਲੀਡਰ ਸ. ਨੌਧ ਸਿੰਘ ਬਣਿਆਂ। ਉਹ ੧੭੫੨ ਈ. ਵਿਚ ਪਠਾਣਾਂ ਨਾਲ ਲੜ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਇਆ।

ਚੜ੍ਹਤ ਸਿਘ

ਸ. ਨੌਧ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪਿੱਛੋਂ ਉਸਦਾ ਵੱਡਾ ਪੁੱਤਰ ਸ. ਚੜ੍ਹਤ ਸਿੰਘ ਮਿਸਲਦਾਰ ਬਣਿਆਂ। ਉਹਨੇ ਪਿੰਡ ਸੁਕਰਚੱਕ ਛੱਡ ਕੇ ਰਾਜਾਸਾਂਸੀ ਆਣ ਡੇਰਾ ਲਾਇਆ। ੧੭੫੬ ਈ. ਵਿਚ ਉਹਦਾ ਵਿਆਹ ਗੁਜਰਾਂਵਾਲੀਏ ਸ. ਅਮੀਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਲੜਕੀ ਨਾਲ ਹੋ ਗਿਆ। ਕੁਝ ਚਿਰ ਪਿੱਛੋਂ ਉਹਨੇ ਰਾਜਾਸਾਂਸੀ ਦੀ ਥਾਂ ਗੁਜਰਾਂਵਾਲੇ ਨੂੰ ਹੀ ਆਪਣੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਬਣਾ ਲਿਆ।

ਸ. ਚੜ੍ਹਤ ਸਿੰਘ ਪੰਥ ਦੀਆਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਮੁਹਿੰਮਾਂ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਰਿਹਾ। ਉਹ ਅਬਦਾਲੀ ਦੇ ਹਰ ਹਮਲੇ ਸਮੇਂ ਦੁਰਾਨੀਆਂ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ। ਜਦ ਜ਼ੈਨ ਖ਼ਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰ ਕੇ ਕੁਛ ਸਿੱਖ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੇ ਸੂਬਾ ਸਰਹਿੰਦ ਵੰਡ

ਲਿਆ, ਤਾਂ ਸ. ਚੜ੍ਹਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਏਸ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਕਬਜ਼ਾ ਨਾ ਕੀਤਾ। ਉਹਨੇ ਰੁਹਤਾਸ, ਧੰਨੀ, ਪੋਠੋਹਾਰ, ਚਕਵਾਲ, ਜਲਾਲ ਪੁਰ, ਸਈਦ ਪੁਰ, ਪਿੰਡ ਦਾਦਨ ਖ਼ਾਂ, ਮਿਆਣੀ, ਆਦਿ ਉਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ*। ਅਗਲੇ ਸਾਲ ਉਹਨੇ ਦਰਿਆ ਰਾਵੀ ਤੇ ਜਿਹਲਮ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਹੋਰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਇਲਾਕੇ ਉਤੇ ਮੱਲ ਮਾਰ ਲਈ।

ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ

ਸ. ਚੜ੍ਹਤ ਸਿੰਘ ਜੰਮੂੰ ਦੀ ਲੜਾਈ (੧੭੭੪) ਈ. ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਬੰਦੂਕ ਦੀ ਨਾਲੀ ਫਟਣ ਕਰਕੇ ਸੁਰਗਵਾਸ ਹੋ ਗਿਆ। ਫਿਰ ਉਸਦਾ ਵੱਡਾ ਪੁੱਤਰ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਮਿਸਲ ਦਾ ਮਾਲਕ ਬਣਿਆਂ। ੧੭੭੪ ਈ. ਵਿਚ ਸ. ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਦਾ ਵਿਆਹ ਰਾਜਾ ਗਜਪਤ ਸਿੰਘ ਵਾਲੀਏ ਜੀਂਦ ਦੀ ਲੜਕੀ ਰਾਜ ਕੌਰ ਨਾਲ ਹੋਇਆ।

ਸ. ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣੇ ਅਹਿਦ ਵਿਚ ਹੋਰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਇਲਾਕੇ ਉਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ। ਜੰਮੂੰ ਦੀ ਲੁੱਟ ਤੋਂ ਸੁਕਰਚੱਕੀਆਂ ਤੇ ਕਨ੍ਹਈਆਂ ਵਿਚ ਵਿਗਾੜ ਪੈ ਗਿਆ। ਅੰਤ 'ਅਚੱਲ' ਦੀ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਸ. ਗੁਰਬਖ਼ਸ਼ ਸਿੰਘ ਕਨ੍ਹਈਆ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ (੧੭੮੪ ਈ.)। ਅਗਲੇ ਸਾਲ ਗੁਰਬਖ਼ਸ਼ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸਰਦਾਰਨੀ ਸਦਾ ਕੌਰ ਨੇ ਆਪਣੀ ਲੜਕੀ ਮਹਿਤਾਬ ਕੌਰ ਦੀ ਮੰਗਣੀ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਕਰ ਦਿਤੀ। ਏਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਮਿਸਲਾਂ ਦਾ ਫੇਰ ਮਿਲਾਪ ਹੋ ਗਿਆ।

---

*ਏਸ ਮਿਸਲ ਦਾ ਪੂਰਾ ਹਾਲ 'ਸਿੱਖਰਾਜ ਤੇ ਸ਼ੇਰੇ-ਪੰਜਾਬ' ਨਾਮੇ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਆ ਚੁਕਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਏਥੇ ਬੜਾ ਥੋੜਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

Sri Satguru Jagjit Singh Ji Elibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਸ. ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਸਤਾਈ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਹੀ ਸੁਰਗਵਾਸ ਹੋ ਗਿਆ (੧੭੯੨ ਈ:)। ਫਿਰ ਉਸਦਾ ਇਕੋ ਇਕ ਪੁਤਰ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਮਿਸਲ ਦਾ ਲੀਡਰ ਬਣਿਆਂ।

ਮ. ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ

ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦਾ ਜਨਮ ਦੋ ਨਵੰਬਰ, ੧੭੮੦ ਈ. ਨੂੰ ਸ. ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਤੇ ਸਰਦਾਰਨੀ ਰਾਜਕੌਰ ਦੇ ਘਰ ਹੋਇਆ। ਛੋਟੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਹੀ ਚੀਚਕ ਨਿਕਲਨ ਕਰਕੇ ਉਸਦੀ ਇਕ ਅੱਖ ਮਾਰੀ ਗਈ। ਉਹਨੇ ਭਾਈ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਕੋਲੋਂ ਅੱਖਰੀ ਵਿੱਦਿਆ (ਗੁਰਮਖੀ) ਪੜ੍ਹੀ ਤੇ ਪੰਡਤ ਅਮੀਰ ਸਿੰਘ ਕੋਲੋਂ ਸ਼ਸਤਰ ਵਿੱਦਿਆ ਸਿੱਖੀ। ਛੋਟੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਹੀ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਨਾਲ ਜੰਗਾਂ ਜੁੱਧਾਂ ਵਿਚ ਜਾਣ ਲੱਗ ਪਿਆ। ਉਹ ਮਸਾਂ ਬਾਰਾਂ ਸਾਲ ਦਾ ਸੀ, ਜਦ ਸ. ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਸੁਰਗਵਾਸ ਹੋ ਗਿਆ ਤੇ ਇਲਾਕੇ ਦੀ ਸਾਰੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸਿਰ ਪੈ ਗਈ।

ਸ਼ਾਹ ਜ਼ਮਾਨ ਤੇ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ

ਸ. ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਅਜੇ ਸੰਭਲਿਆ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਜਾਂ ਸ਼ਾਹ ਜ਼ਮਾਨ ਦੇ ਹਮਲੇ* ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਏ। ਉਹਨੇ ਦਸੰਬਰ, ੧੭੯੩ ਈ. ਤੋਂ ਜਨਵਰੀ, ੧੭੯੯ ਈ. ਤਕ ਪੰਜਾਬ ਉਤੇ ਚਾਰ ਹਮਲੇ ਕੀਤੇ। ੩੦ ਨਵੰਬਰ, ੧੭੯੮ ਈ. ਨੂੰ ਸ਼ਾਹ ਜ਼ਮਾਨ ਨੇ ਲਾਹੌਰ ਉਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ। ਉਹ ਸੰਮਣ ਬੁਰਜ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਇਕ ਦਿਨ ਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਆਪਣੇ ਥੋੜੇ ਜੇਹੇ ਚੋਣਵੇਂ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਸਣੇ

---

*ਇਹਨਾਂ ਹਮਲਿਆਂ ਦਾ ਪੂਰਾ ਵੇਰਵਾ 'ਸਿੱਖਰਾਜ ਤੇ ਸ਼ੇਰੇ ਪੰਜਾਬ' ਵਿਚ ਆ ਚੁਕਾ ਹੈ।

Sri Satguru Jagjit Singh Ji Elibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਲਾਹੌਰ ਆਣ ਧਮਕਿਆ। ਉਹਨੇ ਆਉਂਦਿਆਂ ਹੀ ਸੰਮਣ ਬੁਰਜ ਉੱਤੇ ਗੋਲੀਆਂ ਚਲਾ ਕੇ ਕੁਛ ਪਠਾਣ ਪਹਿਰੇਦਾਰ ਮਾਰ ਦਿਤੇ। ਫਿਰ ਉਹਨੇ ਸ਼ਾਹ ਜ਼ਮਾਨ ਨੂੰ ਵੰਗਾਰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ, "ਓ, ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਅਬਦਾਲੀ ਦੇ ਪੋਤਰੇ! ਤੈਨੂੰ ਵੱਡੇ ਸ. ਚੜ੍ਹਤ ਸਿੰਘ ਦਾ ਪੋਤਰਾ ਵੰਗਾਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਆ, ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਆ, ਤੇ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਦੋ ਹੱਥ ਕਰਕੇ ਵੇਖ।" ਸ਼ਾਹ ਜ਼ਮਾਨ ਦਾ ਹੌਸਲਾ ਨਾ ਪਿਆ, ਕਿ ਬਾਰੀ ਵਿਚੋਂ ਬਾਹਰ ਮੂੰਹ ਕਢ ਕੇ ਝਾਤੀ ਵੀ ਮਾਰਦਾ। ਕੁਛ ਚਿਰ ਉੱਤਰ ਉਡੀਕ ਕੇ, ਜਦ ਅੱਗੋਂ ਕਿਸੇ ਵਾਜ ਨਾ ਦਿਤੀ, ਤਾਂ ਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਤੇ ਉਸਦੇ ਸਾਥੀ ਗੋਲੀਆਂ ਚਲਾਉਂਦੇ ਘੋੜੇ ਭਜਾ ਲੈ ਗਏ। ਏਸ ਘਟਨਾ ਦਾ ਸ਼ਾਹ ਜ਼ਮਾਨ ਦੇ ਦਿਲ, 'ਤੇ ਏਨਾ ਡਰ ਬੈਠਾ, ਕਿ ਉਹ ਛੇਤੀ ਛੇਤੀ ਕੂਚ ਕਰਕੇ ਕਾਬਲ ਜਾ ਵੜਿਆ। ਇਹ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਵੱਲੋਂ ਹਿੰਦ ਉਤੇ ਆਖ਼ਰੀ ਹਮਲਾ ਸੀ।

ਸ਼ਾਹ ਜ਼ਮਾਨ ਦੇ ਜਾਂਦਿਆਂ ਹੀ ਭੰਗੀ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੇ ਫੇਰ ਲਾਹੌਰ 'ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ। ਭੰਗੀ ਸਰਦਾਰ ਲਹਿਣਾ ਸਿੰਘ, ਗੁੱਜਰ ਸਿੰਘ ਸੁਰਗਵਾਸ ਹੋ ਗਏ, ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਥਾਂ ਚੇਤ ਸਿੰਘ (ਲਹਿਣਾ ਸਿੰਘ ਦਾ) ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ (ਗੁੱਜਰ ਸਿੰਘ ਦਾ) ਤੇ ਮੋਹਰ ਸਿੰਘ (ਸੋਭਾ ਸਿੰਘ ਦਾ) ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਹਾਕਮ ਬਣੇ। ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਆਪਸ ਵਿਚ ਦੀ ਅਜੋੜ ਦਾ ਕਾਰਨ ਪਰਜਾ ਦੁਖੀ ਹੋ ਗਈ। ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਪਤਵੰਤਿਆਂ ਸਲਾਹ ਕਰਕੇ ਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਬੁਲਾ ਭੇਜਿਆ।

ਲਾਹੌਰ 'ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ

ਸੋ ਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਮਾਈ ਸਦਾ ਕੌਰ ਦੀ ਮਦਦ ਨਾਲ ਛੇ ਜੁਲਾਈ, ੧੭੯੯ ਈ. ਨੂੰ ਲਾਹੌਰ ਉਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ।

Sri Satguru Jagjit Singh Ji Elibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਇਲਾਕੇ ਉੱਤੇ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਸੱਲੀ ਜਮਾ ਕੇ ੧੨ ਅਪ੍ਰੈਲ, ੧੮੦੧ ਈ. (ਵਿਸਾਖੀ, ੧੮੫੮ ਬਿ.) ਦੇ ਦਿਨ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ 'ਮਹਾਰਾਜਾ' ਲਕਬ ਧਾਰਨ ਕੀਤਾ। ਏਸ ਦਿਨ ਨਾਨਕ ਸ਼ਾਹੀ ਸਿੱਕਾ ਚਾਲੂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ, ਜਿਸ ਉਤੇ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਮੋਹਰ ਵਾਲਾ ਸਲੋਕ ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ।

ਦੇਗ਼ ਉ ਤੇਗ਼ ਫ਼ਤਹਿ ਨੁਸਰਤ ਬੇਦਰੰਗ।
ਯਾਫ਼ਤ ਅਜ਼ ਨਾਨਕ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ।

ਫਿਰ ਮ. ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਕੀ ਇਲਾਕਿਆਂ ਉਤੇ ਤਹਿਤ ਜਮਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ਹਮਲੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੇ। ਕਸੂਰ, ਨੂਰਪੁਰ, ਸੁਜਾਨਪੁਰ, ਪਿੰਡੀ ਭੱਟੀਆਂ, ਧੰਨੀ, ਚਨਿਓਟ, ਡਸਕਾ, ਮੁਲਤਾਨ, ਫਗਵਾੜਾ, ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ, ਬਜਵਾੜਾ, ਆਦਿ ਵਿਚੋਂ ਕਈਆਂ 'ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ ਤੇ ਕਈਆਂ ਤੋਂ ਨਜ਼ਰਾਨਾ ਵਸੂਲ ਕੀਤਾ। ਮਾਰਚ, ੧੮੦੪ ਈ. ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਉਤੇ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਬਜ਼ਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਏਸ ਸਾਲ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦਰਬਾਰ ਕਰਕੇ ਨਾਮਵਰ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਫ਼ੌਜੀ ਅਹੁਦੇ ਤੇ ਇਨਾਮ ਦਿਤੇ ਗਏ।

੧੮੦੬ ਈ. ਤੇ ੧੮੦੭ ਈ. ਵਿਚ ਪਟਿਆਲੇ ਦੇ ਝਗੜੇ ਨਬੇੜਨ ਵਾਸਤੇ ਮ. ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਫ਼ੌਜ ਲੈ ਕੇ ਮਾਲਵੇ ਵਿਚ ਗਿਆ ਤੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਨਵੇਂ ਇਲਾਕੇ ਫ਼ਤਹਿ ਕਰਕੇ ਆਪਣੇ ਮਿੱਤਰਾਂ ਤੇ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਦਿਤੇ।

ਇਹਨਾਂ ਘਟਨਾਂ ਤੋਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਤੇ ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਰਾਜੇ ਘਬਰਾ ਗਏ। ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਸਿੱਖ ਰਾਜੇ, ਮ. ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦਾ ਸਾਥ ਛੱਡ ਕੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੇ ਅਧੀਨ ਚਲੇ ਗਏ। ਅੰਤ

Sri Satguru Jagjit Singh Ji Elibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨਾਲ ਸੁਲ੍ਹਾ

ਮ. ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸਰਕਾਰ ਵਿਚ ੨੫ ਅਪਰੈਲ, ੧੮੦੯ ਈ. ਨੂੰ ਸੁਲ੍ਹਾ ਹੋਈ, ਜਿਸ ਰਾਹੀਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਸਤਲੁਜ ਤੋਂ ਸੱਜੇ ਹੱਥ ਦੇ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਇਲਾਕੇ ਦਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਖ਼ੁਦਮੁਖ਼ਤਿਆਰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਮੰਨ ਲਿਆ ਤੇ ਮਹਾਰਾਜੇ ਨੇ ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਰਾਜੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੇ ਅਧੀਨ ਪਰਵਾਨ ਕਰ ਲਏ।

ਇਸ ਪਾਸਿਓਂ ਕੁਛ ਚਿਰ ਲਈ ਵਿਹਲੇ ਹੋ ਕੇ ਮ. ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪੱਛਮੀ ਪੰਜਾਬ ਵੱਲੇ ਧਿਆਨ ਦਿਤਾ। ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਸਭ ਸਰਦਾਰਾਂ ਤੇ ਨਵਾਬਾਂ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਸਿੱਖ ਰਾਜ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰਕੇ ਇਕ ਤਾਕਤਵਰ ਅਮਨ ਦਾ ਰਾਜ ਸਥਾਪਨ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਪ੍ਰਸਿਧ ਅਸਥਾਨਾਂ ਦੇ ਫ਼ਤਹਿ ਹੋਣ ਦੀਆਂ ਤਾਰੀਖ਼ਾਂ ਇਹ ਹਨ:—ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ੧੮੦੪ ਈ., ਕਸੂਰ ੧੮੦੭ ਈ., ਸ਼ੇਖ਼ੂਪੂਰਾ ੧੮੦੮ ਈ., ਕਾਂਗੜਾ ੧੮੦੯ ਈ., ਗੁਜਰਾਤ, ਖ਼ੁਸ਼ਾਬ, ਸਾਹੀਵਾਲ, ਵਜ਼ੀਰਾਬਾਦ ਤੇ ਡਸਕਾ, ੧੮੧੦ ਈ., ਨਕਈਆਂ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਤੇ ਸਿੰਘ ਪੁਰੀਏ ਬੁੱਧ ਸਿੰਘ ਦਾ ਇਲਾਕਾ (ਜਾਲੰਧਰ, ਪੱਟੀ) ੧੮੧੧ ਈ., ਅਟਕ ੧੮੧੩ ਈ., ਝੰਗ ੧੮੧੬ ਈ., ਮੁਲਤਾਨ ੧੮੧੮ ਈ., ਕਸ਼ਮੀਰ ੧੮੧੯ ਈ., ਮਾਨਕੇਰਾ ੧੮੨੨ ਈ., ਪਿਸ਼ਾਵਰ ੧੮੩੪ ਈ., ਲਦਾਖ਼ ੧੮੩੫ ਈ. ਡੇਹਰਾ ਇਸਮਾਈਲ ਖ਼ਾਂ ੧੮੩੬ ਈ.।

ਸ਼ੇਰੇ ਪੰਜਾਬ ਸੁਰਗਵਾਸ

ਅੰਤ ਸ਼ੇਰੇ ਪੰਜਾਬ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ੧੫ ਹਾੜ, ੧੮੯੬ ਬਿ. (੨੭ ਜੂਨ, ੧੮੩੯ ਈ.), ਵੀਰਵਾਰ, ਪੂਰਨਮਾਸ਼ੀ ਦੇ ਦਿਨ ਸੁਰਗਵਾਸ ਹੋਇਆ।

Sri Satguru Jagjit Singh Ji Elibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਸ਼ੇਰੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸੁਰਗਵਾਸ ਹੁੰਦਿਆਂ ਹੀ ਸਿੱਖਰਾਜ ਦਾ ਸੂਰਜ ਢਲਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਤਾਕਤ ਡੋਗਰਾ ਭਰਾਵਾਂ (ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ, ਧਿਆਨ ਸਿੰਘ ਤੇ ਸੁਚੇਤ ਸਿੰਘ) ਦੀ ਸੀ। ਆਪਣੀ ਖ਼ੁਦਗਰਜ਼ੀ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਰੱਖ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਪੰਜਾਬ ਰਾਜ ਦੀ ਬਰਬਾਦੀ ਦਾ ਮੁਢ ਬੰਨ੍ਹ ਦਿਤਾ।

ਖੜਕ ਸਿੰਘ

ਸ਼ੇਰੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਪਿੱਛੋਂ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਵੱਡਾ ਪੁੱਤਰ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਮਹਾਰਾਜਾ ਬਣਿਆਂ। ਉਹ ਛੇਤੀ ਹੀ ਡੋਗਰਿਆਂ ਦੀਆਂ ਚਾਲਾਂ ਦਾ ਸ਼ਕਾਰ ਹੋ ਗਿਆ। ਰਾਜਾ ਧਿਆਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ੮ ਅਕਤੂਬਰ, ੧੮੩੯ ਈ. ਨੂੰ ਮ. ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਕੈਦ ਕਰ ਲਿਆ ਤੇ ਤਖ਼ਤ ਉਤੇ ਕੰਵਰ ਨੌਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਬਿਠਾ ਦਿਤਾ। ਇਕ ਸਾਲ ਤੇ ਅਠਾਈ ਦਿਨ ਪਿੱਛੋਂ (੫ ਨਵੰਬਰ, ੧੮੪੦ ਈ.) ਮ. ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਜ਼ਹਿਰ ਦੇ ਕੇ ਮਾਰ ਦਿਤਾ ਗਿਆ।

ਨੌਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ

ਏਸੇ ਦਿਨ ਧਿਆਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਮ. ਨੌਨਹਾਲ ਸਿੰਘ ਵੀ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿਤਾ ਗਿਆ* ।

ਫਿਰ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਤਖ਼ਤ ਉੱਤੇ ਦੋ ਮਹੀਨੇ ਤੇ ਨੌਂ ਦਿਨ ਮਹਾਰਾਣੀ ਚੰਦ ਕੌਰ (ਨੌਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਦੀ ਮਾਤਾ) ਨੇ ਰਾਜ ਕੀਤਾ, ਤੇ ਫਿਰ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਮਹਾਰਾਜਾ ਬਣਿਆਂ। ਉਹ ਦੋ ਸਾਲ, ੭ ਮਹੀਨੇ ਤੇ ੨੭ ਦਿਨ ਰਾਜ ਕਰਨ ਪਿੱਛੋਂ ੧੫ ਸਤੰਬਰ, ੧੮੪੩ ਈ. ਨੂੰ ਸੰਧਾਵਾਲੀਆਂ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਕਤਲ ਹੋਇਆ।

ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ

*ਏਸ ਖ਼ੂੰਨ ਖ਼ਰਾਬੇ ਦਾ ਪੂਰਾ ਇਤਿਹਾਸ ਪੜ੍ਹਨ ਵਾਸਤੇ ਵੇਖੋ 'ਸਿੱਖ ਰਾਜ ਕਿਵੇਂ ਗਿਆ ?'

Sri Satguru Jagjit Singh Ji Elibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਏਸੇ ਦਿਨ ਸੰਧਾਵਾਲੀਆਂ (ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਤੇ ਲਹਿਣਾ ਸਿੰਘ) ਨੇ ਟਿੱਕਾ ਪਰਤਾਪ ਸਿਘ ਤੇ ਡੋਗਰੇ ਧਿਆਨ ਸਿੰਘ ਵਜ਼ੀਰ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿਤਾ ।

ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਵਜ਼ੀਰ ਧਿਆਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਰਾਜਾ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਲ੍ਹੇ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰਕੇ ਦੋਹਾਂ ਸੰਧਾਵਾਲੀਆਂ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿਤਾ । ਫਿਰ ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਮਹਾਰਾਜਾ ਤੇ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਵਜ਼ੀਰ ਬਣਿਆਂ । ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ

ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ

ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦਾ ਕਸ਼ਮੀਰਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰਾ ਦਿਤਾ (੭ ਮਈ, ੧੮੪੪ ਈ.)। ਏਸ ਗੁਨਾਹ ਵਿਚ ਖ਼ਾਲਸਾ ਫ਼ੌਜਾਂ ਨੇ ੨੧ ਦਸੰਬਰ, ੧੮੪੪ ਈ. ਨੂੰ ਰਾਜਾ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿਤਾ । ਫਿਰ ਮ. ਜਿੰਦਾਂ ਦਾ ਭਰਾ ਸ. ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ ਵਜ਼ੀਰ ਬਣਿਆਂ । ਉਹਨੇ ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦਾ ਪਸ਼ੌਰਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ (੩੦ ਅਗਸਤ, ੧੮੪੫ ਈ.) ਕਤਲ ਕਰਾ ਦਿਤਾ । ਏਸ ਗੱਲੋਂ ਖ਼ਾਲਸਾ ਫ਼ੌਜਾਂ ਨੇ ਭੜਕ ਕੇ ਸ. ਜਵਾਹਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿਤਾ (੨੧ ਸਤੰਬਰ, ੧੮੪੫ ਈ.) ।

ਫਿਰ ਮਿਸਰ ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਤੇ ਤੇਜ ਸਿੰਘ ਦੇ ਹੱਥ ਤਾਕਤ ਆ ਗਈ । ਉਹਨਾਂ ਖ਼ਾਲਸਾ ਫ਼ੌਜਾਂ ਨੂੰ ਭੜਕਾ ਕੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨਾਲ ਲੜਾਈ ਛੇੜ ਦਿਤੀ : ਅੰਤ ਇਹਨਾਂ ਦੀ

ਸਤਲੁਜ ਯੁੱਧ

ਗ਼ੱਦਾਰੀ ਦਾ ਕਾਰਨ ਹੀ ਸਿੱਖ ਸਤਲੁਜ ਯੁੱਧ ਵਿਚ ਹਾਰ ਗਏ। ਜਿਸਦੇ ਸਿੱਟੇ ਵਜੋਂ ਦੁਆਬਾ ਜਾਲੰਧਰ ਉੱਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਆਪ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ ਤੇ ਜੰਮੂੰ-ਕਸ਼ਮੀਰ ਪੰਜਾਬ ਨਾਲੋਂ ਵੱਖਰਾ ਕਰਕੇ ਡੋਗਰੇ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਓਥੋਂ ਦਾ ਖ਼ੁਦਮੁਖ਼ਤਿਆਰ ਮਹਾਰਾਜਾ ਬਣਾ ਦਿਤਾ ।

Sri Satguru Jagjit Singh Ji Elibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਦੇ ਦੇਸ ਨਿਕਾਲੇ ਪਿੱਛੋਂ ਸਾਰੀ ਤਾਕਤ ਤੇਜ ਸਿੰਘ ਦੇ ਹੱਥ ਆ ਗਈ। ਉਹਨੇ ਭਰੋਵਾਲ ਦੀ ਸੁਲ੍ਹਾ (੧੬ ਦਸੰਬਰ, ੧੮੪੬ ਈ. ਕਰਕੇ ਪੰਜਾਬ (ਅਮਾਨਤ ਵਜੋਂ) ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਅੰਗਰੇਜ਼ ਉਂਗਲੀ ਫੜ ਕੇ ਪਹੁੰਚਾ ਫੜਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਨ ਲੱਗੇ, ਤਾਂ ਮੁਲਤਾਨ ਬਗ਼ਾਵਤ ਹੋ ਗਈ, ਤੇ ਅੰਤ ਰਾਜਾ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਅਟਾਰੀ ਵਾਲਾ ਬਾਗ਼ੀ ਹੋ ਗਿਆ। ਉਹ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੇ ਸੰਨਾਪਤੀ ਗਫ਼ ਨਾਲ ਚਾਰ ਲੜਾਈਆਂ (ਰਾਮ ਨਗਰ, ਸੈਦੂਲਾ ਪੁਰ, ਚੇਲਿਆਂਵਾਲੀ ਤੇ ਗੁਜਰਾਤ) ਲੜਿਆ। ਆਖ਼ਰੀ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਉਹ ਦਾਰੂ-ਸਿੱਕਾ ਮੁੱਕ ਜਾਣ ਦੇ ਕਾਰਨ ਹਾਰ ਗਿਆ। ਅੱਗੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦਾ ਇਨਸਾਫ਼ ਵੇਖੋ। ਬਗ਼ਾਵਤ ਰਾਜਾ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕੀਤੀ ਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਨਿਰਦੋਸ਼ ਬਾਲਕ ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਦਾ ਰਾਜ ਖੋਹ ਲਿਆ। ੨੯ ਮਾਰਚ, ੧੮੪੯ ਈ. ਨੂੰ ਸਿੱਖਰਾਜ ਦਾ ਅੰਤ ਕਰਕੇ ਪੰਜਾਬ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਰਾਜ ਵਿਚ ਮਿਲਾ ਲਿਆ।

ਅੰਤ ਮ. ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਤੇ ਮਹਾਰਾਣੀ ਜਿੰਦ ਕੌਰਾਂ ਵਲਾਇਤ ਵਿਚ ਕੈਦੀ ਦੀ ਹੈਸੀਅਤ ਅੰਦਰ ਸੁਰਗਵਾਸ ਹੋਏ*।

---

*ਮ. ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ਤੇ ਮ. ਜਿੰਦ ਕੌਰਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦੇ ਪੂਰੇ ਪੂਰੇ ਹਾਲ ਪੜ੍ਹਨ ਵਾਸਤੇ ਵੇਖੋ 'ਦੁਖੀਏ ਮਾਂ ਪੁਤ'।

Sri Satguru Jagjit Singh Ji Elibrary NamdhariElibrary@gmail.com

੨ ਮਿਸਲ ਭੰਗੀਆਂ

ਛੱਜਾ ਸਿੰਘ
|
ਭੀਮ ਸਿੰਘ (ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ)
|
ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਭੰਗੀ (ਮੁਤਬੰਨਾ)
|
ਝੰਡਾ ਸਿੰਘ — ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ — ਚੜ੍ਹਤ ਸਿੰਘ — ਦੀਵਾਨ ਸਿੰਘ — ਦੇਸੂ ਸਿੰਘ

ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ
|
ਦੇਸਾ ਸਿੰਘ
|
ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ
|
ਗੁਰਦਿਤ ਸਿੰਘ

ਛੱਜਾ ਸਿੰਘ

ਏਸ ਜਥੇ ਦਾ ਬਾਨੀ ਸ. ਛੱਜਾ ਸਿੰਘ* ਜੱਟ ਪਿੰਡ ਪੰਜਵੜ ਦਾ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਤੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਿਆ। ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਤਿੰਨ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰਾਂ—ਭੀਮ ਸਿੰਘ, ਮੂਲਾ ਸਿੰਘ, ਜਗਤ ਸਿੰਘ—ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਾ ਕੇ ਨਾਲ ਮਿਲਾ ਲਿਆ।

---

*ਲਤੀਫ (ਹਿਸਟਰੀ ਆਫ਼ ਦੀ ਪੰਜਾਬ, ਕਰਤਾ ਸੱਯਦ ਮੁਹੰਮਦ ਲਤੀਫ਼, ਛਪੀ ੧੮੯੧ ਈ.) ਪੰਨਾ ੨੯੬; ਰਾਜਖ਼ਾਲਸਾ [ਉਰਦੂ, ਕਰਤਾ, ਗਿਆਨੀ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ, ਛਪੀ ੧੯੨੫ ਈ.] ਪੰਨਾ ੨; ਪਰ ਮੈਕਗਰੇਗਰ [ਹਿਸਟਰੀ ਆਫ਼ ਦੀ ਸਿੱਖਸ, ਹਿੱਸਾ ਪਹਿਲਾ, ਕਰਤਾ ਮੈਕਗਰੇਗਰ, ਛਪੀ ੧੮੪੬ ਈ.] ਪੰਨਾ ੧੨੦ 'ਤੇ ਪੰਜਵੜ ਦਾ ਜੱਟ ਨਾਮ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਲਿਖਦਾ ਹੈ।

Sri Satguru Jagjit Singh Ji Elibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਫਿਰ ਉਸਨੇ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਕਿੰਗਰਾ, ਸ਼ਾਂਵਲ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਵਾਘਾ, ਗੁਰਬਖ਼ਸ਼ ਸਿੰਘ ਸੰਧੂ ਜੱਟ ਪਿੰਡ ਰੋੜਾਂ ਵਾਲਾ, ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ, ਮੀਹਾਂ ਸਿੰਘ ਆਦਿ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਾ ਕੇ ਆਪਣੇ ਜਥੇ ਵਿਚ ਮਿਲਾ ਲਿਆ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਲੁੱਟ ਮਾਰ ਕਰਨਾ ਜਾਂ ਧਾੜੇ ਮਾਰਨਾ ਮਾੜਾ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਸੀ ਗਿਣਿਆਂ ਜਾਂਦਾ। ਛੱਜਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਕ ਚੰਗਾ ਧਾੜਵੀ ਜਥਾ ਬਣਾ ਲਿਆ। ਇਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸ. ਜਗਤ ਸਿੰਘ ਭੰਗ ਪੀਂਦਾ ਸੀ*, ਸੋ ਜਥੇ ਦਾ ਨਾਮ 'ਭੰਗੀ' ਪੈ ਗਿਆ।

ਭੀਮ ਸਿੰਘ

ਸ. ਛੱਜਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸੁਰਗਵਾਸ ਹੋਣ ਉਤੇ ਭੀਮ ਸਿੰਘ ਜਥੇਦਾਰ ਬਣਿਆਂ। ਉਹਨੇ ਆਪਣੇ ਜਥੇ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਤਿੰਨ ਸੌ ਤਕ ਵਧਾ ਲਈ†। ਭੀਮ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸੁਰਗ-ਵਾਸ ਹੋਣ ਪਿੱਛੋਂ ਉਸਦਾ ਭਤੀਜਾ ਤੇ ਪੁੱਤਰੇਲਾ‡ ਹਰੀ ਸਿੰਘ (ਭੂਪ ਸਿੰਘ ਦਾ ਪੁੱਤਰ) ਜਥੇਦਾਰ ਬਣਿਆਂ।

ਹਰੀ ਸਿੰਘ

ਇਹਨੇ ਆਪਣੀ ਤਾਕਤ ਢੇਰ ਵਧਾ ਲਈ। ਖ਼ਾਲਸੇ ਦੀ ਹਰ ਮੁਹਿੰਮ ਦੇ ਇਹ ਨਾਲ ਰਿਹਾ। ੨੯ ਮਾਰਚ, ੧੭੪੮ ਈ. ਨੂੰ ਵਿਸਾਖੀ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਮਿਸਲਾਂ ਬਣੀਆਂ, ਤਾਂ ਇਹਨੇ ਆਪਣੀ ਵਖਰੀ ਮਿਸਲ ਬਣਾ ਲਈ। ਸ. ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਵੀ ਭੰਗ ਪੀਂਦਾ ਸੀ, ਸੋ ਮਿਸਲ ਦਾ ਨਾਂ ਭੰਗੀਆਂ ਵਾਲੀ ਮਿਸਲ ਪੈ ਗਿਆ। ਇਸ ਮਿਸਲ ਦੀ ਤਾਕਤ

---

*ਮੈਕਗਰੇਗਰ, ਪੰਨਾ ੧੨੦।

†ਰਊਸਾ-ਏ-ਪੰਜਾਬ, ਹਿੱਸਾ ਪਹਿਲਾ (ਸਰ ਲੇਪਲ ਗਰਿਫਨ ਦੇ ਪੰਜਾਬ ਚੀਫਸ ਦਾ ਉਰਦੂ ਤਰਜਮਾ, ਅਨੁਵਾਦਿਕ ਸੱਯਦ ਨਵਾਜ਼ਸ਼ ਅਲੀ, ਛਪੀ ੧੯੧੧ ਈ.) ਪੰਨਾ ੭੭੬।

‡ਲਤੀਫ, ਪੰਨਾ ੨੯੬; ਰਊਸਾ-ਏ-ਪੰਜਾਬ, ਪੰਨਾ ੭੭੬।

Sri Satguru Jagjit Singh Ji Elibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਸਾਰੀਆਂ ਮਿਸਲਾਂ ਵਿਚੋਂ ਵਧੇਰੇ ਸੀ। ਜਦ ਵੱਡੇ ਘਲੂਘਾਰੇ ਪਿੱਛੋਂ ਬੁਢਾ ਦਲ ਤੇ ਤਰਨਾ ਦਲ ਬਣੇ, ਤਾਂ ਤਰਨਾ ਦਲ ਦਾ ਜਥੇਦਾਰ ਸ. ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਭੰਗੀ ਬਣਿਆਂ। ੧੪ ਜਨਵਰੀ, ੧੭੬੪ ਈ. ਨੂੰ ਸੂਬੇਦਾਰ ਜ਼ੈਨ ਖ਼ਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰ ਕੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਸਰਹਿੰਦ ਦਾ ਸੂਬਾ ਵੰਡਿਆ,ਤਾਂ ਭੰਗੀਆਂ ਨੇ ਵੀ ਕੁਛ ਇਲਾਕਾ ਕਬਜ਼ੇ ਕਰ ਲਿਆ।

ਭੰਗੀ ਮਿਸਲ ਵਿਚ ਸਰਦਾਰ

ਉਸ ਵੇਲੇ ਭੰਗੀ ਮਿਸਲ ਵਿਚ ਪ੍ਰਸਿਧ ਸਰਦਾਰ ਇਹ ਸਨ : ਝੰਡਾ ਸਿੰਘ, ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ, ਚੜ੍ਹਤ ਸਿੰਘ, ਦੀਵਾਨ ਸਿੰਘ, ਦੇਸੂ ਸਿੰਘ (ਪੰਜੇ ਸਰਦਾਰ ਹਰੀ ਦੇ ਪੁੱਤਰ), ਰਾਏ ਸਿੰਘ, ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ, ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ (ਤਿੰਨੇ) ਬੂੜੀਆ ਵਾਲੇ, ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਛੀਨਾ, ਸੱਦਾ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਦੋਦਾ, ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਸਿਆਲ ਕੋਟੀ, ਸਾਂਵਲ ਸਿੰਘ ਰੰਧਾਵਾ, ਗੁੱਜਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਲਹਿਣਾ ਸਿੰਘ ਰਤਨਗੜ੍ਹ, ਗੁਰਬਖ਼ਸ਼ ਸਿੰਘ ਰੋੜਾਂਵਾਲਾ, ਨਿਧਾਨ ਸਿੰਘ ਹੱਟੂ, ਬਾਘ ਸਿੰਘ ਹੱਲੋਵਾਲੀਆ, ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਗੁਜਰਾਤ, ਮਿਲਖਾ ਸਿੰਘ ਥੇਹਪੁਰੀਆ, ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਦੂੱਲੂ, ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ ਕਾਲਿਆਂ ਵਾਲਾ, ਆਦਿ।

ਸੂਬਾ ਸਰਹਿੰਦ ਵਿਚੋਂ ਭੰਗੀਆਂ ਨੇ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਇਲਾਕੇ 'ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ : ਬੁੜੀਆ, ਦਿਆਲਗੜ੍ਹ, ਜਗਾਧਰੀ, ਦਾਦੂਪੁਰ, ਖਰਵਾਨ, ਦਾਮਲਾ, ਫ਼ੀਰੋਜ਼ਪੁਰ, ਖਾਈ, ਵਾਂ, ਵਜ਼ੀਦਪੁਰ, ਆਦਿ।

ਏਧਰੋਂ ਵਿਹਲੇ ਹੋ ਕੇ ਬੁਢਾ ਦਲ ਤਾਂ ਜਮਨਾ ਤੋਂ ਪਾਰ ਲੁੱਟਮਾਰ ਕਰਨ ਚਲਾ ਗਿਆ ਤੇ ਤਰਨਾ ਦਲ ਦੁਆਬਾ ਜਾਲੰਧਰ ਵਿਚ ਆਣ ਵੜਿਆ। ਇਲਾਕੇ ਦਾ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹਾਕਮ

Sri Satguru Jagjit Singh Ji Elibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਨੱਸ ਗਿਆ । ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਖ਼ਾਲੀ ਇਲਾਕੇ ਉੱਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ ।

ਲਾਹੌਰ ਨੂੰ ਘੇਰਾ

ਫ਼ਰਵਰੀ, ੧੭੬੪ ਈ. ਨੂੰ ਸ. ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਭੰਗੀ ਦੀ ਕਮਾਨ ਵਿਚ ਤਰਨਾ ਦਲ ਨੇ ਲਾਹੌਰ ਨੂੰ ਜਾ ਘੇਰਾ ਪਾਇਆ । ਲਾਹੌਰ ਦਾ ਉਦਾਲਾ ਪੁਦਾਲਾ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਲੁੱਟ ਲਿਆ । ਸੂਬੇਦਾਰ ਕਾਬਲੀ ਮੱਲ ਡਰਦਾ ਸ਼ਹਿਰੋਂ ਬਾਹਰ ਨਾ ਨਿਕਲਿਆ । ਉਹਨੇ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਇੱਟਾਂ ਨਾਲ ਬੰਦ ਕਰਵਾ ਦਿਤੇ । ਉਹਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਸੁਲ੍ਹਾ ਕਰਨ ਦੀ ਇੱਛਿਆ ਪਰਗਟ ਕੀਤੀ । ਤਰਨਾਂ ਦਲ ਨੇ ਕਾਬਲੀ ਮੱਲ ਅੱਗੇ ਤਿੰਨ ਸ਼ਰਤਾਂ ਰੱਖੀਆਂ : (੧) ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਸਾਰੇ ਬੁੱਚੜ (ਗਾਈਂ ਮਾਰਨ ਵਾਲੇ) ਸਾਡੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰੋ, (੨) ਅੱਗੇ ਵਾਸਤੇ ਗਊ-ਹੱਤਿਆ ਬੰਦ ਕਰੋ, ਤੇ (੩) ਪੰਥ ਨੂੰ ਨਜ਼ਰਾਨਾ ਦਿਉ । ਕਾਬਲੀ ਮੱਲ ਇਹ ਸ਼ਰਤਾਂ ਨਾ ਮੰਨਿਆਂ । ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਜੋਸ਼ ਵਿਚ ਆਣਕ ਦਿੱਲੀ ਦਰਵਜ਼ੇ 'ਤੇ ਧਾਵਾ ਬੋਲ ਦਿਤਾ । ਅੱਗੋਂ ਟਾਕਰਾ ਕਿਸ ਕਰਨਾ ਸੀ ? ਸਿੰਘ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਤੋੜ ਕੇ ਅੰਦਰ ਵੜ ਗਏ, ਤੇ ਸ਼ਹਿਰ ਦਾ ਉਹ ਹਿੱਸਾ ਲੁੱਟ ਲਿਆ । ਕਾਬਲੀ ਮੱਲ ਦੇ ਛੇਤੀ ਹੀ ਹੋਸ਼ ਟਿਕਾਣੇ ਆ ਗਏ ਤੇ ਉਹਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ ਮੰਨ ਲਈਆਂ । ਉਹਨੇ ਕੁਛ ਬੁੱਚੜ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰ ਦਿਤੇ ਤੇ ਨਾਲੇ ਹੀ ਨਜ਼ਰਾਨਾ ਤਾਰ ਦਿਤਾ । ਅੱਗੋਂ ਵਾਸਤੇ ਸ਼ਰਤਾਂ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਦੀ ਜਾਂਚ ਪੜਤਾਲ ਰੱਖਣ ਬਦਲੇ ਸ. ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਭੰਗੀ ਨੇ ਆਪਣਾ ਮੁਖ਼ਤਿਆਰ—ਟੇਕ ਚੰਦ—ਲਾਹੌਰ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਨੀਯਤ ਕਰ ਦਿਤਾ, ਜੋ ਲਾਹੌਰ ਸਰਕਰ ਪਾਸੋਂ ਦਸ ਰੁਪੈ ਰੋਜ਼ ਲੈਂਦਾ ਤੇ ਸੂਬੇਦਾਰ ਕਾਬਲੀ ਮੱਲ ਨੂੰ ਹਰ ਕੰਮ ਵਿਚ ਸਲਾਹ ਦੇਂਦਾ । ਅਮਲੀ ਤੌਰ ਉੱਤੇ ਲਾਹੌਰ

Sri Satguru Jagjit Singh Ji Elibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਈਨ ਮੰਨ ਲਈ । ਇਹ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰਕੇ ਲਾਹੌਰ ਦਾ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਘੇਰਾ ਉਠਾ ਲਿਆ ।

ਏਸੇ ਸਮੇਂ ਸ. ਸੋਭਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪਰਗਣਾ ਨਿਆਜ਼ ਬੇਗ ਮੱਲ ਲਿਆ । ਉਹ ਉਸ ਪਾਸਿਓਂ ਆਓਣ ਵਾਲਾ ਮਾਲ ਲੁੱਟਣ ਲੱਗ ਪਿਆ । ਕਾਬਲੀ ਮੱਲ ਨੇ ਉਹਦੇ ਨਾਲ ਵੀ ਸੁਲ੍ਹਾ ਕਰ ਲਈ, ਕਿ ਮਾਲ ਨਾ ਲੁੱਟੋ ਤੇ ਸ਼ਾਹਾਲਮੀ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਅੱਗੇ ਆਪਣਾ ਕਰਿੰਦਾ ਬਿਠਾ ਕੇ ਮਸੂਲ ਲੈ ਲਵੋ ।

ਇਹ ਖ਼ਬਰਾਂ ਅਬਦਾਲੀ ਨੂੰ ਪੁੱਜੀਆਂ, ਤਾਂ ਉਹਨੇ ਹਿੰਦ ਉੱਤੇ ਸੱਤਵਾਂ ਹਮਲਾ (ਮਾਰਚ-ਅਪ੍ਰੈਲ, ੧੭੬੪ ਈ.) ਕਰ ਦਿਤਾ । ਇਸ ਵਾਰ ਉਹ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਤੋਂ ਹਾਰ ਖਾ ਕੇ ਮੁੜਿਆ* ।

ਸੁਕਰਚੱਕੀਏ ਤਾਂ ਮੁੜਦੇ ਅਬਦਾਲੀ ਦਾ ਪਿੱਛਾ ਕਰਦੇ ਰੁਹਤਾਸ ਤਕ ਜਾ ਪੁੱਜੇ, ਤੇ ਭੰਗੀ ਤੇ ਨਕਈ ਲਾਹੌਰ ਉਦਾਲੇ ਰੁੱਝ ਗਏ । ਸ. ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਨਕਈ ਨੇ ਇਲਾਕਾ ਨੱਕਾ ਤੇ ਲੰਮਾਂ ਮੱਲ ਲਿਆ ।

ਮੁਲਤਾਨ ਤੇ ਡੇਰਾਜਾਤ ਲੁੱਟੇ

ਸ. ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਭੰਗੀ ਨੇ (ਅਪ੍ਰੈਲ, ੧੭੬੪ ਈ.) ਮੁਲਤਾਨ ਜਾ ਲੁੱਟਿਆ । ਫਿਰ ਅਟਕੋਂ ਪਾਰ ਟੱਪ ਕੇ ਉਹਨੇ ਡੇਰਾਜਾਤ ਜਾ ਲੁੱਟੇ । ਓਥੋਂ ਮੁੜਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਭੰਗੀ ਸਰਦਾਰਾਂ—ਝੰਡਾ ਸਿੰਘ ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ—ਨੇ ਝੰਗ, ਚਨਿਓਟ, ਖ਼ੁਸ਼ਾਬ ਆਦਿ ਉੱਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਕੇ, ਓਥੋਂ ਦਾ ਫ਼ੌਜਦਾਰ ਸ. ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਦੁੱਲੂ ਨੂੰ ਬਣਾਇਆ ।

*ਵੇਖੋ 'ਸਿੱਖਰਾਜ ਕਿਵੇਂ ਬਣਿਆ' ਪੰਨਾ ੨੨੯–੩੦ ।

Sri Satguru Jagjit Singh Ji Elibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਜੰਮੂੰ ਤੋਂ ਨਜ਼ਰਾਨਾ

ਸ. ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਭੰਗੀ ਨੇ ਬਾਰਾਂ ਹਜ਼ਾਰ ਫ਼ੌਜ ਨਾਲ ਜੰਮੂੰ ਜ਼ਾ ਘੇਰਿਆ। ਜੰਮੂੰ ਦੇ ਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਦੇਵ ਨੇ ਭੰਗੀਆਂ ਦੀ ਅਧੀਨਗੀ ਪਰਵਾਨ ਕਰਕੇ ਨਜ਼ਰਾਨਾ ਤਾਰ ਦਿਤਾ*।

ਅਬਦਾਲੀ ਦਾ ਅੱਠਵਾਂ ਹਮਲਾ

ਦਸੰਬਰ, ੧੭੬੪ ਈ. ਵਿਚ ਅਬਦਾਲੀ ਨੇ ਅਠਵਾਂ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਉਹ ਕੁੰਜਪੁਰੇ ਤਕ ਜਾ ਪੁੱਜਾ। ਮੁੜਦਾ ਹੋਇਆ, ਉਹ ਸਰਹਿੰਦ ਆਇਆ, ਤਾਂ ਸ. ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਪਟਿਆਲਾ ਨੇ ਉਸਦੀ ਈਨ ਮੰਨ ਕੇ ਸਰਹਿੰਦ ਦੀ ਸੂਬੇਦਾਰੀ ਲੈ ਲਈ। ਜਿੱਥੇ ਬਾਕੀ ਯਾਰਾਂ ਮਿਸਲਾਂ ਇਸ ਵਾਰ ਅਬਦਾਲੀ ਨਾਲ ਇਕ-ਏਕੜੀ ਕਰਨ ਲਈ ਡਟੀਆਂ ਖਲੀਆਂ ਸਨ, ਓਥੇ ਆਲਾ ਸਿੰਘ (ਮਿਸਲ ਫੂਲਕੀਆਂ) ਅਬਦਾਲੀ ਦਾ ਸਾਥੀ ਬਣ ਗਿਆ। ਇਸ ਹਮਲੇ ਵਿਚ ਅਬਦਾਲੀ ਸਿੱਖਾਂ ਕੋਲੋਂ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਾਰ ਖਾ ਕੇ ਗਿਆ।

ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਮਰਿਆ

ਅਬਦਾਲੀ ਵੱਲੋਂ ਵਿਹਲੇ ਹੋ ਕੇ ਬੁਢਾ ਦਲ ਤੇ ਤਰਨਾ ਦਲ (ਅਪ੍ਰੈਲ ?) ੧੭੬੫ ਈ. ਵਿਚ ਪਟਿਆਲੇ ਉੱਤੇ ਪਏ। ਸ. ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਉੱਤੇ ਬਾਕੀ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਬੜਾ ਭਾਰਾ ਗੁੱਸਾ ਸੀ। ਦੋਹੀਂ ਧਿਰੀਂ ਸਖ਼ਤ ਲੜਾਈ ਹੋਈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਉੱਘਾ ਜਰਨੈਲ ਸ. ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਭੰਗੀ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ। ਖ਼ਾਨਾ-ਜੰਗੀ ਵਧਦੀ ਵੇਖ ਕੇ ਸ. ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਏ ਨੇ ਸੁਲ੍ਹਾ ਕਰਾ ਦਿਤੀ ਤੇ ਸ. ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪੰਥ ਪਾਸੋਂ ਮਾਫ਼ੀ ਮੰਗ ਲਈ।

*ਲਤੀਫ਼, ਪਨਾ ੨੯੭।

Sri Satguru Jagjit Singh Ji Elibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਭੰਗੀ ਮਿਸਲ ਦੀ ਤਾਕਤ ਉਸ ਵੇਲੇ ਸਭ ਨਾਲੋਂ ਵਧੇਰੇ ਸੀ। ਉਹ ਵੀਹ ਹਜ਼ਾਰ ਫ਼ੌਜ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਲੈ ਜਾ ਸਕਦੇ ਸਨ। ਸ. ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਪਿੱਛੋਂ ਉਸਦਾ ਵੱਡਾ ਪੁੱਤਰ ਝੰਡਾ ਸਿੰਘ* ਮਿਸਲ ਦਾ ਲੀਡਰ ਬਣਿਆਂ। ਸ. ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਦੋ ਸ਼ਾਦੀਆਂ ਸਨ। ਪਹਿਲੀ (ਸ. ਮੂਲਾ ਸਿੰਘ, ਪਿੰਡ ਪੰਜਵੜ ਦੀ ਲੜਕੀ) ਵਿਚੋਂ ਝੰਡਾ ਸਿੰਘ, ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ ਹੋਏ, ਤੇ ਦੂੱਜੀ ਵਿਚੋਂ ਚੜ੍ਹਤ ਸਿੰਘ, ਦੀਵਾਨ ਸਿੰਘ ਤੇ ਦੇਸੂ ਸਿੰਘ (ਬਾਸੂ ਸਿੰਘ ?) ਹੋਏ।

ਝੰਡਾ ਸਿਘ

ਇਸ ਵੇਲੇ ਭੰਗੀ ਮਿਸਲ ਦੀ ਤਾਕਤ ਬਹੁਤ ਵਧ ਚੁਕੀ ਸੀ। ਬੜੇ ਨਾਮਵਰ ਸਰਦਾਰ ਇਸ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ। ਸ. ਲਹਿਣਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਸ. ਗੁੱਜਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਲਾਹੌਰ ਉੱਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਨ ਦੀ ਧਾਰ ਲਈ। ਲਾਹੌਰ ਦਾ ਸੂਬੇਦਾਰ ਕਾਬਲੀ ਮੱਲ ਅੱਠਵੇਂ ਹਮਲੇ ਤੋਂ ਮੁੜਦੇ ਅਬਦਾਲੀ ਨੂੰ ਤੋਰਨ ਗਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਪਿੱਛੇ ਲਾਹੌਰ ਦਾ ਹਾਕਮ ਉਸਦਾ ਭਤੀਜਾ ਅਮੀਰ ਸਿੰਘ ਸੀ। ਉਹ ਬੜਾ ਅੱਯਾਸ਼ ਤੇ ਜ਼ਾਲਮ ਸੀ। ਪਰਜਾ ਉਸ ਉੱਤੇ ਖ਼ੁਸ਼ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਭੰਗੀ ਸਰਦਾਰ ਲਹਿਣਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਗੁੱਜਰ ਸਿੰਘ ਦੋ ਹਜ਼ਾਰ ਫ਼ੌਜ ਲੈ ਕੇ ਬਗ਼ਵਾਨ ਪੁਰੇ ਆ ਬੈਠੇ। ਉਥੋਂ ਦੇ ਅਰਾਈਂ—ਮਿਹਰ ਸੁਲਤਾਨ, ਗ਼ੁਲਾਮ ਰਸੂਲ, ਅਸ਼ਰਫ਼, ਚੰਨੂੰ, ਬਾਕਰ—ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿਚ ਮਾਲੀ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਸਨ।

ਲਹਿਣਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਗੁੱਜਰ ਸਿੰਘ ਦਾ ਲਾਹੌਰ 'ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ

---

*ਲਤੀਫ਼, ਪੰਨਾ ੨੯੭, ਰਾਜ ਖ਼ਾਲਸਾ, ਪੰਨਾ ੩, ਕਨਿੰਘਮ [ਹਿਸਟਰੀ ਆਫ਼ ਦੀ ਸਿਖਸ, ਕਰਤਾ ਕਨਿੰਘਮ, ਛਪੀ ੧੯੧੮ ਈ.] ਪੰਨਾ ੧੧੪।

Sri Satguru Jagjit Singh Ji Elibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਭੰਗੀ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਗੰਢ ਲਿਆ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਦੱਸੇ ਥਾਂ ਤੋਂ ਰਾਤ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੀ ਕੰਧ ਪਾੜ ਕੇ ਸ. ਲਹਿਣਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਗੁੱਜਰ ਸਿੰਘ ਅੰਦਰ ਜਾ ਵੜੇ। ਅਮੀਰ ਸਿੰਘ ਮਹਿਲਾਂ ਵਿਚ ਨਾਚ ਵੇਖ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਭੰਗੀਆਂ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਫੜ ਕੇ ਮੁਜ਼ੰਗ ਵਿਚ ਕੈਦ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ੧੫ ਮਈ, ੧੭੬੫ ਈ. ਨੂੰ ਭੰਗੀਆਂ ਦਾ ਲਾਹੌਰ ਉੱਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਸ. ਸੋਭਾ ਸਿੰਘ ਨਿਆਜ਼ ਬੇਗ ਵਾਲਾ ਵੀ ਦੋ ਸੌ ਅਸਵਾਰ ਲੈ ਕੇ ਆ ਗਿਆ। ਤਿੰਨਾਂ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੇ ਸਾਰੇ ਸ਼ਹਿਰ ਉੱਤੇ ਫ਼ੌਜੀ ਹਕੂਮਤ ਕਾਇਮ ਕਰ ਲਈ। ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਪਤਵੰਤੇ—ਚੌਧਰੀ ਰੂਪਾ, ਮੀਰ ਨਥੂ ਸ਼ਾਹ, ਮੀਆਂ ਮੁਹੰਮਦ ਆਸ਼ਕ, ਹਾਫ਼ਿਜ਼ ਕਾਦਰ ਬਖ਼ਸ਼, (ਦੀਵਾਨ ਸੂਰਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪੁੱਤਰ) ਲਾਲਾ ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਤੇ ਮਹਾਰਾਜ ਸਿੰਘ, ਆਦਿ—ਪੂਰ੍ਹੇ (ਡੇਪੂਟੇਸ਼ਨ) ਬਣ ਕੇ ਸਿੱਖ ਸਰਦਾਰਾਂ ਕੋਲ ਆਏ, ਨਜ਼ਰਾਨੇ ਭੇਟਾ ਕੀਤੇ ਤੇ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਅਮਨ ਦਾ ਰਾਜ ਕਾਇਮ ਕਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਕੀਤੀ। ਸਿੱਖ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੇ ਆਪ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਫਿਰ ਕੇ ਅਮਨ ਕਾਇਮ ਕੀਤਾ ਤੇ ਲੁੱਟ ਮਾਰ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਸਖ਼ਤ ਸਜ਼ਾ ਦੇਣ ਦਾ ਢੰਡੋਰਾ ਫੇਰਿਆ।

ਕਾਬਲੀ ਮੱਲ ਦਾ ਕੈਦ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਪਰਵਾਰ ਤੀਹ ਹਜ਼ਾਰ ਨਜ਼ਰਾਨਾ ਲੈ ਕੇ ਛੱਡ ਦਿਤਾ, ਜੋ ਕਾਬਲੀ ਮੱਲ ਦੇ ਮਗਰੇ ਜੰਮੂੰ ਚਲਾ ਗਿਆ।

ਨਾਨਕ ਸ਼ਾਹੀ ਸਿੱਕਾ

ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਲਾਹੌਰ ਉੱਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਕੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਪੰਥ ਦੇ ਬਾਨੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਨਾਮ 'ਤੇ ਸਿੱਕਾ ਚਾਲੂ ਕੀਤਾ, ਜਿਸਨੂੰ 'ਨਾਨਕ ਸ਼ਾਹੀ' ਸਿੱਕਾ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਜਿਸ ਉੱਤੇ

Sri Satguru Jagjit Singh Ji Elibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਫ਼ਾਰਸੀ ਅੱਖਰਾਂ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਸੀ :

ਦੇਗ਼ ਉ ਤੇਗ਼ ਉ ਫ਼ਤਹਿ ਉ ਨੁਸਰਤ ਬੇਦਰੰਗ
ਯਾਫਤ ਅਜ਼ ਨਾਨਕ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ।

ਫਿਰ ਤਿੰਨਾ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੇ ਸ਼ਹਿਰ ਨੂੰ ਤਿੰਨਾਂ ਹਿੱਸਿਆਂ ਵਿਚ ਵੰਡ ਲਿਆ । ਸ਼ਹਿਰ ਦਾ ਚੜ੍ਹਦਾ ਹਿੱਸਾ ਸ਼ਾਲਾਮਾਰ ਬਾਗ਼ ਤਕ ਸ. ਗੁੱਜਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਹਿੱਸੇ ਆਇਆ । ਉਸਨੇ ਕਿਲ੍ਹਾ ਗੁੱਜਰ ਸਿੰਘ ਬਣਾ ਕੇ ਆਪਣਾ ਤਖ਼ਤ ਬਣਾਇਆ । ਸ਼ਹਿਰ ਦਾ ਵਿਚਲਾ ਹਿੱਸਾ ਸ਼ਾਹੀ ਕਿਲ੍ਹਾ, ਕਸ਼ਮੀਰੀ, ਖ਼ਿਜ਼ਰੀ, ਰੌਸ਼ਨੀ ਤੇ ਮਸਤੀ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਦੇ ਅੰਦਰਲਾ ਇਲਾਕਾ ਸ. ਲਹਿਣਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਮਿਲਿਆ । ਉਸਨੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿਚ ਰਿਹਾਇਸ਼ ਰੱਖੀ । ਸ਼ਹਿਰ ਦਾ ਦੱਖਣੀ ਤੇ ਪੱਛਮੀ ਹਿੱਸਾ, ਮੁਜ਼ੰਗ, ਕੋਟ ਅਬਦੁੱਲਾ ਸ਼ਾਹ, ਇੱਛਰਾ, ਚੌਬੁਰਜੀ ਸ. ਸੋਭਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਹਿੱਸੇ ਆਏ । ਉਸਨੇ ਜ਼ੇਬਿੰਦਾ ਬੇਗਮ (ਪ੍ਰਸਿਧ ਜ਼ੇਬੁੱਨਿਸਾ, ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੀ ਲੜਕੀ) ਦੇ ਬਾਗ਼ ਦੇ ਉਦਾਲੇ ਪੱਕੀ ਕੰਧ ਕਰਕੇ, ਉਸਨੂੰ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਾਂਗ ਬਣਾ ਕੇ ਆਪਣਾ ਤਖ਼ਤ ਬਣਾਇਆ ਤੇ ਉਸਦਾ ਨਾਮ 'ਨਵਾਂਕੋਟ' ਰੱਖਿਆ ।

ਕੁਛ ਦਿਨਾਂ ਪਿੱਛੋਂ ਸ. ਚੜ੍ਹਤ ਸਿੰਘ ਸੁਕਰਚੱਕੀਆ ਵੀ ਫ਼ੌਜ ਲੈ ਕੇ ਆ ਗਿਆ । ਭੰਗੀ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਹਿੱਸੇ ਵਜੋਂ ਤੋਪ ਜ਼ਮਜ਼ਮਾ (ਭੰਗੀਆਂ ਵਾਲੀ ਤੋਪ) ਦੇ ਦਿਤੀ । ਉਹ ਉਸਨੂੰ ਗੁਜਰਾਂਵਾਲੇ ਲੈ ਗਿਆ ।

ਫਿਰ ਦੋ ਮਹੀਨੇ ਦੇ ਅੰਦਰ ਅੰਦਰ ਹੀ ਸਿੱਖ ਸਾਰ ਪੰਜਾਬ 'ਤੇ ਛਾ ਗਏ । ਭੰਗੀ ਮਿਸਲ ਨੇ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਇਲਾਕਿਆਂ ਉੱਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ :

ਇਲਾਕੇ ਮੱਲੇ — ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦਾ ਉਦਾਲਾ, ਤਰਨਤਾਰਨ ਦਾ ਉਦਾਲਾ, ਛੀਨਿਆਂ ਦਾ ਇਲਾਕਾ

Sri Satguru Jagjit Singh Ji Elibrary NamdhariElibrary@gmail.com

(ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਭੰਗੀ), ਬਾਰੀ ਦੁਆਬ ਵਿਚ। ਕਾਲੇਵਾਲਾ, ਅਲਾਰ, ਪਨਵਾਨਾ, ਚੱਕ ਰਾਮਦਾਸ, ਚੋਬਾਰਾ [ਸ. ਝੰਡਾ ਸਿੰਘ ਭੰਗੀ], ਸਿਆਲਕੋਟ ਤੇ ਇਲਾਕਾ [ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ, ਜੀਵਨ ਸਿੰਘ ਤੇ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਭੰਗੀ], ਫ਼ੀਰੋਜ਼ਕੇ, ਕਾਲੇਕੇ, ਬਜਰਾ [ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਭੰਗੀ], ਦੁਆਬਾ ਰਚਨਾ ਵਿਚ। ਕਿਲ੍ਹਾ ਗੁਜਰਾਤ [ਗੁੱਜਰ ਸਿੰਘ ਭੰਗੀ], ਗੁਜਰਾਤ ਤੇ ਵੜਾਇਚਾਂ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਦੁਆਬਾ ਚੱਜ ਵਿਚ। ਮਿਢ ਤੇ ਮੂਸਾ ਚੂਹਾ [ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ, ਝੰਡਾ ਸਿੰਘ ਭੰਗੀ], ਪਿੰਡ ਮਿਆਣੀ [ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਭੰਗੀ]।

੧੭੬੬ ਈ. ਵਿਚ ਸ. ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਨਕਈ ਨੇ ਪਾਕਪਟਨ ਉੱਤੇ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ, ਪਰ ਉਹ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ। ਕੁਛ ਚਿਰ ਪਿੱਛੋਂ ਭੰਗੀ ਸਰਦਾਰਾਂ—ਝੰਡਾ ਸਿੰਘ ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ—ਨੇ ਹਮਲਾ ਕਰਕੇ, ਉਥੋਂ ਦੇ ਹਾਕਮ ਮੁਹੰਮਦ ਅਜ਼ੀਮ ਖ਼ਾਂ ਨੂੰ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਸ਼ਕਸਤ ਦੇ ਕੇ ਪਾਕਪਟਨ ਤੇ ਇਲਾਕੇ ਉੱਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ।

ਪਾਕਪਟਨ 'ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ

ਏਥੋਂ ਅੱਗੇ ਵਧ ਕੇ ਸ. ਝੰਡਾ ਸਿੰਘ ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਮੁਲਤਾਨ 'ਤੇ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕਰ ਦਿਤੀ। ਮੁਲਤਾਨ ਦਾ ਹਾਕਮ ਓਦੋਂ ਸ਼ੁਜਾਅ ਖ਼ਾਂ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਆਪਣੀ ਮਦਦ ਉੱਤੇ ਬਹਾਵਲਪੁਰ ਦੇ ਨਵਾਬ ਮੁਬਾਰਕ ਖ਼ਾਂ ਨੂੰ ਬੁਲਾ ਲਿਆ। ਦੋਹਾਂ ਦਲਾਂ ਵਿਚ ਸਤਲੁਜ ਕੰਢੇ ਸਖ਼ਤ ਲੜਾਈ ਹੋਈ। ਜਦ ਕੋਈ ਧਿਰ ਵੀ ਵਿਰੋਧੀ ਉੱਤੇ ਫ਼ਤਹਿ ਨਾ ਪਾ ਸੱਕੀ, ਤਾਂ ਦੋਹਾਂ ਧਿਰਾਂ ਨੇ ਪਾਕਪਟਨ ਨੂੰ ਹੱਦ ਮੰਨ ਕੇ ਸੁਲ੍ਹਾ ਕਰ ਲਈ†।

---

† ਲਤੀਫ, ਪੰਨਾ ੨੯੭।

Sri Satguru Jagjit Singh Ji Elibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਅਬਦਾਲੀ ਦਾ ਨਾਂਵਾਂ ਹਮਲਾ

ਦਸੰਬਰ, ੧੭੬੬ ਈ. ਵਿਚ ਅਬਦਾਲੀ ਨੇ ਨਾਂਵਾਂ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ, ਤਾਂ ਭੰਗੀ ਸਰਦਾਰ ਲਾਹੌਰ ਖ਼ਾਲੀ ਕਰ ਗਏ, ਸ. ਲਹਿਣਾ ਸਿੰਘ, ਗੁੱਜਰ ਸਿੰਘ ਕਸੂਰ ਨੂੰ ਤੇ ਸ. ਸੋਭਾ ਸਿੰਘ ਪਾਕਪਟਨ ਨੂੰ ਚਲਾ ਗਿਆ। ੨੨ ਦਸੰਬਰ ਨੂੰ ਅਬਦਾਲੀ ਨੇ ਖ਼ਾਲੀ ਲਾਹੌਰ ਉੱਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ। ਉਸਨੇ ਕਈ ਸਿਰ-ਕਰਦੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੂੰ ਬੁਲਾ ਕੇ ਲਾਹੌਰ ਦੀ ਸੂਬੇਦਾਰੀ ਸੰਭਾਲਣ ਵਾਸਤੇ ਕਿਹਾ, ਪਰ ਕਿਸੇ ਵੀ ਹਾਮੀ ਨਾ ਭਰੀ। ਅੰਤ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਹਿੰਦੂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਪਤਵੰਤਿਆਂ ਨੇ ਮਿਲ ਕੇ ਅਬਦਾਲੀ ਕੋਲ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ, "ਜ ਤੁਸੀਂ ਪਰਜਾ ਦਾ ਭਲਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹੋ, ਤਾਂ ਸ. ਲਹਿਣਾ ਸਿੰਘ ਭੰਗੀ ਨੂੰ ਬੁਲਾ ਕੇ ਲਾਹੌਰ ਦਾ ਸੂਬੇਦਾਰ ਬਣਾ ਦਿਉ। ਉਹ ਨੇਕ, ਇਨਸਾਫ਼ ਪਸੰਦ ਤੇ ਸਾਰਿਆਂ ਦਾ ਸਾਂਝਾ ਹਾਕਮ ਹੈ। ਉਹ ਹਿੰਦੂ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਨੂੰ ਇਕੋ ਜੇਹਾ ਜਾਣਦਾ ਸੀ। ਉਹਨੇ ਈਦ ਦੇ ਦਿਨ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਕਾਜ਼ੀਆਂ ਨੂੰ ਇਜ਼ਤ ਵਜੋਂ ਪਗੜੀਆਂ ਦਿਤੀਆਂ ਸਨ। ਤੇ ਜੇ ਤੁਸਾਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਨੂੰ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਦਿਤਾ, ਤਾਂ ਸਿੱਖ ਉਸਦੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਨਹੀਂ ਦੇਣਗੇ।"

ਅਬਦਾਲੀ ਦੇ ਇਹ ਗੱਲ ਦਿਲ ਲੱਗੀ। ਉਸਨੇ ਪਿੰਡ 'ਮੋਦੇ' ਦੇ ਰਹਿਮਤੁੱਲਾ ਬੇਗ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਰਾਜਦੂਤ ਬਣਾ ਕੇ ਸ. ਲਹਿਣਾ ਸਿੰਘ ਕੋਲ ਭੇਜਿਆ। ਉਸਦੇ ਹੱਥ

ਅਬਦਾਲੀ ਤੇ ਲਹਿਣਾ ਸਿੰਘ

ਆਪਣੀ ਦੋਸਤਾਨਾ ਚਿੱਠੀ ਤੇ ਤੁਹਫ਼ੇ ਵਜੋਂ ਕਾਬਲੀ ਮੇਵਿਆਂ ਦੇ ਊਠ ਭੇਜੇ। ਚਿੱਠੀ ਵਿਚ ਲਾਹੌਰ ਦੀ ਸੂਬੇਦਾਰੀ ਸੰਭਾਲਣ ਵਾਸਤੇ ਲਿਖਿਆ ਸੀ। ਸ. ਲਹਿਣਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਅਬਦਾਲੀ ਦੀ ਦੋਸਤੀ ਪਰਵਾਨ ਨਾ ਕੀਤੀ। ਉਹਨੇ ਅਬਦਾਲੀ ਦੇ

Sri Satguru Jagjit Singh Ji Elibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਮੇਵੇ ਮੋੜ ਘੱਲ ਤੇ ਨਾਲ ਨਮੂਨੇ ਵਜੋਂ ਦੋ ਮੁੱਠਾਂ ਛੋਲਿਆ ਦੇ ਦਾਣੇ ਭੇਜ ਦਿਤੇ । ਚਿੱਠੀ ਦੇ ਉੱਤਰ ਵਿਚ ਉਸਨੇ ਲਿਖਿਆ, "ਮੇਵੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹਾਂ ਦੀ ਖ਼ੁਰਾਕ ਹੈ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਇਕ ਸਿਪਾਹੀ ਹਾਂ, ਜੋ ਐਹੋ ਜੇਹੀ ਸਾਦਾ ਖ਼ੁਰਾਕ (ਛੋਲਿਆਂ) ਉੱਤੇ ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹਾਂ । ਬਾਕੀ ਗੱਲ ਰਹੀ ਸੂਬੇਦਾਰੀ ਦੀ । ਮੈਂ ਉਸ ਪੰਥ ਦਾ ਇਕ ਸਿਪਾਹੀ ਹਾਂ, ਜੋ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਦੀ ਬਖ਼ਸ਼ਸ਼ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ, ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਦਾ ਦਿਤਾ ਹੋਇਆ ਤ੍ਰੈਲੋਕੀ ਦਾ ਰਾਜ ਲਣ ਨੂੰ ਵੀ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ।"

ਦਾਦਨ ਖ਼ਾਂ ਤੇ ਲਹਿਣਾ ਸਿੰਘ

ਦਾਦਨ ਖ਼ਾਂ ਨੂੰ ਲਾਹੌਰ ਦਾ ਸੂਬੇਦਾਰ ਬਣਾ ਕੇ ਅਬਦਾਲੀ ਵਾਪਸ ਚਲਾ ਗਿਆ । ਉਹਦੇ ਜਾਣ ਦੀ ਦੇਰ ਸੀ, ਜਾਂ ਭੰਗੀ ਸਰਦਾਰ—ਲਹਿਣਾ ਸਿੰਘ, ਗੁੱਜਰ ਸਿੰਘ, ਸੋਭਾ ਸਿੰਘ—ਫ਼ੌਜ ਲੈ ਕੇ ਸ਼ਾਲਾਮਾਰ ਬਾਗ਼ ਆ ਬੈਠੇ । ਉਹਨਾਂ ਦਾਦਨ ਖ਼ਾਂ ਨੂੰ ਸੁਨੇਹਾ ਭੇਜਿਆ, ਕਿ ਜਾਂ ਲਾਹੌਰ ਖ਼ਾਲੀ ਕਰ ਦਿਉ, ਜਾਂ ਲੜਾਈ ਵਾਸਤੇ ਤਿਆਰ ਹੋ ਜਾਉ । ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਕਰਨ ਦੀ ਦਾਦਨ ਖ਼ਾਂ ਵਿਚ ਹਿੰਮਤ ਕਿੱਥੇ ਸੀ ? ਉਹ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਪਰਵੰਤਿਆਂ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਸਿੱਖ ਸਰਦਾਰਾਂ ਦੀ ਸ਼ਰਨ ਆ ਗਿਆ । ਸ. ਲਹਿਣਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਉਸਦੀ ਬੜੀ ਇਜ਼ਤ ਕੀਤੀ ਤੇ ਵੀਹ ਰੁਪੈ ਰੋਜ਼ ਭੱਤਾ ਨੀਯਤ ਕਰ ਦਿਤਾ । ਏਸਤਰ੍ਹਾਂ ਅਮਨ ਨਾਲ ਹੀ ਭੰਗੀਆਂ ਨੇ ਫਿਰ ਲਾਹੌਰ 'ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ ।

ਰਾਵਲਪਿੰਡੀ 'ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ

ਆਪਣੇ ਪੁਰਾਣੇ ਕਬਜ਼ੇ ਬਹਾਲ ਕਰਕੇ ਸਿੰਘ ਫਿਰ ਨਵੇਂ ਇਲਾਕੇ ਮੱਲਣ ਲੱਗ ਪਏ । ਸ. ਗੁੱਜਰ ਸਿੰਘ ਭੰਗੀ ਨੇ ਰਾਵਲਪਿੰਡੀ ਤੇ ਉਦਾਲੇ ਦਾ ਗੱਖੜਾਂ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਮੱਲ ਕੇ

ਆਪਣੇ ਵੱਲੋਂ ਸ. ਮਿਲਖਾ ਸਿੰਘ ਥੇਹਪੁਰੀਏ ਨੂੰ ਦਿਤਾ। ਉਸਨੇ, ਆਪਣੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਰਾਵਲਪਿੰਡੀ ਬਣਾ ਲਈ। ੧੭੬੭ ਈ. ਦੇ ਅਖ਼ੀਰ ਤਕ ਉਹਦੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ ਤਿੰਨ ਲੱਖ ਸਾਲਾਨਾ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ।

ਅਬਦਾਲੀ ਦੇ ਆਖ਼ਰੀ ਹਮਲੇ ਦੋਵੇਂ ਬੜੇ ਕਮਜ਼ੋਰ ਘਨ। ਦਸਵੀਂ ਵਾਰ ਉਹ ਝਨਾਂ ਤੋਂ (ਬਿਨਾਂ ਲੜੇ) ਤੇ ਯਾਰ੍ਹਵੀਂ ਵਾਰ (ਦਸੰਬਰ, ੧੭੬੯ ਈ.) ਜਿਹਲਮੋਂ ਪਾਰੋਂ ਹੀ ਮੁੜ ਗਿਆ। ਪਿੱਛੋਂ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਮਾਲਕ ਕੇਵਲ ਸਿੱਖ ਹੀ ਰਹਿ ਗਏ। ਉਸ ਵੇਲੇ [੧੭੬੯ ਈ.] ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਇਲਾਕੇ ਭੰਗੀ ਮਿਸਲ ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ ਸਨ। ਸੂਬਾ ਸਰਹਿੰਦ ਵਿਚੋਂ:—ਬੁੜੀਆ, ਜਗਾਧਰੀ ਆਦਿ ੨੦੪ ਪਿੰਡ ਸ. ਰਾਏ ਸਿੰਘ, ਬਾਘ ਸਿੰਘ, ਬਾਜ਼ ਸਿੰਘ [ਤਿੰਨੇ ਲਖਮੀਰ ਸਿੰਘ—ਜ਼ਿਲਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ—ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਸਨ ਤੇ ਸ. ਝੰਡਾ ਸਿੰਘ—ਭੰਗੀ ਦੇ ਮਾਤਹਿਤ] ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ। ਜ਼ਿਲਾ ਫ਼ੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਵਿਚ ੩੭ ਪਿੰਡ ਸਨ:—ਫ਼ੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਖ਼ਾਸ ਸ. ਗੁੱਜਰ ਸਿੰਘ ਭੰਗੀ ਵੱਲੋਂ [ਉਸਦੇ ਭਣੇਵਿਆਂ] ਗੁਰਬਖ਼ਸ਼ ਸਿੰਘ, ਮਸਤਾਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ ਤੇ ਖਾਈ, ਵਾਂ, ਵਜੀਦਪੁਰ ਆਦਿ ਜੈ ਸਿੰਘ ਘੜੀਆ ਭੰਗੀ ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ। ਬਾਰੀ ਦੁਆਬ ਵਿਚ:—ਪਠਾਨਕੋਟ, ਬੁਲਾਕੀ ਚੱਕ [੨੯ ਪਿੰਡ], ਛੀਨਾ, ਸੈਂਸਰਾਂ, ਤਰਨ ਤਾਰਨ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਲਾਹੌਰ, ਆਦਿ। ਦੁਆਬਾ ਰਚਨਾ ਵਿਚ:—ਸਿਆਲ ਕੋਟ, ਗੁਜਰਾਂਵਾਲਾ ਤੇ ਝੰਗ ਜ਼ਿਲਿਆਂ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਹਿੱਸੇ ਸ. ਝੰਡਾ ਸਿੰਘ, ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ। ਡਸਕਾ, ਵਡਾਲਾ, ਜੱਬੋਕੇ, ਨਿਡਾਲਾ, ਮੋਖਲ, ਅਕਬਰ, ਭੱਟੀ ਭੰਗੂ, ਗਲੋਟੀਆਂ ਤੇ ਧਾਮੋਕੇ ਸ. ਨਿਧਾਨ ਸਿੰਘ ਹੱਟ ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ। ਜ਼ਫ਼ਰਵਾਲ, ਬੱਲ,

੧੭੬੯ ਵਿਚ ਭੰਗੀ ਇਲਾਕੇ

ਕਿਲ੍ਹਾ ਸੋਭਾ ਸਿੰਘ, ਕਿਲ੍ਹਾ ਸੂਬਾ ਸਿੰਘ, ਢੋਢਾ, ਸੌਂਕਣਵਿੰਡ, ਚੰਗੀ ਚੰਗਾ, ਕੱਸੋਵਾਲਾ, ਦੋਰੀਕੀ, ਬੁਢਾ ਗੋਰਾਇਆ, ਸ. ਬਾਘ ਸਿੰਘ ਹੱਲੋਵਾਲੀਆ ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ। ਕਲਾਲਵਾਲਾ, ਪਰਵਾਨਾ, ਚੌਬਾਰਾ, ਮਹਾਰਾਜਕੇ ਸ. ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ ਕਲਾਲ ਵਾਲੀਆ ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ। ਬਾਜਰਾ, ਰੁੜਕੀ, ਫ਼ੀਰੋਜ਼ਕੇ, ਕਾਲੋਕੇ, ਸੀਓਕੇ, ਖੰਨਾ ਸ. ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਛੀਨਾ ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ। ਪਸਰੂਰ, ਲੱਲਾ, ਸੰਖੱਤਰਾ, ਧਾਮਬਲ, ਮਰਾਰਾ, ਸੀਹੋਵਾਲ, ਜ਼ਹੂਰ, ਦਰੋਹ, ਚਵਿੰਡਾ, ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦਾ, ਮੁੰਡੇਕੇ, ਬਡਿਆਨਾ, ਖ਼ਾਨੋਵਾਲੀ ਸ. ਨਾਹਰ ਸਿੰਘ ਚਮਿਆਰੀ ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ। ਬਜਵਾਤ, ਸੁਹਾਵਾ, ਰਾਜੇਵਾਲਾ, ਹਮੀਦਪੁਰ ਸ. ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਗੁਜਰਾਤ ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ। ਘੜਥਲ, ਗੋਜਰਾਂ, ਮਿੱਤਰਾਂ ਵਾਲੀ, ਤਲਵੰਡੀ ਮੂਸਾ ਖ਼ਾਂ, ਸ. ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ। ਚਪਰਾਰ, ਗੋਂਦਲ, ਰੰਗਪੁਰ ਕੋਟਲੀ ਲੁਹਾਰਾਂ, ਬਹਾਦਰਪੁਰ, ਕਾਲੇਵਾਲ, ਉਗੋਕੇ, ਸਾਹੋ-ਵਾਲਾ, ਬੁਧੋਕੇ, ਆਦਮਕੇ, ਕੋਪੜਾ, ਬੇਗੋਵਾਲ, ਗੋਇੰਦਕੇ, ਰਚਾਰਾ, ਬਨਬਾਜਵਾ, ਕੁਲ ਬਾਜਵਾ, ਸੋਹਦਰਾ, ਭਾਗੋਵਾਲ, ਮੁਰਾਦਪੁਰ, ਚਿੱਟੀ ਸ਼ੇਖ਼ਾਂ, ਸਿਆਲਕੋਟ, ਪਠਾਣਵਾਲੀ, ਕਮਾਨ ਵਾਲਾ, ਕੁੰਦਨਪੁਰ, ਚਨਿਓਟ, ਝੰਗ, ਆਦਿ ਸ. ਝੰਡਾ ਸਿੰਘ, ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ ਸਨ ਤੇ ਉਹਨਾਂ ਅਗ੍ਹਾਂ ਆਪਣੇ ਮਾਤਹਿਤ ਜਰਨੈਲਾਂ ਨੂੰ ਦਿਤੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਦੁਆਬਾ ਚੱਜ ਵਿਚ :—ਗੁਜਰਾਤ, ਵੜਾਇਚ, ਮਿਢ, ਮੂਸਾ ਚੂਹਾ, ਕਾਦਰਾਬਾਦ, ਆਦਿ ਸ. ਗੁੱਜਰ ਸਿੰਘ ਭੰਗੀ ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ। ਦੁਆਬਾ ਸਿੰਧ ਸਾਗਰ ਵਿਚ :—ਰਾਵਲਪਿੰਡੀ ਤੇ ਇਲਾਕਾ, ਸ. ਗੁੱਜਰ ਸਿੰਘ ਭੰਗੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਕੁਪਤਾਨ ਸ. ਮਿਲਖਾ ਸਿੰਘ ਥੇਹਪੁਰੀਆ ਨੂੰ ਦਿਤਾ।*

---

*ਗੁਪਤਾ (ਹਿਸਟਰੀ ਆਫ਼ ਦੀ ਸਿੱਖਸ, ਹਿੱਸਾ ਤੀਜਾ, ਕਰਤਾ←

Sri Satguru Jagjit Singh Ji Elibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਕਦੇ ਕੋਈ ਜਿਉਂਦੀ ਕੌਮ ਦੌੜ ਵਿਚ ਝਿਜਕ ਤੋਂ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਲੈਂਦੀ। ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਿੱਖ ਮਿਸਲਾਂ ਵੀ ਰਾਤ ਦਿਨ ਆਪਣੇ ਇਲਾਕੇ ਵਧਾਉਣ ਵਿਚ ਲੱਗੀਆਂ ਰਹਿੰਦੀਆਂ।

੧੭੭੦ ਈ. ਵਿਚ ਸ. ਝੰਡਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਜੰਮੂੰ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰਕੇ ਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਦੇਵ ਤੋਂ ਖ਼ਰਾਜ ਲਿਆ। ੧੭੭੧ ਈ. ਵਿਚ ਕਸੂਰ ਦੇ ਪੰਡਤਾਂ ਨੇ ਓਥੋਂ ਦੇ ਪਠਾਣਾਂ ਦੇ ਵਿਰੁਧ ਫ਼ਰਯਾਦ ਕੀਤੀ, ਕਿ ਉਹ ਗਾਂਈਂ ਮਾਰਦੇ ਤੇ ਹਿੰਦੂਆਂ 'ਤੇ ਬੜਾ ਜ਼ੁਲਮ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਕਸੂਰ 'ਤੇ ਹਮਲਾ

ਸ. ਝੰਡਾ ਸਿੰਘ ਭੰਗੀ ਤੇ ਸ. ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰੋਂ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕਰਕੇ ਤਰਨ ਤਾਰਨ ਰਾਹੀਂ ਕਸੂਰ 'ਤੇ ਜਾ ਪਏ। ਹਮੀਦ ਖ਼ਾਂ ਤੇ ਉਸਮਾਨ ਖ਼ਾਂ ਕਸੂਰੀਏ ਲੜ ਕੇ ਹਾਰ ਗਏ। ਸਿੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ ਮੰਨ ਕੇ ਪਠਾਣਾਂ ਨੇ ਸੁਲ੍ਹਾ ਕਰ ਲਈ। ਉਹਨਾਂ ਚਾਰ ਲੱਖ ਨਜ਼ਰਾਨਾ ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਦੇ ਦਿਤਾ ਤੇ ਅੱਗੇ ਵਾਸਤੇ ਹਰ ਸਾਲ ਖ਼ਰਾਜ ਦੇਣਾ ਮੰਨਿਆਂ।

ਏਸੇ ਸਾਲ [੧੭੭੧ ਈ. ਸ. ਝੰਡਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣੇ ਜਰਨੈਲ ਸ. ਮੱਜਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਮੁਲਤਾਨ ਫ਼ਤਹਿ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਭੇਜਿਆ। ਉਸਨੇ ਮੁਲਤਾਨ ਦਾ ਕੁਛ ਇਲਾਕਾ ਲੁੱਟ ਲਿਆ।

ਮੱਜਾ ਸਿੰਘ ਕਤਲ

→ਪ੍ਰੋ: ਹਰੀ ਰਾਮ ਗੁਪਤਾ,)M.A., ph.D.)ਪੰਨੇ ੩ ਤੋਂ ੬। ਪਰੋਫ਼ੈਸਰ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਬਾਰੇ ਇਹ ਖੋਜ ਭਰੀਆਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਲਿਖ ਕੇ ਪੰਥ ਦੀ ਬੜੀ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਮੈਂ ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਦਿਲੋਂ ਧੰਨਵਾਦੀ ਹਾਂ।

Sri Satguru Jagjit Singh Ji Elibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਸ਼ੁਜਾਅ ਖ਼ਾਂ ਨੇ ਮਦਦ ਵਾਸਤੇ ਨਵਾਬ ਬਹਾਵਲਪੁਰ ਤੇ ਜਹਾਨ ਖ਼ਾਂ ਨੂੰ ਬੁਲਾ ਲਿਆ। ਸਖ਼ਤ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਸ. ਮੱਜਾ ਸਿੰਘ ਕਤਲ* ਹੋ ਗਿਆ। ਸੋ ਸਿੱਖ ਵਾਪਸ ਆ ਗਏ।

ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਤੇ ਜਹਾਨ ਖ਼ਾਂ ਪਿੱਛੋਂ ਤੈਮੂਰ ਸ਼ਾਹ ਨੇ ਸ਼ੁਜਾਅ ਖ਼ਾਂ ਦੀ ਥਾਂ ਹਾਜੀ ਸ਼ਰੀਫ਼ ਖ਼ਾਂ ਸੱਦੋਜ਼ਈ ਨੂੰ ਮੁਲਤਾਨ ਦਾ ਗਵਰਨਰ ਬਣਾਇਆ। ਫਿਰ ਉਸਨੂੰ ਹਟਾ ਕੇ ਸ਼ਰੀਫ਼ ਬੇਗ ਤਕਲੂ ਨੂੰ ਗਵਰਨਰ ਬਣਾ ਦਿਤਾ। ਉਹਨਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਵਿਚ ਝਗੜਾ ਹੋ ਪਿਆ। ਤਕਲੂ ਨੇ ਇਕ ਲੱਖ ਨਜ਼ਰਾਨਾ ਦੇਣਾ ਕਰ ਕੇ ਭੰਗੀ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਮਦਦ ਵਾਸਤੇ ਬੁਲਾ ਲਿਆ। ਸ. ਝੰਡਾ ਸਿੰਘ, ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਲਹਿਣਾ ਸਿੰਘ ਝੱਟ ਫ਼ੌਜ ਲੈ ਕੇ ਜਾ ਪਹੁੰਚੇ। ਸ਼ੁਜਾਅ ਖ਼ਾਂ ਤੇ ਨਵਾਬ ਬਹਾਵਲ ਪੁਰ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਕੀਤਾ, ਪਰ ਹਾਰ ਗਏ। ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਅੱਗੇ ਵਧ ਕੇ ਮੁਲਤਾਨ ਸ਼ਹਿਰ ਤੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਉੱਤੇ ੨੫ ਦਸੰਬਰ, ੧੭੭੨ ਈ. ਨੂੰ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ। ਸ. ਝੰਡਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸ. ਦੀਵਾਨ ਸਿੰਘ ਛਾਛੋਵਾਲੀਏ ਨੂੰ ਮੁਲਤਾਨ ਦਾ ਗਵਰਨਰ ਬਣਾਇਆ।†

ਮੁਲਤਾਨ 'ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ

ਸ਼ੁਜਾਅ ਖ਼ਾਂ ਏਥੋਂ ਜਾਨ ਬਚਾ ਕੇ ਨੱਸ ਗਿਆ, ਜੋ ਪਿੱਛੋਂ ੧੭੭੬ ਈ. ਵਿਚ ਮਰ ਗਿਆ। ਸ਼ਰੀਫ਼ ਬੇਗ ਤਕਲੂ ਖ਼ੈਰ ਪੁਰ ਚਲਾ ਗਿਆ ਤੇ ਥੋੜੇ ਚਿਰ ਪਿੱਛੋਂ ਕਾਲ ਵੱਸ ਹੋ ਗਿਆ।

---

*ਲਤੀਫ਼, ਪੰਨਾ ੨੯੭; ਕਿਨਿੰਘਮ, ਪਨਾ ੨੧੪।

†ਲਤੀਫ਼ ਪੰਨਾ ੨੯੭; ਰਾਊਸਾ-ਏ-ਪੰਜਾਬ, ਹਿੱਸਾ ਪਹਿਲਾ, ਪੰਨਾ ੭੭੮; ਮੈਕਗਰੇਗਰ, ਪੰਨਾ ੧੨੨; ਰਾਜ ਖ਼ਾਲਸਾ, ਪੰਨਾ ੩੍ਰ ਗੁਪਤਾ, ਹਿੱਸਾ ਤਿੱਜਾ ਪੰਨਾ ੧੫।

Sri Satguru Jagjit Singh Ji Elibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਸ. ਦੀਵਾਨ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਮੁਲਤਾਨ ਛੱਡ ਕੇ ਸ. ਝੰਡਾ ਸਿੰਘ ਅੱਗੇ ਵਧਿਆ। ਉਹ ਮਾਨਖ਼ੈਰਾ, ਕਾਲਾ ਬਾਗ਼, ਝੰਗ ਤੋਂ ਖ਼ਰਾਜ ਵਸੂਲ ਕਰਕੇ ਰਾਮਨਗਰ ਚੱਠਿਆਂ 'ਤੇ ਜਾ ਪਿਆ। ਚੱਠੇ ਲੜ ਕੇ ਹਾਰ ਗਏ। ਉਹਨਾਂ ਪ੍ਰਸਿਧ ਤੋਪ ਜ਼ਮਜ਼ਮਾ ਦੇ ਕੇ ਭੰਗੀਆਂ ਨਾਲ ਸੁਲ੍ਹਾ ਕਰ ਲਈ। ਏਹਾ ਤੋਪ ਪਿੱਛੋਂ ਭੰਗੀਆਂ ਵਾਲੀ ਤੋਪ ਅਖਵਾਈ।

ਭੰਗੀਆਂ ਵਾਲੀ ਤੋਪ

ਇਹ ਤੋਪ ੧੭੬੧ ਈ. ਵਿਚ ਆਹਮਦ ਸ਼ਾਹ ਅਬਦਾਲੀ ਦੇ ਹੁਕਮ ਨਾਲ, ਵਜ਼ੀਰ ਸ਼ਾਹ ਵਲੀ ਖ਼ਾਂ ਨੇ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਸ਼ਾਹ ਨਜ਼ੀਰ ਕਾਰੀਗਰ ਕੋਲੋਂ, ਤਾਂਬੇ ਤੇ ਪਿੱਤਲ ਦੀ ਢਲਵਾਈ। ਇਹਦੇ ਢਾਲਣ ਦੀ ਤਾਰੀਖ਼ ਇਹਦੇ ਉਪਰ ਲਿਖੇ ਨਾਮ 'ਪੀਕਰੇ ਅਜ਼ਦਹਾਏ ਆਤਸ਼ ਬਾਰ' ਤੋਂ ਪਤਾ ਲੱਗ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। 'ਅਬਜਦ' ਦੇ ਹਿਸਾਬ ਨਾਲ ਇਸਦਾ ਸੰਨ ੧੧੭੪ ਹਿਜਰੀ ਨਿਕਲਦਾ ਹੈ, ਜੋ ੧੭੬੧ ਈ. ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਹੈ। ਪਾਨੀਪਤ ਦੀ ਤੀਜੀ ਲੜਾਈ ਪਿੱਛੋਂ ਵਾਪਸ ਮੁੜਦਾ ਹੋਇਆ ਅਬਦਾਲੀ ਇਹ ਤੋਪ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਸੂਬੇਦਾਰ ਖ਼ਵਾਜਾ ਉਬੇਦ ਖ਼ਾਂ ਨੂੰ ਦੇ ਗਿਆ। ਜਦ ੧੭੬੪ ਈ. ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਲਾਹੌਰ 'ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕੀਤਾ, ਤਾਂ ਇਹ ਤੋਪ ਸ. ਚੜ੍ਹਤ ਸਿੰਘ ਸੁਕਰਚੱਕੀਏ ਦੇ ਹਿੱਸੇ ਆਈ। ਉਹ ਇਸਨੂੰ ਗੁਜਰਾਂਵਾਲੇ ਲੈ ਗਿਆ। ਇਕ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਇਹ ਤੋਪ ਚੱਠਿਆਂ ਨੇ ਖੋਹ ਲਈ। ਉਹ ਇਸਨੂੰ ਰਸੂਲ ਨਗਰ ਲੈ ਗਏ। ਮੁਲਤਾਨ ਤੋਂ ਵਾਪਸ ਆਉਂਦਿਆਂ ਸ. ਝੰਡਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਚੱਠਿਆਂ ਨੂੰ ਸ਼ਕਸਤ ਦੇ ਕੇ, ਤੋਪ ਖੋਹ ਕੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਲੈ ਆਂਦੀ। ਏਥੋਂ ਇਸਦਾ ਨਾਮ 'ਭੰਗੀਆਂ ਵਾਲੀ ਤੋਪ' ਪੈ ਗਿਆ। ੧੮੦੪ ਈ. ਵਿਚ ਮ. ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਫ਼ਤਹਿ ਕੀਤਾ, ਤਾਂ ਇਹ ਤੋਪ ਉਸਦੇ

Sri Satguru Jagjit Singh Ji Elibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਹੱਥ ਆ ਗਈ। ਜਦ ਸਿੱਖਰਾਜ ਖ਼ਤਮ ਹੋਇਆ, ਤਾਂ ਇਹ ਤੋਪ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੇ ਹੱਥ ਆਈ। ਇਸ ਵੇਲੇ ਇਹ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਅਜਾਇਬ ਘਰ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਪਈ ਹੈ* ।

ਕਿਲ੍ਹਾ ਭੰਗੀਆਂ

ਰਾਮ ਨਗਰ ਆਦਿ ਇਲਾਕਾ ਫ਼ਤਹਿ ਕਰਕੇ ਭੰਗ ਸਰਦਾਰ ਵਾਪਸ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਪੁੱਜੇ, ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਚੜ੍ਹਾਵਾ ਚੜ੍ਹਾਇਆ, ਤੇ 'ਕਿਲ੍ਹਾ ਭੰਗੀਆਂ' ਬਣਾਇਆ, ਜਿਸਦੇ ਨਸ਼ਾਨ ਅੱਜਕੱਲ੍ਹ ਲੂਣ ਮੰਡੀ ਕੋਲ ਹਨ† ।

ਝੰਡਾ ਸਿੰਘ ਕਤਲ

੧੭੭੪ ਈ. ਵਿਚ ਜੰਮੂੰ ਦੇ ਰਾਜੇ ਰਣਜੀਤ ਦੇਵ ਤੇ ਉਸਦੇ ਪੁੱਤਰ ਬ੍ਰਿਜਰਾਜ ਦੇਵ ਵਿਚ ਝਗੜਾ ਹੋ ਪਿਆ। ਦੋਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਮਦਦ ਵਾਸਤੇ ਸਿੱਖ ਬੁਲਾ ਲਏ। ਰਣਜੀਤ ਦੇਵ ਦੇ ਪਾਸੇ ਸ. ਝੰਡਾ ਸਿੰਘ ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ ਭੰਗੀ ਆ ਗਏ ਤੇ ਬ੍ਰਿਜਰਾਜ ਦੇਵ ਦੀ ਮਦਦ 'ਤੇ ਸ. ਚੜ੍ਹਤ ਸਿੰਘ ਸੁਕਰਚੱਕੀਆ, ਸ. ਜੈ ਸਿੰਘ ਤੇ ਸ. ਹਕੀਕਤ ਸਿੰਘ ਕਨ੍ਹਈਏ ਆ ਗਏ। ਕੋਈ ਦਿਨ ਲੜਾਈ ਹੁੰਦੀ ਰਹੀ। ਸ. ਚੜ੍ਹਤ ਸਿੰਘ ਤਾਂ ਆਪਣੀ ਬੰਦੂਕ ਦੀ ਨਾਲੀ ਫਟਣ ਨਾਲ ਮਰ ਗਿਆ ਤੇ ਸ. ਝੰਡਾ ਸਿੰਘ ਭੰਗੀ ਨੂੰ ਸ. ਜੈ ਸਿੰਘ ਕਨ੍ਹਈਏ ਨੇ—ਓਸੇ ਦੇ ਨੌਕਰ ਕੋਲੋਂ ਗੋਲੀ ਮਰਵਾਕੇ —ਧੋਖੇ ਨਾਲ ਮਰਵਾ ਦਿਤਾ। ਭੰਗੀ ਮੈਦਾਨ ਛੱਡ ਕੇ ਵਾਪਸ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਆ ਗਏ।

---

*ਰਾਉਸਾ–ਏ–ਪੰਜਾਬ, ਪਨਾ ੭੭੮।

†ਲਤੀਫ਼, ਪੰਨਾ ੨੯੭।

Sri Satguru Jagjit Singh Ji Elibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ ਲੀਡਰ

ਸ. ਝੰਡਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਥਾਂ ਮਿਸਲ ਦਾ ਲੀਡਰ ਉਸਦਾ ਭਰਾ ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ ਬਣਿਆਂ* ।

ਸ਼ੁਜਾਂ ਖ਼ਾਂ ਦੇ ਸੁਰਗਵਾਸ ਹੋ ਜਾਣ 'ਤੇ ਉਸਦਾ ਪੁੱਤਰ ਮੁਜ਼ੱਫਰ ਖ਼ਾਂ ਸ਼ੁਜਾਆਬਾਦ ਦਾ ਹਾਕਮ ਬਣਿਆਂ।

ਮੁਜ਼ੱਫਰ ਦਾ ਹਮਲਾ ਤੇ ਸ਼ਕਸਤ

ਸ. ਦੀਵਾਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸ਼ੁਜਾਆਬਾਦ ਉੱਤੇ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ, ਪਰ ਕਾਮਯਾਬ ਨਾ ਹੋ ਸਕਿਆ। ਫਿਰ ਮੁਜ਼ੱਫਰ ਖ਼ਾਂ ਨੇ ਨਵਾਬ ਬਹਾਵਲਪੁਰ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਮੁਲਤਾਨ ਨੂੰ ਘੇਰ ਲਿਆ। ਉਹਨਾਂ ਧੋਖੇ ਨਾਲ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਦਾਖ਼ਲ ਹੋ ਕੇ ਸ਼ਹਿਰ ਲੁੱਟ ਲਿਆ । ਦੀਵਾਨ ਸਿੰਘ ਕਿਲ੍ਹਾ ਬੰਦ ਹੋ ਬੈਠਾ । ਕੁਛ ਦਿਨਾਂ ਪਿੱਛੋਂ ਸ. ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ ਫ਼ੌਜ ਲੈ ਕੇ ਆ ਪੁੱਜਾ। ਬੜੀ ਸਖ਼ਤ ਲੜਾਈ ਹੋਈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਮੁਜ਼ੱਫਰ ਖ਼ਾਂ ਤੇ ਨਵਾਬ ਬਹਾਵਲਪੁਰ ਹਾਰ ਕੇ ਘਰੋ ਘਰੀ ਜਾ ਵੜੇ । †ਸ. ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ ਫਿਰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਨੂੰ ਪਰਤ ਗਿਆ ।

ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ ਸੁਰਗਵਾਸ

ਪਠਾਣਕੋਟ ਭੰਗੀ ਮਿਸਲ ਦੇ ਸ. ਨੰਦ ਸਿੰਘ (ਉਰਫ਼ ਮਨਸਾ ਸਿੰਘ) ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ ਸੀ। ੧੭੭੪ ਈ. ਵਿਚ ਸ. ਨੰਦ ਸਿੰਘ ਸੁਰਗਵਾਸ ਹੋ ਗਿਆ । ਉਸਦੀ ਵਿਧਵਾ ਨੇ ਆਪਣੀ ਲੜਕੀ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ (ਸ. ਹਕੀਕਤ ਸਿੰਘ ਕਨ੍ਹਈਆ ਦੇ ਭਰਾ) ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਦਿਤੀ ਤੇ ਪਠਾਣਕੋਟ ਉਸਨੂੰ ਜਾਗੀਰ ਵਜੋਂ ਦੇ ਦਿਤਾ । ਸ: ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਹ ਜਾਗੀਰੀ ਪਟਾ ਪਰਵਾਨ ਨਾ ਕੀਤਾ । ਉਹਨੇ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਆਂ ਦੀ ਮਦਦ ਨਾਲ ਪਠਾਣਕੋਟ 'ਤੇ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕਰ ਦਿਤੀ । ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਦੀ

---

*'ਸਿੱਖਰਾਜ ਤੇ ਸ਼ੇਰੇ ਪੰਜਾਬ', (ਕਰਤਾ ਲਿਖਤ) ਪੰਨਾ ੨੭।

†ਗੁਪਤਾ, ਹਿੱਸਾ ਤਿੱਜਾ, ਪੰਨਾ ੧੬ ।

Sri Satguru Jagjit Singh Ji Elibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਮਦਦ ਵਾਸਤੇ ਸ. ਹਕੀਕਤ ਸਿੰਘ ਤੇ ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਆ ਗਏ। ਦੀਨਾ ਨਗਰ ਕੋਲ ਦਸ ਦਿਨ ਲੜਾਈ ਹੁੰਦੀ ਰਹੀ। ਸ. ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ ਬੀਮਾਰ ਹੋ ਕੇ ਮਰ ਗਿਆ। ਉਸਦਾ ਪੁੱਤਰ ਦੇਸਾ ਸਿੰਘ ਅਜੇ ਬਾਲਕ ਸੀ, ਸੋ ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਭਰੱ ਚੜ੍ਹਤ ਸਿੰਘ ਲੀਡਰ ਬਣਿਆਂ। ਲੜਾਈ ਜਾਰੀ ਰਹੀ।

ਚੜ੍ਹਤ ਸਿੰਘ ਕਤਲ

ਏਸੇ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਸ. ਚੜ੍ਹਤ ਸਿੰਘ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ। ਭੰਗੀ ਪਿੜ ਛੱਡ ਕੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਆ ਗਏ। ਫਿਰ ਦੇਸਾ ਸਿੰਘ ਮਿਸਲ ਦਾ ਲੀਡਰ ਬਣਿਆਂ ਤੇ ਸ. ਗੁੱਜਰ ਸਿੰਘ ਉਸਦਾ ਵਜ਼ੀਰ*।

ਭੰਗੀ ਮਿਸਲ ਦੀ ਲੀਡਰਸ਼ਿਪ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹੋ ਗਈ ਤੇ ਉਸਦੇ ਮਾਤਹਿਤੋਂ ਕੁਛ ਸਰਦਾਰ (ਜਿਵੇਂ ਬਾਘ ਸਿੰਘ ਹੱਲੋਵਾਲੀਆ) ਖ਼ੁਦਮੁਖ਼ਤਿਆਰ ਹੋ ਗਏ। ਝੰਗ ਦਾ ਮਾਮਲਾ ਵੀ ਆਉਣੋਂ ਬੰਦ ਹੋ ਗਿਆ। ਓਧਰ ਮੁਲਤਾਨ 'ਤੇ ਦੁਬਾਰਾ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਨ ਬਦਲੇ ਤੈਮੂਰ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਆ ਗਿਆ।

ਤੈਮੂਰ

ਆਹਮਦ ਸ਼ਾਹ ਅਬਦਾਲੀ ਦੇ ਘਰ, ਮਸ਼ਅਦ (ਈਰਾਨ) ਅੰਦਰ ਦਸੰਬਰ, ੧੭੪੬ ਈ. ਨੂੰ ਤੈਮੂਰ ਜਨਮਿਆਂ। ੧੪ ਅਪ੍ਰੈਲ, ੧੭੭੨ ਈ. ਨੂੰ ਆਹਮਦ ਸ਼ਾਹ ਮਰਿਆ, ਤਾਂ ਤੈਮੂਰ ਅਫ਼ਗਾਨਿਸਤਾਨ ਦਾ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਬਣਿਆਂ। ਉਹਨੇ ਕੰਧਾਰ ਦੀ ਥਾਂ ਕਾਬਲ ਨੂੰ ਰਾਜਧਾਨੀ ਬਣਾ ਲਿਆ। ਫਿਰ ਉਹਨੇ ਹਿੰਦ ਉੱਤੇ ਹਮਲਾ

ਤੈਮੂਰ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਹਮਲਾ

ਕਰਨ ਦੀ ਧਾਰੀ। ੧੭੭੪ ਈ. ਵਿਚ ਉਹਨੇ ਆਪਣੇ ਰਾਜਦੂਤ ਦਿੱਲੀ ਭੇਜੇ। ਫ਼ੈਜ਼ਅੱਲਾ ਖ਼ਾਂ ਖ਼ਲੀਲ ਨੇ ਵੀ ਤੈਮੂਰ ਨੂੰ

---

*ਲਤੀਫ਼, ਪੰਨਾ ੨੯੮; ਰਊਸਾ-ਇ-ਪੰਜਾਬ, ਹਿੱਸਾ ਪਹਿਲਾ ਪੰਨੇ ੭੮੦—੧।

Sri Satguru Jagjit Singh Ji Elibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਕੀਤੀ। ਨਵੰਬਰ, ੧੭੭੪ ਈ. ਵਿਚ ਤੈਮੂਰ ਕਾਬਲੋਂ ਤੁਰਿਆ। ਜਦ ਉਹ ਪਿਸ਼ਾਵਰ ਪੁੱਜਾ, ਤਾਂ ਫ਼ੈਜ਼ਅੱਲਾ ਖਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਫ਼ੌਜ ਤੈਮੂਰ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ੧੫ ਜਨਵਰੀ, ੧੭੭੫ ਈ. ਨੂੰ ਤੈਮੂਰ ਅਟਕੋਂ ਪਾਰ ਹੋਇਆ। ਸ. ਮਿਲਖਾ ਸਿੰਘ ਰਾਵਲਪਿੰਡੀ ਨੇ ਕੁਛ ਹੋਰ ਸਿੱਖ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਟਾਕਰਾ ਕੀਤਾ। ਬੜੀ ਸਖ਼ਤ ਲੜਾਈ ਹੋਈ, ਪਰ ਤਸੱਲੀ ਨਾਲ ਜਿੱਤ ਕੋਈ ਵੀ ਨਾ ਸਕਿਆ। ਸਿੱਖ ਹਟ ਕੇ ਝਨਾਂ 'ਤੇ ਆ ਖਲੇ ਤੇ ਤੈਮੂਰ ਘਬਰਾ ਕੇ ਵਾਪਸ ਪਿਸ਼ਾਵਰ ਚਲਾ ਗਿਆ।

ਪਿਸ਼ਾਵਰ ਵਿਚ ਫ਼ੈਜ਼ਅੱਲਾ ਖ਼ਾਂ ਨੇ ਤੈਮੂਰ ਦੇ ਕਤਲ ਕਰਨ ਦੀ ਸਾਜਸ਼ ਕੀਤੀ, ਜੋ ਨੇਪਰੇ ਨਾ ਚੜ੍ਹੀ। ਫ਼ੈਜ਼ ਤਾਂ ਨੱਸ ਗਿਆ, ਪਰ ਤੈਮੂਰ ਨੇ ਗੁੱਸੇ ਅੰਦਰ ਪਿਸ਼ਾਵਰ ਵਿਚ ਕਤਲਾਮ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦੇ ਕੇ ਛੇ ਹਜ਼ਾਰ ਬੰਦਾ ਕਤਲ ਕਰਾ ਦਿਤਾ*। ਕੁਛ ਚਿਰ ਪਿੱਛੋਂ ਤੈਮੂਰ ਨੇ ਫ਼ੈਜ਼ ਨੂੰ ਕਾਬਲ ਬੁਲਾ ਕੇ ਧੋਖੇ ਨਾਲ ਮਰਵਾ ਦਿਤਾ।

ਪਿਸ਼ਾਵਰ ਵਿਚ ਕਤਲਆਮ

ਮੁਜ਼ੱਫਰ ਖ਼ਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਤੈਮੂਰ ਨੂੰ ਭੜਕਾਉਂਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਪਹਿਲਾ ਮੁਲਤਾਨ ਫ਼ਤਹਿ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਦੂਸਰੇ ਤੋਂ ਮਦਦ ਮੰਗਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ੧੭੭੯ ਈ. ਵਿਚ ਤੈਮੂਰ ਨੇ ਬਹਾਰੂ ਖ਼ਾਂ ਨੂੰ ਮੁਲਤਾਨ ਫ਼ਤਹਿ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਭੇਜਿਆ। ਉਹ ਸਫਲ ਨਾ ਹੋਇਆ, ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਵਾਪਸ ਬੁਲਾ ਕੇ ਤੈਮੂਰ ਨੇ ਮਦਦ ਖ਼ਾਂ ਨੂੰ ਭੇਜਿਆ, ਮਗਰ ਉਹ ਵੀ ਕਾਮਯਾਬ

ਬਹਾਰੂ ਖ਼ਾਂ ਤੇ ਮਦਦ ਖ਼ਾਂ

---

*ਪੰਜਾਬ ਮੁਗ਼ਲ, (ਲੇਟਰ ਮੁਗ਼ਲ ਹਿਸਟਰੀ ਆਫ਼ ਦੀ ਪੰਜਾਬ ਕਰਤਾ ਪ੍ਰੋ: ਹਰੀ ਰਾਮ ਗੁਪਤਾ) ਪੰਨਾ ੨੩੬।

Sri Satguru Jagjit Singh Ji Elibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਨਾ ਹੋਇਆ, ਤਾਂ ਵਾਪਸ ਬੁਲਾ ਲਿਆ ਗਿਆ ।

ਦੂਜਾ ਹਮਲਾ

੧੭੭੯ ਈ. ਵਿਚ ਤੈਮੂਰ ਨੇ ਆਪ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕੀਤੀ । ਅਕਤੂਬਰ ਵਿਚ ਉਹ ਪਿਸ਼ਾਵਰ ਆ ਗਿਆ । ਉਹਨੇ ਹਾਜੀ ਅਲੀ ਖ਼ਾਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖਾਂ ਕੋਲ ਭੇਜਿਆ । ਉਹ ਤੈਮੂਰ ਦੇ ਨਾਂ ਦੀਆਂ ਧਮਕੀਆਂ ਦੇ ਕੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਈਨ ਮਨਾਉਣ ਲੱਗਾ । ਜੋਸ਼ ਵਿਚ ਉਹਨੇ ਕਈ ਗੱਲਾਂ ਸਿੱਖੀ ਦੀ ਸ਼ਾਨ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਕਹਿ ਦਿਤੀਆਂ । ਗੁੱਸੇ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਭੜਕੀਲੇ ਸਿੱਖ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿਤਾ । ਤੈਮੂਰ ਨੇ ਜੰਗੀ ਖ਼ਾਂ ਦੁਰਾਨੀ ਨੂੰ ੧੮ ਹਜ਼ਾਰ ਫ਼ੌਜ ਦੇ ਕੇ ਰੁਹਤਾਸ ਉੱਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਭੇਜਿਆ । ਰੁਹਤਾਸ ਵਿਚ ਉਸ ਵੇਲੇ ਮਸਾਂ ਪੰਜ ਹਜ਼ਾਰ ਸਿੱਖ ਸਨ । ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਤਦ ਹੀ ਪਤਾ ਲਗਾ, ਜਾਂ ਚੋਖੇ ਤੜਕੇ ਜੰਗੀ ਖ਼ਾਂ ਨੇ ਉਹਨਾਂ 'ਤੇ ਹੱਲਾ ਬੋਲ ਦਿਤਾ। ਅੱਗੋਂ ਸਿੱਖ ਇਸ ਬਹਾਦਰੀ ਨਾਲ ਲੜੇ, ਕਿ ਵੈਰੀ ਲੜਾਈ ਜਿੱਤ ਕੇ ਵੀ ਅੱਗੇ ਵਧਣ ਦਾ ਹੌਸਲਾ ਨਾ ਕਰ ਸਕਿਆ । ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਤਿੰਨ ਹਜ਼ਾਰ ਸਿੱਖ ਮਾਰੇ ਗਏ ਤੇ ਦੋ ਹਜ਼ਾਰ ਕਿਲ੍ਹਾ ਛੱਡ ਕੇ ਝਨਾਂ ਵੱਲ ਆ ਗਏ* । ਜੰਗੀ ਖ਼ਾਂ ਫਤਹਿ ਦੇ ਵਾਜੇ ਵਜਾਉਂਦਾ ਪਿੱਛੇ ਪਰਤ ਗਿਆ ।

ਤੈਮੂਰ ਭਾਰੀ ਫ਼ੌਜ ਲੈ ਕੇ ਦਰਿਆ ਅਟਕ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਮੁਲਤਾਨ ਵੱਲ ਵਧਿਆ । ਭੰਗੀ ਮਿਸਲ ਦੇ ਨਾਮਵਰ ਸਰਦਾਰ ਝੰਡਾ ਸਿੰਘ, ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ ਸੁਰਗਵਾਸ ਹੋ ਚੁਕੇ ਸਨ । ਮੁਲਤਾਨ ਵਿਚ ਉਸ ਵੇਲੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਫ਼ੌਜ ਥੋੜੀ ਹੀ ਸੀ । ਜਨਵਰੀ, ੧੭੮੦ ਈ. ਵਿਚ ਤੈਮੂਰ ਨੇ ਮੁਲਤਾਨ ਨੂੰ ਘੇਰਾ ਪਾ ਲਿਆ । ਨਵਾਬ

*ਪੰਜਾਬ ਮੁਗ਼ਲ, ਪੰਨਾ ੨੪੦ ।

Sri Satguru Jagjit Singh Ji Elibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਬਹਾਵਲਪੁਰ ਨੇ ੧੨ ਹਜ਼ਾਰ ਫ਼ੌਜ ਤੈਮੂਰ ਦੀ ਮਦਦ ਵਾਸਤੇ ਭੇਜ ਦਿਤੀ ।

ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਖ਼ਬਰ ਮਿਲੀ, ਤਾਂ ਸ. ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ, ਗੁੱਜਰ ਸਿੰਘ, ਲਹਿਣਾ ਸਿੰਘ, ਹਕੀਕਤ ਸਿੰਘ ਆਦਿ ੧੫ ਹਜ਼ਾਰ ਫ਼ੌਜ ਲੈ ਕੇ ਮੁਲਤਾਨ ਵੱਲ ਵਧੇ । ਅੱਠ ਫ਼ਰਵਰੀ, ੧੭੮੦ ਈ. ਨੂੰ ਸ਼ੁਜਾਆਬਾਦ ਕੋਲ ਤੈਮੂਰ ਨਾਲ ਸਖ਼ਤ ਲੜਾਈ ਹੋਈ । ਇਸ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਸਖ਼ਤ ਨੁਕਸਾਨ ਉਠਾ ਕੇ ਸਿੱਖ ਲਾਹੌਰ ਨੂੰ ਪਰਤ ਆਏ* । ਤੈਮੂਰ ਨੇ ਭੌਂ ਕੇ

ਤੈਮੂਰ ਦਾ ਮੁਲਤਾਨ ਉਤੇ ਕਬਜ਼ਾ

ਮੁਲਤਾਨ ਸ਼ਹਿਰ 'ਤੇ ਧਾਵਾ ਬੋਲ ਦਿਤਾ। ਸਿੱਖ ਫ਼ੌਜ ਸ਼ਹਿਰ ਖ਼ਾਲੀ ਕਰਕੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿਚ ਚਲੀ ਗਈ । ਤੈਮੂਰ ਨੇ ਸ਼ਹਿਰ ਲੁੱਟ ਲਿਆ ਤੇ ਕਤਲਾਮ ਕੀਤੀ । ਤੈਮੂਰ ਨੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਨੂੰ ਘੇਰਾ ਪਾ ਲਿਆ ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਸੁਲ੍ਹਾ ਨਾਲ ਕਿਲ੍ਹਾ ਛੱਡਣ ਵਾਸਤੇ ਕਿਹਾ । ਸਿੱਖ ਫ਼ੌਜ ਕਿਲ੍ਹਾ ਖ਼ਾਲੀ ਕਰਕੇ ਲਾਹੌਰ ਨੂੰ ਆ ਗਈ । ਏਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ੧੮ ਫ਼ਰਵਰੀ, ੧੭੮੦ ਈ. ਨੂੰ ਤੈਮੂਰ ਨੇ ਕਿਲ੍ਹਾ ਮੁਲਤਾਨ ਉੱਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ । ਉਸਨੇ

ਮੁਜ਼ੱਫ਼ਰ ਖ਼ਾਂ ਗਵਰਨਰ

ਮੁਜ਼ੱਫ਼ਰ ਖ਼ਾਂ ਨੂੰ ਵੀਹ ਹਜ਼ਾਰ ਫ਼ੌਜ ਦੇ ਕੇ ਮੁਲਤਾਨ ਦਾ ਗਵਰਨਰ ਬਣਾਇਆ† । ਆਪ ਉਹ ਪੰਦਰਾਂ ਦਿਨ ਮੁਲਤਾਨ ਰਹਿਕੇ ਵਾਪਸ ਅਫ਼ਗਾਨਸਤਾਨ ਨੂੰ ਚਲਾ ਗਿਆ ।

ਤਿੱਜਾ ਹਮਲਾ

੧੭੮੦ ਈ. ਦੇ ਅਖ਼ੀਰ ਵਿਚ ਤੈਮੂਰ ਨੇ ਤਿੱਜਾ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ। ਉਹ ਦਰਿਆ ਅਟਕ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਮੁਲਤਾਨ ਰਾਹੀਂ ਬਹਾਵਲਪੁਰ ਜਾ ਪੁੱਜਾ । ਬਹਾਵਲ ਪੁਰ ਤਬਾਹ ਕਰਕੇ, ਨਵਾਬ ਨੂੰ ਈਨ

---

*ਲਤੀਫ਼ ਪੰਨਾ ੨੯੯ । †ਪੰਜਾਬ ਮੁਗ਼ਲ, ਪੰਨਾ ੨੪੧ ।

Sri Satguru Jagjit Singh Ji Elibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਮਨਾ ਕੇ ਤੇ ਖ਼ਰਾਜ ਲੈ ਕੇ ਤੈਮੂਰ ਉਸੇ ਰਸਤੇ ਵਾਪਸ ਚਲਾ ਗਿਆ।

ਚੌਥਾ ਹਮਲਾ

ਦਸੰਬਰ, ੧੭੮੫ ਈ. ਵਿਚ ਤੈਮੂਰ ਫਿਰ ਪਿਸ਼ਾਵਰ ਆ ਬੈਠਾ। ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਸ਼ਾਹ-ਜ਼ਾਦੇ ਹਮਾਯੂੰ ਨੂੰ ੩੦ ਹਜ਼ਾਰ ਫ਼ੌਜ ਦੇ ਕੇ ਅਟਕੋਂ ਪਾਰ ਕੀਤਾ, ਜੋ ਹਸਨਅਬਦਾਲ (ਪੰਜਾ ਸਾਹਿਬ) ਤਕ ਆਇਆ। ਉਹ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਮੁਲਕ ਵਿਚ ਅਗ੍ਹਾਂ ਵਧਣ ਦੀ ਥਾਂ ਕਸ਼ਮੀਰ ਦੇ ਸੂਬੇਦਾਰ ਅਜ਼ਾਦ ਖ਼ਾਂ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰ ਕੇ ਵਾਪਸ ਮੁੜ ਗਿਆ।

ਗ਼ੁਲਾਮ ਕਾਦਰ ਰੁਹੇਲੇ ਨੇ ੩੦ ਜੁਲਾਈ, ੧੭੮੮ ਈ. ਨੂੰ ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਸਾਨੀ (ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦਿੱਲੀ) ਨੂੰ ਤਖ਼ਤੋਂ ਲਾਹ ਦਿਤਾ ਤੇ ੧੦ ਅਗਸਤ ਨੂੰ ਉਸਨੂੰ ਅੰਨ੍ਹਾ ਕਰ ਦਿਤਾ।

ਪੰਜਵਾਂ ਹਮਲਾ

ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਦੀ ਮਦਦ ਵਾਸਤੇ ਤੈਮੂਰ ਨੇ ਹਿੰਦ 'ਤੇ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕਰ ਦਿਤੀ। ੧੦ ਨਵੰਬਰ, ੧੭੮੮ ਈ. ਨੂੰ ਉਹ ਪਿਸ਼ਾਵਰੋਂ ਤੁਰ ਕੇ ੧੪ ਨਵੰਬਰ ਨੂੰ ਦਰਿਆ ਅਟਕ ਟਪਿਆ, ਅੱਗੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਸੀ। ਸੋ ਤੈਮੂਰ ਸਿੱਖਾਂ ਤੋਂ ਡਰਦਾ ਦਰਿਆ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਮੁਲਤਾਨ ਵੱਲ ਹੋ ਤੁਰਿਆ। ਤੈਮੂਰ ਨਾਲ ਇਸ ਵਾਰੀ ਸਵਾ ਲੱਖ ਫ਼ੌਜ ਸੀ। ਉਸਦੀ ਫ਼ੌਜ ਦੇ ਸਾਮ੍ਹਣੇ ਸਿੱਖ ਫ਼ੌਜ ਆਪਣੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੀ ਰਹੀ, ਪਰ ਦੋਹਾਂ ਦੀ ਲੜਾਈ ਕਿਤੇ ਨਾ ਹੋਈ। ਜਨਵਰੀ, ੧੭੮੯ ਈ. ਵਿਚ ਤੈਮੂਰ ਨੇ ਬਹਾਵਲਪੁਰ ਉੱਤੇ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ। ਨਵਾਬ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਹਾਰ ਕੇ ਨੱਸ ਗਿਆ। ਤੈਮੂਰ ਨੇ ਬਹਾਵਲਪੁਰ, ਵਿਚ ਦਿਲ ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ ਕਤਲਾਮ ਕੀਤੀ। ਪਿੱਛੋਂ ਨਵਾਬ ਨੇ ੧੦ ਲੱਖ ਖ਼ਰਾਜ ਦੇ ਕੇ ਸੁਲ੍ਹਾ ਕਰ ਲਈ। ਫਿਰ ਸਿੰਧ ਦੇ

Sri Satguru Jagjit Singh Ji Elibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਅਮੀਰਾਂ ਤੋਂ ਸੱਠ ਲੱਖ ਖ਼ਰਾਜ ਉਗਰਾਹ ਕੇ ਤੈਮੂਰ ਵਾਪਸ ਚਲਾ ਗਿਆ।* ਇਹ ਉਸਦਾ ਆਖ਼ਰੀ ਹਮਲਾ ਸੀ। ੧੯ ਮਈ ੧੭੯੩ ਈ. ਨੂੰ ਤੈਮੂਰ ਮਰ ਗਿਆ, ਤਾਂ ਉਸਦਾ ਲੜਕਾ ਸ਼ਾਹ ਜ਼ਮਾਨ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਬਣਿਆਂ†।

ਮੁਲਤਾਨ ਹੱਥੋਂ ਨਿਕਲ ਜਾਣ ਕਰਕੇ ਭੰਗੀ ਮਿਸਲ ਦਾ ਮੋਢੀ ਘਰਾਣਾ ਅਸਲੋਂ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹੋ ਗਿਆ। ਸ. ਚੜ੍ਹਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸੁਰਗਵਾਸ ਹੋਣ ਪਿਛੋਂ ਸ. ਦੇਸਾ ਸਿੰਘ (ਸ. ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਪੁੱਤਰ) ਮਿਸਲ ਦਾ ਲੀਡਰ ਬਣਿਆਂ ਤੇ ਸ. ਗੁੱਜਰ ਸਿੰਘ ਉਸਦਾ ਵਜ਼ੀਰ। ਸ. ਦੇਸਾ ਸਿੰਘ, ਸ. ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਸੁਕਰਚੱਕੀਏ ਨਾਲ ਕਈ ਵਾਰ ਲੜਿਆ, ਤੇ ਅੰਤ ਇਕ ਲੜਾਈ ਅਦਰ, ੧੭੮੨ ਈ. ਵਿਚ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ‡।

ਦੇਸਾ ਸਿੰਘ

ਫਿਰ ਉਸਦਾ ਪੁੱਤਰ ਸ. ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਲੀਡਰ ਬਣਿਆਂ ਤੇ ਸ. ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਦੁੱਲੂ ਉਸਦਾ ਸਲਾਹਕਾਰ()। ਜਦ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਲਾਹੌਰ 'ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ, ਤਾਂ ਉਦਾਲੇ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਰਦਾਰ[] ਕੱਠੇ ਹੋ ਕੇ ਉਸਦੇ ਟਾਕਰੇ ਲਈ ਭਸੀਣ ਆ ਬੈਠੇ (੧੮੦੦ ਈ.)। ਉੱਥੇ ਸ. ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਭੰਗੀ ਇਕ ਦਿਨ ਵਹੁਤੀ ਸ਼ਰਾਬ ਪੀਣ ਕਰਕੇ ਸੁਰਗਵਾਸ ਹੋ ਗਿਆ।

ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ

---

*ਪੰਜਾਬ ਮੁਗ਼ਲ, ਪੰਨਾ ੨੫੧।

†ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਅਬਦਾਲੀ ਦੇ ਹਮਲਿਆਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ 'ਸਿੱਖਰਾਜ ਕਿਵੇਂ ਬਣਿਆਂ ?' ਵਿਚ ਤੇ ਸ਼ਾਹ ਜ਼ਮਾਨ ਦੇ ਹਮਲਿਆਂ ਦਾ ਹਾਲ 'ਸਿੱਖਰਾਜ ਤੇ ਸ਼ੇਰੇ ਪੰਜਾਬ' ਵਿਚ ਆ ਚੁਕਾ ਹੈ।

‡ਲਤੀਫ਼, ਪੰਨਾ ੬੦੦; ਰਊਸਾ-ਏ-ਪੰਜਾਬ, ਪੰਨਾ ੭੮੨।

()ਲਤੀਫ਼, ਪੰਨਾ ੩੦੩; ਮੈਕਗਰੇਗਰ, ਪੰਨਾ ੧੨੪।

[]ਵੇਖ 'ਸਿੱਖਰਾਜ ਤੇ ਸ਼ੇਰੇ ਪੰਜਾਬ' ਪੰਨਾ ੫੬।

Sri Satguru Jagjit Singh Ji Elibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਉਹਦੇ ਬਾਕੀ ਸਾਥੀ ਵੀ ਭਸੀਣ ਦਾ ਮੈਦਾਨ ਛੱਡ ਕੇ ਘਰੋ ਘਰੀ ਚਲੇ ਗਏ।

ਗੁਰਦਿਤ ਸਿੰਘ

ਸ. ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਦੇ ਅਕਾਲ ਚਲਾਣੇ ਪਿੱਛੋਂ ਉਸਦਾ ੧੦ ਸਾਲ ਦਾ ਲੜਕਾ ਗੁਰਦਿਤ ਸਿੰਘ ਲੀਡਰ ਬਣਿਆਂ ਤੇ ਉਸਦੀ ਮਾਂ ਸੁੱਖਾਂ ਸਲਾਹਕਾਰ ਬਣੀ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ ਉਸ ਵੇਲੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਹੀ ਸੀ। ਮਾਰਚ, ੧੮੦੪ ਈ. ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਮ. ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਫ਼ਤਹਿ ਕਰ ਲਿਆ ਤੇ ਗੁਰਦਿਤ ਸਿੰਘ ਤੇ ਉਸਦੀ ਮਾਤਾ ਨੂੰ ਜਾਗੀਰ ਦੇ ਦਿਤੀ। ਗੁਰਦਿਤ ਸਿੰਘ ਆਪਣੇ ਪੁਰਾਣੇ ਪਿੰਡ ਪੰਜਵੜ ਆ ਵੱਸਿਆ* ।

ਗੁਰਬਖ਼ਸ਼ ਸਿੰਘ

ਸ. ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਭੰਗੀ ਦੇ ਸਾਥੀ ਸਰਦਾਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸ. ਗੁਰਬਖ਼ਸ਼ ਸਿੰਘ ਰੋੜਾਂਵਾਲੇ ਦਾ ਸੀ। ਉਸਦੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ ਚਾਲੀ ਪਿੰਡ ਸਨ। ੧੭੬੩ ਈ. ਵਿਚ ਉਹ ਬੇ-ਔਲਾਦ ਮਰ ਗਿਆ। ਉਸਨੇ (ਦਰਗਾਹੀਆ ਸਿੰਘ, ਪਿੰਡ ਸਾਧਾ ਵਾਲਾ, ਜ਼ਿਲਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਪੁੱਤਰ) ਲਹਿਣਾ ਸਿੰਘ

ਲਹਿਣਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਗੁੱਜਰ ਸਿੰਘ

ਨੂੰ ਪੁਤ੍ਰੇਲਾ ਬਣਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਗੁੱਜਰ ਸਿੰਘ, ਸ. ਗੁਰਬਖ਼ਸ਼ ਸਿੰਘ ਦਾ ਦੋਹਤਰਾ ਸੀ। ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਸ. ਗੁਰਬਖ਼ਸ਼ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸੁਰਗਵਾਸ ਹੋਣ ਉੱਤੇ ਗੁੱਜਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਲਹਿਣਾ ਸਿੰਘ ਵਿਚ ਝਗੜਾ ਹੋ ਪਿਆ। ਸ. ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਨੇ ਦੋਹਾਂ ਦੀ ਸੁਲ੍ਹਾ ਕਰਾਕੇ ਜਾਗੀਰ ਅੱਧੋ ਅੱਧ ਵੰਡ ਦਿਤੀ। ਲਹਿਣਾ ਸਿੰਘ ਰੋੜਾਂ ਵਾਲੇ

*ਰਊਸਾ-ਏ-ਪੰਜਾਬ; ਹਿੱਸਾ ਪਹਿਲਾ, ਪੰਨਾ ੭੮੪।

Sri Satguru Jagjit Singh Ji Elibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਤੇ ਗੁੱਜ਼ਰ ਸਿੰਘ ਰਣਗੜ੍ਹ ਜਾ ਵੱਸਿਆ* ।

ਸ. ਝੰਡਾ ਸਿੰਘ, ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ ਇਹਨਾਂ ਦੋਹਾਂ ਨੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਇਲਾਕੇ ਉੱਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ । ੧੫ ਮਈ, ੧੭੬੫ ਈ. ਨੂੰ ਇਹਨਾਂ ਦੋਹਾਂ ਨੇ ਲਾਹੌਰ 'ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ । ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਸ. ਸੋਭਾ ਸਿੰਘ (ਸ. ਜੈ ਸਿੰਘ ਕਨ੍ਹਈਏ ਦਾ ਭਤੀਜਾ) ਨਿਆਜ਼ਬੇਗ ਵਾਲਾ ਵੀ ਨਾਲ ਆ ਰਲਿਆ । ਦਸੰਬਰ, ੧੭੬੬ ਈ. ਵਿਚ ਅਬਦਾਲੀ ਨੇ ਨੌਂਵਾਂ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ, ਤਾਂ ਸਿੱਖ ਸਰਦਾਰ ਲਾਹੌਰ ਖ਼ਾਲੀ ਕਰ ਗਏ । ਅਬਦਾਲੀ ਨੇ ਆਪਣਾ ਦੂਤ ਸ. ਲਹਿਣਾ ਸਿੰਘ ਕੋਲ ਭੇਜਿਆ ਤੇ ਉਸਨੂੰ ਲਾਹੌਰ ਦੀ ਸੂਬੇਦਾਰੀ ਦੇਣੀ ਚਾਹੀ, ਪਰ ਲਹਿਣਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਹ ਸ਼ਰਤ ਪਰਵਾਨ ਨਾ ਕੀਤੀ ।† ਅਬਦਾਲੀ ਗਿਆ, ਤਾਂ ਭੰਗੀਆਂ ਫੇਰ ਲਾਹੌਰ 'ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ ।

ਗੁੱਜਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਲੜਕੇ

੧੭੭੪ ਈ. ਵਿਚ ਸ. ਗੁੱਜਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਲੜਕੇ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਦਾ ਵਿਆਹ ਸ. ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਸੁਕਰਚੱਕੀਏ ਦੀ ਭੈਣ—ਬੀਬੀ ਰਾਜ ਕੌਰ—ਨਾਲ ਹੋਇਆ । ਸ. ਗੁੱਜਰ ਸਿੰਘ ਭੰਗੀ ਦੇ ਤਿੰਨ ਲੜਕੇ ਸਨ : ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ, ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਤੇ ਫ਼ਤਹਿ ਸਿੰਘ । ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਦਾ ਗੁਜਰਾਤ 'ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਸੀ । ਉਸਦੀ ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਲੜਾਈ ਹੋ ਪਈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ । ਸ. ਗੁੱਜਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ 'ਤੇ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕਰਕੇ ਉਸਦਾ ਇਲਾਕਾ ਖੋਹ ਕੇ ਫ਼ਤਹਿ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਦੇ ਦਿਤਾ । ਗੁੱਜਰ ਸਿੰਘ ਵਾਪਸ ਲਾਹੌਰ ਆ ਗਿਆ । ਪਿੱਛੋਂ

*ਰਊਸਾ-ਏ-ਪੰਜਾਬ, ਪੰਨਾ ੭੯੫; ਲਤੀਫ਼, ਪਨਾ ੩੦੦ ।

†ਪੂਰਾ ਵੇਰਵਾ ਵੇਖੋ 'ਸਿੱਖਰਾਜ ਕਿਵੇਂ ਬਣਿਆਂ' ਪੰਨਾ ੪੨੯ ।

Sri Satguru Jagjit Singh Ji Elibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਸੁਕਰਚੱਕੀਏ ਦੀ ਮਦਦ ਨਾਲ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਨੇ ਫ਼ਤਹਿ ਸਿੰਘ ਕੋਲੋਂ ਆਪਣਾ ਇਲਾਕਾ ਖੋਹ ਲਿਆ।

ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ

੧੭੯੧ ਈ. ਵਿਚ ਸ. ਗੁੱਜਰ ਸਿੰਘ ਸੁਰਗਵਾਸ ਹੋ ਗਿਆ*। ਉਸਦੀ ਥਾਂ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਲਾਹੌਰ ਦਾ ਖ਼ੁਦ-ਮੁਖ਼ਤਿਆਰ ਹਾਕਮ ਬਣਿਆਂ। ਸ. ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਸੁਕਰ-ਚੱਕੀਆ ਪਿਛਲੀਆਂ ਮੁਹਿੰਮਾਂ ਵਿਚ ਸ. ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਭੰਗੀ ਦੀ ਮਦਦ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਸੋ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਨੇ ਉਸ ਤੋਂ ਨਜ਼ਰਾਨਾ ਮੰਗਿਆ। ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਨੇ ਨਜ਼ਰਾਨਾ ਦੇਣੋਂ ਨਾਂਹ ਕੀਤੀ. ਤਾਂ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਨੇ ਉਸ ਉੱਤੇ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕਰ ਦਿਤੀ। ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਟਾਕਰੇ ਦੀ ਸਮਰਥਾ ਨਾ ਵੇਖ ਕੇ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਕਿਲ੍ਹਾ ਸੋਹਦਰਾ ਵਿਚ ਬੰਦ ਹੋ ਬੈਠਾ। ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸੋਹਦਰੇ ਨੂੰ ਘੇਰਾ ਪਾ ਲਿਆ। ਥੋੜੇ ਦਿਨਾਂ ਪਿੱਛੋਂ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਬੀਮਾਰ ਹੋ ਕੇ ਗੁਜਰਾਂਵਾਲੇ ਆ ਗਿਆ ਤੇ ਮੁਹਿੰਮ ਦੀ ਸੌਂਪਣਾ ਬਾਰਾਂ ਸਾਲ ਦੇ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਕਰ ਆਇਆ। ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਦੀ ਮਦਦ ਵਾਸਤੇ ਸ. ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਦੁੱਲੂ (ਚਨਿਓਟ) ਤੇ ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਭੰਗੀ ਆ ਰਹੇ ਸਨ। ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਰਾਹ ਵਿਚ (ਕੋਟ ਮਹਾਰਾਜਾ ਕੋਲ) ਉਹਨਾਂ ਉੱਤੇ ਅਚਨਚੇਤ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਤੇ ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਹਾਰ ਕੇ ਨੱਸ ਗਏ। ਥੋੜੇ ਦਿਨਾਂ ਪਿੱਛੋਂ ਸ. ਮਹ ਸਿੰਘ (੧੭੯੨ ਈ.) ਸੁਰਗਵਾਸ ਹੋ ਗਿਆ। ਸੋ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘਾਂ ਸੋਹਦਰੇ ਦਾ ਘੇਰਾ ਉਠਾ ਕੇ ਵਾਪਸ ਆ ਗਿਆ।

ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸੁਕਰਚਕੀਆਂ ਨਾਲ ਲੜਾਈ

*ਕਨਿੰਘਮ, ਪੰਨਾ ੧੧੮।

Sri Satguru Jagjit Singh Ji Elibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਸ਼ਾਹ ਜ਼ਮਾਨ ਦਾ ਤਿੱਜਾ ਹਮਲਾ

ਨਵੰਬਰ, ੧੭੯੬ ਈ. ਨੂੰ ਸ਼ਾਹ ਜ਼ਮਾਨ ਨੇ ਹਿੰਦ ਉੱਤੇ ਤਿੱਜਾ ਹਮਲਾ* ਕੀਤਾ। ਉਹਨੇ ਸ. ਲਹਿਣਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਲਿਖਿਆ, ਕਿ ਦੀਨ ਮੰਨ ਕੇ ਲਾਹੌਰ ਦੀ ਸੂਬੇਦਾਰੀ ਸੰਭਾਲ ਲਵੇ। ਪਰ ਇਹ ਓਹਾ ਲਹਿਣਾ ਸਿੰਘ ਸੀ, ਜਿਸਨੇ ਅਬਦਾਲੀ ਦੀ ਇਹ ਸ਼ਰਤ ਨਹੀਂ ਸੀ ਮੰਨੀ, ਤਾਂ ਹੁਣ ਸ਼ਾਹ ਜ਼ਮਾਨ ਦੀ ਸ਼ਰਤ ਕਿਵੇਂ ਮੰਨਦਾ। ਉਸਨੇ ਅੱਗੋਂ ਉੱਤਰ ਦਿਤਾ, "ਸ਼ਾਹ ਜ਼ਮਾਨ ! ਸਿੱਖ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਲੜ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਣਾ ਜਾਣਦੇ ਹਨ, ਦੀਨ ਮੰਨਣਾ ਨਹੀਂ।"

ਸ਼ਾਹ ਜ਼ਮਾਨ ਕੋਲ ਬੜਾ ਭਾਰਾ ਤੋਪ ਖ਼ਾਨਾ ਸੀ। ਸ. ਲਹਿਣਾ ਸਿੰਘ ਆਦਿ ਉਸਦੇ ਪਹੁੰਚਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਲਾਹੌਰ ਖ਼ਾਲੀ ਕਰ ਗਏ। ਖ਼ਾਲੀ ਪਏ ਲਾਹੌਰ ਉੱਤੇ ਪਹਿਲੀ ਜਨਵਰੀ, ੧੭੯੭ ਈ. ਨੂੰ ਸ਼ਾਹ ਜ਼ਮਾਨ ਨੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ। ੧੨ ਜਨਵਰੀ ਨੂੰ ਜ਼ਮਾਨ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ 'ਤੇ ਧਾਵਾ ਕੀਤਾ, ਪਰ ਵੀਹ ਹਜ਼ਾਰ ਫ਼ੌਜ ਮਰਵਾ ਕੇ ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਤੋਂ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਾਰ ਖਾ ਕੇ ਵਾਪਸ ਆ ਗਿਆ। ਏਸੇ ਸ਼ਿਕਸਤ ਤੋਂ ਭੈ ਭੀਤ ਹੋ ਕੇ ਜ਼ਮਾਨ ੩੦ ਜਨਵਰੀ ਨੂੰ ਲਾਹੌਰ ਖ਼ਾਲੀ ਕਰਕੇ ਤੁਰ ਗਿਆ।

ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਨਵੇਂ ਹਾਕਮ

ਸ਼ਾਹ ਜ਼ਮਾਨ ਦੇ ਜਾਣ ਦੀ ਦੇਰ ਸੀ, ਭੰਗੀਆਂ ਨੇ ਲਾਹੌਰ ਉੱਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ। ਸਾਲ (੧੭੯੭ ਈ.) ਸ. ਲਹਿਣਾ ਸਿੰਘ ਸੁਰਗਵਾਸ ਹੋ ਗਿਆ, ਤਾਂ ਉਸਦਾ ਪੁੱਤਰ

---

*ਜ਼ਮਾਨ ਦੇ ਹਮਲਿਆਂ ਦਾ ਪੂਰਾ ਵੇਰਵਾ 'ਸੰਖਰਾਜ ਤੇ ਸ਼ੇਰ ਪੰਜਾਬ', ਵਿਚ ਵੇਖੋ।

Sri Satguru Jagjit Singh Ji Elibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਚੇਤ ਸਿੰਘ ਲਾਹੌਰ ਦਾ ਹਾਕਮ ਬਣਿਆ* । ਸ. ਸੋਭਾ ਸਿੰਘ ਸੁਰਗਵਾਸ ਹੋ ਗਿਆ। ਉਸਦਾ ਪੁੱਤਰ ਮੋਹਰ ਸਿੰਘ ਹਾਕਮ ਬਣਿਆਂ ।

ਜ਼ਮਾਨ ਦਾ ਚੌਥਾ ਹਮਲਾ

ਅਕਤੂਬਰ, ੧੭੯੮ ਈ. ਵਿਚ ਸ਼ਾਹ ਜ਼ਮਾਨ ਨੇ ਚੌਥਾ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ । ਉਹ ਰਾਹ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਕਈ ਲੜਾਈਆਂ ਲੜਦਾ ਲੜਾਉਂਦਾ ੩੦ ਨਵੰਬਰ ਨੂੰ ਲਾਹੌਰ ਆ ਪੁੱਜਾ । ਉਸਦੇ ਪਹੁੰਚਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਭੰਗੀ ਸਰਦਾਰ ਲਾਹੌਰ ਖ਼ਾਲੀ ਕਰ ਗਏ । ਜ਼ਮਾਨ ਇਕ ਮਹੀਨਾ ਤੇ ਪੰਜ ਦਿਨ ਲਾਹੌਰ ਰਿਹਾ, ਪਰ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਚੈਨ ਨਾ ਲੈਨ ਦਿਤਾ । ਉਹਦੇ ਜਰਨੈਲ ਜਿੰਨੀ ਵਾਰ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਕੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਲੜੇ, ਓਨੀ ਵਾਰ ਸਿੱਖਾਂ ਤੋਂ ਹਾਰ ਖਾ ਕੇ ਮੁੜੇ । ਅੰਤ ਤੰਗ ਆ ਕੇ ੪ ਜਨਵਰੀ, ੧੭੯੯ ਈ. ਨੂੰ ਸ਼ਾਹ ਜ਼ਮਾਨ ਲਾਹੌਰ ਖ਼ਾਲੀ ਕਰਕੇ ਵਾਪਸ ਤੁਰ ਗਿਆ । ਉਹ ਅਜ ਰਾਵੀ ਹੀ ਟੱਪਿਆ ਸੀ, ਜਾਂ ਭੰਗੀ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੇ ਲਾਹੌਰ ਉੱਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ ।

ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਪੁਰਾਣੇ ਤਿੰਨੇ ਸਿੱਖ ਹਾਕਮ--ਲਹਿਣਾ ਸਿੰਘ ਗੁੱਜਰ ਸਿੰਘ, ਸੋਭਾ ਸਿੰਘ—ਸੁਰਗਵਾਸ ਹੋ ਚੁਕੇ ਸਨ । ਇਸ ਵੇਲੇ ਚੇਤ ਸਿੰਘ (ਲਹਿਣਾ ਸਿੰਘ ਦਾ) ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ (ਗੁੱਜਰ ਸਿੰਘ ਦਾ) ਤੇ ਮੋਹਰ ਸਿੰਘ (ਸੋਭਾ ਸਿੰਘ ਦਾ) ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਮਾਲਕ ਸਨ । ਉਹਨਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਦੀ ਆਪਸ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਸੀ ਬਣਦੀ । ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਵਧੇਰੇ ਗੁਜਰਾਤ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ । ਦੂੱਜੇ ਦੋਵੇਂ ਆਪਸ

*ਲਤੀਫ਼, ਪੰਨਾ ੩੦੨; ਰਊਸਾ-ਏ-ਪੰਜਾਬ, ਹਿੱਸਾ ਪਹਿਲਾ, ਪੰਨਾ ੭੯੮ ।

Sri Satguru Jagjit Singh Ji Elibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਵਿਚ ਲੜਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਹੱਥੋਂ ਪਰਜਾ ਬੜੀ ਤੰਗ ਆ ਚੁਕੀ ਸੀ। ਸ. ਚੇਤ ਸਿੰਘ ਬੜਾ ਬੇਲਿਹਾਜ਼ ਤੇ ਧੱਕੇਖੋਰ ਹਾਕਮ

ਚੇਤ ਸਿੰਘ

ਸੀ। ਉਹਨੇ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਕਾਰਨ ਮੀਆਂ ਆਸ਼ਕ ਮੁਹੰਮਦ ਦੇ ਜਵਾਈ ਮੀਆਂ ਬਦਰੁੱਦੀਨ ਨੂੰ ਕੈਦ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਪਤਵੰਤੇ ਮੇਲਾ ਬਣ ਕੇ ਸ. ਚੇਤ ਸਿੰਘ ਕੋਲ ਗਏ, ਪਰ ਉਹਨੇ ਸਾਰਿਆਂ ਦੀ ਬੇਇੱਜ਼ਤੀ ਕਰਕੇ ਮੋੜਿਆ। ਅੰਤ ਤੰਗ ਆ ਕੇ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਪਤਵੰਤਿਆਂ ਨੇ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਲਾਹੌਰ ਦੀ ਹਕੂਮਤ ਸੰਭਾਲਣ ਵਾਸਤੇ ਬੁਲਾ ਲਿਆ।

ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦਾ ਲਾਹੌਰ ਉਤੇ ਕਬਜ਼ਾ

ਚਾਰ ਜੁਲਾਈ ਨੂੰ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਤੇ ਸਦਾ ਕੌਰ ਪੰਜ ਹਜ਼ਾਰ ਫ਼ੌਜ ਲੈ ਕੇ ਲਾਹੌਰ ਵਜ਼ੀਰ ਖ਼ਾਂ ਦੇ ਬਾਗ਼* ਵਿਚ ਆ ਉਤਰੇ। ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਲਗਭਗ ਸਾਰੇ ਪਤਵੰਤੇ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਮਿਲ ਗਏ। ਛੇ ਜੁਲਾਈ, ੧੭੯੯ ਈ. ਨੂੰ ਸਵੇਰੇ ਅੱਠ ਵਜੇ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਲੁਹਾਰੀ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਉੱਤੇ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ। ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਸਦਾ ਕੌਰ ਨੇ ਦਿੱਲੀ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਉੱਤੇ ਧਾਵਾ ਬੋਲ ਦਿਤਾ। ਲੁਹਾਰੀ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਦੀ ਰਾਖੀ ਚੇਤ ਸਿੰਘ ਆਪ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਦੇ ਰਾਖੇ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਮਿਲ ਚੁਕੇ ਸਨ। ਉਹਨਾਂ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪਹੁੰਚਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਸ. ਚੇਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਝੂਠੀ ਖ਼ਬਰ ਸੁਣਾ ਦਿਤੀ, ਕਿ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਦਿੱਲੀ ਦਰਵਾਜ਼ੇ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿਤਾ ਹੈ। ਚੇਤ ਸਿੰਘ ਓਧਰ ਗਿਆ, ਤਾਂ ਪਿੱਛੋਂ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ

*ਏਥੇ ਅਜ ਕੱਲ੍ਹ ਅਜਾਇਬਘਰ ਹੈ।

Sri Satguru Jagjit Singh Ji Elibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਪਹੁੰਚ ਪਿਆ। ਮੀਆਂ ਮੁਹਕਮ ਦੀਨ ਦੇ ਹੁਕਮ ਨਾਲ ਰਾਖਿਆਂ ਨੇ ਬੂਹਾ ਖੋਲ੍ਹ ਦਿਤਾ ਤੇ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਲੁਹਾਰੀ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਤੋਂ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਦਾਖ਼ਲ ਹੋ ਗਿਆ। ਓਧਰ ਦਿੱਲੀ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਵੀ ਰਾਖਿਆਂ ਨੇ ਖੱਲ੍ਹ ਦਿਤਾ ਤੇ ਸਦਾ ਕੌਰ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਆ ਵੜੀ। ਸ. ਚੇਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਇਹ ਖਬਰਾਂ ਰਾਹ ਵਿਚ ਹੀ ਮਿਲ ਗਈਆਂ। ਘਰ ਪਾਟਾ ਵੇਖ ਕੇ ਚੇਤ ਸਿੰਘ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿਚ ਜਾ ਲੁਕਿਆ। ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਨੂੰ ਘੇਰਾ ਪਾ ਲਿਆ। ਦੋਹਾਂ ਪਾਸਿਆਂ ਤੋਂ ਮਾਮੂਲੀ ਤੋਪਾਂ ਚੱਲਣ ਲੱਗੀਆਂ। ਸਦਾ ਕੌਰ ਨੇ ਵਿਚ ਪੈ ਕੇ ਦੋਹਾਂ ਧਿਰਾਂ ਦੀ ਸੁਲ੍ਹਾ ਕਰਾ ਦਿਤੀ। ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਚੇਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਲ੍ਹਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰਕੇ ਵਣੀਂਕੇ ਵਿਚ ਸੱਠ ਹਜ਼ਾਰ ਰੁਪੈ ਸਾਲਾਨਾ ਦੀ ਜਾਗੀਰ ਲੈ ਲਈ†। ਚੇਤ ਸਿੰਘ ਆਪਣੀ ਜਾਗੀਰ 'ਤੇ ਜਾ ਵੱਸਿਆ ਤੇ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਹਕੂਮਤ ਕਾਇਮ ਕਰ ਲਈ।

ਮੋਹਰ ਸਿੰਘ, ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦਾ ਆਉਣਾ ਸੁਣ ਕੇ ਹੀ, ਨੱਸ ਗਿਆ ਸੀ।

੧੮੧੫ ਈ. ਵਿਚ ਸ. ਚੇਤ ਸਿੰਘ ਸੁਰਗਵਾਸ ਹੋ ਗਿਆ। ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਉਸਦੀ ਜਾਗੀਰ ਜ਼ਬਤ ਕਰ ਲਈ। ਚੇਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸੁਰਗਵਾਸ ਹੋਣ ਤੋਂ ਚਾਰ ਮਹੀਨੇ ਪਿੱਛੋਂ ਉਸਦੀ ਵਿਧਵਾ

ਅਤਰ ਸਿੰਘ

ਹੁਕਮ ਕੌਰ ਦੇ ਘਰ ਪੁੱਤਰ--ਅਤਰ ਸਿੰਘ--ਜਨਮਿਆਂ, ਤਾਂ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਉਸਦੇ ਨਾਂ ਛੇ ਹਜ਼ਾਰ ਸਾਲਾਨਾ ਜਾਗੀਰ ਲਾ ਦਿਤੀ।

---

†ਰਉਜ਼ਾ-ਏ-ਪੰਜਾਬ, ਹਿੱਸਾ ਪਹਿਲਾ, ਪੰਨਾ ੭੮੯।

Sri Satguru Jagjit Singh Ji Elibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਭਸੀਣ ਦੀ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਭੰਗੀ ਵੀ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਵਿਰੋਧੀ ਧੜੇ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਸੀ। ਅਗਲੇ ਸਾਲ (੧੮੦੧ ਈ.) ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਤੇ ਦਲ ਸਿੰਘ (ਹਾਕਮ ਅਕਾਲ ਗੜ੍ਹ) ਗੁੱਜਰਾਂਵਾਲੇ ਉੱਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਕਰਨ ਲੱਗੇ। ਖ਼ਬਰ ਪਾ ਕੇ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਦਲ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਤਾਂ ਫੜ ਕੇ ਨਜ਼ਰ ਬੰਦ ਕਰ ਲਿਆ ਤੇ ਗੁਜਰਾਤ ਉੱਤੇ ਦਸ ਹਜ਼ਾਰ ਫ਼ੌਜ ਨਾਲ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਸ਼ਹਿਰੋਂ ਦੋ ਮੀਲ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਕੇ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਭੰਗੀ ਲੜਿਆ। ਚੌਥੇ ਦਿਨ ਪਿੜ ਵਿਚੋਂ ਹਾਰ ਕੇ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿਚ ਜਾ ਵੜਿਆ। ਦੋਹਾਂ ਪਾਸਿਆਂ ਤੋਂ ਅੱਗ ਵੱਸਣ ਲੱਗੀ। ਹਾਰ ਹੁੰਦੀ ਵੇਖ ਕੇ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸੋਢੀ ਕੇਸਰਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਬੇਦੀ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਸਹਾਇਤਾ ਵਾਸਤੇ ਬੁਲਾ ਲਿਆ। ਦੋਹਾਂ ਬਾਬਿਆਂ ਨੇ ਵਿਚ ਪੈ ਕੇ ਦੋਹਾਂ ਦੀ ਸੁਲ੍ਹਾ ਕਰਾ ਦਿਤੀ। ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਨੇ ਮ. ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਅਧੀਨਗੀ ਮੰਨ ਕੇ ਨਜ਼ਰਾਨਾ ਤਾਰ ਦਿਤਾ। ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਗੁਜਰਾਤ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਕੋਲ ਹੀ ਰਹਿਣ ਦਿਤਾ ਤੇ ਸ. ਦਲ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਰਿਹਾ ਕਰ ਦਿਤਾ

ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਗੁਜਰਾਤ 'ਤੇ ਚੜ੍ਹਾਈ

ਸ. ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਅਧੀਨਗੀ ਮੰਨ ਕੇ ਵੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸੁਤੰਤਰ ਹਾਕਮ ਹੀ ਸਮਝਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਇਹ ਕਈ ਵਾਰ ਨਜ਼ਰਾਨਾ ਤਾਰਨ ਵਿਚ ਢਿੱਲ ਮੱਠ ਕਰਦਾ। ੧੮੧੦ ਈ. ਵਿਚ ਉਸਦਾ ਆਪਣੇ-ਪੁੱਤਰ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ--ਨਾਲ ਝਗੜਾ ਹੋ ਪਿਆ। ਸਮਾਂ ਤਾੜ ਕੇ ਮ. ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਫ਼ੌਜ ਲੈ ਕੇ ਗੁਜਰਾਤ 'ਤੇ ਜਾ ਪਿਆ। ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਬਿਨਾਂ ਟਾਕਰੇ ਹੀ ਪਹਾੜਾਂ ਨੂੰ ਨੱਸ ਗਿਆ। ਮਹਾਰਾਜੇ ਨੇ

ਉਸਦੇ ਸਾਰੇ ਇਲਾਕੇ (ਗੁਜਰਾਤ, ਜਲਾਲਪੁਰ, ਇਸਲਾਮ ਗੜ੍ਹ, ਆਦਿ) ਉਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ। ਅਗਲੇ ਸਾਲ (੧੮੧੧ ਈ.) ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਦੀ ਮਾਤਾ (ਮਾਈ ਲਛਮੀ) ਦੇ ਕਹਿਣ ਉੱਤੇ ਮ. ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਪਹਾੜਾਂ 'ਚੋਂ ਬੁਲਾ ਕੇ ਬਜਵੰਤ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਇਕ ਲੱਖ ਸਾਲਾਨਾ ਦੀ ਜਾਗੀਰ ਦਿਤੀ। ਸ. ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਏਸੇ ਸਾਲ ਮਰ ਗਿਆ। ਮਹਾਰਾਜੇ ਨੇ ਉਸਦੇ ਪੁੱਤਰ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਕੋਲ ਪੰਜੀ ਹਜ਼ਾਰ ਦੀ ਜਾਗੀਰ ਰਹਿਣ ਦਿਤੀ।

ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ

੧੮੩੨ ਈ. ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਵੀ ਮਰ ਗਿਆ, ਸੋ ਜਾਗੀਰ ਜ਼ਬਤ ਹੋ ਗਈ*।

ਫ਼ਤਹਿ ਸਿੰਘ

ਸ. ਗੁੱਜਰ ਸਿੰਘ ਭੰਗੀ ਦੇ ਤਿੱਜੇ ਲੜਕੇ ਫ਼ਤਹਿ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਪੂਰਥਲੀਏ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆਂ ਸਰ-ਦਾਰਾਂ ਦੀ ਨੌਕਰੀ ਕਰ ਲਈ। ਫਿਰ ਓਧਰੋਂ ਛੱਡ ਕੇ ਉਹ ਸਰਦਾਰ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਅਟਾਰੀ ਦੀ ਨੌਕਰੀ ਵਿਚ ਆ ਗਿਆ। ਉਹ ਬੰਨੂੰ ਦੀ ਲੜਾਈ (੧੮੩੪ ਈ.) ਵਿਚ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ।

ਜੈਮਲ ਸਿੰਘ

ਉਸਦਾ ਪੁੱਤਰ ਜੈਮਲ ਸਿੰਘ ਸ. ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਅਟਾਰੀ ਦੀ ਫ਼ੌਜ ਵਿਚ ਨੌਕਰ ਰਿਹਾ। ਉਹ ੧੮੭੧ ਈ. ਵਿਚ ਸੁਰਗਵਾਸ ਹੋਇਆ।

ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਏਸ ਮਿਸਲ ਦੇ ਬਾਕੀ ਸਰਦਾਰ ਵੀ ਸਹਿਜ ਸਹਿਜ ਮ. ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਅਧੀਨ ਹੋ ਗਏ, ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ 'ਸਿੱਖ ਰਾਜ ਤੇ ਸ਼ੇਰੇ-ਪੰਜਾਬ' ਨਾਮੇ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ ਆ ਚੁਕਾ ਹੈ।

---

*ਰਊਸਾ-ਇ-ਪੰਜਾਬ, ਹਿਸਾ ਪਹਿਲਾ, ੭੯੫।

Sri Satguru Jagjit Singh Ji Elibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਬੰਸਾਵਲੀ ਸ. ਗੁੱਜਰ ਸਿੰਘ ਭੰਗੀ

- ਸ. ਗੁੱਜਨ ਸਿੰਘ ਭੰਗੀ
  - ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ
  - ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ
    - ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ
  - ਫ਼ਤਹਿ ਸਿੰਘ
    - ਜੈਮਲ ਸਿੰਘ

Sri Satguru Jagjit Singh Ji Elibrary NamdhariElibrary@gmail.com

੩. ਮਿਸਲ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਆਂ

ਬੰਸਾਵਲੀ

- ਹਰਦਾਸ ਸਿੰਘ
  - ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ
    - ਜੈ ਸਿੰਘ
    - ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ
      - ਜੋਧ ਸਿੰਘ
      - ਵੀਰ ਸਿੰਘ
    - ਖ਼ੁਸ਼ਹਾਲ ਸਿੰਘ
      - ਮਹਿਤਾਬ ਸਿੰਘ
      - ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ
      - ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ
    - ਮਾਲੀ ਸਿੰਘ
      - ਵਰਿਆਮ ਸਿੰਘ
    - ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ
      - ਦੀਵਾਨ ਸਿੰਘ

ਖ਼ੁਸ਼ਹਾਲ ਸਿਘ

ਏਸ ਜਥੇ ਦਾ ਮੋਢੀ ਸ. ਖ਼ੁਸ਼ਹਾਲ ਸਿੰਘ ਜੱਟ ਪਿੰਡ ਗੱਗੋ ਬੂਹਾ, ਜ਼ਿਲਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਤੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕ ਕੇ ਉਸ ਦੀਆਂ ਲੜਾਈਆਂ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਰਿਹਾ।

ਨੰਦ ਸਿੰਘ

ਸ. ਖ਼ੁਸ਼ਹਾਲ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਣ 'ਤੇ ਸ. ਨੰਦ ਸਿੰਘ ਜੱਟ ਪਿੰਡ ਸਾਂਘਣਾ, ਜ਼ਿਲਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਲੀਡਰ ਬਣਿਆਂ। ਜਦ ੨੯ ਮਾਰਚ, ੧੭੪੮ ਈ.

Sri Satguru Jagjit Singh Ji Elibrary NamdhariElibrary@gmail.com

(ਵਿਸਾਖੀ ਦੇ ਦਿਨ) ਮਿਸਲਾਂ ਬਣੀਆਂ, ਤਾਂ ਉਹਨੇ ਵੀ ਆਪਣੀ ਵਖਰੀ ਮਿਸਲ ਬਣਾ ਲਈ, ਜਿਸਦਾ ਨਾਮ ਉਸ ਵੇਲੇ ਮਿਮਲ ਸਾਂਘਣੀਆਂ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ। ਏਹਾ ਮਿਸਲ ਪਿੱਛੋਂ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਆਂ ਦੀ ਮਿਸਲ ਮਸ਼ਹੂਰ ਹੋਈ। ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ, ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ, ਮਾਲੀ ਸਿੰਘ—ਤਿੰਨੇ ਭਰਾ—ਸ. ਨੰਦ ਸਿੰਘ ਦੀ ਮਿਸਲ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਗਏ। ਸ. ਨੰਦ ਸਿੰਘ ਨੇ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਮਿਸਲ ਦਾ ਸੈਨਾਪਤੀ ਬਣਾ ਲਿਆ*।

ਹਰਦਾਸ ਸਿੰਘ

ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਦਾਦਾ ਹਰਦਾਸ ਸਿੰਘ ਤਖਾਣ ਪਿੰਡ ਸੁਰਸਿੰਘ, ਜ਼ਿਲਾ ਲਾਹੌਰ (ਹੁਣ ਜ਼ਿਲਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ) ਦਾ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ ਸੀ†।

ਉਸਨੇ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਿਆ।

ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ

ਉਸਦਾ ਪੁੱਤਰ ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਈਚੋ ਗਿੱਲ‡ ਜਾ ਵੱਸਿਆ। ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਅੱਗੇ ਪੰਜ ਪੁੱਤਰ ਹੋਏ: ਜੈ ਸਿੰਘ, ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ, ਖ਼ੁਸ਼ਹਾਲ ਸਿੰਘ, ਮਾਲੀ ਸਿੰਘ ਤੇ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ।

ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ

ਸ. ਨੰਦ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸੁਰਗਵਾਸ ਹੋਣ 'ਤੇ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਮਿਸਲ ਦਾ ਜਥੇਦਾਰ ਬਣਿਆਂ।

੧੭੪੮ ਈ. ਵਿਚ ਸ. ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਦਾ

---

*ਮੈਕਗਰੇਗਰ, ਪੰਨਾ ੧੩੦, ਲਤੀਫ, ਪੰਨਾ ੩੦੬।

†ਰਾਜ ਖ਼ਾਲਸਾ, ਪੰਨਾ ੮; ਲਤੀਫ਼, ਪੰਨਾ, ੩੦੬, ਰਊਜ਼ਾ-ਏ-ਪੰਜਾਬ, ਹਿੱਸਾ ਪਹਿਲਾ, ਪੰਨਾ ੭੧੫।

‡ਮੈਕਗਰੇਗਰ, ਪੰਨਾ ੧੩੦; ਰਾਊਜ਼ਾ—ਏ—ਪੰਜਾਬ, ਹਿੱਸਾ ਪਹਿਲਾ, ਪੰਨਾ ੭੧੫; ਰਾਜ ਖ਼ਾਲਸਾ, ਪੰਨਾ ੮।

Sri Satguru Jagjit Singh Ji Elibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਸਿੰਘਣੀ ਨੇ ਕੰਨਿਆਂ ਮਾਰ ਦਿਤੀ* । ਇਸ ਗੁਨਾਹ ਪਿੱਛੇ ਪੰਥ ਨੇ ਸ. ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਛੇਕ ਦਿਤਾ । ਉਹ ਆਪਣੇ ਤਿੰਨ ਭਰਾਵਾਂ—ਜੈ ਸਿੰਘ, ਖ਼ੁਸ਼ਹਾਲ ਸਿੰਘ, ਮਾਲੀ ਸਿੰਘ--ਤੇ ਸੌ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਸਣੇ ਜਾਲੰਧਰ ਦੇ ਫ਼ੌਜਦਾਰ ਅਦੀਨਾ ਬੇਗ ਦਾ ਨੌਕਰ ਜਾ ਹੋਇਆ । ਉਹਦਾ ਪੰਜਵਾਂ ਭਰਾ--ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ--ਸਦਾ ਪੰਥ ਦੇ ਨਾਲ ਰਿਹਾ, ਉਹਨੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹਾਕਮ ਦੀ ਨੌਕਰੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ।

ਅਦੀਨਾ ਬੇਗ ਦੀ ਨੌਕਰੀ

ਅਕਤੂਬਰ, ੧੭੪੮ ਈ. ਵਿਚ ਸਿੰਘ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੀਵਾਲੀ ਉੱਤੇ ਕੱਠੇ ਹੋਏ, ਤਾਂ ਮੀਰ ਮੰਨੂੰ ਦੀਆਂ ਫ਼ੌਜਾਂ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਨੂੰ ਘੇਰਾ ਆ ਪਾਇਆ । ਪੰਜ ਸੌ ਸਿਘ ਤਾਂ ਕੱਚੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਰਾਮ ਰਉਣੀ ਵਿਚ ਹੋ ਬੈਠੇ ਤੇ ਬਾਕੀ ਬਾਗ਼ੇ ਦੇ ਜੰਗਲ਼ ਵਿਚ ਜਾ ਲੁਕੇ । ਮੀਰ ਮੰਨੂੰ ਦੀ ਫ਼ੌਜ ਨੇ ਰਾਮ ਰਉਣੀ ਨੂੰ ਘੇਰਾ ਪਾ ਲਿਆ । ਲੱਗੀ ਬਾਹਰੋਂ ਕਾਲੀ ਕੜ੍ਹੀ ਤੇ ਅੱਗ ਵਰ੍ਹਨ । ਦੋ ਮਹੀਨੇ ਘੇਰਾ ਰਿਹਾ । ਅੰਦਰੋਂ ਦਾਣਾ ਪਠਾ ਅਸਲੋਂ ਮੁੱਕ ਗਿਆ । ਸਿੰਘ ਤੇ ਘੋੜੇ ਭੁੱਖ ਦੇ ਦੁੱਖੋਂ ਮਰਨ ਲੱਗੇ । ਦੋ ਮਹੀਨੇ ਦੀ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਦੋ ਸੌ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ । ਬਾਕੀ ਤਿੰਨ ਸੌ ਨੇ ਮਤਾ ਪਕਾਇਆ, ਕਿ ਭੁੱਖੇ ਮਰਨ ਨਾਲੋਂ ਇਕ ਦਿਨ ਵੈਰੀ ਦੇ ਗਲ ਪੈ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਜਾਈਏ ।

ਰਾਮ ਰਉਣੀ ਨੂੰ ਘੇਰਾ

ਘੇਰੇ ਦੀ ਜ਼ੁੰਮੇਵਾਰੀ ਮੀਰ ਮੰਨੂੰ ਦੇ ਦੋ ਵੱਡੇ ਅਫ਼ਸਰਾਂ --ਕੌੜਾ ਮੱਲ ਤੇ ਅਦੀਨਾ ਬੇਗ--ਦੇ ਸਿਰ ਸੀ । ਅਦੀਨਾ ਬੇਗ ਦੀ ਫ਼ੌਜ ਵਿਚ ਸ. ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਈਚੋਗਿੱਲੀਆ ਵੀ ਆਪਣੇ ਤਿੰਨ ਭਰਾਵਾਂ ਤੇ ਸੌ ਸਿਪਾਹੀ ਸਣੇ ਸ਼ਾਮਲ ਸੀ ।

---

*ਪੰਥ ਪਰਕਾਸ਼, ਪੰਨਾ ੬੮੭ ।

Sri Satguru Jagjit Singh Ji Elibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਅੰਦਰਲੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਕੇ ਧਾਵਾ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਬਾਹਰਲੀ ਫ਼ੌਜ ਦਾ ਪਤਾ ਲੈਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸਮਝਿਆ। ਇਕ ਸਿੰਘ ਭੇਸ ਬਦਲ ਕੇ ਬਾਹਰ ਵੈਰੀ ਦੀ ਫ਼ੌਜ ਦਾ ਪਤਾ ਕਰਨ ਆਇਆ। ਉਸਨੇ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਉਸਦੇ ਸਾਥੀਆਂ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਕਿਹਾ, "ਹੱਛਾ! ਤੁਸੀਂ ਹੋ ਰਾਮ ਰਉਣੀ ਦੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਕਾਤਲ?" ਇਹ ਸੁਣ ਕੇ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਉਹਦੇ ਸਾਥੀਆਂ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਪਾਣੀ ਆ ਗਿਆ। ਉਹਨਾਂ ਬੜੇ ਤਰਲੇ ਨਾਲ ਕਿਹਾ, "ਕੋਈ ਚਾਰਾ ਕਰੋ। ਜਿਵੇਂ ਪੰਥ ਸਾਨੂੰ ਵਿਛੜਿਆਂ ਨੂੰ ਮਿਲਾ ਲਵੇ।" ਅੱਗੋਂ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਉੱਤਰ ਦਿਤਾ, "ਅਸੀਂ ਸਾਰੇ ਭਲਕੇ ਵੈਰੀ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰਕੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਜਾਵਾਂਗੇ। ਅੰਦਰ ਦਾਣਾ ਪੱਠਾ ਮੁੱਕ ਚੁੱਕਾ ਹੈ, ਤੇ ਸਿੰਘ ਭੁੱਖੇ ਮਰ ਰਹੇ ਨੇ। ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਵੀ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਸ਼ਹੀਦੀ ਵਿਚ ਹਿੱਸੇਦਾਰ ਬਣਨਾ ਚਾਹੋ, ਤਾਂ ਇਸਦਾ ਫਲ ਤੁਹਾਨੂੰ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਦੇਣਗੇ।"

ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਪੰਥ ਦੀ ਸ਼ਰਨ

ਇਹ ਖ਼ਬਰ ਸੁਣ ਕੇ, ਕਿ ਅੰਦਰਲੇ ਤਿੰਨ ਸੌ ਸਿੰਘ ਭਲਕੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਜਾਣਗੇ, ਸ. ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਦਿਲ 'ਤੇ ਬੜੀ ਭਾਰੀ ਸੱਟ ਵੱਜੀ। ਉਹਨੇ ਤੀਰ ਨਾਲ ਚਿੱਠੀ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਗੜ੍ਹੀ ਦੇ ਅੰਦਰ ਭੇਜੀ, 'ਪੰਥ ਮੇਰੀ ਪਿਛਲੀ ਭੁੱਲ ਬਖ਼ਸ਼ ਕੇ ਅੰਦਰ ਆਉਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਬਖ਼ਸ਼ੇ; ਮੈਂ ਵੈਰੀ ਦਾ ਸਾਥ ਛੱਡ ਕੇ ਆਉਣ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਹਾਂ।' ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਅੰਦਰੋਂ ਤੀਰ ਨਾਲ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਹੀ ਜਵਾਬੀ ਚਿੱਠੀ ਘੱਲੀ, 'ਪੰਥ ਸਦਾ ਬਖ਼ਸ਼ਣ ਹਾਰ ਹੈ; ਤੂੰ ਚਾਹਵੇਂ; ਤਾਂ ਇਸ ਵੇਲੇ ਪੰਥ ਦੀ ਸ਼ਰਨ ਆ ਸਕਦਾ ਏਂ*।' ਇਹ ਉੱਤਰ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਸ. ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ, ਸਣੇ ਸਾਥੀਆਂ, ਬਹੁਤ ਸਾਰਾ ਸਾਮਾਨ ਖ਼ੁਰਾਕ ਤੇ ਦਾਰੂ

*ਭੰਗੂ, ਪੰਨੇ ੧੪-੧੫।

Sri Satguru Jagjit Singh Ji Elibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਸਿੱਕਾ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਰਾਤੋ ਰਾਤ ਰਾਮ ਰਊਣੀ ਵਿਚ ਜਾ ਵੜਿਆ। ਏਨੇ ਨਾਲ ਅੰਦਰਲੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਬੜਾ ਹੌਸਲਾ ਹੋ ਗਿਆ ਤੇ ਉਹ ਕੁਛ ਚਿਰ ਹੋਰ ਲੜਾਈ ਜਾਰੀ ਰੱਖਣ ਦੇ ਯੋਗ ਹੋ ਗਏ।

ਸ. ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕੌੜਾ ਮੱਲ ਨੂੰ ਸੁਨੇਹਾ ਭੇਜਿਆ, ਕਿ ਘਿਰੇ ਹੋਏ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਜਾਨ ਬਚਾਉਣ ਦਾ ਕੋਈ ਚਾਰਾ ਕਰੋ। ਏਸੇ ਵੇਲੇ ਖ਼ਬਰ ਮਿਲੀ, ਕਿ ਅਬਦਾਲੀ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕਰੀ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ*। ਨਾਲ ਹੀ ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ਖ਼ਬਰ ਆਈ ਕਿ ਵਜ਼ੀਰ ਸਫ਼ਦਰ ਜੰਗ, ਸ਼ਾਹ ਨਿਵਾਜ ਨੂੰ ਮੁਲਤਾਨ ਦਾ ਗ਼ਵਰਨਰ ਬਣਾ ਕੇ ਭੇਜ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਖ਼ਬਰਾਂ ਦੀ ਰੌਸ਼ਨੀ ਵਿਚ ਕੌੜਾ ਮੱਲ ਨੇ ਮੀਰ ਮੰਨੂੰ ਨੂੰ ਸਲਾਹ ਦਿਤੀ, ਕਿ ਰਾਮ ਰਊਣੀ ਦਾ ਘੇਰਾ ਉਠਾ ਕੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨਾਲ ਸੁਲ੍ਹਾ ਕਰ ਲਈ ਜਾਵੇ, ਤਾਂ ਜੋ ਆਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਔਕੜਾਂ ਵਿਚ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਮਦਦ ਹਾਸਲ ਕੀਤੀ ਜਾਏ। ਮੀਰ ਮੰਨੂੰ ਨੇ ਇਹ ਸਲਾਹ ਮੰਨ ਕੇ ਰਾਮ ਰਊਣੀ ਦਾ ਘੇਰਾ ਉਠਾ ਲਿਆ ਤੇ ਪਰਗਣਾ ਪੱਟੀ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿਚੋਂ ਅੱਧਾ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਜਾਗੀਰ ਵਜੋਂ ਦੇਣਾ ਮੰਨ ਲਿਆ, ਨਾਲੇ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪੁਰਾਣੇ ਬਾਰਾਂ ਪਿੰਡਾਂ ਦਾ ਜ਼ਬਤ ਹੋਇਆ ਮਾਮਲਾ ਬਹਾਲ ਕਰ ਦਿਤਾ।

ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਜਾਗੀਰ

ਮਈ, ੧੭੪੯ ਈ. ਵਿਚ ਸ਼ਾਹਨਿਵਾਜ਼ ਨੇ ਮੁਲਤਾਨ 'ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ। ਮੀਰ ਮੰਨੂੰ ਨੇ ਕੌੜਾ ਮੱਲ ਰਾਹੀਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਮਦਦ ਹਾਸਲ ਕਰ ਲਈ। ੧੦ ਹਜ਼ਾਰ ਸਿੱਖ ਕੌੜਾ ਮੱਲ ਦੇ ਨਾਲ

ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਮੀਰਮੰਨੂੰ ਦੀ ਮਦਦ ਕੀਤੀ

*ਕਨਿੰਘਮ, ਪੰਨਾ ੯੫।

ਮੁਲਤਾਨ ਫ਼ਤਹਿ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਗਏ । ਸ. ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਏ ਦੀ ਗੋਲੀ ਨਾਲ ਸ਼ਾਹ ਨਿਵਾਜ਼ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ । ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਈਚੋਗਿੱਲੀਆ ਬੀਮਾਰ ਸੀ, ਸੋ ਉਹ ਪਿੱਛੇ ਰਾਮ ਰਉਣੀ ਹੀ ਰਿਹਾ। ਕੁਛ ਸਾਲਾਂ ਪਿੱਛੋਂ ਏਸੇ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਰਾਮ ਰਉਣੀ ਨੂੰ ਨਵੇਂ ਸਿਰਿਓਂ ਬਣਾ ਕੇ ਨਾਮ 'ਰਾਮ ਗੜ੍ਹ' ਰਖਿਆ । ਏਸੇ ਕਰਕੇ ਇਸਨੂੰ ਸਿੱਖ 'ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਆ' ਆਖਣ ਲੱਗ ਪਏ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਪੰਥ ਵਿਚ ਦੋ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਸਿਧ ਸਨ। ਸੋ ਦੋਹਾਂ ਨੂੰ ਨਿਖੇੜਨ ਵਾਸਤੇ ਇਕ ਨੂੰ ਸ. ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ 'ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ' (ਪਿੰਡ ਆਹਲੂ ਦਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ) ਆਖਣ ਲੱਗ ਪਏ, ਤੇ ਦੂੱਜੇ ਨੂੰ ਸ. ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ 'ਰਾਮ ਗੜ੍ਹੀਆ' (ਕਿਲ੍ਹਾ ਰਾਮ ਗੜ੍ਹ ਤੋਂ)। ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਆ ਤਖਾਨ ਸੀ, ਸੋ ਸਾਰੇ ਤਖਾਣ ਸਿੱਖ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ 'ਰਾਮ ਗੜ੍ਹੀਏ' ਅਖਵਾਉਣ ਲੱਗ ਪਏ । ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ, ਸ. ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ 'ਕਲਾਲ' ਸੀ, ਸੋ ਸਾਰੇ ਕਲਾਲ ਸਿੱਖ ਹੁਣ 'ਆਹਲੂਵਾਲੀਏ' ਅਖਵਾਉਂਦੇ ਹਨ ।

ਰਾਮ ਗੜ੍ਹੀਆ ਲਕਬ

ਜੈ ਸਿੰਘ

ਜੈ ਸਿੰਘ ਪਠਾਣਾਂ ਨਾਲ ਲੜਦਾ ਹੋਇਆ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਿਆ । ਬਾਕੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਤਿੰਨ ਭਰੱਾ (ਜਸਾ ਸਿੰਘ, ਮਾਲੀ ਸਿੰਘ, ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ) ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਏ ਮਸ਼ਹੂਰ ਹਏ ।

ਜਦ ਬੁਢਾ ਦਲ ਤੇ ਤਰਨਾ ਦਲ ਬਣੇ, ਤਾਂ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਏ ਸਰਦਾਰ ਤਰਨਾ ਦਲ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਗਏ । ਕਸੂਰ ਦੇ ਹਾਕਮ ਉਸਮਾਨ ਖ਼ਾਂ ਨੇ ਇਕ ਪੰਡਤ ਦੀ ਪੰਡਤਾਣੀ ਖੋਹ

Sri Satguru Jagjit Singh Ji Elibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਉਸਮਾਨ ਖ਼ਾਂ ਕਸੂਰੀ ਕਤਲ

ਲਈ। ਉਹ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸਿੱਖਾਂ ਸਾਮ੍ਹਣੇ ਜਾ ਪਿੱਟਿਆ। ਤਰਨਾ ਦਲ ਨੇ ਹਮਲਾ ਕਰਕੇ ਮਈ, ੧੭੬੩ ਈ. ਵਿਚ ਉਸਮਾਨ ਖ਼ਾਂ ਕਤਲ ਕਰਕੇ ਕਸੂਰ ਵਿਚੋਂ ਲੱਖਾਂ ਰੁਪੈ ਧਨ ਲੁੱਟਿਆ। ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਏ ਤੇ ਕਨ੍ਹੀਏ ਉਸ ਵੇਲੇ ਇਕੱਠੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ ਤੇ ਸਾਂਝੀ ਲੁਟਮਾਰ ਕਰਕੇ ਪਿੱਛੋਂ ਅੱਧੋ ਅੱਧ ਵੰਡ ਲੈਂਦੇ ਸਨ। ਕਸੂਰ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿਧ ਧਨੀ ਦਿਲੇ ਰਾਮ ਦੇ ਪੋਤਰੇ ਹਿਰਦੇ ਰਾਮ ਕੋਲੋਂ ਮਾਲੀ ਸਿੰਘ (ਸ. ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਏ ਦੇ ਭਰੱਾ) ਨੇ ਪੰਜਾਹ ਲੱਖ ਦਾ ਮਾਲ ਲੁੱਟਿਆ। ਕਨ੍ਹਈਆਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਾ, ਤਾਂ ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਫ਼ੈਸਲੇ ਅਨੁਸਾਰ ਉਹਨਾਂ ਮਾਲੀ ਸਿੰਘ ਕੋਲੋਂ ਉਸ ਧਨ ਵਿਚੋਂ ਅੱਧ ਮੰਗਿਆ। ਮਾਲੀ ਸਿੰਘ ਨੇ ਹਿੱਸਾ ਦੇਣੋਂ ਨਾਂਹ ਕਰ ਦਿਤੀ, ਤਾਂ ਦੋਵੇਂ ਧਿਰਾ ਲੜਾਈ ਵਾਸਤੇ ਤਿਆਰ ਹੋ ਪਈਆਂ। ਸ. ਚੜ੍ਹਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਵਿਚ ਪੈ ਕੇ ਕੁਛ ਹਿੱਸਾ ਕਨ੍ਹਈਆਂ ਨੂੰ ਦੁਆ ਕੇ ਦੋਹਾਂ ਮਿਸਲਾਂ ਦੀ ਸੁਲ੍ਹਾ ਕਰਾ ਦਿਤੀ। ਪਰ ਮਾਲੂਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਹ ਰੰਜ ਨਾ ਗਿਆ ਤੇ ਏਸੇ ਕਾਰਨ ਪਿੱਛੋਂ ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਮਿਸਲਾਂ ਲੜਦੀਆਂ ਝਗੜਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ।

੧੭੬੪ ਈ. ਵਿਚ ਜ਼ੈਨ ਖ਼ਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰ ਕੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਸੂਬਾ ਸਰਹਿੰਦ ਵੰਡਿਆ, ਤਾਂ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਆਂ ਨੇ ਉਸ ਵਿਚੋਂ ਇਲਾਕਾ ਨਾ ਮੱਲਿਆ। ਸਗੋਂ ਉਹਨਾਂ ਰਿਆੜਕੀ ਤੇ

੧੭੬੯ ਵਿਚ ਕਬਜ਼ੇ

ਬਿਆਸ ਦੇ ਦੋਹੀਂ ਪਾਸੀਂ ਮੁਲਕ ਆਣ ਮੱਲਿਆ। ੧੭੬੯ ਈ. ਵਿਚ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ ੧੦ ਲੱਖ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਸੀ, ਜਿਸਦਾ ਵੇਰਵਾ ਇਉਂ ਹੈ: ਮਿਆਣੀ, ਸਿਹਰੀ,

ਮਗਾਲਾ, ਉੜਮੁੜ ਟਾਂਡਾ, ਮੋਘੋਵਾਲ, ਮਨੀਵਾਲ, ਦਬਵਨ, ਝੌੜਾ, ਮੁਕੰਦਪੁਰ, ਸਰੀਹਾ* ਆਦਿ, ਦੁਆਬਾ ਜਾਲੰਧਰ ਵਿਚ। ਬਟਾਲਾ, ਦੀਨਾ ਨਗਰ, ਕਲਾਨੌਰ, ਕਾਦੀਆਂ, ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦਪੁਰਾ, ਮੱਤੇਵਾਲ, ਘੁਮਾਣ ਆਦਿ, ਬਾਰੀ ਦੁਆਬ ਵਿਚ। ਇਹ ਦਸ ਹਜ਼ਾਰ ਫ਼ੌਜ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਲੈ ਜਾ ਸਕਦੇ ਸਨ।

ਸ. ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਬਟਾਲਾ ਮਾਲੀ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਤੇ ਕਲਾਨੌਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਦੇ ਦਿਤਾ ਤੇ ਬਾਕੀ ਇਲਾਕੇ ਆਪ ਰੱਖ ਲਏ†। ੧੭੭੦ ਈ. ਵਿਚ ਜੱਸਵਾਂ, ਨੂਰ ਪੁਰ, ਚੰਬਾ, ਹਰੀਪੁਰ, ਕਟੋਚ ਆਦਿ, ਦੇ ਪਹਾੜੀ ਰਾਜਿਆਂ ਨੇ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਆਂ ਦੀ ਈਨ ਮੰਨ ਕੇ ਸਾਲਾਨਾ ਖ਼ਰਾਜ ਦੇਣਾ ਪਰਵਾਨ ਕਰ ਲਿਆ। ਸ. ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਹਨਾਂ ਪਹਾੜੀ ਇਲਾਕਿਆਂ ਦੀ ਰਾਖੀ ਵਾਸਤੇ ਕਿਲ੍ਹਾ ਹਲਵਾਰਾ ਬਣਾ ਕੇ ਸ. ਮਾਲੀ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਚਾਰ ਹਜ਼ਾਰ ਫ਼ੌਜ ਸਣੇ ਹਾਕਮ ਨੀਯਤ ਕੀਤਾ‡। ੧੭੭੫ ਈ. ਵਿਚ ਸ. ਜੈ ਸਿੰਘ ਕਨ੍ਹਈਆ ਨੇ ਇਹਨਾਂ ਪਹਾੜੀ ਰਿਆਸਤਾਂ ਤੋਂ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਆਂ ਦੀ ਸਰਦਾਰੀ ਤੋੜ ਕੇ ਆਪਣੀ ਹਕੂਮਤ ਕਾਇਮ ਕਰ ਲਈ()।

ਪਹਾੜੀ ਰਾਜੇ ਈਨ ਵਿਚ

---

*ਰਾਜ ਖ਼ਾਲਸਾ, ਪੰਨਾ ੧੦, ਪੰਥ ਪਰਕਾਸ਼ (ਕਰਤਾ ਗਿਆਨੀ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ, ਛੇਵੀਂ ਐਡੀਸ਼ਨ, ਅਕਤੂਬਰ, ੧੯੨੩ ਈ.) ਪੰਨਾ ੧੦੦੨।

†ਲਤੀਫ਼, ਪੰਨਾ ੩੦੮, ਮੈਕਗਰੇਗਰ; ਪੰਨਾ ੧੩੪।

‡ਰਾਜ ਖ਼ਾਲਸਾ ਪਨਾ ੧੦।

()ਗੁਪਤਾ, ਹਿੱਸਾ ਤਿੱਜਾ, ਪੰਨਾ ੨੫।

Sri Satguru Jagjit Singh Ji Elibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਜ਼ਹੂਰਾ ਦੀ ਲੜਾਈ

ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਆਂ ਦੀ ਇਕ ਪਾਸੇ ਕਨ੍ਹਈਆਂ ਨਾਲ ਦੇ ਇਕ ਪਾਸੇ ਆਹਲੂ-ਵਾਲੀਆਂ ਨਾਲ ਨਿਤ ਲੜਾਈ ਰਹਿੰਦੀ ਸੀ। ੧੭੭੫ ਈ. ਵਿਚ ਬਿਆਸ ਕੰਢੇ ਪਿੰਡ ਜ਼ਹੂਰਾ ਕੋਲ ਦੋਵੇਂ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਲੜ ਪਏ। ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਆ ਗੋਲੀ ਨਾਲ ਜ਼ਖ਼ਮੀ ਹੋ ਕੇ ਪਿੜ ਛੱਡ ਆਇਆ ਤੇ ਆਹਲੂਵਾਲੀਏ ਨੇ ਪਿੰਡ ਜ਼ਹੂਰਾ ਸ. ਬਘੇਲ ਸਿੰਘ ਮਿਸਲ ਕਰੋੜਾ ਸਿੰਘੀਏ ਨੂੰ ਦੇ ਦਿਤਾ।

ਜੱਸਾਂ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ

੧੭੭੬ ਈ. ਵਿਚ ਸ. ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂ ਅੱਚਲ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਨ ਗਿਆ, ਤਾਂ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ, ਮਾਲੀ ਸਿੰਘ, ਖ਼ੁਸ਼ਹਾਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਹਮਲਾ ਕਰਕੇ ਆਹਲੂਵਾਲੀਏ ਨੂੰ ਜ਼ਖ਼ਮੀ ਕਰਕੇ ਫੜ ਲਿਆ। ਉਹ ਉਸਨੂੰ ਪਾਲਕੀ ਵਿਚ ਪਾ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਪੁਰੇ ਲੈ ਗਏ, ਜੋ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਆਂ ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਸੀ। ਸ. ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਆ ਬੜੇ ਆਦਰ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਆਇਆ ਤੇ ਸਤਿਕਾਰ ਵਜੋਂ ਆਹਲੂਵਾਲੀਏ ਨੂੰ ਘੋੜਾ, ਦੁਸ਼ਾਲੇ ਆਦਿ ਤੁਹਫ਼ੇ ਦੇ ਕੇ ਉਸਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਫ਼ਤਹਿਆਬਾਦ ਪੁਚਾ ਦਿਤਾ*।

ਰਾਮ ਗੜ੍ਹੀਆਂ ਦਾ ਮੁਲਕ ਖੁੱਸ ਗਿਆ

੧੭੭੬ ਈ. ਵਿਚ ਜੈ ਸਿੰਘ, ਹਕੀਕਤ ਸਿੰਘ, ਗੁਰਬਖ਼ਸ਼ ਸਿੰਘ ਕਨ੍ਹਈਏ, ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ, ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਸੁਕਰਚੱਕੀਆ, ਰਾਜਾ ਸੰਸਾਰ ਚੰਦ, ਆਦਿ ਨੇ ਰਲ ਕੇ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਆਂ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ। ਸ੍ਰੀ ਹਰਗੋਬਿੰਦ ਪੁਰਾ, ਕਲਾਨੌਰ ਤੇ ਬਟਾਲਾ ਵਿਚ ਬੜੀਆਂ ਸਖ਼ਤ ਲੜਾਈਆਂ

*ਰਊਸਾ-ਏ-ਪੰਜਾਬ, ਪੰਨਾ ੭੧੭।

Sri Satguru Jagjit Singh Ji Elibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਹੋਈਆਂ । ਇਸ ਜੰਗ ਵਿਚ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਏ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਾਰ ਗਏ ਤੇ ਇਲਾਕਾ ਛੱਡ ਕੇ ਹਿਸਾਰ ਨੂੰ ਨੱਸ ਗਏ । ਸ. ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਏ ਦਾ ਭਾਈ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ ਤੇ ਖ਼ੁਸ਼ਹਾਲ ਸਿੰਘ ਸਖ਼ਤ ਜ਼ਖ਼ਮੀ ਹੋਇਆ* ।

ਹਿਸਾਰ ਵਿਚ

ਹਿਸਾਰ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਲੁੱਟ ਮਾਰ ਕਰਕੇ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਏ ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਕਰਨ ਲੱਗੇ । ਸ. ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਹਿਸਾਰ ਦੇ ਹਾਕਮ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰਕੇ ਇਕ ਪੰਡਤ ਦੀਆਂ ਦੋ ਲੜਕੀਆਂ ਛੁਡਾਈਆਂ । ਮੇਰਠ ਤਕ ਧਾਵਾ ਕਰਕੇ ਨਜ਼ਰਾਨਾ ਲਿਆ ਤੇ ਇਕ ਵਾਰ ਦਿੱਲੀ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰਕੇ ਮੁਗ਼ਲਾਂ ਦੀਆਂ ਚਾਰ ਤੋਪਾਂ ਖੋਹ ਲਿਆਇਆ* ।

੧੭੮੨ ਈ. ਵਿਚ ਜੰਮੂੰ ਦੀ ਲੁੱਟ ਤੋਂ ਸੁਕਰਚੱਕੀਆਂ ਤੇ ਕਨ੍ਹਈਆਂ ਵਿਚ ਵਿਗਾੜ ਪੈ ਗਿਆ । ਸ. ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸ. ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਏ ਨੂੰ ਬੁਲਾ ਲਿਆ ਕਿ ਮੈਂ ਤੇਰੇ ਇਲਾਕੇ ਵਾਪਸ

ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਏ ਫਿਰ ਰਿਆਸਤੀ ਵਿਚ

ਦੁਆਉਣ ਵਿਚ ਮਦਦ ਕਰਾਂਗਾ । ਖ਼ਬਰ ਮਿਲਦਿਆਂ ਸਾਰ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਏ ਧਾਈ ਕਰ ਆਏ । ੧੭੮੪ ਈ. ਵਿਚ ਸ. ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਏ, ਸ. ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਸੁਕਰਚੱਕੀਏ ਤੇ ਰਾਜਾ ਸੰਸਾਰ ਚੰਦ ਨੇ ਮਿਲ ਕੇ ਕਨ੍ਹਈਆਂ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ । ਅੱਚਲ ਦੇ ਕੋਲ ਸਖ਼ਤ ਲੜਾਈ ਹੋਈ । ਸ. ਜੈ ਸਿੰਘ ਕਨ੍ਹਈਏ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਗੁਰਬਖ਼ਸ਼ ਸਿੰਘ ਰਣ ਤੱਤੇ ਵਿਚ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ । ਕਨ੍ਹਈਏ ਹਾਰ ਗਏ ਤੇ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਆਂ ਨੇ ਆਪਣਾ ਇਲਾਕਾ ਮੱਲ ਲਿਆ । ਕਾਂਗੜਾ ਰਾਜ,

---

*ਰਾਜ ਖ਼ਾਲਸਾ; ਪੰਨਾ ੧੧ ।

†ਰਾਉਮਾ-ਏ-ਪੰਜਾਬ ਪੰਨਾ ੭੧੮ । ਲਤੀਫ਼ ਪੰਨਾ ੩੦੮ ।

Sri Satguru Jagjit Singh Ji Elibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਸੰਸਾਰ ਚੰਦ ਨੂੰ ਮਿਲ ਗਿਆ ।*

ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਆਂ ਤੇ ਕਨ੍ਹਈਆਂ ਦੀ ਦੁਸ਼ਮਣੀ ਖ਼ਤਮ ਨਾ ਹੋਈ। ਸ. ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਆ ਆਏ ਦਿਨ ਸਰਦਾਰਨੀ ਸਦਾ ਕੌਰ ਕਨ੍ਹਈਆ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਉੱਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ। ੧੭੯੬ ਈ. ਵਿਚ ਸਦਾ ਕੌਰ ਨੇ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਮਦਦ ਨਾਲ ਬਿਆਸ ਦੇ ਕੰਢੇ ਕਿਲ੍ਹਾ ਮਿਆਣੀ ਵਿਚ ਸ. ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਘੇਰ ਲਿਆ। ਦਰਿਆ ਵਿਚ ਚੜ੍ਹਾਅ ਆ ਜਾਣ ਕਰਕੇ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਤੇ ਸਦਾ ਕੌਰ ਨੇ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸ ਫ਼ੈਸਲੇ ਹੀ ਘੇਰਾ ਉਠਾ ਲਿਆ।

ਮਿਆਣੀ ਦਾ ਘੇਰਾ

ਭਸੀਣ ਦੀ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਏ ਵੀ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਵਿਰੋਧੀ ਧੜੇ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ। ਏਸੇ ਸਾਲ ਦੇ ਅਖ਼ੀਰ ਵਿਚ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਆਂ 'ਤੇ ਧਾਵਾ ਬੋਲ ਦਿਤਾ। ਬਟਾਲੇ ਦੀ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਏ ਸਦਾ ਵਾਸਤੇ ਹਾਰ ਗਏ। ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਬਹੁਤ ਸਾਰਾ ਇਲਾਕਾ ਸਦਾ ਕੌਰ ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ ਆ ਗਿਆ। ਇਸ ਦਿਨ ਤੋਂ ਇਹ ਮਿਸਲ ਅਸਲੋਂ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹੋ ਗਈ।

ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਏ ਹਾਰ ਗਏ

੧੮੦੩ ਈ. ਵਿਚ ਸ. ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਸੁਰਗਵਾਸ† ਹੋ ਗਿਆ, ਤਾਂ ਉਸਦਾ ਲੜਕਾ ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਮਿਸਲ ਦਾ ਲੀਡਰ ਬਣਿਆਂ। ਉਸਨੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਨੌਕਰੀ ਕਰ ਲਈ । ਸ਼ੇਰੇ ਪੰਜਾਬ

ਜੋਧ ਸਿੰਘ

---

*ਏਸ ਲੜਾਈ ਦਾ ਪੂਰਾ ਵੇਰਵਾ ਵੇਖੋ 'ਸਿੱਖਰਾਜ ਤੇ ਸ਼ੇਰੇ-ਪੰਜਾਬ' ਪੰਨਾ ੩੨ ।

†ਰਊਸਾਏ-ਪੰਜਾਬ, ਹਿੱਸਾ ਪਹਿਲਾ, ਪੰਨਾ ੭੨੦ । ਰਾਜ ਖ਼ਾਲਸਾ; ਪੰਨਾ ੧੩ ।

Sri Satguru Jagjit Singh Ji Elibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਉਸਦੀ ਬੜੀ ਇੱਜ਼ਤ ਕਰਦਾ ਸੀ ਤੇ ਉਸਨੂੰ 'ਬਾਬਾ ਜੀ' ਕਹਿੰਦਾ ਸੀ ।

ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਦੇ ਵਾਰਸਾਂ ਨੂੰ ਜਾਗੀਰਾਂ

ਸਤੰਬਰ, ੧੮੧੫ ਈ. ਵਿਚ ਸ. ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਸੁਰਗਵਾਸ ਹੋ ਗਿਆ। ਉਹਦੇ ਵਾਰਸ ਪਿੱਛੋਂ ਆਪਸ ਵਿਚ ਲੜਨ ਝਗੜਨ ਲੱਗ ਪਏ । ਮ. ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਾਰਾ ਇਲਾਕਾ ਜ਼ਬਤ ਕਰਕੇ ਸ. ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਦੀ ਵਿਧਵਾ, ਵੀਰ ਸਿੰਘ (ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਦਾ ਭਾਈ) ਤੇ ਦੀਵਾਨ ਸਿੰਘ (ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਪੁੱਤਰ) ਨੂੰ ਜਾਗੀਰ ਦੇ ਦਿਤੀ। ਏਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਹ ਮਿਸਲ ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਗਈ ।

Sri Satguru Jagjit Singh Ji Elibrary NamdhariElibrary@gmail.com

੪. ਮਿਸਲ ਕਨ੍ਹਈਆਂ

ਬੰਸਾਵਲੀ

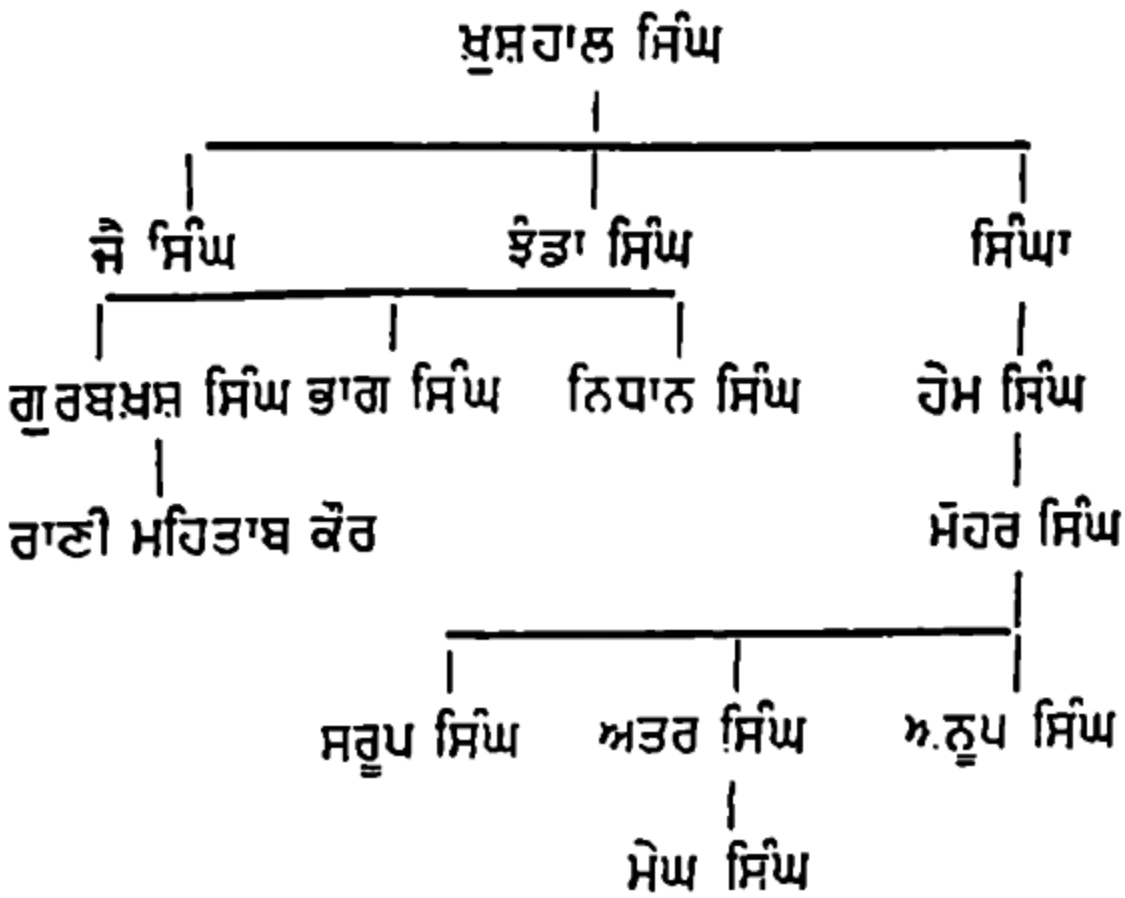

ਜੈ ਸਿੰਘ

ਜਥੇ ਦਾ ਬਾਨੀ ਸ. ਜੈ ਸਿੰਘ ਸੰਧੂ ਜੱਟ ਪਿੰਡ 'ਕਾਹਨਾ' ਜ਼ਿਲਾ ਲਾਹੌਰ ਦਾ ਸੀ । ਪਿੰਡ ਕਾਹਨਾ ਤੋਂ ਹੀ ਏਸਦਾ ਲਕਬ 'ਕਨ੍ਹਈਆ' ਪੈ ਗਿਆ । ਇਸ ਲਕਬ ਦਾ ਇਕ ਹੋਰ ਕਾਰਨ ਵੀ ਦਸਦੇ ਹਨ । ਸ. ਜੈ ਸਿੰਘ ਬਹੁਤ ਖ਼ੂਬਸੂਰਤ ਸੀ । ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਭਗਵਾਨ ਖ਼ੂਬਸੂਰਤ ਹੋਣ ਕਰਕੇ 'ਕਨ੍ਹਈਆ'

ਅਖਵਾਉਂਦਾ ਸੀ, ਸੋ ਸ. ਜੈ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਵੀ ਲੋਕ 'ਕਨ੍ਹਈਆ' ਕਹਿਣ ਲੱਗ ਪਏ। ੧੭੪੮ ਈ. ਵਿਚ ਮਿਸਲਾਂ ਬਣੀਆਂ, ਤਾਂ ਸ. ਜੈ ਸਿੰਘ ਨੇ ਵੱਖਰੀ ਮਿਸਲ ਕਨ੍ਹਈਆਂ ਬਣਾ ਲਈ। ਬੁਢਾ ਦਲ, ਤਰਨਾ ਦਲ ਬਣੇ, ਤਾਂ ਇਹ ਮਿਸਲ ਤਰਨਾ ਦਲ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਗਈ। ੧੭੬੩ ਈ. ਵਿਚ ਕਸੂਰ ਮਾਰਿਆ, ਤਾਂ ਲੁੱਟ ਦੇ ਮਾਲ ਤੋਂ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਆਂ ਤੇ ਕਨ੍ਹਈਆਂ ਵਿਚ ਵੈਰ ਪੈ ਗਿਆ*। ੧੭੬੪ ਈ. ਵਿਚ ਜ਼ੈਨ ਖ਼ਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰ ਕੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਸੂਬਾ ਸਰਹਿੰਦ ਵੰਡਿਆ। ਕਨ੍ਹਈਆਂ ਨੇ ਉਸ ਵਿਚੋਂ ਇਲਾਕੇ 'ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਨਾ ਕੀਤਾ। ਇਹ ਵਾਪਸ ਰਿਆੜਕੀ ਵੱਲ ਆ ਗਏ। ਇਹ ਪੰਥ ਦੀ ਹਰ ਮੁਹਿੰਮ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਰਹੇ। ਸ. ਜੈ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸਾਥੀ ਸਰਦਾਰ ਇਹ ਸਨ: ਝੰਡਾ ਸਿੰਘ, ਸਿੰਘਾ (ਦੋਵੇਂ ਜੈ ਸਿੰਘ ਦੇ ਭਰੋ), ਹਕੀਕਤ ਸਿੰਘ, ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਵਾਘਾ, ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਕਿੰਗਰਾ, ਲੱਖਾ ਸਿੰਘ, ਬੁਧ ਸਿੰਘ ਧਰਮਕੋਟ, ਝੰਡਾ ਸਿੰਘ ਬਾਕਰ ਪੁਰੀਆ, ਝੰਡਾ ਸਿੰਘ ਕਰੋਹ, ਆਦਿ†।

ਕਬਜ਼ੇ ੧੭੬੯ ਈ. ਵਿਚ ਇਸ ਮਿਸਲ ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ ਇਹ ਥਾਂ ਸਨ: ਹਾਜੀਪੁਰ, ਮੁਕੇਰੀਆਂ, ਕਰੋਟ‡, ਦੁਆਬਾ ਜਾਲੰਧਰ ਵਿਚ। ਬਟਾਲਾ ਪਰਗਨਾ ਵਿਚੋਂ ਕੁਛ ਪਿੰਡ, ਪੜੋਲ, ਘਰੋਟਾ, ਤਾਰਾ ਗੜ੍ਹ, ਅਦਾਲਤਗੜ੍ਹ ਨੰਗਲਭੂਰ, ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ, ਫ਼ਤਹਿਗੜ੍ਹ, ਸ਼ਕਾਰਗੜ੍ਹ, ਸੋਹੀਆਂ, ਗਿਲਵਾਲੀ,

---

*ਵੇਖੋ 'ਸਿੱਖਰਾਜ ਕਿਵੇਂ ਬਣਿਆਂ' ਪੰਨੇ ੨੧੬-੭।

†ਰਾਜ ਖ਼ਾਲਸਾ, ਪਨਾ ੧੭।

‡ਰਓਸਾ-ਏ-ਪੰਜਾਬ, ਹਿੱਸਾ ਪਹਿਲਾ, ਪੰਨਾ ੬੨੫।

ਪੰਜ ਗਰਾਈਂ ਆਦਿ, (ਜੈ ਸਿੰਘ ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ), ਸੁਜਾਨ ਪੁਰ, ਸੁਕਾਲ ਗੜ੍ਹ ਪਲਾਹੀ, ਧਰਮਕੋਟ, ਬਹਿਰਾਮਪੁਰ (ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਵਾਘਾ ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ), ਤੇ ਕੁਛ ਪਿੰਡ ਹੋਰ ਮਾਤਹਿਤ ਸਰਦਾਰਾਂ ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ, ਬਾਰੀ ਦੁਆਬ ਵਿਚ। ਸੰਭੜਿਆਲ, ਸਤਰਾਹ, ਮਲਕਾਂ ਵਾਲਾ, ਸਿਰਾਂਵਾਲੀ ਨੁਨਾਰ, (ਜੈਮਲ ਸਿੰਘ ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ) ਦੁਆਬਾ ਰਚਨਾ ਵਿਚ।

ਨਧਾਨ ਸਿੰਘ ਰੰਧਾਵਾ ਨਾਲ ਲੜ ਕੇ ਝੰਡਾ ਸਿੰਘ (ਜੈ ਸਿੰਘ ਦਾ ਭਰਾ) ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ। ਉਸਦੀ ਸਿੰਘਣੀ ਨਾਲ ਜੈ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪੁਨਰ-ਵਿਆਹ ਕਰਾ ਲਿਆ† ਸਰਦਾਰਾਂ ਵਿਚ ਇਲਾਕੇ ਵੰਡੇ,

ਹਕੀਕਤ ਸਿੰਘ

ਤਾਂ ਜੈ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸੰਗਤ ਪੁਰ ਹਕੀਕਤ ਸਿੰਘ ਤੇ ਮਤਾਬ ਸਿੰਘ (ਜੈ ਸਿੰਘ ਦੇ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ) ਨੂੰ ਦੇ ਦਿਤਾ। ਕਲਾਨੌਰ ਵੀ ਹਕੀਕਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਦਿਤਾ, ਜੋ ਪਿੱਛੋਂ ਉਸਦੇ ਪੁੱਤਰ ਜੈਮਲ ਸਿੰਘ ਕੋਲ ਰਿਹਾ।

ਜੰਮੂੰ ਦੀ ਲੜਾਈ (੧੭੭੪ ਈ.) ਵਿਚ ਸ. ਜੈ ਸਿੰਘ ਕਨ੍ਹਈਆ ਨੇ ਧੋਖੇ ਨਾਲ ਸ. ਝੰਡਾ ਸਿੰਘ ਭੰਗੀ ਨੂੰ ਮਰਵਾ ਦਿਤਾ, ਏਸਤਰ੍ਹਾਂ ਭੰਗੀ ਮਿਸਲ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹੋ ਗਈ। ੧੭੭੫ ਈ. ਵਿਚ

ਪਹਾੜੀ ਰਿਆਸਤਾਂ

ਸ. ਜੈ ਸਿੰਘ ਨੇ ਨੂਰਪੁਰ, ਚੰਬਾ ਆਦਿ ਪਹਾੜੀ ਰਿਆਸਤਾ ਉੱਤੇ ਆਪਣੀ ਸਰਦਾਰੀ ਕਾਇਮ ਕਰ ਲਈ। ਪਹਿਲਾਂ ਇਹ ਰਿਆਸਤਾਂ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਆਂ ਦੇ ਅਧੀਨ ਸਨ।

---

*ਗੁਪਤਾ, ਹਿੱਸਾ ਤਿੱਜਾ, ਪੰਨੇ ੩-੪।

†ਰਊਸਾ-ਇ-ਪੰਜਾਬ, ਪੰਨਾ ੬੨੫; ਰਾਜ ਖ਼ਾਲਸਾ ਪੰਨਾ ੧੭।

Sri Satguru Jagjit Singh Ji Elibrary NamdhariElibrary@gmail.com

੧੭੭੬ ਈ. ਵਿਚ ਕਨ੍ਹਈਆਂ ਨੇ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆਂ, ਸੁਕਰਚੱਕੀਆਂ ਤੇ ਸੰਸਾਰ ਚੰਦ ਦੀ ਮਦਦ ਨਾਲ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਆਂ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਖੋਹ ਕੇ ਆਪਣੇ ਕਬਜ਼ੇ ਕਰ ਲਿਆ ਤੇ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਏ ਹਿਸਾਰ ਨੂੰ ਚਲੇ ਗਏ।

ਜੰਮੂ ਅਧੀਨ ਕੀਤਾ

੧੭੮੧ ਈ. ਵਿਚ ਸ. ਹਕੀਕਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਰਾਜਾ ਜੰਮੂੰ ਬ੍ਰਿਜਰਾਜ ਦੇਵ ਦੀ ਮਦਦ, ਭੰਗੀ ਮਿਸਲ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਕੀਤੀ। ਤਾਂ ਜੰਮੂੰ ਰਾਜਾ ਨੇ ਸ. ਹਕੀਕਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਅਧੀਨਗੀ ਪਰਵਾਨ ਕਰਕੇ ਖ਼ਰਾਜ ਦੇਣਾ ਮੰਨਿਆਂ*।

ਕਟੋਚ

ਪਹਾੜੀ ਰਿਆਸਤਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਟੋਚ ਦੇ ਰਾਜੇ ਘੁਮੰਡ ਚੰਦ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਈਨ ਮੰਨੀ ਸੀ। ਉਹ ੧੭੭੪ ਈ. ਵਿਚ ਮਰਿਆ, ਤਾਂ ਉਸਦਾ ਪੁੱਤਰ ਤੇਗ਼ ਚੰਦ ਗੱਦੀ 'ਤੇ ਬੈਠਾ। ਉਹ ੧੭੭੬ ਈ. ਵਿਚ ਮਰ ਗਿਆ, ਤਾਂ ਉਸਦਾ ਪੁੱਤਰ ਸੰਸਾਰ ਚੰਦ ਰਾਜਾ ਬਣਿਆਂ। ਉਹਦੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਹਰ ਵੇਲੇ ਕਿਲ੍ਹਾ ਕਾਂਗੜਾ ਲੈਣ ਦੀ ਰੀਝ ਬਣੀ ਰਹਿੰਦੀ ਸੀ। ਕਾਂਗੜੇ ਉੱਤੇ ਉਸ ਵੇਲੇ ਮੁਗ਼ਲ ਫ਼ੌਜਦਾਰ ਸੈਫ਼ਅਲੀ ਦਾ ਕਬਜ਼ਾ ਸੀ। ਸੰਸਾਰ ਚੰਦ

ਕਾਂਗੜੇ 'ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ

ਨੇ ਸ. ਜੈ ਸਿੰਘ ਕਨ੍ਹਈਆ ਤੋਂ ਮਦਦ ਮੰਗੀ। ਸ. ਜੈ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਗੁਰਬਖ਼ਸ਼ ਸਿੰਘ ਤੇ ਸ. ਬਘੇਲ ਸਿੰਘ ਕਰੋੜਾ ਸਿੰਘੀਏ ਨੂੰ ਫ਼ੌਜ ਦੇਕੇ ਭੇਜਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ੧੭੮੨ ਈ. ਵਿਚ ਕਿਲ੍ਹੇ ਕਾਂਗੜੇ ਨੂੰ ਘੇਰਾ ਪਾ ਲਿਆ, ਜੋ ਸਾਲ ਭਰ ਰਿਹਾ। ੧੭੮੩ ਈ. ਵਿਚ ਸੈਫ਼ ਅਲੀ ਕੁਦਰਤੀ ਮੌਤ ਮਰ ਗਿਆ। ਸੰਸਾਰ ਚੰਦ ਨੇ ਅੰਦਰ ਖ਼ਾਨੇ ਸੈਫ਼ ਅਲੀ ਦੇ ਨੌਕਰਾਂ ਨਾਲ ਗੰਢ ਲਈ, ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗੇ ਬਿਨਾਂ ਕਿਲ੍ਹੇ 'ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਵੇ। ਸੈਫ਼ ਅਲੀ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਜੀਵਨ ਖ਼ਾਂ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ

---

*'[illegible]' ਪੰਨਾ ੨੬।

Sri Satguru Jagjit Singh Ji Elibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਸੁਲ੍ਹਾ ਕਰ ਲਈ। ਸੋ ਜਦ ਸੈਫ ਅਲੀ ਦੀ ਅਰਥੀ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲੀ ਤਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਕਿਲ੍ਹਾ ਕਾਂਗੜਾ 'ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ*।

ਸੁਕਰਚੱਕੀਆਂ ਨਾਲ ਵਿਗਾੜ

੧੭੮੧ ਈ. ਵਿਚ ਰਾਜਾ ਬ੍ਰਿਜਰਾਜ ਦੇਵ ਜੰਮੂੰ ਨੇ ਸ. ਹਕੀਕਤ ਸਿੰਘ ਕਨ੍ਹਈਆ ਨੂੰ ਤੀਹ ਹਜ਼ਾਰ ਸਾਲਾਨਾ ਖ਼ਰਾਜ ਦੇਣਾ ਮੰਨਿਆਂ ਸੀ। ਅਗਲੇ ਸਾਲ ਸ. ਹਕੀਕਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਖ਼ਰਾਜ ਮੰਗਿਆ, ਤਾਂ ਰਾਜਾ ਜੰਮੂੰ ਨੇ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਸ. ਹਕੀਕਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਜਮੂੰ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਸ. ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਸੁਕਰਚੱਕਏ ਨੂੰ ਮਦਦ ਲਈ ਬੁਲਾ ਲਿਆ। ਹਕੀਕਤ ਸਿੰਘ ਜ਼ਫਰਵਾਲੇ ਵੱਲੋਂ ਤੇ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਚਪਰਾਲ ਵੱਲੋਂ ਜੰਮੂੰ ਵੱਲ ਵਧੇ। ਬ੍ਰਿਜਰਾਜ ਦੇਵ ਡਰਦਾ ਤ੍ਰਿਕੁਟਾ ਦੇਵੀ ਦੇ ਪਹਾੜਾਂ ਨੂੰ ਨੱਸ ਗਿਆ। ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਆਪਣੇ ਸਾਥੀ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਜੰਮੂੰ ਜਾ ਪੁੱਜਾ। ਉਹ ਇਕੱਲਾ ਹੀ ਜੰਮੂੰ ਵਿਚੋਂ ਦੋ-ਕੁ ਕਰੋੜ ਦਾ ਮਾਲ ਲੁੱਟ ਕੇ ਵਾਪਸ ਮੁੜ ਗਿਆ। ਪਿੱਛੋਂ ਹਕੀਕਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਜੰਮੂੰ ਦੀ ਲੁੱਟ ਵਿਚੋਂ ਹਿੱਸਾ ਮੰਗਿਆ, ਪਰ ਸ. ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਹ ਗੱਲ ਮੰਨੀ ਨਾ†। ਏਸ ਗੱਲੋਂ ਦੋਹਾਂ ਮਿਸਲਾਂ ਵਿਚ ਵਿਗਾੜ ਪੈ ਗਿਆ। ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਦੀ ਛੋਟੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਸ. ਜੈ ਸਿੰਘ ਕਨ੍ਹਈਆ ਉਸਦੀ ਕਾਫ਼ੀ ਮਦਦ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਜੈਮਲ ਸਿੰਘ

ਏਸੇ ਸਾਲ (੧੭੮੨ ਈ.) ਕਲਾਨੌਰ ਵਿਚ ਸ. ਹਕੀਕਤ ਸਿੰਘ ਸੁਰਗਵਾਸ ਹੋ ਗਿਆ। ਉਸਦਾ ਪੁੱਤਰ ਜੈਮਲ ਸਿੰਘ ਜਾਗੀਰ ਦਾ ਮਾਲਕ ਬਣਿਆਂ।

ਜੈ ਸਿੰਘ ਤੇ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ

ਦੀਵਾਲੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਸ. ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ, ਬੁਢੇ ਸ. ਜੈ ਸਿੰਘ ਕਨ੍ਹਈਏ ਨੂੰ ਮਿਲਨ

*ਰਾਜ ਖ਼ਾਲਸਾ, ਪੰਨੇ ੧੭-੮, ਗੁਪਤਾ, ਹਿੱਸਾ ਤਿੱਜਾ, ਪੰਨੇ ੨੬-੭।

†ਲਤੀਫ਼; ਪੰਨੇ ੩੪੨-੩।

Sri Satguru Jagjit Singh Ji Elibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਗਿਆ ਤੇ ਸਤਕਾਰ ਵਜੋਂ ਮਠਿਆਈ ਲੈ ਕੇ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਇਆ। ਸ. ਜੈ ਸਿੰਘ ਨੇ ਜੰਮੂੰ ਦੀ ਲੁੱਟ ਵਿਚੋਂ ਹਕੀਕਤ ਸਿੰਘ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਮੰਗਿਆ। ਸ. ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਹਿੱਸਾ ਦੇਣ ਵਾਸਤੇ ਤਿਆਰ ਨਾ ਹੋਇਆ, ਤਾਂ ਜੈ ਸਿੰਘ ਨੇ ਬੜਾ ਨਿਰਾਦਰ ਕਰਕੇ ਮਹਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਘਰੋਂ ਕਢਿਆ। ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਸ ਨਿਰਾਦਰੀ ਦਾ ਬਦਲਾ ਲੈਣ ਬਦਲੇ ਸ. ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਏ ਨੂੰ ਬੁਲਾ ਲਿਆ, ਕਿ ਕਨ੍ਹਈਆਂ ਤੋਂ ਆਪਣਾ ਇਲਾਕਾ ਵਾਪਸ ਲਵੋ, ਮੈਂ ਮਦਦ ਕਰਾਂਗਾ।

ਥੋੜੇ ਸਮੇਂ ਪਿੱਛੋਂ ਸ. ਜੈ ਸਿੰਘ ਕਨ੍ਹਈਏ ਨੇ ਹਮਲਾ ਕਰਕੇ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਦੇ ਕੁਛ ਇਲਾਕੇ ਲੁੱਟ ਲਏ। ਖ਼ਬਰ ਸੁਣ ਕੇ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਟਾਕਰੇ 'ਤੇ ਆ ਪਹੁੰਚਾ। ਮਜੀਠ ਕੋਲ ਲੜਾਈ ਹੋਈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਕਨ੍ਹਈਏ ਹਾਰ ਕੇ ਜੰਡਿਆਲੇ ਜਾ ਵੜੇ।

ਏਨੇ ਨੂੰ ਸ. ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਆ ਵੀ ਆ ਗਿਆ। ੧੭੮੪ ਈ. ਵਿਚ ਸ. ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਸੁਕਰਚੱਕੀਏ, ਸ. ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਏ ਤੇ ਰਾਜਾ ਸੰਸਾਰ ਚੰਦ ਕਟੋਚੀਏ ਨੇ ਰਲ ਕੇ ਕਨ੍ਹਈਆਂ ਉੱਤੇ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕਰ ਦਿਤੀ। ਅੱਗੋਂ ਸ. ਜੈ ਸਿੰਘ ਕਨ੍ਹਈਆ ਤੇ ਉਸਦਾ ਪੁੱਤਰ ਗੁਰਬਖ਼ਸ਼ ਸਿੰਘ ਟਾਕਰੇ 'ਤੇ ਆਏ। 'ਅਚੱਲ' ਕੋਲ ਬੜੀ ਸਖਤ ਲੜਾਈ ਹੋਈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਸ. ਗੁਰਬਖ਼ਸ਼ ਸਿੰਘ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ। ਕਨ੍ਹਈਏ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਾਰ ਗਏ। ਸ. ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਏ ਨੇ ਬਟਾਲ ਉੱਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ ਤੇ ਰਾਜਾ ਸੰਸਾਰ ਚੰਦ ਨੇ ਕਾਂਗੜਾ ਮੱਲ ਲਿਆ*।

ਗੁਰਬਖ਼ਸ਼ ਸਿੰਘ ਕਤਲ

ਨੌਸ਼ਹਿਰੇ ਕੋਲ ਸ. ਜੈ ਸਿੰਘ ਨੇ ਫਿਰ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ। ਕਨ੍ਹਈਆ ਸਰਦਾਰ ਏਥੇ ਵੀ ਹਾਰ ਗਿਆ†।

ਸ. ਜੈ ਸਿੰਘ ਦੇ ਤਿੰਨਾਂ ਪੁੱਤਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਵੱਡਾ ਗੁਰਬਖ਼ਸ਼ ਸਿੰਘ

---

*ਕਨਿੰਘਮ, ਪਨਾ ੧੧੮।

†ਲਤੀਫ਼, ਪੰਨਾ ੩੪੪।

Sri Satguru Jagjit Singh Ji Elibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਹੀ ਲਾਇਕ ਸੀ। ਉਹਦੇ ਮਰਨ ਨਾਲ ਮਿਸ਼ਲ ਦੀ ਤਾਕਤ ਅਸਲੋਂ ਖੇਰੂੰ ਖੇਰੂੰ ਹੋ ਗਈ। ਸ. ਗੁਰਬਖ਼ਸ਼ ਸਿੰਘ ਦੀ ਵਿਧਵਾ ਸਰਦਾਰਨੀ ਸਦਾ ਕੌਰ ਬੜੀ ਦੂਰ ਦੀ ਸੋਚਣ ਵਾਲੀ ਸੀ। ਉਹਨੇ ਡਿਗਦੇ ਵਕਾਰ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲਣ ਦਾ ਰਾਹ ਸੋਚ ਲਿਆ। ਸ. ਜੈ ਸਿੰਘ ਦੀ ਅੱਗਿਆ

ਮਹਿਤਾਬ ਕੌਰ ਦੀ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਸ਼ਾਦੀ

ਨਾਲ ੧੭੮੫ ਈ. ਵਿਚ ਉਹਨੇ ਆਪਣੀ ਲੜਕੀ ਮਹਿਤਾਬ ਕੌਰ ਦੀ ਮੰਗਣੀ ਸ. ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਕਰ ਦਿਤੀ ਤੇ ਅਗਲੇ ਸਾਲ (੧੭੮੬ ਈ.) ਬੜੀ ਧੂਮ ਧਾਮ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਏਸਤਰ੍ਹਾਂ ਉਸਨੇ ਮਿਸਲ ਸੁਕਰਚੱਕੀਆਂ ਦੀ ਹਮਾਇਤ ਹਾਸਲ ਕਰ ਲਈ।

੧੭੯੮ ਈ. ਵਿਚ ਸ. ਜੈ ਸਿੰਘ ਸੁਰਗਵਾਸ ਹੋ ਗਿਆ।

ਸਦਾ ਕੌਰ ਤੇ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ

ਤਾਂ ਮਿਸਲ ਦੀ ਲੀਡਰ ਉਸਦੀ ਨੌਂਹ--ਸਦਾ ਕੌਰ--ਬਣੀ। ਜਿਸ ਬਾਰੇ ਕਨਿੰਘਮ ਲਿਖਦਾ ਹੈ:-- 'ਸਦਾ ਕੌਰ ਬੜੇ ਹੌਸਲੇ ਵਾਲੀ ਨੇ ਰਾਜਸੀ ਤਾਕਤ ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਲਈ ਤੀਬਰ ਇੱਛਿਆ ਰੱਖਣ ਵਾਲੀ ਸੀ। ਜੀਵਨ ਦੇ ਆਰੰਭ ਵਿਚ ਉਹਨੇ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਬੜੀ ਮਦਦ ਕੀਤੀ। ਲਾਹੌਰ ਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦਾ ਮਾਲਕ ਬਣਨ ਵਿਚ ਉਹਨੇ ਮਹਾਰਜੇ ਦਾ ਪੂਰਾ ਸਾਥ ਦਿਤਾ। ਉਹਦੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਬੜੀਆਂ ਰੀਝਾਂ ਸਨ, ਕਿ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦਾ ਵਲੀ-ਅਹਿਦ (ਉਹਦੇ ਪਿੱਛੋਂ ਤਖ਼ਤ ਦਾ ਵਾਰਸ) ਉਸਦਾ ਦੋਹਤਰਾ ਬਣੇਗਾ ਤੇ ਸਿਖਰਾਜ ਵਿਚ ਉਹਦਾ ਉਚੇਚਾ ਅਧਿਕਾਰ ਰਹੇਗਾ*। ਪਰ ਉਹਦੀਆਂ ਆਸਾਂ ਦੇ ਉਲਟ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਜੇਠਾ ਪੁੱਤਰ (ਖੜਕ ਸਿੰਘ) ੧੮੦੨ ਈ. ਵਿਚ ਰਾਣੀ ਨਕਾਇਣ ਦੇ ਘਰ ਜਨਮਿਆਂ। ਮਹਿਤਾਬ ਕੌਰ (ਸਦਾ ਕੌਰ ਦੀ ਲੜਕੀ) ਦੀ ਕੁੱਖੋਂ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ੧੮੦੭ ਈ. ਵਿਚ

---

*ਕਨਿੰਘਮ, ਪੰਨਾ ੧੭੫।

Sri Satguru Jagjit Singh Ji Elibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਹੋਇਆ। ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ (ਜੋੜੇ) ਸਦਾ ਕੌਰ ਕੋਲ ਹੀ ਪਲੇ ਸਨ। ਸਦਾ ਕੌਰ ਨੂੰ ਭਰੋਸਾ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਕਿ ਮ. ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਟਿੱਕਾ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਦਾ ਹੱਕ ਮਾਰ ਕੇ ਰਾਜ ਗੱਦੀ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਦੇ ਦੇਵੇਗਾ। ਸੋ, ਸਦਾ ਕੌਰ ਏਸ ਪਾਸਿਓਂ ਨਿਰਾਸ ਹੋ ਕੇ ਅੰਦਰ ਖ਼ਾਨੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨਾਲ ਗੰਢਣ ਲੱਗ ਪਈ। ੧੮੧੦ ਈ. ਵਿਚ ਉਹਨੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਲਿਖਿਆ, ਕਿ ਮ. ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਮੇਰਾ ਹੱਕ ਮਾਰ ਲਿਆ ਹੈ, ਤੇ ਉਹ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨਾਲ ਲੜਨ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ*। ਏਸ ਚਿੱਠੀ ਨੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਸ਼ੱਕ ਪੈਦਾ ਕਰ ਦਿਤਾ, ਪਰ ਛੇਤੀ ਹੀ ਮਹਾਰਾਜੇ ਨੇ ਏਸ ਗੱਲ ਦੀ ਸਫ਼ਾਈ ਕਰ ਦਿਤੀ।

ਸਦਾ ਕੌਰ ਦੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਚਿੱਠੀ

੧੮੧੬ ਈ. ਵਿਚ ਮ. ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸ. ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਰਾਜ-ਤਿਲਕ ਦੇ ਕੇ ਗੱਦੀ ਦਾ ਵਾਰਸ (ਵਲੀ-ਅਹਿਦ ਬਣਾ ਦਿਤਾ। ਏਸ ਗੱਲੋਂ ਸਦਾ ਕੌਰ ਨਾਰਾਜ਼ ਹੋ ਗਈ। ੧੮੨੧) ਈ. ਵਿਚ ਉਹਨੇ ਫਿਰ ਕੁਛ ਅਜੇਹੀਆਂ ਹਰਕਤਾਂ ਕੀਤੀਆਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਉਸਦੇ ਵਿਰੁਧ ਮਹਾਰਾਜੇ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਸ਼ੱਕ ਪੈ ਗਿਆ। ਉਹਨੇ ਸਦਾ ਕੌਰ ਦੀ ਤਾਕਤ ਘਟਾਉਣ ਦੀ ਸੋਚੀ। ਸਦਾ ਕੌਰ ਨੂੰ ਲਾਹੌਰ ਬੁਲਾ ਕੇ ਮਹਾਰਾਜੇ ਨੇ ਕਿਹਾ, ਕਿ ਆਪਣੇ ਦੋਹਤਰਿਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚੋਂ ਜਾਗੀਰ ਦੇਵੇਂ। ਏਸ ਗੱਲੋਂ ਸਦਾ ਕੌਰ ਏਨੀ ਨਾਰਾਜ਼ ਹੋਈ, ਕਿ ਉਹ ਸਤਲੁਜੋਂ ਪਾਰ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀ ਰਾਖੀ ਵਿਚ ਚਲੀ ਜਾਣ ਦੀ ਧਮਕੀ ਦੇਣ ਲੱਗੀ। ਤਾਂ ਮਹਾਰਾਜੇ ਨੇ ਸਦਾ ਕੌਰ ਨੂੰ ਫੜ ਕੇ ਨਜ਼ਰਬੰਦ ਕਰ

ਸਦਾ ਕੌਰ ਨਜ਼ਰਬੰਦ

---

*ਕਨਿੰਘਮ, ਪੰਨਾ ੧੭।।

Sri Satguru Jagjit Singh Ji Elibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਦਿਤਾ। ਏਸਤਰ੍ਹਾਂ ਉਸਤੋਂ ਜ਼ਬਰਦਸਤੀ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਨਾਂ ਜਾਗੀਰ ਲਿਖਵਾਈ ਗਈ। ਸਦਾ ਕੌਰ ਚੋਰੀ ਲਾਹੌਰੋਂ ਨੱਸ ਗਈ, ਪਰ ਰਾਹ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਕਰਕੇ ਫਿਰ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ਕੈਦ ਕੀਤੀ ਗਈ।

ਸਦਾ ਕੌਰ ਦੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨਾਲ ਚਿੱਠੀ-ਪੱਤਰ ਦਾ ਨਤੀਜਾ ਇਹ ਨਿਕਲਿਆ, ਕਿ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਏਜੰਟ ਨੇ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ, "ਰਾਣੀ ਸਦਾ ਕੌਰ ਕਨ੍ਹਈਆ ਮਿਸਲ ਦੀ ਖ਼ੁਦਮੁਖ਼ਤਿਆਰ ਲੀਡਰ ਹੈ। ਸਤਲੁਜ ਤੋਂ ਖੱਬੇ ਹੱਥ ਮਿਸਲ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਹਨ ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਉਹ ਸਰਕਾਰ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਵਿਚ ਹੈ*।" ਇਹਨਾਂ ਕਾਰਨਾਂ ਕਰਕੇ ਸਦਾ ਕੌਰ ਬਾਕੀ ਦੀ ਉਮਰ ਨਜ਼ਰਬੰਦ ਹੀ ਰਹੀ। ਉਹ ੧੯੩੨ ਈ. ਦੇ ਅਖ਼ੀਰ ਵਿਚ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਨਜ਼ਰਬੰਦੀ ਅੰਦਰ ਸੁਰਗਵਾਸ ਹੋਈ।

ਸਦਾ ਕੌਰ ਸੁਰਗਵਾਸ

ਸ. ਜੈ ਸਿੰਘ ਦੇ ਦੂੱਜੇ ਦੋਵੇਂ ਪੁੱਤਰ--ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਤੇ ਨਿਧਾਨ ਸਿੰਘ--ਹਾਜੀਪੁਰ ਚਲੇ ਗਏ। ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਐਨਾ ਭੈੜਾ ਸੀ, ਕਿ ਪਰਜਾ ਉਹਨਾਂ ਹੱਥੋਂ ਤੰਗ ਆ ਗਈ। ੧੮੧੧ ਈ. ਵਿਚ ਮ. ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਜ਼ਬਤ ਕਰਕੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਜਾਗੀਰ ਦੇ ਦਿਤੀ†।

ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਨਿਧਾਨ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਜਾਗੀਰ

ਇਸ ਮਿਸਲ ਦਾ ਦੂਜਾ ਪ੍ਰਸਿਧ ਸਰਦਾਰ ਹਕੀਕਤ ਸਿੰਘ ਸੀ। ਉਹ ਸਰਦਾਰ ਬਘੇਲ ਸਿੰਘ ਸੰਧੂ ਜੱਟ ਪਿੰਡ ਜੁਲਕਾ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਸੀ।

ਹਕੀਕਤ ਸਿੰਘ

*ਕਨਿੰਘਮ ਪੰਨਾ ੧੬੦।

†ਲਤੀਫ਼, ਪੰਨਾ ੩੯੭।

Sri Satguru Jagjit Singh Ji Elibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਸ. ਬਘੇਲ ਸਿੰਘ ਦੇ ਤਿੰਨ ਪੁੱਤਰ ਸਨ : ਹਕੀਕਤ ਸਿੰਘ, ਮਤਾਬ ਸਿੰਘ ਤੇ ਸੱਦਾ ਸਿੰਘ। ਹਕੀਕਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਫ਼ਤਹਿਗੜ੍ਹ ਵਸਾਇਆ ਤੇ ਮਤਾਬ ਸਿੰਘ ਨੇ ਉਸਦੇ ਨੇੜੇ ਹੀ ਕਿਲ੍ਹਾ ਚਤੌੜ ਗੜ੍ਹ ਬਣਾਇਆ। ੧੮੮੨ ਈ. ਵਿਚ ਸ. ਹਕੀਕਤ ਸਿੰਘ ਸੁਰਗਵਾਸ ਹੋ ਗਿਆ, ਤਾਂ ਉਸਦਾ ੧੧ ਸਾਲ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਜੈਮਲ ਸਿੰਘ ਜਾਗੀਰ ਦਾ ਮਾਲਕ ਬਣਿਆ। ੧੮੦੩ ਈ. ਸ. ਜੈਮਲ ਸਿੰਘ ਦੀ ਲੜਕੀ– ਬੀਬੀ ਚੰਦ ਕੌਰ—ਦੀ ਮੰਗਣੀ ਸ. ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਹੋਈ। ੬ ਫ਼ਰਵਰੀ, ੧੮੧੨ ਈ. ਫ਼ਤਹਿਗੜ੍ਹ (ਜ਼ਿਲਾ ਗੁਰਦਾਸ ਪੁਰ) ਵਿਚ ਬੜੀ ਧੂਮ ਧਾਮ ਨਾਲ ਚੰਦ ਕੌਰ ਤੇ ਟਿੱਕਾ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਦਾ ਵਿਆਹ ਹੋਇਆ। ਏਸੇ ਚੰਦ ਕੌਰ ਦੀ ਕੁੱਖੋਂ ੯ ਮਾਰਚ, ੧੮੨੧ ਈ. ਨੂੰ ਕੰਵਰ ਨੌਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਦਾ ਜਨਮ ਹੋਇਆ।

ਜੈਮਲ ਸਿੰਘ

ਰਾਣੀ ਚੰਦ ਕੌਰ

ਅਗਸਤ, ੧੮੧੨ ਈ. ਵਿਚ ਸ. ਜੈਮਲ ਸਿੰਘ ਸੁਰਗਵਾਸ ਹੋ ਗਿਆ। ਮਹਾਰਾਜੇ ਨੇ ਉਸਦਾ ਸਾਰਾ ਇਲਾਕਾ ਜ਼ਬਤ ਕਰ ਲਿਆ। ਤਿੰਨਾਂ ਮਹੀਨਿਆਂ ਪਿਛੋਂ ਉਸਦੇ ਘਰ ਪੁੱਤਰ—ਚੰਦਾ ਸਿੰਘ—ਜਨਮਿਆਂ, ਤਾਂ ਮਹਾਰਾਜੇ ਨੇ ਉਹਦੇ ਨਾਂ ਪੰਦਰਾਂ ਹਜ਼ਾਰ ਦੀ ਸਾਲਾਨਾ ਜਾਗੀਰ ਲਾ ਦਿਤੀ*।

ਚੰਦਾ ਸਿੰਘ

*ਲਤੀਫ, ਪੰਨਾ ੩੮੬; ਰਊਸਾ-ਇ-ਪੰਜਾਬ, ਹਿੱਸਾ ਦੂਜਾ, ਪੰਨਾ ੨੯।

Sri Satguru Jagjit Singh Ji Elibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਬੰਸਾਵਲੀ ਸ. ਹਕੀਕਤ ਸਿੰਘ ਕਨ੍ਹਈਆ

- ਸ. ਬਘੇਲ ਸਿੰਘ ਸੰਧੂ
  - ਹਕੀਕਤ ਸਿੰਘ
    - ਜੈਮਲ ਸਿੰਘ
      - ਮ. ਚੰਦ ਕੌਰ
        - ਮ. ਨੌਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ
      - ਚੰਦਾ ਸਿੰਘ
  - ਮਤਾਬ ਸਿੰਘ
    - ਨਿਧਾਨ ਸਿੰਘ
    - ਖ਼ਜ਼ਾਨ ਸਿੰਘ
  - ਸੱਦਾ ਸਿੰਘ

Sri Satguru Jagjit Singh Ji Elibrary NamdhariElibrary@gmail.com

੫. ਮਿਸਲ ਨਕਈਆਂ

ਬੰਸਾਵਲੀ

- ਹੇਮਰਾਜ ਸੰਧੂ ਜੱਟ
  - ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ
    - ਦਲ ਸਿੰਘ
  - ਨੱਥਾ ਸਿੰਘ
    - ਨਾਹਰ ਸਿੰਘ
    - ਰਣ ਸਿੰਘ
      - ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ
      - ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ
        - ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ
          - ਚਤਰ ਸਿੰਘ
            - ਰਣਜੋਧ ਸਿੰਘ
              - ਨਰਾਇਣ ਸਿੰਘ
                - ਹਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ
                  - ਮਨਮੋਹਨ-ਇੰਦਰਪਾਲ ਸਿੰਘ
          - ਅਤਰ ਸਿੰਘ (ਖ਼ੁਦਾ ਬਖ਼ਸ਼)
            - ਗ਼ੁਲਾਮ ਕਾਦਰ
            - ਲਾਭ ਸਿੰਘ
          - ਦੀਸ਼ਰ ਸਿੰਘ (ਅਬਦੁੱਲ ਅਜ਼ੀਜ਼))
          - (ਦੋਵੇਂ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹੋ ਗਏ)
          - ਹੁਕਮ ਸਿੰਘ
      - ਖ਼ਜ਼ਾਨ ਸਿੰਘ
        - ਪੰਚਾ ਸਿੰਘ
      - ਰਾਜ ਕੌਰ
        - ਮ. ਖੜਕ ਸਿੰਘ

ਨਕਈ ਮਿਸਲ ਸਾਰੀਆਂ ਮਿਸਲਾਂ ਵਿਚੋਂ ਛੋਟੀ ਸੀ। ਸ. ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ (ਚੌਧਰੀ ਹੇਮਰਾਜ ਸੰਧੂ ਜੱਟ, ਪਿੰਡ ਬਹਿੜ ਵਾਲ, ਜ਼ਿਲਾ ਲਾਹੌਰ, ਦਾ ਪੁੱਤਰ) ਆਪਣੇ ਇਲਾਕੇ 'ਨੱਕਾ' ਦੇ ਨਾਂ ਤੇ 'ਨਕਈ' ਅਖਵਾਉਂਦਾ ਸੀ। ੧੭੪੮ ਈ. ਵਿਚ ਜਦ ਮਿਸਲਾਂ ਬਣੀਆਂ, ਤਾਂ ਸ. ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਨਕਈ ਨੇ ਆਪਣੀ ਵਖਰੀ ਮਿਸਲ ਬਣਾ ਲਈ, ਜਿਸਦਾ ਨਾਮ 'ਮਿਸਲ ਨਕਈ' ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ। ਜਦ ਬਾਕੀ ਮਿਸਲਾਂ ਨੇ ਮੁਲਕ ਮੱਲਿਆ, ਤਾਂ ਨਕਈ ਮਿਸਲ ਨੇ ਇਲਾਕਾ ਨੱਕਾ ਤੇ ਲੰਮਾਂ ਉੱਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ (੧੭੬੪ ਈ.)।

ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ

੧੭੬੬ ਈ. ਵਿਚ ਸ. ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਨਕਈ ਨੇ ਪਾਕ-ਪਟਨ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਉੱਤੇ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ। ਪਾਕਪਟਨ ਦੇ ਦੀਵਾਨ ਨਾਲ ਭੂਮਣ ਸ਼ਾਹ ਕੋਲ ਬੜੀ ਸਖ਼ਤ ਲੜਾਈ ਹੋਈ। ਸ. ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਮੈਦਾਨ ਵਿਹ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ। ਨਕਈ ਲੜਾਈ ਛੱਡ ਕੇ ਵਾਪਸ ਚਲੇ ਗਏ। ਫਿਰ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਭਤੀਜਾ —ਨਾਹਰ ਸਿੰਘ—ਮਿਸਲ ਦਾ ਲੀਡਰ ਬਣਿਆਂ। ਕਿਉਂਕਿ ਸ. ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਪੁੱਤਰ—ਦਲ ਸਿੰਘ —ਅਜੇ ਬਾਲਕ ਸੀ।

ਨਾਹਰ ਸਿੰਘ

੧੭੬੮ ਈ. ਵਿਚ ਕੋਟ ਕਮਾਲੀਆ ਦੇ ਖਰਲਾਂ ਨਾਲ ਬੜੀ ਸਖ਼ਤ ਲੜਾਈ ਹੋਈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਸ. ਨਾਹਰ ਸਿੰਘ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ*। ਫਿਰ ਉਸਦਾ ਭਰੱਾ ਰਣ ਸਿੰਘ ਮਿਸਲਦਾਰ ਬਣਿਆਂ। ਏਸ ਮਿਸਲ ਵਿਚ

ਰਣ ਸਿੰਘ

*ਰਊਸਾ-ਏ-ਪੰਜਾਬ, ਹਿੱਸਾ ਪਹਿਲਾ, ਪੰਨਾ ੪੭੧। ਲਤੀਫ਼, ਪੰਨਾ ੩੧੩।

Sri Satguru Jagjit Singh Ji Elibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਇਹ ਸਭ ਤੋਂ ਤਾਕਤਵਰ ਸਰਦਾਰ ਹੋ ਬੀਤਿਆ ਹੈ। ਇਸਨੇ ਬੁੱਚੇਕੇ, ਫ਼ਰੀਦਾਬਾਦ, ਜੇਠਪੂਰ, ਚੂਣੀਆਂ, ਸ਼ਕਰਪੁਰ, ਗੁਗੇਰਾ, ਆਦਿ ਕਈ ਨਵੇਂ ਇਲਾਕੇ ਆਪਣੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ ਕਰ ਲਏ।

ਕਬਜ਼ੇ

੧੭੬੯ ਈ. ਵਿਚ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਇਲਾਕਿਆਂ ਉੱਤੇ ਇਸ ਮਿਸਲ ਦਾ ਕਬਜ਼ਾ ਸੀ:—ਬਹਿੜਵਾਲ, ਚੂਣੀਆਂ, ਦੀਪਾਲ ਪੁਰ, ਕੰਗਣ ਪੁਰ, ਜੇਠ ਪੂਰ, ਖੁੱਡੀਆਂ, ਮੁਸਤਫ਼ਾਬਾਦ, ਸ਼ੇਰ ਗੜ੍ਹ, ਦੇਊ ਸਿਆਲ, ਫ਼ਰੀਦਾਬਾਦ, ਜੰਬਰ, ਛਾਂਗਾ ਮਾਂਗਾ, ਗੁਰੇਰਾ, ਆਦਿ* ਬਾਰੀ ਦੁਆਬ ਵਿਚ। ਕੋਟ ਕਮਾਲੀਆ ਦਾ ਕੁਛ ਹਿੱਸਾ (ਕਮਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ) ਤੇ ਪਰਗਣਾ ਸ਼ਕਰਪੁਰ ਦਾ ਕੁਛ ਹਿੱਸਾ (ਰਣ ਸਿੰਘ ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ)† ਦੁਆਬਾ ਰਚਨਾ ਵਿਚ। ਇਹ ਇਲਾਕਾ ਨੌਂ ਲੱਖ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਆਮਦਨ ਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਕੋਲ ਦੋ ਹਜ਼ਾਰ ਅਸਵਾਰ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਰਾਜਧਾਨੀ ਬਹਿੜਵਾਲ ਸੀ।

ਇਸ ਮਿਸਲ ਦੇ ਸਾਥੀ ਸਰਦਾਰ ਕਮਰ ਸਿੰਘ, ਵਜ਼ੀਰ ਸਿਘ (ਭਰੱਾ), ਲਾਲ ਸਿੰਘ, ਰੂਪਾ ਸਿੰਘ ਆਦਿ ਸਨ। ਇਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸ. ਕਮਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਵਜ਼ੀਰ ਸਿੰਘ ਦੋਵੇਂ ਪ੍ਰਸਿਧ ਸਨ। ਇਹਨਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਸੱਯਦ ਵਾਲਾ ਬਣਾ ਲਈ। ਕਮਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਰਣ ਸਿੰਘ ਸਦਾ ਲੜਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਕਮਰ ਸਿੰਘ ੧੭੮੦ ਈ. ਵਿਚ ਮਰ ਗਿਆ, ਤਾਂ ਉਸਦਾ ਭਰੱਾ ਵਜ਼ੀਰ ਸਿੰਘ ਸਰਦਾਰ ਬਣਿਆਂ। ੧੭੮੧ ਈ. ਵਿਚ ਰਣ ਸਿੰਘ ਸੁਰਗ-ਵਾਸ ਹੋ ਗਿਆ, ਤਾਂ ਉਸਦਾ ਪੁੱਤਰ ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ ਲੀਡਰ

---

*ਰਾਜ ਖ਼ਾਲਸਾ, ਪੰਨਾ ੨੨।
† ,, ,, ,, ੨੨।

Sri Satguru Jagjit Singh Ji Elibrary   NamdhariElibrary@gmail.com

ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ

ਬਣਿਆਂ। ਫਿਰ ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ ਤੇ ਵਜ਼ੀਰ ਸਿੰਘ ਵਿਚ ਲੜਾਈ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈ। ੧੭੮੪ ਈ. ਨੂੰ ਜੈ ਸਿੰਘ ਕਨ੍ਹਈਆ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਲੜਨ ਵਾਸਤੇ ਸ. ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਸੁਕਰਚੱਕੀਏ ਨੇ ਸ. ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ ਤੇ ਵਜ਼ੀਰ ਸਿੰਘ (ਨਕਈ) ਨੂੰ ਮਦਦ ਵਾਸਤੇ ਬੁਲਾਇਆ। ਇਹ ਦੋਵੇਂ (ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ, ਵਜ਼ੀਰ ਸਿੰਘ) ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਹੀ ਲੜ ਪਏ (੧੭੮੫ ਈ.)। ਵਜ਼ੀਰ ਸਿੰਘ ਹੱਥੋਂ ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ*। ਫਿਰ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਲੀਡਰ ਬਣਿਆਂ।

ਇਸ ਤੋਂ ਥੋੜਾ ਚਿਰ ਪਿੱਛੋਂ ਸ. ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਨਕਈ ਦ ਪੁੱਤਰ ਦਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਮਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਭਰੱਾ ਵਜ਼ੀਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਵਜ਼ੀਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਨੌਕਰਾਂ ਨੇ ਹਮਲਾ ਕਰਕੇ ਦਲ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿਤਾ (੧੭੮੫ ਈ.)।

ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ

੧੭੯੮ ਈ. ਵਿਚ ਸ. ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣੀ ਭੈਣ—ਬੀਬੀ ਰਾਜ ਕੌਰ—ਦਾ ਵਿਆਹ ਮ. ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਕਰ ਦਿਤਾ, ਜਿਸ ਦੀ ਕੁੱਖੋਂ ਖੜਕ ਸਿੰਘ (ਮਹਾਰਾਜਾ) ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ।

ਸ. ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ੧੮੦੭ ਈ. ਵਿਚ ਸੁਰਗਵਾਸ ਹੋਇਆ, ਤਾਂ ਉਸਦਾ ਪੁੱਤਰ ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ ਲੀਡਰ ਬਣਿਆਂ। ੧੮੧੦ ਈ. ਵਿਚ ਮ. ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਨਕਈ

---

*ਰਊਸਾ-ਏ-ਪੰਜਾਬ; ਪੰਨਾ ੪੭੨-੩।

Sri Satguru Jagjit Singh Ji Elibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਮਿਸਲ ਦਾ ਸਾਰਾ ਇਲਾਕਾ (ਨੌਂ ਲੱਖ ਦਾ) ਜ਼ਬਤ ਕਰਕੇ ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦੇ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਜਾਗੀਰ ਵਜੋਂ ਦੇ ਦਿਤਾ। ਜਦ ਕਾਹਨ ਸਿੰਘ, ਮਹਾਰਾਜੇ ਕੋਲ ਆ ਕੇ ਫ਼ਰਯਾਦੀ ਹੋਇਆ, ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਬਹਿੜ ਵਾਲ ਵਿਚ ਵੀਹ ਹਜ਼ਾਰ ਸਾਲਾਨਾ ਦੀ ਜਾਗੀਰ ਦੇ ਦਿਤੀ।

ਇਸ ਮਿਸਲ ਦੇ ਸਿਰਕਰਦਾ ਸ. ਹਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਕਈ ਇਸ ਵੇਲੇ ਜ਼ੀਰਾ, ਜ਼ਿਲਾ ਫ਼ੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਜ਼ੀਰਾ ਤੇ ਪਾਖ਼ਾਂ (ਜ਼ਿਲਾ ਫ਼ੀਰੋਜ਼ਪੁਰ) ਵਿਚ ਜ਼ਮੀਨ ਅਲਾਟ ਹੋਈ ਹੈ।

Sri Satguru Jagjit Singh Ji Elibrary NamdhariElibrary@gmail.com

੬. ਮਿਸਲ ਸਿੰਘਪੁਰੀਆਂ

ਬੰਸਾਵਲੀ

- ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ
  - ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ
  - ਦਾਨ ਸਿੰਘ
    - ਖ਼ੁਸ਼ਹਾਲ ਸਿੰਘ
      - ਬੁਧ ਸਿੰਘ
        - ਅਮਰ ਸਿੰਘ
        - ਭੋਪਾਲ ਸਿੰਘ
        - ਗੋਪਾਲ ਸਿੰਘ
        - ਲਾਲ ਸਿੰਘ
        - ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ
        - ਹਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ
        - ਦਿਆਲ ਸਿੰਘ
      - ਸੁਧ ਸਿੰਘ

ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ

ਮਿਸਲ ਦਾ ਬਾਨੀ ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਵਿਰਕ ਜੱਟ (ਪਿੰਡ ਫ਼ੈਜ਼ੁਲਾਪੁਰ* ਜ਼ਿਲਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ) ਸੀ। ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ

*ਫ਼ੈਜ਼ੁਲਾਪੁਰ ਕਦੇ ਫ਼ੈਜ਼ੁਲਾ ਖਾਂ ਨੇ ਵਸਾਇਆ ਸੀ। ਪਿਛੋਂ ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਕੇ ਨਾਮ 'ਸਿੰਘਪੁਰਾ' ਰੱਖ ਦਿਤਾ; ਜੋ ਅੱਜ ਤਕ ਪ੍ਰਚਲਤ ਹੈ।

Sri Satguru Jagjit Singh Ji Elibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਛਕਿਆ। ਫਿਰ ਉਹ ਆਪਣੀ ਬਰਾਦਰੀ ਦੇ ਕਈ ਹੋਰ ਬੰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਾ ਕੇ ਦੀਵਾਨ ਦਰਬਾਰਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਜਥੇ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਗਿਆ।

੧੭੩੩ ਈ. ਦੀ ਵਿਸਾਖੀ ਉੱਤੇ ਸਾਰੇ ਸਿੰਘ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਕੱਠੇ ਹੋਏ ਹੋਏ ਸਨ। ਖ਼ਾਨ ਬਹਾਦਰ ਜ਼ਕਰੀਆ ਖ਼ਾਨ ਗਵਰਨਰ ਲਾਹੌਰ ਵੱਲੋਂ ਸ. ਸੁਬੇਗ ਸਿੰਘ 'ਨਵਾਬੀ' ਦਾ ਖਿਤਾਬ ਤੇ ਜਾਗੀਰ ਦਾ ਪਟਾ ਲੈ ਕੇ ਆਇਆ। ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਜਾਗੀਰ ਤਾਂ ਪਰਵਾਨ ਕਰ ਲਈ, ਪਰ ਨਵਾਬੀ ਦਾ ਖ਼ਿਤਾਬ ਕੋਈ ਪਰਵਾਨ ਨਾ ਕਰੇ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਪੱਖਾ ਝੱਲ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਨਵਾਬੀ ਦਾ ਖ਼ਿਤਾਬ

ਸਾਰਿਆਂ ਨੇ ਸਰਬ ਸੰਮਤੀ ਨਾਲ ਨਵਾਬੀ ਦਾ ਖ਼ਿਲਅਤ (ਸਿਰੋਪਾ) ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸਿਰ 'ਤੇ ਧਰ ਦਿਤਾ। ਉਸ ਦਿਨ ਤੋਂ ਉਹ ਪੰਥ ਵਿਚ 'ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ' ਕਰਕੇ ਪ੍ਰਸਿਧ ਹੋ ਗਿਆ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਪੰਥ ਦਾ ਜਥੇਦਾਰ ਦੀਵਾਨ ਦਰਬਾਰਾ ਸਿੰਘ ਸੀ। ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਪੰਥ ਦੇ ਨਿਸ਼ਾਨ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸੌਂਪਣਾ ਕੀਤੀ ਗਈ। (ਨਿਸ਼ਾਨ ਬਰਦਾਰ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ)।

ਸਾਵਣ, ੧੭੯੧ ਬਿ. (੧੭੩੪ ਈ.) ਨੂੰ ਦੀਵਾਨ ਦਰਬਾਰਾ ਸਿੰਘ ਸੁਰਗਵਾਸ ਹੋ ਗਿਆ, ਤਾਂ ਉਸਦੀ ਥਾਂ ਪੰਥ ਦਾ

ਪੰਥ ਦੀ ਜਥੇਦਾਰੀ

ਜਥੇਦਾਰ ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਚੁਣਿਆਂ ਗਿਆਂ। ਉਸਨੇ ਸਾਰੇ ਸਰਦਾਰਾਂ ਦੀ ਸਲਾਹ ਨਾਲ ਖ਼ਾਲਸਾ ਫ਼ੌਜ ਦੇ ਦੋ ਜਥੇ ਬਣਾ ਦਿਤੇ : ਬੁਢਾ ਦਲ ਤੇ ਤਰਨਾ ਦਲ ਬੁਢਾ ਦਲ ਦਾ ਜਥੇਦਾਰ ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਬਣਿਆਂ ਤੇ ਤਰਨਾ ਦਲ ਦੇ ਪੰਜ ਜਥੇ ਬਣਾ ਕੇ ਵੱਖੋ ਵੱਖ ਜਥੇਦਾਰ ਬਣਾ ਦਿਤੇ।

Sri Satguru Jagjit Singh Ji Elibrary NamdhariElibrary@gmail.com

੨੯ ਮਾਰਚ, ੧੭੪੮ ਈ. (ਵਿਸਾਖੀ) ਦੇ ਦਿਨ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਬਾਰਾਂ ਮਿਸਲਾਂ ਬਣੀਆਂ, ਤਾਂ ਇਕ ਮਿਸਲ ਦਾ ਲੀਡਰ ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਬਣਿਆਂ। ਮਿਸਲ ਦਾ ਨਾਮ ਉਹਦੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਨਾਂ ਉੱਤੇ ਮਿਸਲ ਸਿੰਘਪੁਰੀਆਂ (ਜਾਂ ਫ਼ੈਜ਼ੁੱਲਾ ਪੁਰੀਆਂ) ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ।

ਮਿਸਲ ਬਣਾਈ

ਮੋਮਨ ਖ਼ਾਂ, ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਸੂਬੇਦਾਰ ਦਾ ਨਾਇਬ ਸੀ। ਉਹ ਬੜਾ ਜ਼ਾਲਮ ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਪੱਕਾ ਵੈਰੀ ਸੀ। ਇਕ ਦਿਨ ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣੀ ਮਿਸਲ ਦੇ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ, ਕਿ ਕੋਈ ਇਕੱਲਾ ਸੂਰਮਾ ਮੋਮਨ ਖ਼ਾਂ ਦਾ ਸਿਰ ਲਿਆਵੇ। ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਭਤੀਜਾ ਸ. ਅਘੜ ਸਿੰਘ, ਪੰਥ ਦੀ ਆੱਗਿਆ ਪਾ ਕੇ ਮੋਮਨ ਖਾਂ ਦਾ ਨੌਕਰ ਜਾ ਹੋਇਆ ਤੇ ਸਮਾ ਪਾ ਕੇ ਉਸਦਾ ਸਿਰ ਲਾਹ ਕੇ ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸਾਮ੍ਹਣੇ ਆ ਧਰਿਆ*। ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਛਾਤੀ ਨਾਲ ਲਾਇਆ ਤੇ ਪੰਥ ਵੱਲੋਂ ਸਿਰੋਪਾ ਦਿਤਾ। ਇਹ ਘਟਨਾ ੧੭੫੪ ਈ. ਦੀ ਹੈ।

ਮੋਮਨ ਖ਼ਾਂ ਕਤਲ

੧੫ ਸਤੰਬਰ, ੧੭੫੮ ਈ. ਨੂੰ ਜਲੰਧਰ ਦਾ ਹਾਕਮ ਅਦੀਨਾ ਬੇਗ ਮਰ ਗਿਆ, ਤਾਂ ੩੦ ਅਕਤੂਬਰ, ੧੭੫੮ ਈ. ਨੂੰ ਦੀਵਾਲੀ ਮਨਾ ਕੇ ਸਿੰਘ ਦੁਆਬੇ ਉੱਤੇ ਚੜ੍ਹ ਪਏ। ਉੜਮੁੜ ਟਾਂਡਾ ਕੋਲ ਅਦੀਨਾ ਬੇਗ ਦੇ ਪੁੱਤਰ

*ਪੂਰਾ ਵੇਰਵਾ ਵੇਖੋ 'ਸਿਖਰਾਜ ਕਿਵੇਂ ਬਣਿਆ ?' ਪੰਨਾ ੧੭੦।

Sri Satguru Jagjit Singh Ji Elibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਬਿਸ਼ੰਭਰ ਦਾਸ ਕਤਲ

ਹਸਨ ਬੇਗ ਤੇ ਦੀਵਾਨ ਬਿਸ਼ੰਭਰ ਦਾਸ ਨਾਲ ਲੜਾਈ ਹੋਈ। ਬਿਸ਼ੰਭਰ ਦਾਸ ਗੋਲੀ ਲੱਗ ਕੇ ਮਰ ਗਿਆ। ਉਸਦਾ ਸਿਰ ਵਢ ਕੇ ਕਰੋੜਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਅੱਗੇ ਜਾ ਧਰਿਆ। ਵੈਰੀ ਦੀ ਫ਼ੌਜ ਪਿੜ ਛੱਡ ਕੇ ਨੱਸ ਗਈ। ਇਲਾਕਾ ਸਾਰਾ ਸਿੱਖ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੇ ਵੰਡ ਲਿਆ।

ਜਦ ੧੭੬੧ ਈ. ਨੂੰ ਸ. ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਏ ਨੇ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਤਖ਼ਤ 'ਤੇ ਕਬਜਾ ਕਰਕੇ ਸਿੱਕਾ ਚਲਾਇਆ, ਉਦੋਂ ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਓਸਦੇ ਨਾਲ ਸੀ।

੧੭੬੨ ਈ. ਵਿਚ ਵੱਡੇ ਘਲੂਘਾਰੇ ਸਮੇਂ ਸਿੰਘਪੁਰੀਆਂ ਦੀ ਮਿਸਲ ਬੜੀ ਬਹਾਦਰੀ ਨਾਲ ਲੜੀ। ਅਬਦਾਲੀ ਦੇ ਵਾਪਸ ਜਾਣ ਪਿੱਛੋਂ ਜਦ ਬੁਢਾ ਦਲ ਤੇ ਤਰਨਾ ਦਲ ਦੋ ਵੱਡੇ ਜਥੇ ਬਣੇ, ਤਾਂ ਇਹ ਮਿਸਲ ਬੁਢਾ ਦਲ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਗਈ।

੧੭ ਨਵੰਬਰ, ੧੭੬੩ ਈ: (ਕੱਤਕ ਸੁਦੀ ਤੇਰਾਂ) ਨੂੰ ਜਦ (ਅਬਦਾਲੀ ਦੇ ਢਾਹੇ ਹੋਏ) 'ਹਰਿਮੰਦਰ' ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਦੁਬਾਰਾ ਨੀਂਹ ਧਰੀ, ਤਾਂ ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਇੱਟ ਰਖਵਾਈ ਗਈ।

ਜ਼ੈਨ ਖ਼ਾਂ ਕਤਲ

ਆਖਰੀ ਲੜਾਈ ਸਰਹਿੰਦ ਦੀ ਸੀ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਲੜਿਆ। ੧੪ ਜਨਵਰੀ, ੧੭੬੪ ਈ. ਨੂੰ ਸ. ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਏ ਦੀ ਗੋਲੀ ਨਾਲ ਸਰਹਿੰਦ ਦਾ ਸੂਬੇਦਾਰ ਜ਼ੈਨ ਖ਼ਾਂ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ। ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਦੇ ਭਤੀਜੇ ਥਰਾਜ ਸਿੰਘ ਨੇ ਜ਼ੈਨ ਖ਼ਾਂ ਦਾ ਸਿਰ

Sri Satguru Jagjit Singh Ji Elibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਵਧ ਕੇ ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਅੱਗੇ ਜਾ ਧਰਿਆ। ਜਦ ਬਾਕੀ ਮਿਸਲਾਂ ਨੇ ਸਰਹਿੰਦ ਸੂਬੇ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਮੱਲੇ, ਤਾਂ ਸਿੰਘਪੁਰੀਆਂ ਦੀ ਮਿਸਲ ਨੇ ਵੀ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਇਲਾਕਿਆਂ 'ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ ਪ੍ਰਸਿਧ ਪਰਗਣੇ ਇਹ ਸਨ : ਅਬੋਹਰ, ਆਦਮਪੁਰ, ਛੱਤ, ਬਨੂੜ, ਮਨੌਲੀ, ਘਨੌਲੀ, ਭਰਤ ਗੜ੍ਹ, ਕੰਧੋਲਾ, ਚੂਨੀ ਮਛਲੀ, ਭਰੇਲੀ, ਬੰਗਾ, ਬੇਲਾ, ਅਟੱਲ ਗੜ੍ਹ, ਆਦਿ।

ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਸੁਰਗਵਾਸ

ਇਸ ਤੋਂ ਥੋੜਾ ਸਮਾਂ ਪਿਛੋਂ ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਸੁਰਗਵਾਸ ਹੋ ਗਿਆ* । ਉਸਦੀ ਸਮਾਧ ਬਾਬਾ ਅਟੱਲ ਦੇ ਕੋਲ ਹੈ। ਉਹ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਧਾਰਮਕ ਲੀਡਰ ਰਿਹਾ।

---

*ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸੁਰਗਵਾਸ ਹੋਣ ਦੀ ਤਾਰੀਖ਼ ਬਾਰੇ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ ਦੀ ਵੱਖ ਵੱਖ ਰਾਏ ਹੈ। ਲਤੀਫ਼ (ਪੰਨਾ ੩੨੩) ਤੇ ਗ੍ਰਿਫਨ (ਪੰਜਾਬ ਰਾਜ ਜ਼. ਪੰਨਾ ੫੦੫) ੧੭੫੩ ਈ. ਮੰਨਦੇ ਹਨ। ਗੁਪਤਾ (ਹਿੱਸਾ ਪਹਿਲਾ, ਪੰਨਾ ੧੫੯) ਕਈ ਪੁਰਾਤਨ ਤਾਰੀਖ਼ਾਂ ਦੀ ਗਵਾਹੀ ਦੇ ਕੇ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਨਵੰਬਰ, ੧੭੬੧ ਈ. ਵਿਚ ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸ. ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਏ ਨੂੰ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਤਖ਼ਤ 'ਤੇ ਬਿਠਾ ਕੇ 'ਬਾਦਸ਼ਾਹ' ਦਾ ਖ਼ਿਤਾਬ ਦਿਤਾ। ਵੱਡੇ ਘਲੂਘਾਰੇ (੧੭੬੨ ਈ.) ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਅਬਦਾਲੀ ਨੇ 'ਹਰਿਮੰਦਰ' ਸਾਹਿਬ ਢਾਹ ਦਿਤਾ ਸੀ। ਉਸਦੀ ਦੁਬਾਰਾ ਨੀਂਹ ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਹੱਥੀਂ (੧੭ ਨਵੰਬਰ, ੧੭੬੩ ਈ.) ਰਖਾਈ ਗਈ। ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਸਾਖੀਆਂ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਸੀਨਾ-ਬ-ਸੀਨਾ ਵੀ ਪ੍ਰਚਲਤ ਹਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਸਾਬਤ ਹੋਇਆ, ਕਿ ੧੭੫੩ ਈ. ਵਿਚ ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਦਾ ਸੁਰਗਵਾਸ ਹੋਣਾ ਦਰੁਸਤ ਨਹੀਂ।←

Sri Satguru Jagjit Singh Ji Elibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਉਹਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਾਇਆ। ਕੜਾਹੇ ਭਰ ਕੇ ਉਹ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਤਿਆਰ ਕਰਦਾ ਤੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਬੰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਇੱਕ ਪੰਗਤ ਵਿਚ ਛਕਾਉਂਦਾ। ਵਧੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦੇ ਉਹ ਜੰਗਲ ਵਿਚ ਝਾੜੀਆਂ 'ਤੇ ਛੱਟੇ ਮਾਰਕੇ ਕਹਿੰਦਾ 'ਮੈਂ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਸਿੱਖੀ ਖਿਲਾਰਦਾ ਫਿਰਦਾ ਹਾਂ।' ਉਹਦੇ ਹੱਥੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਣਾ ਉਸ ਵੇਲੇ ਵਡਿਆਈ ਦਾ ਕਾਰਨ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ ਦੇ ਬਾਨੀ ਸ: ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਵੀ ਓਸੇ ਤੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਿਆ ਸੀ। ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਉਹ (ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ) ਏਨਾ ਧਨੀ ਸੀ, ਕਿ ਉਹਨੇ ਪੰਜ ਸੌ ਮੁਸਲਮਾਨ ਆਪਣੇ ਹੱਥੀਂ ਕਤਲ ਕੀਤੇ ਸਨ। ਉਹਦਾ ਸਾਰਾ ਸਰੀਰ ਫੱਟਾਂ ਦੇ ਦਾਗ਼ਾਂ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਪਿਆ ਸੀ।

←ਗਿਆਨੀ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਖੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦੇ ਪੰਨਾ ੧੦੧੧ ਉੱਤੇ ਨਵਾਬ ਦੇ ਸੁਰਗਵਾਸ ਹੋਣ ਦਾ ਸੰਮਤ ੧੮੧੭ ਬਿ. (੧੭੬੧ ਈ.) ਲਿਖਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਸਰਹਿੰਦ ਦੀ ਲੜਾਈ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਲਿਖਦਾ ਹੈ, ਕਿ ਬਰਾਜ ਸਿੰਘ ਨੇ ਜ਼ੈਨ ਖ਼ਾਂ ਦਾ ਸਿਰ ਵੱਢਕੇ ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਅੱਗੇ ਜਾ ਰੱਖਿਆ। ਇਹ ਘਟਨਾ ੧੪ ਜਨਵਰੀ, ੧੭੬੪ ਈ. ਨੂੰ ਹੋਈ। ਦਸੰਬਰ, ੧੭੬੪ ਈ. ਨੂੰ ਅਬਦਾਲੀ ਦੇ ਨਾਲ ਕਾਜ਼ੀ ਨੂਰਮੁਹੰਮਦ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਜੰਗਨਾਮੇ ਵਿਚ ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਦਾ ਨਾਮ ਨਹੀਂ ਲਿਖਦਾ। ਸੋ ਸਿੱਧ ਹੋਇਆ, ਕਿ ਜਨਵਰੀ ੧੭੬੪ ਈ. ਵਿਚ ਨਵਾਬ ਜਿਉਂਦਾ ਸੀ, ਪਰ ਦਸੰਬਰ ਵਿਚ ਨਹੀਂ। ਏਸੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਮੈਂ ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸੁਰਗਵਾਸ ਹੋਣ ਦੀ ਤਾਰੀਖ਼ ੧੭੬੪ ਈ. ਮੰਨੀ ਹੈ।

Sri Satguru Jagjit Singh Ji Elibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਪਿੱਛੇ ਔਲਾਦ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਖ਼ੁਸਹਾਲ ਸਿੰਘ

ਉਹਦਾ ਭਤੀਜਾ ਖ਼ੁਸ਼ਹਾਲ ਸਿੰਘ ਮਿਸਲ ਦਾ ਲੀਡਰ ਬਣਿਆਂ। ਜਦ ਅਬਦਾਲੀ ਨੌਵੇਂ ਹਮਲ ਪਿੱਛੋਂ ਵਾਪਸ ਗਿਆ, ਤਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਨਵੇਂ ਇਲਾਕੇ ਮੱਲਣੇ ਆਰੰਭ ਦਿੱਤੇ। ਜਲੰਧਰ ਦਾ ਹਾਕਮ ਓਦੋਂ ਸ਼ੇਖ ਨਜ਼ਾਮੁੱਦੀਨ ਸੀ। ਸ.

ਬੁਧ ਸਿੰਘ ਦਾ ਜਾਲੰਧਰ 'ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ

ਖ਼ੁਸ਼ਹਾਲ ਸਿੰਘ ਸਿੰਘਪੁਰੀਏ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਸ. ਬੁਧ ਸਿੰਘ ਨੇ ਨਜ਼ਾਮੁੱਦੀਨ ਨੂੰ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਸ਼ਕਸਤ ਦੇ ਕੇ ਜਾਲੰਧਰ ਉਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ। ਨਾਲ ਹੀ ਉਸ ਨੇ ਬੁਲੰਦ ਗੜ੍ਹ, ਬਹਿਰਾਮਪੁਰ, ਨੂਰਪੁਰ ਤੇ ਹੈਬਤ ਪੁਰ ਪੱਟੀ ਉਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ। ਇਹ ਤਿੰਨ ਲੱਖ ਸਾਲਾਨਾ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਸੀ।

੧੭੬੯ ਵਿਚ ਕਬਜ਼ੇ

੧੭੬੯ ਈ. ਵਿਚ ਏਸ ਮਿਸਲ ਦੇ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਇਲਾਕਿਆਂ ਉਤੇ ਕਬਜ਼ੇ ਸਨ: ਜ਼ਿਲਾ ਜਲੰਧਰ ਤੇ ਜ਼ਿਲਾ ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ ਦੇ ਕੁਛ ਹਿੱਸੇ (ਤਿੰਨ ਲੱਖ ਸਾਲਾਨਾ ਦੇ) ਜਲਧਰ ਦੁਆਬ ਵਿਚ, ਖਾਪੜਖੇੜੀ. ਸਿੰਘਪੁਰਾ, ਬਾਰੀ ਦੁਆਬ ਵਿਚ, ਅਬੋਹਰ, ਆਦਮਪੁਰ, ਛੱਤ ਬਨੂੜ, ਮਨੌਲੀ, ਘਨੌਲੀ, ਭਰਤ ਗੜ੍ਹ. ਕੰਧੋਲਾ, ਚੂਨੀ ਮਛਲੀ, ਭਰੇਲੀ, ਬੰਗਾ, ਬੇਲਾ, ਅਟੱਲ ਗੜ੍ਹ, ਆਦਿ ਸੂਬਾ ਸਰਹਿੰਦ ਵਿਚ।

ਬੁਧ ਸਿੰਘ ਲੀਡਰ ਬਣਿਆਂ

ਸ. ਖ਼ੁਸ਼ਹਾਲ ਸਿੰਘ ਮਾਲਵੇ ਦੀਆਂ ਕਈ ਮੁਹਿੰਮਾਂ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਰਿਹਾ। ਉਹ ੧੭੯੫ ਈ. ਵਿਚ ਮਰ ਗਿਆ, ਤਾਂ ਉਸ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਸ. ਬੁਧ ਸਿੰਘ ਮਿਸਲਦਾਰ ਬਣਿਆਂ।

ਜਦ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਤਰਨ ਤਾਰਨ ਦਾ ਸਰੋਵਰ

Sri Satguru Jagjit Singh Ji Elibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਤਰਨ ਤਾਰਨ ਸਰੋਵਰ ਦੀ ਸੇਵਾ

(ਤਾਲਾਬ) ਬਨਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ਇੱਟਾਂ ਪਕਾਈਆਂ, ਤਾਂ ਇਲਾਕੇ ਦਾ ਚੌਧਰੀ ਨੂਰ ਦੀਨ ਉਹ ਇੱਟ, ਜ਼ਬਰਦਸਤੀ ਚੁਕਵਾ ਕੇ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ (ਸਰਾਏ ਨੂਰਦੀਨ) ਲੈ ਗਿਆ ਤੇ ਉਹਨੇ ਆਪਣੇ ਮਕਾਨ ਬਣਾ ਲਏ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਉਸ ਵੇਲੇ ਵਾਕ ਕੀਤਾ, ਕਿ ਕਦੇ ਕੋਈ ਸਾਡਾ ਸਿੱਖ ਇਹ ਇੱਟਾਂ ਹੱਥੋ ਹੱਥ* ਲਿਆ ਕੇ ਫਿਰ ਸਰੋਵਰ ਬਣਾਵੇਗਾ। ਸ: ਬੁਧ ਸਿੰਘ ਸਿੰਘਪੁਰੀਏ ਨੇ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਦਾ ਉਹ ਵਾਕ ਪੂਰਾ ਕੀਤਾ। ਉਹਨੇ ਨੂਰਦੀਨ ਦੇ ਮਕਾਨ ਢਾਹ ਕੇ ਉਹ ਇੱਟਾਂ ਹੱਥੋ ਹੱਥ ਤਰਨ ਤਾਰਨ ਲਿਆ ਕੇ ਸਰੋਵਰ ਬਣਾਇਆ।

ਪਹਿਲਾਂ ਕੁਛ ਚਿਰ ਸ. ਬੁਧ ਸਿੰਘ ਸ਼ੇਰੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਨਾਲ ਰਿਹਾ, ਪਰ ਪਿੱਛੋਂ ਕੁਛ ਬਾਗ਼ੀ ਹੋ ਗਿਆ। ਉਹਦੇ ਇਲਾਕੇ ਸਤਲੁਜ ਦੇ ਦੋਹਾਂ ਪਾਸੀਂ ਸਨ। ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਉਹ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸ਼ੇਰੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਅਧੀਨ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸਮਝਦਾ। ੧੮੧੧ ਈ. ਵਿਚ ਉਸਨੂੰ ਲਾਹੌਰ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਣ ਵਾਸਤੇ ਹੁਕਮ ਗਿਆ, ਤਾਂ ਉਹਨੇ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਗੁੱਸੇ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਸ਼ੇਰੇ ਪੰਜਾਬ ਨੇ ਦੀਵਾਨ ਮੋਹਕਮ ਚੰਦ, ਸ. ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਏ ਤੇ ਸ. ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਰਾਮ ਗੜ੍ਹੀਏ ਨੂੰ ਬੁਧ ਸਿੰਘ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਜ਼ਬਤ ਕਰ ਲੈਣ ਵਾਸਤੇ ਫ਼ੌਜ ਦੇ ਕੇ

ਸ਼ੇਰੇ ਪੰਜਾਬ ਨੇ ਜਾਲੰਧਰ ਜ਼ਬਤ ਕਰ ਲਿਆ

---

*ਨੂਰਦੀਨ ਦੀ ਸਰਾਂ ਤੋਂ ਤਰਨ ਤਾਰਨ ਤਕ ਸੰਗਤਾਂ ਪਾਲ ਬੰਨ੍ਹਕੇ ਖ਼ਲੋ ਜਾਂਦੀਆਂ। ਇਕ ਸਿੱਖ ਨਾਲ ਦੇ ਖਲੋ ਨੂੰ ਇੱਟ ਫੜਾਉਂਦਾ ਉਹ ਅਗਲੇ ਨਾਲ ਦੇ ਨੂੰ ਫੜਾ ਦੇਂਦਾ। ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਇੱਟਾਂ ਤਰਨ ਤਾਰਨ ਲਿਆਂਦੀਆਂ ਗਈਆਂ।

Sri Satguru Jagjit Singh Ji Elibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਭੇਜਿਆ। ਕੁਛ ਦਿਨ ਤਾਂ ਬੁਧ ਸਿੰਘ ਨੇ ਅਗੋਂ ਟਾਕਰਾ ਕੀਤਾ, ਪਰ ਅੰਤ ਹਾਰਕੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਕੋਲ ਲੁਧਿਆਣੇ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਸ਼ੇਰੇ ਪੰਜਾਬ ਨੇ ਉਸਦਾ ਸਤਲੁਜ ਤੋਂ ਸੱਜੇ ਹੱਥ ਦਾ ਸਾਰਾ ਇਲਾਕਾ ਸਿੱਖ ਰਾਜ ਵਿਚ ਮਿਲਾ ਲਿਆ।

ਬੁਧ ਸਿੰਘ ਸੁਰਗਵਾਸ

ਸ. ਬੁਧ ਸਿੰਘ ੧੮੧੬ ਈ. ਵਿਚ ਸੁਰਗ-ਵਾਸ ਹੋ ਗਿਆ। ਪਿੱਛੇ ਉਸ ਦੇ ਸੱਤ ਲੜਕੇ ਸਨ। ਵੱਡੇ ਲੜਕੇ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਭਰਤ ਗੜ੍ਹ ਆਪਣੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ ਰੱਖ ਲਿਆ ਤੇ ਬਾਕੀ ਭਰਾਵਾਂ ਨੂੰ ਦੇਸ ਹਿਸਾਬ ਨਾਲ ਜਾਗੀਰ ਵੰਡ ਦਿਤੀ:—ਭੋਪਾਲ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਘਨੌਲੀ, ਗੁਪਾਲ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਮਨੌਲੀ; ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਬੰਗਾ, ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਅਟੱਲ ਗੜ੍ਹ; ਹਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਬੇਲਾ, ਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਕੰਧੋਲਾ ਦੇ ਪਰਗਣੇ ਦਿਤੇ। ਓਥੇ ਓਥੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਔਲਾਦ ਵਸਦੀ ਹੈ*।

ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਸੁਰਗਵਾਸ

ਸ. ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਦਾ ਲੜਕਾ ਕਿਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਔਲਾਦ ਦੇ ਮਰ ਗਿਆ। ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਦਾ ਦਿਲ ਟੁੱਟ ਗਿਆ। ਉਹ ਦੁਨੀਆਂ ਤੋਂ ਉਦਾਸ ਹੋ ਕੇ ਤੀਰਥਾਂ 'ਤੇ ਚਲਾ ਗਿਆ, ਜਿਥੇ ਉਹ ੧੮੪੩ ਈ. ਵਿਚ ਮਰ ਗਿਆ।

---

*ਰਾਜ ਖ਼ਾਲਜਾ ਪਨਾ ੪੨।

Sri Satguru Jagjit Singh Ji Elibrary NamdhariElibrary@gmail.com

੭. ਮਿਸਲ ਸ਼ਹੀਦਾਂ

ਬੰਸਾਵਲੀ

ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ

ਬੀਰ ਸਿੰਘ — ਸੱਦਾ ਸਿੰਘ (ਗੱਦੀ ਨਸ਼ੀਨ)

ਕਰਮ ਸਿੰਘ†, ਧਰਮ ਸਿੰਘ — (†ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਗੱਦੀ ਨਸ਼ੀਨ)

ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ, ਮਹਿਤਾਬ ਸਿੰਘ

ਸ਼ਿਵ ਕਿਰਪਾਲ ਸਿੰਘ

ਜੀਵਨ ਸਿੰਘ

Sri Satguru Jagjit Singh Ji Elibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ

ਇਸ ਮਿਸਲ ਦੇ ਬਾਨੀ ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ (ਪਿੰਡ ਪਹੂਵਿੰਡ, ਜ਼ਿਲਾ ਲਾਹੌਰ*) ਦੇ ਸਨ। ਬਾਬਾ ਜੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਹਜ਼ੂਰੀ ਸਿੰਘਾਂ ਵਿਚੋਂ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕ ਕੇ ਉਹ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਦੀਆਂ ਲੜਾਈਆਂ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਰਹੇ। ਜਦ ਕਲਗ਼ੀ ਧਰ ਨਾਦੇੜ ਚਲੇ ਗਏ, ਤਾਂ ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਮਦਮਾ ਜਾਹਿਬ (ਤਲਵੰਡੀ) ਟਿਕ ਗਏ। ਓਥੇ ਉਹਨਾਂ ਇਕ ਖੂਹ ਲਵਾਇਆ, ਜੋ ਅਜੇ ਮੌਜੂਦ ਹੈ। ਜਦ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਜੀ 'ਬਹਾਦਰ' ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਆਏ, ਤਾਂ ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਆਪਣਾ ਜਥਾ ਲੈ ਕੇ ਉਸ ਨਾਲ ਜਾ ਮਿਲੇ। ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਉਹ ਸਦਾ ਅੱਗੇ ਹੋ ਕੇ ਲੜਦੇ। ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਉਸ ਜਥੇ ਦਾ ਨਾਮ 'ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦਾ ਜੱਥਾ' ਤੇ ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਦਾ ਲਕਬ 'ਸ਼ਹੀਦ' ਪੈ ਗਿਆ। ਜਦੀ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ, ਤਾਂ ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਫਰਦਮਦਮਾ ਸਾਹਿਬ ਆ ਟਿਕੇ।

ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਜੋ ਆਦਿ ਗੁਰੂ 'ਗ੍ਰੰਥ' ਸਾਹਿਬ ਦ ਬੀੜ ਤਿਆਰ ਕਰਵਾਈ ਸੀ, ਉਹ ਦਮਦਮੇ ਸਾਹਿਬ ਪਈ ਸੀ ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਉਸ ਉੱਤੋਂ ਉਤਾਰਾ ਕਰਕੇ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀਆਂ ਚਾਰ ਬੀੜਾਂ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀਆਂ। ਉਹਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਇਕ ਪਟਨਾ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਇਕ

---

*ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਬਣਨ ਪਿੱਛੋਂ ਇਹ ਇਲਾਕਾ ਜ਼ਿਲਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਆ ਗਿਆ ਹੈ।

Sri Satguru Jagjit Singh Ji Elibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਭੇਜ ਦਿਤੀ। ਚੌਥੀ ਬੀੜ ਦਮਦਮਾ ਸਾਹਿਬ ਰੱਖੀ ਗਈ।

੧੭੪੯ ਈ. ਨੂੰ ਮਿਸਲਾਂ ਬਣੀਆਂ, ਤਾਂ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੀ ਮਿਸਲ ਵਖਰੀ ਬਣ ਗਈ, ਜਿਸ ਦਾ ਜਥੇਦਾਰ ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਬਣਿਆਂ।

ਸ਼ਹੀਦੀ ਬਬਾ ਗੁਰਬਖ਼ਸ਼ ਸਿੰਘ

ਆਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਅਬਦਾਲੀ ਚੌਥੇ ਹਮਲੇ ਤੋਂ ਵਾਪਸ ਮੁੜਦਾ ਹੋਇਆ ਲਾਹੌਰ ਦਾ ਸੂਬੇਦਾਰ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਤੈਮੂਰ ਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਬਣਾ ਗਿਆ। ਉਸਦਾ ਨਾਇਬ ਤੇ ਸੈਨਾਪਤੀ ਉਹ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਸਿਧ ਜਰਨੈਲ ਜਹਾਨ ਖ਼ਾਂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਗਿਆ। ਜਹਾਨ ਖ਼ਾਂ ਨੇ ਫ਼ੌਜ ਲੈ ਕੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੇ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕਰ ਦਿਤੀ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਬਾਬਾ ਗੁਰਬਖ਼ਸ਼ ਸਿੰਦ (ਪਿੰਡ ਲੀਲ, ਤਸੀਲ ਕਸੂਰ) ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਰਾਖੀ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਥੋੜੇ ਜਹੇ ਸਾਥੀਆਂ ਸਣੇ ਮਰਦਾਂ ਵਾਂਗ ਲੜ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ। ਜਹਾਨ ਖ਼ਾਂ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਉੱਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ। ਉਹਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦਾ ਸਰੋਵਰ ਪੂਰ ਦਿਤਾ ਤੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਢਾਹ ਦਿਤੇ। ਜਦੋਂ ਇਹ ਖ਼ਬਰਾਂ ਦਮਦਮੇ ਸਾਹਿਬ ਪੁੱਜੀਆਂ, ਤਾਂ ਓਥੋਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਆਪਣੇ ਭਤੀਜੇ ਸੱਦਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਸੌਂਪ ਕੇ ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਆਪ ਫ਼ੌਜ ਲੈਕੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਨੂੰ ਚੜ੍ਹ ਪਏ। ਰਾਹ ਵਿਚੋਂ ਖ਼ਬਰਾਂ ਸੁਣ ਕੇ ਹੋਰ ਸਿੰਘ ਵੀ ਬਾਬਾ ਜੀ ਦੇ ਦਲ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਗਏ। ਤਰਨ ਤਾਰਨ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਤੁਰਨ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਤਕ ਦਸ ਹਜ਼ਾਰ ਸਿੱਖ ਹੋ ਗਏ। ੧੧ ਨਵੰਬਰ, ੧੭੫੭ ਈ.

Sri Satguru Jagjit Singh Ji Elibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਸ਼ਹੀਦੀ ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿਘ

ਨੂੰ ਗੋਲ੍ਹਵੜ ਕੋਲ ਲੜਾਈ ਆਰੰਭ ਹੋਈ ਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਪਰਕਰਮਾ ਵਿਚ ਜਾ ਖ਼ਤਮ ਹੋਈ। ਚਾਟੀ ਵਿੰਡ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਅੱਗੇ (ਗੁ. ਰਾਮ ਸਰ ਕੋਲ) ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਮਾਨ ਖ਼ਾਂ ਨਾਲ ਲੜ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ। ਦੋਹਾਂ ਜਰਨੈਲਾਂ ਦੇ ਸਾਂਝੇ ਵਾਰ ਨਾਲ ਸਿਰ ਲੱਥੇ। ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਬਾਰੇ ਇਹ ਕਹਾਣੀ ਪ੍ਰਸਿਧ ਹੈ, ਕਿ ਉਹ ਲੱਥਾ ਸਿਰ ਖੱਬੇ ਹੱਥ 'ਤੇ ਰੱਖ ਕੇ ਲੜਦੇ ਲੜਦੇ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਤਕ ਜਾ ਅਪੜੇ। ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਕਿ ਪਿੰਡ ਚਾਟੀਵਿੰਡ ਕੋਲੋਂ ਲੜਦਾ ਧੜ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਪੁੱਜਾ ਸੀ। ਬਾਬਾ ਜੀ ਦਾ ਸ਼ਹੀਦ ਗੰਜ ਰਾਮ ਸਰ ਕੋਲ ਹੈ।

ਸੱਦਾ ਸਿੰਘ ਸੁਰਗਵਾਸ

ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਮਿਸਲਦਾਰ

ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਣ ਪਿੱਛੋਂ ਸ. ਸੱਦਾ ਸਿੰਘ ਮਿਸਲ ਦਾ ਲੀਡਰ ਬਣਿਆਂ। ਉਹ ਦਕੋਹੇ ਕੋਲ ਪਠਾਣਾਂ ਨਾਲ ਲੜ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਇਆ [੧੭੬੨ ਈ. ?], ਤਾਂ ਸ. ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਮਿਸਲ ਦਾ ਲੀਡਰ ਬਣਿਆਂ। ਉਹ ਸ. ਬੀਰ ਸਿੰਘ ਸੰਧੂ ਜੱਟ [ਪਿੰਡ ਮਰ੍ਹਾਕਾ, ਜ਼ਿਲਾ ਲਾਹੌਰ] ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਸੀ। ਇਸ ਮਿਸਲ ਵਿਚ ਉਹ ਸਭ ਤੋਂ ਨਾਮਵਰ ਸਰਦਾਰ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਵੱਡੇ ਘਲੂਘਾਰੇ ਵਿਚ ਉਹ ਬੜੀ ਬਹਾਦਰੀ ਨਾਲ ਲੜਿਆ। ਲਗਭਗ ਹਰ ਮੁਹਿੰਮ ਵਿਚ ਇਹ ਮਿਸਲ ਪੰਥ ਨਾਲ ਸ਼ਾਮਲ ਰਹੀ। ਜਦ ਬੁਢਾ ਦਲ ਤੇ ਤਰਨਾ ਦਲ—ਦੋ ਜਥੇ—ਬਣੇ, ਤਾਂ ਇਹ ਮਿਸਲ ਬੁਢਾ ਦਲ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਗਈ। ੧੪ ਜਨਵਰੀ, ੧੭੬੪ ਈ. ਨੂੰ ਸਰਹਿੰਦ ਦੀ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਜ਼ੈਨ ਖ਼ਾਂ

Sri Satguru Jagjit Singh Ji Elibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਨੂੰ ਮਾਰ ਕੇ ਸਿੰਘਾਂ ਇਲਾਕੇ ਉੱਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕੀਤਾ, ਤਾਂ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਇਲਾਕੇ ਮਿਸਲ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਨੇ ਦਬਾ ਲਏ;—ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦਪੁਰ, ਕੇਸਰੀ, ਮਾਜਰਾ, ਟਿਪਲਾ, ਸੁਬਕਾ, ਮਾਜਰੂ, ਤੰਗੌੜ, ਤਰਾਵੜੀ, ਜੜੌਲੀ, ਰਣੀਆਂ, ਦਮਦਮਾ ਸਾਹਿਬ, ਆਦਿ ।

ਇਲਾਕੇ

ਸ. ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣੀ ਰਿਹਾਇਸ਼ ਕੇਜਰੀ ਪੱਕੀ ਕਰ ਲਈ ਤੇ ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦਪੁਰ ਆਪਣੇ ਭਰੱਾ ਧਰਮ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਦਿਤਾ। ਜਦ ਧਰਮ ਸਿੰਘ ਸੁਰਗਵਾਸ ਹੋ ਗਿਆ, ਸ. ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਪੱਕੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦਪੁਰ ਜਾ ਵੱਸਿਆ। ਦਮਦਮਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਨਾਮ ਬਾਰਾਂ ਪਿੰਡ ਜਾਗੀਰ ਲਾ ਕੇ ਸ. ਰਣ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਓਥੋਂ ਦਾ ਮੁਖ਼ਤਿਆਰ ਬਣਾ ਦਿਤਾ।

ਜਦ ੧੭੬੪ ਈ. ਵਿਚ ਸ. ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਏ ਦੀ ਜਥੇਦਾਰੀ ਥੱਲੇ ਬੁਢਾ ਦਲ ਨੇ ਜਮਨਾ ਤੋਂ ਪਾਰ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ, ਸ. ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦ ਵੀ ਨਾਲ ਸੀ। ਜਮਨਾ ਪਾਰ ਕਈ ਹਮਲਿਆਂ ਵਿਚ ਸ. ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਇਆ : ਉਸਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਪ੍ਰਸਿਧ ਹਮਲਾ ੧੭੭੩ ਈ. ਵਾਲਾ ਹੈ*। ਇਸ ਵਿਚ ਖ਼ਾਲਸਾ ਫ਼ੌਜ ਦਾ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸੈਨਾਪਤੀ ਸ. ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦ ਸੀ। ਜਲਾਲਾਬਾਦ [ਗ਼ੌਸ ਗੜ੍ਹ, ਲੁਹਾਰੀ ਕੱਲ) ਦੇ ਹਾਕਮ ਹਸਨ ਖ਼ਾਂ ਨੇ ਇਕ ਗ਼ਰੀਬ ਪੰਡਤ ਦੀ ਲੜਕੀ ਖੋਹ ਲਈ। ਉਹ ਪੰਡਤ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਆ ਫ਼ਰਿਯਾਦੀ ਹੋਇਆ। ਓਥੋਂ ਸ. ਕਰਮ ਸਿੰਘ

ਜਮਨਾ ਪਾਰ ਹਮਲੇ

---

*ਪੂਰਾ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵੇਖੋ 'ਸੀਤਲ ਚੰਗਿਆੜੇ' ਵਿਚ।

Sri Satguru Jagjit Singh Ji Elibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਸ਼ਹੀਦ ਦੀ ਜਥੇਦਾਰੀ ਥੱਲੇ ਤੀਹ ਹਜ਼ਾਰ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕੀਤੀ। ੧੧ ਦਸੰਬਰ, ੧੭੭੩ ਈ. ਨੂੰ ਨਨੌਤਾ ਮਾਰ ਕੇ ਫਿਰ ਸਿੰਘ ਜਲਾਲਾਬਾਦ 'ਤੇ ਜਾ ਪਏ। ਹਸਨ ਖ਼ਾਂ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰਕੇ ਪੰਡਤ ਦੀ ਲੜਕੀ ਨੂੰ ਸਹੁਰੇ ਤੋਰਿਆ। ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਲੜਕੀ ਦੇ ਸਹੁਰੇ ਉਸਨੂੰ ਅਪਨਾਉਣ ਤੋਂ ਕੁਛ ਝਿਜਕਣ ਲੱਗੇ, ਪਰ ਜਦ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਕਿਰਪਾਨ ਵਿਖਾਈ, ਤਾਂ ਉਹ ਸਭ ਸ਼ਰਤਾਂ ਮੰਨ ਗਏ।

ਬਹੁਤ ਸਾਰਾ ਇਲਾਕਾ ਲੁੱਟ ਕੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦਿੱਲੀ ਵੱਲ ਮੂੰਹ ਕੀਤਾ। ੧੮ ਜਨਵਰੀ, ੧੭੭੪ ਈ. ਨੂੰ ਅੱਧੀ-ਕੁ ਰਾਤ ਸਿੰਘ ਸ਼ਾਹਦਰੇ ਉਤੇ ਜਾ ਪਏ ਤੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਰੁਪੈ ਦਾ ਮਾਲ ਲੁੱਟ ਕੇ ਫੇਰ ਵਾਪਸ ਆ ਗਏ। ਹੋਰ ਵੀ ਕਈ ਹਮਲਿਆਂ ਵਿਚ ਸ. ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਇਆ।

ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਸੁਰਗਵਾਸ

੧੭੮੪ ਈ.* ਵਿਚ ਸ. ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਸੁਰਗ-ਵਾਸ ਹੋ ਗਿਆ, ਤਾਂ ਉਸਦਾ ਵੱਡਾ ਪੁੱਤਰ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਮਿਸਲ ਦਾ ਲੀਡਰ ਬਣਿਆਂ। ੧੮੦੪ ਈ. ਵਿਚ ਉਸਨੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਕੋਲ ਰੱਖਿਆ ਵਾਸਤੇ ਦਰਖ਼ਾਸਤ ਕੀਤੀ। ਅੰਤ ੩ ਮਈ, ੧੮੦੯ ਈ. ਨੂੰ ਸਰਕਾਰ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਨੇ ਮਾਲਵੇ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਰਿਆਸਤਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਅਧੀਨ ਰੱਖਿਆ ਵਿਚ ਲੈ ਲਿਆ।

ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ

੧੮੪੪ ਈ. ਵਿਚ ਸ. ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਸੁਰਗਵਾਸ ਹੋ

*ਪੰਜਾਬ ਰਾਜਾਜ਼, ਪੰਨਾ ੪੭।

Sri Satguru Jagjit Singh Ji Elibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਸ਼ਿਵਕਿਰਪਾਲ ਸਿੰਘ

ਗਿਆ, ਤਾਂ ਜਾਗੀਰ ਦਾ ਮਾਲਕ ਸ਼ਿਵਕਿਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਬਣਿਆਂ । ਉਸਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਲੜਾਈਆਂ ਤੇ ੧੮੫੭ ਈ. ਦੇ ਗ਼ਦਰ ਵਿਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀ ਬੜੀ ਮਦਦ ਕੀਤੀ। ਉਹ ੧੮੭੧ ਈ. ਵਿਚ ਸੁਰਗਵਾਸ ਹੋ ਗਿਆ, ਤਾਂ ਉਸਦਾ ਪੁੱਤਰ ਸ. ਜੀਵਨ ਸਿੰਘ ਜਾਗੀਰਦਾਰ ਬਣਿਆਂ, ਜਿਸ ਨੂੰ ੧੮੯੦ ਈ. ਵਿਚ ਸਰਕਾਰ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵੱਲੋਂ 'ਸਤਾਰਾ-ਇ-ਹਿੰਦ' (Star of India) ਦਾ ਖ਼ਿਤਾਬ ਮਿਲਿਆ। ਇਹ ਘਰਾਣਾ ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦਪੁਰੀਏ ਸਰਦਾਰ ਅਖਵਾਉਂਦਾ ਹੈ।

ਜੀਵਨ ਸਿੰਘ

Sri Satguru Jagjit Singh Ji Elibrary NamdhariElibrary@gmail.com

੮. ਮਿਸਲ ਨਸ਼ਾਨਾਂ ਵਾਲੀ

ਬੰਸਾਵਲੀ

ਚੌਧਰੀ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ
- ਦਸੌਂਧਾ ਸਿੰਘ
- ਸੰਗਤ ਸਿੰਘ
  - ਮਿਹਰ ਸਿੰਘ
  - ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ
    - ਫ਼ਤਹਿ ਸਿੰਘ
  - ਅਨੂਪ ਸਿੰਘ

ਦਸੌਂਧਾ ਸਿੰਘ

ਏਸ ਮਿਸਲ ਦਾ ਬਾਨੀ ਸ. ਦਸੌਂਧਾ ਸਿੰਘ (ਪਿੰਡ ਮਨਸੂਰ, ਜ਼ਿਲਾ ਫ਼ੀਰੋਜ਼ਪੁਰ) ਗਿੱਲ ਜੱਟ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਦੀਵਾਨ ਦਰਬਾਰਾ ਸਿੰਘ ਤੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਿਆ ਸੀ। ਉਸਦਾ ਜਥਾ ਦਲ ਖ਼ਾਲਸੇ ਦੇ ਅੱਗੇ ਨਸ਼ਾਨ ਸਾਹਿਬ (ਕੇਸਰੀ ਝੰਡਾ) ਲੈ ਕੇ ਚੱਲਿਆ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਜਦ ਮਿਸਲ: ਬਣੀਆਂ, ਤਾਂ ਸ. ਦਸੌਂਧਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਮਿਸਲ ਦਾ ਨਾਮ ਨਸ਼ਾਨ:

Sri Satguru Jagjit Singh Ji Elibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਵਾਲੀ ਮਿਸਲ ਪੈ ਗਿਆ। ਸਿੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਮੁਹਿੰਮਾਂ ਵਿਚ ਇਹ ਮਿਸਲ ਨਾਲ ਰਹੀ। ਜਦ ਸਰਹਿੰਦ ਦੇ ਜ਼ੈਨ ਖ਼ਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰ ਕੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਇਲਾਕੇ ਮੱਲੇ, ਤਾਂ ਏਸ ਮਿਸਲ ਨੇ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਇਲਾਕਿਆਂ ਉੱਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ:—ਅੰਬਾਲਾ, ਬੋਹ, ਬਾਬਯਾਲ, ਪੰਜਖੋਰ, ਥਿੜਵਾ, ਸ਼ਾਹਾਬਾਦ, ਲਿਧੜਾਂ, ਸਰਾਏ ਲਸ਼ਕਰੀ ਖ਼ਾਂ, ਸਿੰਘਾਂ ਵਾਲਾ, ਸਾਹਨੇ ਵਾਲ, ਦੋਰਾਹਾ, ਸੋਂਤੀ, ਜ਼ੀਰਾ, ਲੁਧੜ, ਖੇੜੀ, ਇਸਮਾਈਲਾਬਾਦ, ਮਨਸੂਰ ਵਾਲ, ਆਦਿ। ਅੰਬਾਲਾ ਮਿਸਲ ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ।

ਇਲਾਕੇ

ਸ. ਦਸੌਂਧਾ ਸਿੰਘ ਜਮਨਾ ਪਾਰ ਦੇ ਇਕ ਹਮਲੇ ਵਿਚ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ (੧੮੨੨ ਬਿ., ਮੁਤਾਬਕ ੧੭੬੫—੬ ਈ.*), ਤਾਂ ਉਸਦਾ ਭਰਾ ਸੰਗਤ ਸਿੰਘ ਮਿਸਲਦਾਰ ਬਣਿਆਂ। ਉਹ ਅੰਬਾਲੇ ਦੀ ਹਕੂਮਤ ਸ. ਗੁਰਬਖ਼ਸ਼ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਦੇ ਕੇ ਆਪ ਸਿੰਘਾਂ ਵਾਲਾ (ਜ਼ਿਲਾ ਫ਼ੀਰੋਜ਼ਪੁਰ) ਵਿਚ ਆ ਵੱਸਿਆ, ਜਿੱਥੇ ੧੮੩੧ ਬਿ. (੧੭੭੪ ਈ.) ਨੂੰ ਸੁਰਗਵਾਸ ਹੋ ਗਿਆ। ਉਸਦੇ ਪੁੱਤਰ ਅਜੇ ਬਾਲਕ ਸਨ, ਸੋ ਜਾਗੀਰ ਦਾ ਸਰ-ਪ੍ਰਸਤ ਸ. ਧਿਆਨ ਸਿੰਘ ਹੋਇਆ। ਜਦ ਮਿਹਰ ਸਿੰਘ (ਸੰਗਤ ਸਿੰਘ ਦਾ ਵੱਡਾ ਪੁੱਤਰ) ਜਵਾਨ ਹੋਇਆ, ਤਾਂ ਜਾਗੀਰ ਉਸਨੇ ਸੰਭਾਲੀ। ਉਹ ਮੁਰੰਡੇ ਦੇ ਹਾਕਮ ਨਾਲ ਲੜ ਕੇ ਮਰਿਆ। ਗੁਰਬਖ਼ਸ਼ ਸਿੰਘ ਅੰਬਾਲੇ ਦਾ ਸੁਤੰਤਰ ਹਾਕਮ ਬਣ ਗਿਆ। ਸ.

ਸੰਗਤ ਸਿੰਘ
ਗੁਰਬਖ਼ਸ਼ ਸਿੰਘ

ਧਿਆਨ ਸਿੰਘ
ਮਿਹਰ ਸਿੰਘ

*ਰਾਜ ਖ਼ਾਲਸਾ; ਪੰਨਾ ੪੫।

Sri Satguru Jagjit Singh Ji Elibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਦਇਆ ਕੌਰ

ਗੁਰਬਖ਼ਸ਼ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸੁਰਗਵਾਸ ਹੋਣ ਉਤੇ ਉਸਦੀ ਸਰਦਾਰਨੀ ਦਇਆ ਕੌਰ ਅੰਬਾਲੇ ਦੀ ਮਾਲਕ ਬਣੀ। ੧੮੦੮ ਈ. ਵਿਚ ਸ਼ੇਰੇ ਪੰਜਾਬ ਨੇ ਅੰਬਾਲੇ ਉੱਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ। ਪਰ ਮਾਲਵੇ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਰਖਿਆ ਵਿਚ ਜਾਣ ਕਰਕੇ ਫਿਰ ਸਸਦਾਰਨੀ ਦਇਆ ਕੌਰ ਨੂੰ ਮਿਲ ਗਿਆ ਤੇ ਉਸਦੇ ਮਰਨ ਉੱਤੇ ਸਰਕਾਰ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਨੇ ਜ਼ਬਤ ਕਰ ਲਿਆ (੧੮੮੭ ਬਿ., ਮੁਤਾਬਕ ੧੮੩੦ ਈ.)।

Sri Satguru Jagjit Singh Ji Elibrary NamdhariElibrary@gmail.com

੯. ਮਿਸਲ ਡੱਲੇ ਵਾਲੀਆਂ

ਬੰਸਾਵਲੀ

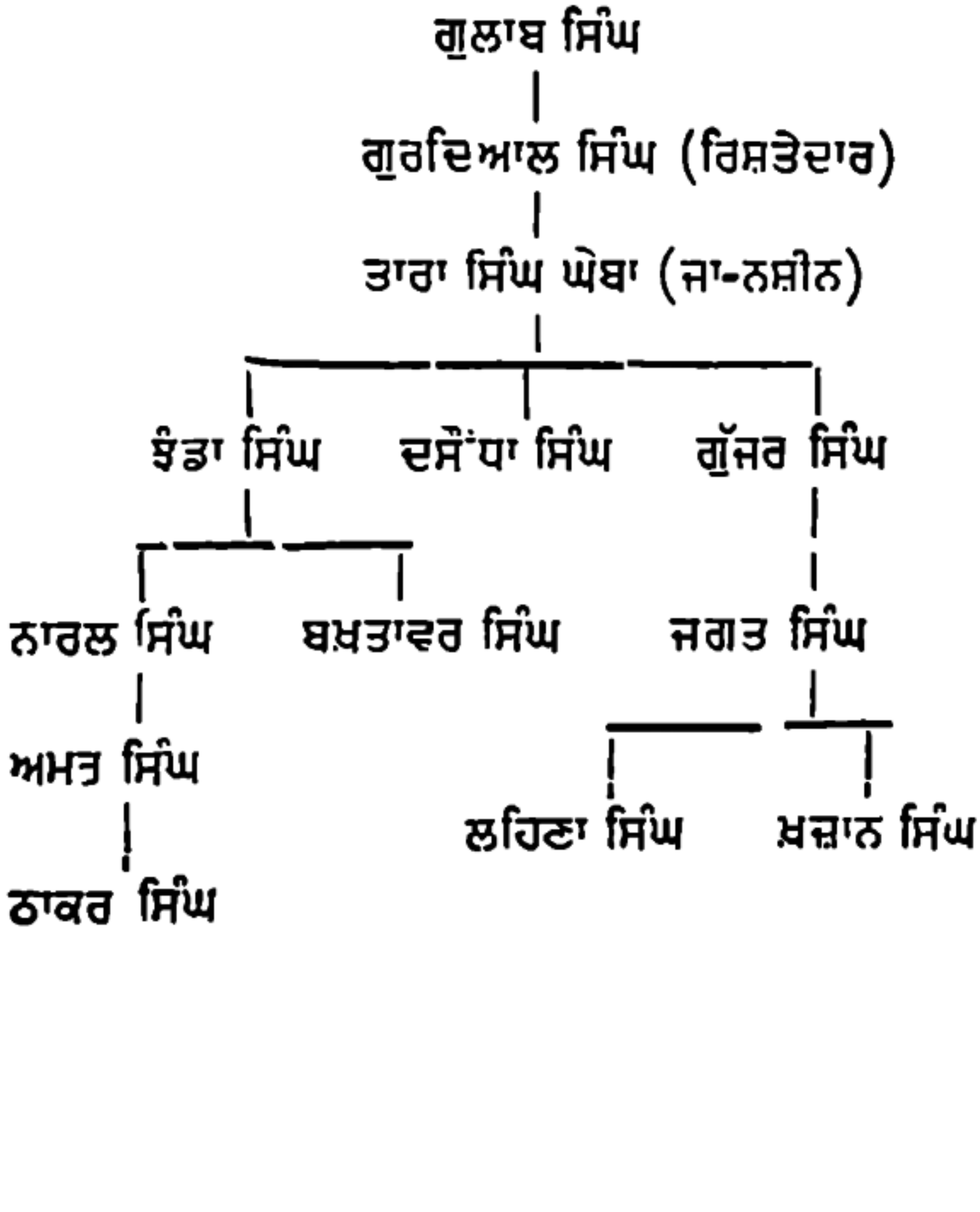

Sri Satguru Jagjit Singh Ji Elibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ

ਇਸ ਜਥੇ ਦਾ ਬਾਨੀ ਸ. ਗੁਲਬ ਸਿੰਘ ਖੱਤਰੀ ਪਿੰਡ ਡੱਲੇਵਾਲ (ਦੁਆਬਾ ਜਾਲੰਧਰ ਵਿਚ ਸੁਲਤਾਨ ਪੁਰ ਦੇ ਨੇੜ*) ਦਾ ਸੀ, ਉਸਦੇ ਨਜ਼ਦੀਕੀ ਭਾਈ ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ, ਹਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ, ਜੈਪਾਲ ਸਿੰਘ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕ ਕੇ ਉਸਦੇ ਜਥੇ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਗਏ। ਛੋਟੇ ਘਲੂਘਾਰੇ ਸਮੇਂ ਸ. ਹਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਤੇ ਜੈਪਾਲ ਸਿੰਘ ਰਾਵੀ ਵਿਚ ਰੁੜ੍ਹ ਗਏ ਸਨ। ਜਦ ੧੭੪੮ ਈ. ਵਿਚ ਮਿਸਲਾਂ ਬਣੀਆਂ, ਤਾਂ ਸ. ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣੀ ਵੱਖਰੀ ਮਿਸਲ ਬਣਾ ਲਈ, ਜਿਸ ਦਾ ਨਾਂ ਉਸਦੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਨਾਂ ਉੱਤੇ 'ਮਿਸਲ ਡੱਲੇਵਾਲੀਆਂ' ਪੈ ਗਿਆ।

ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ

ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਘੇਬਾ

ਸ. ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਕਲਾਨੌਰ ਦੇ ਹਾਕਮ ਨਾਲ ਲੜ ਕੇ ੧੮੧੨ ਬ. (੧੭੫੫ ਈ.†) ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਿਆ, ਤਾਂ ਸ. ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਮਿਸਲ ਦਾ ਲੀਡਰ ਬਣਿਆਂ। ਅਗਲੇ ਸਾਲ ਉਹ ਵੀ ਇਕ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਿਆ, ਤਾਂ ਸ. ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਘੇਬਾ (ਕੰਗ ਜੱਟ, ਪਿੰਡ ਤੋੜਾ ਵਾਲੀ) ਮਿਸਲਦਾਰ ਬਣਿਆਂ।

੧੭੫੯ ਈ. ਨੂੰ ਉੜਮੁੜ ਟਾਂਡਾ ਦੀ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਦੀਵਾਨ ਬਿਸ਼ੰਭਰ ਦਾਸ ਕਤਲ ਹੋ ਗਿਆ, ਤਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਦੁਆਬਾ ਜਾਲੰਧਰ ਉੱਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ। ਉਸ ਵਿਚੋਂ ਲਗਭਗ ਤਿੰਨ

---

*ਰਊਸਾ-ਇ-ਪੰਜਾਬ, ਹਿੱਸਾ ਪਹਿਲਾ, ਪੰਨਾ ੨੯੯; ਰਾਜ ਖ਼ਾਲਸਾ, ਪਨਾ ੨੩।

†ਰਾਜ ਖ਼ਾਲਸਾ ਪੰਨਾ ੨੫।

Sri Satguru Jagjit Singh Ji Elibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਲੱਖ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਸ. ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਘੇਬਾ ਨੇ ਮੱਲ ਲਿਆ। ਜਦ ੧੭੬੪ ਈ. ਵਿਚ ਜ਼ੈਨ ਖ਼ਾਂ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰਕੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਸੂਬਾ ਸਰਹਿੰਦ ਵੰਡਿਆ, ਤਾਂ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਇਲਾਕੇ ਏਸ ਮਿਸਲ ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ

ਇਲਾਕੇ

ਵਿਚ ਆ ਗਏ:—ਢੋਆ, ਸਾਰਨ, ਮੁਸਤਫ਼ਾਬਾਦ, ਬਿਜਰਾਲ, ਚਾਪੁਰ, ਧੁਮਸੀ, ਗੜ੍ਹੀ, ਜਾਮਾ ਰਾਈਆਂ, ਹੈਬਤ ਪੁਰ, ਖੇੜਾ, ਚੂੰਨੀਆਂ, ਲਾਡਵਾ, ਇੰਧਰੀ, ਸ਼ਾਮਗੜ੍ਹ, ਪਹੋਆ, ਕਹੋਦ, ਸਿਕੰਦਰਾ, ਸਿਕਰੀ, ਥਾਨੇਸਰ, ਸਿਆਲਬਾ, ਖੰਨਾ, ਧਰਮ ਸਿੰਘ ਵਾਲਾ, ਧਰਮ ਕੋਟ, ਮਾੜੀ, ਤਿਹਾੜਾ, ਕੰਗ, ਲੋਹੀਆਂ, ਰੋਪੜ, ਅਵਾਨਕੋਟ, ਸੀਸਵਾਲ, ਕੁਰਾਲੀ, ਖ਼ਿਜ਼ਰਾਬਾਦ, ਡੇਰਾ, ਟੰਡਵਾਲਾ, ਆਰਨੌਲੀ, ਸਿੱਧੂਵਾਲ, ਬਾਂਗਰ, ਆਮਲੂ, ਕੂਲਰ ਖੜਿਆਲ, ਅਕਾਲ ਗੜ੍ਹ, ਬਰਾੜਾ।

ਏਸੇ ਸਾਲ [ਫ਼ਰਵਰੀ, ੧੭੬੪ ਈ.] ਜਦ ਬੁਢੇ ਦਲ ਨੇ ਜਮਨਾ ਪਾਰ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ, ਤਾਂ ਸ. ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਘੇਬਾ ਵੀ ਨਾਲ ਸੀ। ਓਹ ਜਮਨਾ ਪਾਰ ਕਈ ਹਮਲਿਆਂ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਰਿਹਾ।

੧੭੬੯ ਈ. ਵਿਚ—ਉਪਰ ਲਿਖੇ ਇਲਾਕਿਆਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ—ਦੁਆਬਾ ਜਾਲੰਧਰ ਵਿਚ ਇਸ ਮਿਸਲ ਕੋਲ ਇਹ ਇਲਾਕੇ ਸਨ:—ਰਾਹੋਂ, ਮਹਤਪੁਰ, ਨਵਾਂ ਸ਼ਹਿਰ, ਫਿਲੌਰ, ਸਰਾਏ ਦੱਖਣੀ, ਨਕੋਦਰ ਆਦਿ। ਇਹ ਸਾਰੇ ਇਲਾਕੇ [ਸਤਲਜ ਦੇ ਦੋਹੀਂ ਪਾਸੀਂ] ਅੱਠ ਲੱਖ ਸਾਲਾਨਾ ਦੇ ਸਨ।

ਸ. ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਘੇਬਾ ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਮੁਹਿੰਮਾਂ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਰਿਹਾ। ਇਕ ਵਾਰ [੧੭੯੦ ਈ. ਵਿਚ] ਪਟਿਆਲੇ ਨਾਲ ਵੀ ਲੜਿਆ। ਉਹ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਦਲੇਰ ਤੇ ਆਪਣੀ ਪਰਜਾ ਵਾਸਤੇ ਬੜਾ ਰਹਿਮ ਦਿਲ ਤੇ ਦਾਨੀ

Sri Satguru Jagjit Singh Ji Elibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਸੁਰਗਵਾਸ ਤੇ ਇਲਾਕਾ ਜ਼ਬਤ

ਸੀ । ਗ਼ਰੀਬਾਂ ਵਾਸਤੇ ਉਹ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਸਦਾ-ਵਰਤ ਲਾਈ ਰਖਦਾ ਸੀ। ੧੮੦੭ ਈ. ਵਿਚ ਉਹ ਆਪਣੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਰਾਹੋਂ ਵਿਚ ਸੁਰਗਵਾਸ ਹੋ ਗਿਆ, ਤਾਂ ਸ਼ੇਰੇ ਪੰਜਾਬ ਨੇ ਉਸਦੇ ਦੁਆਬਾ ਜਾਲੰਧਰ ਵਿਚਲੇ ਸਾਰੇ ਇਲਾਕੇ ਜ਼ਬਤ ਕਰਕੇ ਵਾਰਸਾਂ ਨੂੰ ਜਾਗੀਰ ਦੇ ਦਿਤੀ। ਝੰਡਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਮਾਲਪੁਰ ਤੇ ਗੁੱਜਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਬੱਲੋਕੀ ਮਿਲਿਆ। ਸ. ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਘੇਬਾ ਦੀ ਰਾਣੀ ਰਤਨ ਕੌਰ ਕੁਛ ਸਮੇਂ ਪਿਛੋਂ ਲੁਧਿਆਣੇ ਚਲੀ ਗਈ ਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਕੋਲੋਂ ਨਕਦ ਪੈਨਸ਼ਨ ਲੈਂਦੀ ਰਹੀ।

Sri Satguru Jagjit Singh Ji Elibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਮਿਸਲ ਕਰੋੜਾਸਿੰਘੀਆਂ

(ਪ੍ਰਸਿਧ ਲੀਡਰ)

ਸ. ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ
ਸ. ਕਰਮ ਸਿੰਘ
ਸ. ਕਰੋੜਾ ਸਿੰਘ
ਸ. ਬਘੇਲ ਸਿੰਘ

ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ

ਏਸ ਜਥੇ ਦਾ ਮੋਢੀ ਸ. ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਜੱਟ, ਪਿੰਡ ਨਾਰਲੀ ਦਾ ਸੀ। ਨਾਦਰ ਦੇ ਹਮਲੇ ਸਮੇਂ ਸ. ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਨਾਦਰ ਦੀ ਫ਼ੌਜ ਨਾਲ ਲੜ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਿਆ* [੧੭੩੯ ਈ]., ਤਾਂ ਉਸਦਾ ਸਾਥੀ ਸ.

ਕਰਮ ਸਿੰਘ

ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਜਥੇਦਾਰ ਬਣਿਆਂ। ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਸਰਦਾਰ ਖ਼ਾਲਸੇ ਦੀਆਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਮੁਹਿੰਮਾਂ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਰਹੇ। ੧੮੦੩ ਬਿ. [੧੭੪੬ ਈ.[ਵਿਚ ਸ. ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਇਕ

*ਰਾਜ ਖ਼ਾਲਸਾ, ਪੰਨਾ ੨੮।

Sri Satguru Jagjit Singh Ji Elibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਕਰੋੜਾ ਸਿੰਘ

ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਿਆ*, ਤਾਂ ਸ. ਕਰੋੜਾ ਸਿੰਘ (ਪਿੰਡ ਪੈਜਗੜ੍ਹ, ਜ਼ਿਲਾ ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ) ਜਥੇਦਾਰ ਬਣਿਆਂ। ਜਦ ੧੭੪੮ ਈ. ਵਿਚ ਮਿਸਲਾਂ ਬਣੀਆਂ, ਤਾਂ ਕਰੋੜਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਵੱਖਰੀ ਮਿਸਲ ਬਣਾ ਲਈ, ਜਿਸਦਾ ਨਾਮ ਮਿਸਲ ਪੈਜਗੜ੍ਹੀਆਂ ਜਾਂ ਕਰੋੜਾ ਸਿੰਘੀਆਂ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ।

ਸ. ਕਰੋੜਾ ਸਿੰਘ ਬੜਾ ਦਲੇਰ ਤੇ ਤਲਵਾਰੀਆ ਸੀ। ਉੜਮੁੜ ਟਾਂਡਾ ਦੀ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਦੀਵਾਨ ਬਿਸ਼ੰਭਰ ਦਾਸ ਦਾ ਸਿਰ ਏਸੇ ਵਢਿਆ ਸੀ†। ਵੱਡੇ ਘਲੂਘਾਰੇ ਵਿਚ (੧੭੬੨ ਈ.) ਇਸ ਦੇ ਸਰੀਰ 'ਤੇ ਕਈ ਫੱਟ ਲੱਗੇ, ਪਰ ਫੇਰ ਵੀ ਸੂਰਮਾ ਅੱਗੇ ਹੋ ਹੋ ਲੜਦਾ ਰਿਹਾ। ਜਦ ਅਬਦਾਲੀ ਦੇ ਵਾਪਸ ਮੁੜਨ ਉੱਤੇ ਦਲ ਖ਼ਾਲਸਾ ਦੇ ਦੋ ਜਥੇ (ਬੁੱਢਾ ਦਲ ਤੇ ਤਰਨਾ ਦਲ) ਬਣੇ, ਤਾਂ ਇਹ ਮਿਸਲ ਬੁੱਢਾ ਦਲ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਗਈ। ੧੭੬੪ ਈ. ਵਿਚ ਜ਼ੈਨ ਖ਼ਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰ ਕੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਸਰਹਿੰਦ ਦਾ ਸੂਬਾ ਵੰਡਿਆ, ਤਾਂ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਇਲਾਕੇ ਏਸ ਮਿਸਲ ਨੇ ਮੱਲ ਲਏ:—ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਵਾਲਾ, ਧੀਨ, ਗਦੌਲੀ, ਨਾਗਲਾ, ਲਾਲਪੁਰ, ਮੁਸੀਮਵਾਲਾ, ਕਬੂਤਰਖ਼ਾਨਾ, ਬਲਚੂਪੁਰ, ਤਲਾਕੌਰ, ਬਸੂੜ, ਕਾਲਾਵਾੜ, ਕਲਮੀਆ, ਲੀਦਾ, ਸਢੌਰਾ, ਬਿਲਾਸਪੁਰ, ਕੋਟਰੂ, ਮਛਰੌਲੀ, ਮਾਈ ਰਾਜਾ, ਸੈਦੋ, ਖਤਰਾਨੀ, ਰਾਜ ਕੌਰ, ਧਨੌੜਾ, ਰਾਡੌਰ, ਜ਼ੈਨਪੁਰ, ਛੇੜੀ, ਛਛਰੌਲੀ, ਚੜਿੱਕ, ਕੋਟ, ਕਿਨੌੜੀ, ਜਮੀਤ ਗੜ੍ਹ, ਛਲੌਂਦੀ,

---

*ਰਾਜ ਖ਼ਾਲਸਾ, ਪੰਨਾ ੨੮।

†ਵੇਖੋ 'ਸਿੱਖਰਾਜ ਕਿਵੇਂ ਬਣਿਆਂ' ਪੰਨਾ ੧੯੨।

Sri Satguru Jagjit Singh Ji Elibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਆਦਿ। ਇਸ ਤੋਂ ਵੱਖਰੇ ਦੁਆਬਾ ਜਾਲੰਧਰ ਵਿਚ ਇਹ ਇਲਾਕੇ ਇਸ ਮਿਸਲ ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ ਸਨ:—ਹਰਿਆਨਾ, ਸ਼ਾਮ ਚੌਰਾਸੀ, ਖੁਰਦੀਨ, ਕਨੌੜੀ, ਗਰਜਾ, ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ, ਚਾਰੇ ਬਸੀਆਂ, ਸ਼ੰਮਸਾਬਾਦ, ਬੰਦੇਲੀ, ਬਹਾਦਰਪੁਰ, ਤਲਵਨ, ਆਦਿ।

ਸਰਹਿੰਦ ਫ਼ਤਹਿ ਕਰ ਕੇ ਤਰਨਾ ਦਲ ਤਾਂ ਮਾਝੇ ਨੂੰ ਮੁੜ ਪਿਆ, ਤੇ ਬੁਢਾ ਦਲ ਸ. ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਏ ਦੀ ਜਥੇ-ਦਾਰੀ ਥੱਲੇ (ਅੱਧ ਫ਼ਰਵਰੀ, ੧੭੬੪ ਈ.) ਬੂੜੀਆ ਘਾਟ ਤੋਂ ਜਮਨਾ ਪਾਰ ਟੱਪ ਪਿਆ। ੨੦ ਫ਼ਰਵਰੀ ਨੂੰ ਸਿੰਘਾਂ ਸਹਾਰਨਪੁਰ ਜਾ ਲੁਟਿਆ। ਫਿਰ ਸ਼ਾਮਲੀ, ਕੰਦੇਲਾ, ਅੰਬਲੀ, ਮੀਰਾਂ ਪੁਰ, ਦੇਵ ਬੰਦ, ਮੁਜ਼ੱਫ਼ਰ ਨਗਰ, ਜਵਾਲਾ ਪੁਰ, ਕਨਖਲ, ਲੰਢੌਰਾ, ਨਜੀਬਾ-ਬਾਦ, ਨਗੀਨਾ, ਮੁਰਾਦਾਬਾਦ, ਚੰਦੌਸੀ, ਅਨੂਪ ਸ਼ਹਿਰ, ਗੜ੍ਹ ਮੁਕਤੇਸ਼ਰ, ਆਦਿ ਸ਼ਹਿਰ ਲੁੱਟ ਲਏ। ਏਸ ਹਮਲੇ ਵਿਚ ਨਜੀਬੁੱ-ਦੌਲਾ ਦੀ ਫ਼ੌਜ ਨਾਲ ਲੜ ਕੇ ਸ. ਕਰੋੜਾ ਸਿੰਘ ਗੋਲੀ ਨਾਲ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਿਆ*। ਸਿੰਘ ਫੇਰ ਸਰਹਿੰਦ ਆ ਬੈਠੇ। ਸ. ਕਰੋੜਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਔਲਾਦ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਸੋ ਮਿਸਲ ਦਾ ਲੀਡਰ ਸ. ਬਘੇਲ ਸਿੰਘ (ਧਾਲੀਵਾਲ ਜੱਟ) ਬਣਿਆਂ। ਉਹ ਇਸ ਮਿਸਲ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਨਾਮਵਰ ਸਰਦਾਰ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਛਲੌਂਦੀ ਬਣਾ ਲਈ†।

ਬਘੇਲ ਸਿੰਘ

੧੭੬੫ ਈ. ਵਿਚ ਜਦ ਬੁਢਾ ਦਲ ਨੇ ਨਜੀਬੁੱਦੌਲਾ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਰਾਜਾ ਜਵਾਹਰ ਮੱਲ ਦੀ ਮਦਦ ਕੀਤੀ, ਤਾਂ ਸ. ਬਘੇਲ ਸਿੰਘ ਵੀ ਖ਼ਾਲਸਾ ਫ਼ੌਜ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਸੀ। ਅਬਦਾਲੀ ਦੇ ਅੱਠਵੇਂ

---

*ਭੰਗੂ, ਪੰਨਾ ੩੯੮।
†ਲਤੀਫ, ਪੰਨਾ ੩੨੩।

Sri Satguru Jagjit Singh Ji Elibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਹਮਲੇ ਵਿਚ ਉਸਨੇ ਬੜੀ ਬਹਾਦਰੀ ਵਿਖਾਈ। ਖ਼ਾਸ ਕਰ ਬਟਾਲੇ ਦੀ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਬਘੇਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਅਬਦਾਲੀ ਦਾ ਡੇਰਾ ਲੁੱਟਿਆ।

ਮਈ, ੧੭੬੭ ਈ. ਨੂੰ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਫਿਰ ਜਮਨਾ ਪਾਰ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ। ਅਬਦਾਲੀ ਉਸ ਵੇਲੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਹੀ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਆਪਣਾ ਜਰਨੈਲ ਜਹਾਨ ਖ਼ਾਂ, ਨਜੀਬੁੱਦੌਲਾ ਦੀ ਮਦਦ ਵਾਸਤੇ ਭੇਜਿਆ। ਸ਼ਾਮਲੀ ਤੇ ਕੇਰਾਨਾ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਨਜੀਬੁੱਦੌਲਾ ਤੇ ਜਹਾਨ ਖ਼ਾਂ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਉੱਤੇ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ। ਬੜੀ ਸਖ਼ਤ ਲੜਾਈ ਹੋਈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਸ. ਬਘੇਲ ਸਿੰਘ ਜ਼ਖ਼ਮੀ ਹੋ ਗਿਆ। ਸਿੱਖ ਵਾਪਸ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਪਰਤ ਆਏ।

ਏਸ (ਨੌਂਵੇਂ) ਹਮਲੇ ਸਮੇਂ ਵਾਪਸ ਜਾਂਦਾ ਹੋਇਆ ਅਬਦਾਲੀ ਸਿਆਲ ਕੋਟ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿੱਚੋਂ ਢੱਕਾਂ ਬੰਨ੍ਹ ਤੁਰਿਆ, ਜੋ ਸ. ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ, ਸ. ਚੜ੍ਹਤ ਸਿੰਘ ਤੇ ਸ. ਬਘੇਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਜਿਹਲਮ ਕੰਢੇ ਅਬਦਾਲੀ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰਕੇ ਛੁਡਾ ਲਈਆਂ ਤੇ ਪੱਲਿਓਂ ਖ਼ਰਚ ਦੇ ਕੇ ਘਰੋ ਘਰੀ ਪੁਚਾਈਆਂ।

ਜਮਨਾ ਪਾਰ ਹਮਲੇ

ਅਬਦਾਲੀ ਦਾ ਡਰ ਹੁਣ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਦਿਲੋਂ ਲਹਿ ਗਿਆ ਸੀ। ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਜਮਨਾਂ ਤੋਂ ਪਾਰਲੇ ਇਲਾਕੇ ਵੱਲ ਧਿਆਨ ਕੀਤਾ। ਜਮਨਾਂ ਤੋਂ ਪਾਰ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾ ਹਮਲਾ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਦੇ ਸਮੇਂ ੧੭੧੦ ਈ. ਵਿਚ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਦੂਜਾ ਹਮਲਾ—ਸਰਹਿੰਦ ਉੱਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਨ ਪਿੱਛੋ—ਫ਼ਰਵਰੀ, ੧੭੬੪ ਈ. ਵਿਚ ਕੀਤਾ ਤੇ ਇਸ

ਤੋਂ ਪਿੱਛੋਂ ਜਮਨਾਂ ਪਾਰ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਹਮਲੇ ਆਮ ਹੋ ਗਏ* । ਇਲਾਕੇ ਦਾ ਹ ਕਮ ਨਜੀਬੁੱਦੌਲਾ ਕਈ ਵਾਰ ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਲੜ ਕੇ ਹਾਰ ਗਿਆ†, ਤੇ ਅੰਤ ਉਹਨੇ ਜਮਨਾ ਪਾਰ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ 'ਰਾਖੀ ਪ੍ਰਬੰਧ' ਮੰਨ ਲਿਆ [੧੭੬੮ ਈ.] । ਸਿੱਖ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੇ ਇਹ ਸਾਰਾ ਇਲਾਕਾ ਆਪਸ ਵਿਚ ਵੰਡ ਲਿਆ । ਇਸਨੂੰ ਪੱਤੀਦਾਰੀ ਆਖਦੇ ਸਨ । ਹਰ ਫ਼ਸਲ [ਛੇ ਮਹੀਨੇ] ਪਿੱਛੋਂ ਓਥੋਂ ਦੇ ਵੱਸਣ ਵਾਲੇ ਦੋ ਤੋਂ ਪੰਜ ਰੁਪੈ ਤਕ ਜੀ-ਪਰਤੀ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਨਜ਼ਰਾਨਾ ਦੇਣ ਤੇ ਇਸ ਬਦਲੇ ਸਿੱਖ ਉਸ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਲੁੱਟ ਮਾਰ ਨਾ ਕਰਨ । ਇਸ ਨੂੰ 'ਰਾਖੀ ਪ੍ਰਬੰਧ' ਕਹਿੰਦੇ ਸਨ । ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਹਾਕਮ ਨਜੀਬੁੱਦੌਲਾ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਇਹ ਹੱਕ ਪਰਵਾਨ ਕਰ ਲਿਆ ।

ਰਾਖੀ ਪ੍ਰਬੰਧ

ਜਮਨਾ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਦਰਿਆ ਅਟਕ ਤਕ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਰਾਜਸੀ ਤਾਕਤ ਬਣ ਚੁਕੀ ਸੀ । ਹੁਣ ਸਿੱਖ ਮਿਸਲਾਂ ਆਪਸ ਵਿਚ ਲੜਨ ਖਹਿਣ ਲੱਗ ਪਈਆਂ ਸਨ । ਹਰ ਸਰਦਾਰ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਇਲਾਕੇ ਵਧਾਉਣ ਦੀ ਹਵਸ ਪੈਦਾ ਹੋ ਗਈ ਸੀ । ਉਹ ਕਈ ਵਾਰ ਆਪਸ ਵਿਚ ਇਕ ਦੂੱਜੇ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਲੁੱਟ ਲੈਂਦੇ ਤੇ ਮੱਲ ਲੈਂਦੇ । ੧੭੬੯ ਈ. ਵਿਚ ਸ. ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਪਟਿਆਲੀਏ ਨੇ ਸ. ਬਘੇਲ ਸਿੰਘ ਦੇ ਕੁਛ ਪਿੰਡ [ਲਲੜੂ, ਭੁੰਨੀ, ਮੁੱਲਾਂ ਪੁਰ ਆਦਿ] ਮੱਲ ਲਏ ।

---

*ਜੇ ਇਹਨਾਂ ਹਮਲਿਆਂ ਦਾ ਵੇਰਵੇ ਨਾਲ ਹਾਲ ਲਿਖੀਏ, ਤਾਂ ਇਕ ਵੱਖਰੀ ਪੁਸਤਕ ਬਣ ਜਾਵੇਗੀ । ਕੁਝ ਕੁ ਹਮਲਿਆਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਅਸੀਂ ਇਸ ਮਿਸਲ ਵਿਚ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ।

†ਵੇਖੋ 'ਸਿੱਖਰਾਜ ਕਿਵੇਂ ਬਣਿਆਂ ?' ਕਾਂਡ ਛੇਵਾਂ ।

Sri Satguru Jagjit Singh Ji Elibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਸ. ਬਘੇਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਦੁਲਚਾ ਸਿੰਘ, ਸੁੱਖੂ ਸਿੰਘ, ਭਾਗ ਸਿੰਘ, ਭੰਗਾ ਸਿੰਘ ਆਦਿ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਪਟਿਆਲੇ 'ਤੇ ਧਾਵਾ ਬੋਲ ਦਿਤਾ। ਘੁੜਾਮ ਕੋਲ਼ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਫ਼ੌਜਾਂ ਨਾਲ ਲੜਾਈ ਹੋਈ। ਪਟਿਆਲੀਏ ਨੇ ਆਪਣੇ ਵਕੀਲ ਚੈਨ ਸਿੰਘ ਰਾਹੀਂ ਸੁਲ੍ਹਾ ਕਰ ਲਈ ਤੇ ਆਪਣੇ ਵੱਡੇ ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਸ. ਬਘੇਲ ਸਿੰਘ ਹੱਥੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਾਇਆ।

ਜਲਾਲਾਬਾਦ ਮਾਰਿਆ

੧੭੭੩ ਈ. ਵਿਚ ਜਦ ਜਲਾਲਾਬਾਦ ਦੇ ਪੰਡਤ ਦੀ ਫ਼ਰਯਾਦ ਮੰਨ ਕੇ ਸ. ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦ ਨੇ ਜਮਨਾ ਪਾਰ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ, ਤਾਂ ਬਘੇਲ ਸਿੰਘ ਵੀ ਨਾਲ ਸੀ। ੧੧ ਦਸੰਬਰ, ੧੭੭੩ ਈ. ਨੂੰ ਨਨੌਤਾ ਮਾਰ ਕੇ ਸਿੰਘ ਅੱਗੇ ਵਧੇ। ਜਲਾਲਾਬਾਦ [ਲੁਹਾਰੀ] ਦਾ ਹਾਕਮ ਹਸਨ ਖ਼ਾਂ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ। ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਸ਼ਹਿਰ ਤੇ ਇਲਾਕਾ ਲੁੱਟ ਲਿਆ। ਉਸ ਪੰਡਤ ਦੀ ਲੜਕੀ ਜ਼ਾਲਮ ਦੇ ਪੰਜੇ ਵਿਚੋਂ ਛੁੜਾ ਕੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਰੁਪੈ ਦਾਨ ਦੇ ਕੇ ਸਾਹੁਰੇ ਤੋਰੀ ਗਈ। ਉਦਾਲੇ ਪੁਦਾਲੇ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਲੁੱਟ ਕੇ ਸਿੰਘ ਦਿੱਲੀ 'ਤੇ ਜਾ ਪਏ। ੧੮ ਜਨਵਰੀ, ੧੭੭੪ ਈ. ਨੂੰ ਅੱਧੀ-ਕੁ ਰਾਤ ਵੇਲੇ ਸਿੰਘ ਸ਼ਾਹਦਰੇ [ਦਿੱਲੀ] ਵਿਚ ਜਾ ਵੜੇ। ਓਥੋਂ ਉਹਨਾਂ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਰੁਪੈ ਦਾ ਮਾਲ ਲੁੱਟਿਆ। ਸ਼ਾਹੀ ਸੈਨਾਂ ਦੇ ਤਿਆਰ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਸਿੰਘ ਲੁੱਟ ਦਾ ਮਾਲ ਸੰਭਾਲ਼ ਕੇ ਵਾਪਸ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਆ ਗਏ।

੧੭੭੫ ਈ. ਵਿਚ ਸ, ਬਘੇਲ ਸਿੰਘ ਕਰੋੜਾ ਸਿੰਘੀਆ, ਸ. ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਘੇਬਾ ਤੇ ਰਾਏ ਸਿੰਘ ਭੰਗੀ ਬੇਗੀ ਘਾਟ' ਤੋਂ ਜਮਨਾ ਟੱਪੇ [੨੨ ਅਪ੍ਰੈਲ[। ਲਖਨੌਤੀ, ਗੰਗੋਹ, ਅੰਬੇਹਟਾ,

Sri Satguru Jagjit Singh Ji Elibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਨਨੌਤਾ ਆਦਿ ਲੁੱਟ ਕੇ, ਫਿਰ ਉਹ ਦੇਵਬੰਦ 'ਤੇ ਜਾ ਪਏ। ਓਥੋਂ ਦਾ ਹਾਕਮ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਹਾਰ ਗਿਆ। ਉਸਦੇ ਪਰਜਾ ਉੱਤੇ ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਅੱਤਿਆਚਾਰਾਂ ਤੋਂ ਸਿੱਖ ਜਾਣੂ ਸਨ। ਸੋ ਉਸਨੂੰ ਜਿਉਂਦਾ ਸਾੜਿਆ ਗਿਆ। ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਪਤਵੰਤਿਆਂ ਨੇ ਨਜ਼ਰਾਨਾ ਦੇ ਕੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਸੁਲ੍ਹਾ ਕਰ ਲਈ ਤੇ ਛੇ ਸੌ ਰੁਪੈ ਸਾਲਾਨਾ ਖ਼ਰਾਜ ਦੇਣਾ ਮੰਨ ਲਿਆ।

ਨਜੀਬੁੱਦੌਲਾ ਮਾਰਿਆ

ਏਥੋਂ ਵਿਹਲੇ ਹੋ ਕੇ ਸਿੱਖ ਗ਼ੌਸ ਗੜ੍ਹ ਵੱਲ ਵਧੇ। ਓਥੋਂ ਦਾ ਹਾਕਮ ਨਜੀਬੁੱਦੌਲਾ ਮਰ ਚੁਕਾ ਸੀ [੩੧ ਅਕਤੂਬਰ, ੧੭੭੦ ਈ.]। ਇਸ ਵੇਲੇ ਉਸਦਾ ਵੱਡਾ ਪੁੱਤਰ ਜ਼ਬੀਤਾ ਖ਼ਾਂ ਗ਼ੌਸ ਗੜ੍ਹ ਦਾ ਮਾਲਕ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਪੰਜਾਹ ਹਜ਼ਾਰ ਨਜ਼ਰਾਨਾ ਦੇ ਕੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਸੁਲ੍ਹਾ ਕਰ ਲਈ। ਏਥੋਂ ਜ਼ਬੀਤਾ ਖ਼ਾਂ ਤੇ ਸਿਖ ਰਲ ਕੇ ਦਿੱਲੀ ਵੱਲ ਤੁਰ ਪਏ। ਰਾਹ ਵਿਚਲੇ ਸ਼ਹਿਰਾਂ, ਕਸਬਿਆਂ ਨੂੰ ਲੁੱਟਦੇ ਜਾਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਲੈਂਦੇ ਸਿੰਘ

ਦਿੱਲੀ ਲੁੱਟੀ

ਦਿੱਲੀ ਕੋਲ ਜਾ ਪੁੱਜੇ। ੧੫ ਜੁਲਾਈ ਨੂੰ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਪਹਾੜ ਗੰਜ ਤੇ ਜੈ ਸਿੰਘ ਪੁਰਾ [ਦਿੱਲੀ] ਲੁੱਟ ਲਏ*। ਏਨੇ ਨੂੰ ਸ਼ਾਹੀ ਸੈਨਾ ਆ ਗਈ। ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਉਸਦੀ ਸਖ਼ਤ ਲੜਾਈ ਹੋਈ, ਪਰ ਹਾਰ ਜਿੱਤ ਕਿਸੇ ਧਿਰ ਨੂੰ ਨਸੀਬ ਨਾ ਹੋਈ। ਸਿੱਖ ਏਥੋਂ ਮੇਰਠ ਨੂੰ ਹੋ ਤੁਰੇ। ਨਜ਼ਫ਼ ਖ਼ਾਂ ਨੇ ਫਿਰ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ, ਪਰ ਲੜਾਈ ਦਾ ਫ਼ੈਸਲਾ ਕੋਈ ਨਾ ਹੋਇਆ। ਜ਼ਬੀਤਾ ਖ਼ਾਂ ਗ਼ੌਸ ਗੜ੍ਹ ਨੂੰ ਚਲਾ ਗਿਆ ਤੇ ਸਿੱਖ ਜਮਨਾ ਟੱਪ ਕੇ [੨੪ ਜੁਲਾਈ, ੧੭੭੫ ਈ.] ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਪਰਤ ਆਏ।

---

*ਗੁਪਤਾ, ਹਿੱਸਾ ਦੂਜਾ, ਪੰਨਾ ੬੧।

Sri Satguru Jagjit Singh Ji Elibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਅੱਬੁੱਲ ਕਾਸਮ

ਅਬਦੁੱਲ ਅਹਿਦ ਨੇ ਆਪਣੇ ਭਰਾ ਅੱਬੁੱਲ ਕਾਸਮ ਨੂੰ ਸਹਾਰਨਪੁਰ ਦਾ ਫ਼ੌਜਦਾਰ ਬਣਾ ਕੇ (ਅਕਤੂਬਰ, ੧੭੭੫ ਈ.) ਜ਼ਬੀਤਾ ਖ਼ਾਂ ਨੂੰ ਸਜ਼ਾ ਦੇਣ ਵਾਸਤੇ ਭੇਜਿਆ। ਜ਼ਬੀਤਾ ਖਾਂ ਨੇ ਮਦਦ ਵਾਸਤੇ ਸਿੱਖ ਬੁਲਾ ਲਏ। ਸ. ਬਘੇਲ ਸਿੰਘ, ਸ. ਦੇਸੂ ਸਿੰਘ ਕੈਥਲੀਆ, ਸ. ਰਾਏ ਸਿੰਘ, ਸ. ਦੁਲਚਾ ਸਿੰਘ, ਸ. ਦੀਵਾਨ ਸਿੰਘ ਆਦਿ ਫ਼ੌਜ ਲੈ ਕੇ ਬੁਢਾਨਾ ਕੋਲ ਜ਼ਬੀਤਾ ਖ਼ਾਂ ਨੂੰ ਜਾ ਮਿਲੇ। ਅੱਬੁੱਲ ਕਾਸਮ ਨਾਲ ਕਈ ਥਾਂਈਂ ਮਾਮੂਲੀ ਝੜਪਾਂ ਹੋਈਆਂ। ਅੰਤ ੧੧ ਮਾਰਚ, ੧੭੭੬ ਈ. ਨੂੰ ਅਮੀਰ ਨਗਰ ਕੋਲ ਲੜਾਈ ਹੋਈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਸ਼ਾਹੀ ਜਰਨੈਲ ਅੱਬੁੱਲ ਕਾਸਮ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ। ਉਸਦੀ ਨਖਸਮੀ ਫ਼ੌਜ ਨੱਸ ਗਈ ਤੇ ਡੇਰਾ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਲੁੱਟ ਲਿਆ। ਫਿਰ ਸਿੱਖ ਅਲੀ ਗੜ੍ਹ, ਕਾਸ ਗੰਜ ਤੇ ਦਿੱਲੀ ਦਾ ਉਦਾਲਾ ਲੁੱਟ ਕੇ ਜੂਨ ਵਿਚ ਵਾਪਸ ਆ ਗਏ।

ਇਹਨਾਂ ਨਿੱਤ ਦਿਆਂ ਹਮਲਿਆਂ ਤੋਂ ਤੰਗ ਆ ਕੇ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਜ਼ਬੀਤਾ ਖ਼ਾਂ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਦਿਤਾ, ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਸੁਲ੍ਹਾ ਦੀ ਗੱਲ ਬਾਤ ਕਰੇ [ਜੂਨ, ੧੭੮੧ ਈ.]। ਏਸ ਗੱਲ ਬਾਤ ਦਾ ਸਿੱਟਾ ਇਹ ਨਿਕਲਿਆ, ਕਿ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਗੰਗਾ ਜਮਨਾ ਦੇ ਵਿਚਲੇ ਇਲਾਕੇ ਉੱਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਹੱਕ ਰਾਖੀ ਮੰਨ ਲਿਆ। ਫ਼ੈਸਲਾ ਇਹ ਹੋਇਆ, ਕਿ ਸਿੱਖ ਸਰਕਾਰੀ ਮਾਮਲੇ ਵਿਚੋਂ ਅੱਠਵਾਂ ਹਿੱਸਾ ਲੈ ਲਿਆ ਕਰਨ, ਤੇ ਲੁੱਟ ਮਾਰ ਨਾ ਕਰਨ। ਪਰ ਇਹ ਸੁਲ੍ਹਾ ਦੇਰ ਤਕ ਕਾਇਮ ਨਾ ਰਹਿ ਸਕੀ।

ਜਨਵਰੀ, ੧੭੮੩ ਈ. ਵਿਚ ਸ. ਬਘੇਲ ਸਿੰਘ ਦੀ ਜਥੇਦਾਰੀ ਥੱਲੇ ਸਿੱਖ ਫੇਰ ਜਮਨਾ ਟੱਪ ਪਏ। ਸਾਰੇ ਇਲਾਕੇ

Sri Satguru Jagjit Singh Ji Elibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਨੂੰ ਪੈਰਾਂ ਥੱਲੇ ਲਤਾੜ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਗੰਗਾ ਕੰਢੇ ਅਨੂਪ ਸ਼ਹਿਰ ਜਾ ਲੁੱਟਿਆ। ਗੰਗਾ ਦੇ ਪਾਰਲੇ ਪਾਸੇ ਨਵਾਬ ਅਵਧ ਨੂੰ ਵੀ ਖ਼ਤਰਾ ਪੈ ਗਿਆ। ਨਵਾਬ ਤੇ ਉਸਦੇ ਸਾਥੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀਆਂ ਕੁਛ ਫ਼ੌਜਾਂ ਗੰਗਾ ਦੇ ਪਾਰਲੇ ਪਾਸੇ, ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਟਾਕਰੇ ਵਾਸਤੇ ਆ ਖਲੀਆਂ। ਸਿੱਖਾਂ ਗੰਗਾ ਟੱਪਣ ਦਾ ਇਰਾਦਾ ਛੱਡ ਦਿਤਾ, ਤੇ ਉਰਾਰਲਾ ਸਾਰਾ ਇਲਾਕਾ ਲੁੱਟ ਲਿਆ*। ਅਲੀ ਗੜ੍ਹ ਤੇ ਬੁਲੰਦ ਸ਼ਹਰ ਦੇ ਜ਼ਿਲੇ ਲੁੱਟ ਕੇ ਸਿੱਖ ਦਿੱਲੀ ਵੱਲ ਹੋ ਤੁਰ। ਮਾਰਚ (੧੭੮੩ ਈ.) ਵਿਚ ਉਹਨਾਂ ਬਰਾਰੀ ਘਾਟ ਤੋਂ ਜਮਨਾ ਟੱਪ ਕੇ ਮਲਕਾ ਗੰਜ, ਸਬਜ਼ੀ ਮੰਡੀ ਤੇ ਮੁਗਲਪੁਰਾ (ਦਿੱਲੀ) ਲੁੱਟ ਲਏ। ਸ਼ਾਹੀ ਫ਼ੌਜ ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਲੜ ਕੇ ਹਾਰ ਗਈ, ਤਾਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਤਿੰਨ ਲੱਖ ਨਜ਼ਰਾਨਾ ਦੇ ਕੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਸੁਲ੍ਹਾ ਕਰ ਲਈ। ਸ. ਬਘੇਲ ਸਿੰਘ ਚਾਰ ਹਜ਼ਾਰ ਫ਼ੌਜ ਸਣੇ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਰਿਹ ਤੇ ਬਾਕੀ ਸਿੱਖ ਵਾਪਸ ਆ ਗਏ। ਸ. ਬਘੇਲ ਸਿੰਘ ਦਾ ਡੇਰਾ ਸਬਜ਼ੀ ਮੰਡੀ ਵਿਚ ਸੀ। ਇਸ ਸਮੇਂ

ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਬਣਾਏ

ਉਹਨੇ ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰੀ ਦਾ (ਤੇਲੀ ਵਾੜ ਵਿਚ), ਬੰਗਲਾ ਸਾਹਿਬ, ਸੀਸ ਗੰਜ ਰਕਾਬ ਗੰਜ, ਆਦਿ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਬਣਾਏ। ਕੁਛ ਚਿਰ ਪਿੱਛੋਂ ਸਿੱਖ, ਆਪਣਾ ਵਕੀਲ (ਲਖਪਤ ਰਾਏ) ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਛੱਡ ਕੇ, ਵਾਪਸ ਆ ਗਏ।

---

*ਕਲਕੱਤਾ ਰੀਵਿਊ, ਸਾਲ ੧੮੭੫, ਪੰਨਾ ੩੯। ਵਿਲੀਅਮਜ਼ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਜਮਨਾ ਪਾਰ ਹਮਲਿਆਂ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਬੜੇ ਵਿਸਥਾਰ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਜਿਸਦਾ ਤਰਜ਼ਮਾ ਇਕ ਵਾਰ ਸ. ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਨੇ (ਫੁਲਵ ੜੀ ਵਿਚ ?) ਛਾਪਿਆ ਸੀ।

Sri Satguru Jagjit Singh Ji Elibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਦੋ ਕੁ ਮਹੀਨੇ ਘਰ ਰਹਿ ਕੇ ਸ. ਬਘੇਲ ਸਿੰਘ, ਸ. ਭਾਗ ਸਿੰਘ, ਸ. ਭੰਗਾ ਸਿੰਘ, ਸ. ਗੁਰਦਿਤ ਸਿੰਘ ਆਦਿ ਫੇਰ ਜਮਨਾ ਟੱਪ ਪਏ। ਇਸ ਵਾਰ ਉਹਨਾਂ ਸਹਾਰਨਪੁਰ ਤੇ ਮੁਜ਼ੱਫਰ ਨਗਰ ਦੇ ਜ਼ਿਲੇ ਲੁੱਟੇ ਤੇ ਜ਼ਬੀਤਾ ਖ਼ਾਂ ਤੋਂ ਰਾਖੀ ਉਗਰਾਹੀ। ਬਰਸਾਤ ਅਰੰਭ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਉਹ ਫੇਰ ਵਾਪਸ ਆ ਗਏ।

ਦਿੱਲੀ ਦਾ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਬੜਾ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਸੀ। ਉਹ ਮੁੱਦਤ ਤੋਂ ਆਪਣੇ ਵਜ਼ੀਰਾਂ ਤੇ ਜਰਨੈਲਾਂ ਦੇ ਆਸਰੇ ਜਿਉਂਦਾ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਜਦ ਬਲਵਾਨ ਜਰਨੈਲ ਕੋਈ ਨਾ ਰਹਿ ਗਿਆ, ਤਾਂ ਉਹਨੇ ਮਰਹੱਟਿਆਂ ਦੀ ਸ਼ਰਨ ਜਾ ਲਈ। ਪਹਿਲੀ ਦਸੰਬਰ, ੧੭੮੪ ਈ. ਨੂੰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਦੂੱਜੇ ਨੇ ਦਿੱਲੀ ਰਾਜ ਦੀ ਸਾਰੀ ਤਾਕਤ ਮਹਾਦਜੀ ਸਿੰਧੀਆ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰ ਦਿਤੀ।

ਜਨਵਰੀ, ੧੭੮੫ ਈ. ਵਿਚ ਸ. ਬਘੇਲ ਸਿੰਘ, ਸ. ਗੁਰਦਿਤ ਸਿੰਘ ਤੇ ਸ. ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਏ ਨੇ ਫੇਰ ਜਮਨਾ ਪਾਰ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਵਾਰ ਉਹਨਾਂ ਗੰਗਾ ਤੋਂ ਪਾਰ ਚੰਦੌਸੀ ਵਿਚੋਂ ਲੱਖਾਂ ਰੁਪੈ ਦਾ ਮਾਲ ਜਾ ਲੁੱਟਿਆ। ਜਦ ਨਵਾਬ ਦੀ ਫ਼ੌਜ ਟਾਕਰੇ ਵਾਸਤੇ ਆਈ, ਤਾਂ ਸਿੱਖ ਗੰਗਾ ਤੋਂ ਉਰਾਰ ਆ ਗਏ। ਦਰਿਆਓਂ ਉਰਾਰਲੇ ਪਾਸੇ ਸਿੱਖ ਤੇ ਪਾਰਲੇ ਪਾਸੇ ਅੰਗਰੇਜ਼, ਕਈ ਦਿਨ ਗੋਲੇ ਬਰਸਾਉਂਦੇ ਰਹੇ। ਏਧਰੋਂ ਹਟ ਕੇ ਉਹ ਗੌਸਗੜ੍ਹ ਵੱਲ ਵਧੇ। ਜ਼ਬੀਤਾ ਖ਼ਾਂ ਮਰ ਚੁਕਾ ਸੀ (ਸ਼ੁਰੂ ੧੭੮੫ ਈ.*) ਤੇ ਜਾਗੀਰ ਦਾ ਹਾਕਮ ਉਹਦਾ ਪੁੱਤਰ ਗ਼ੁਲਾਮ ਕਾਦਰ ਸੀ। ਉਹਨੇ 'ਰਾਖੀ' ਦਾ ਰੁਪਇਆ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਦੇ ਕੇ

ਜ਼ਬੀਤਾ ਖ਼ਾਂ ਮਰਿਆ

*ਕਨਿੰਘਮ, ਪੰਨਾ ੩੧੯।

Sri Satguru Jagjit Singh Ji Elibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਵਦਿਆ ਕੀਤਾ ਤੇ ਉਹ ਵਾਪਸ ਆ ਗਏ।

ਮਰਹੱਟਿਆਂ ਦਾ ਦਿੱਲੀ ਉਤੇ ਕਬਜ਼ਾ

੧੧ ਫ਼ਰਵਰੀ, ੧੭੮੫ ਈ. ਨੂੰ ਰਾਜਾ ਅੰਬਾਜੀ (ਮਰਹੱਟਾ) ਨੇ ਦਿੱਲੀ ਉੱਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ, ਕਿਉਂਕਿ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਸਾਰੇ ਅਧਿਕਾਰ ਮਰਹੱਟਾ ਸਰਦਾਰ ਮਹਾਦਜੀ ਸਿੰਧੀਆ ਨੂੰ ਦੇ ਚੁਕਾ ਸੀ। ੩੦ ਮਾਰਚ, ੧੭੮੫ ਈ. ਨੂੰ ਮਰਹੱਟਿਆਂ ਵੱਲੋਂ ਅੰਬਾਜੀ ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਵੱਲੋਂ ਸ. ਬਘੇਲ ਸਿੰਘ, ਸ. ਕਰਮ ਸਿੰਘ, ਦੁਲਚਾ ਸਿੰਘ, ਭਾਗ ਸਿੰਘ, ਦੀਵਾਨ ਸਿੰਘ, ਮੋਹਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਦੋਸਤੀ ਦਾ ਅਹਿਦਨਾਮਾ ਕੀਤਾ। ਇਸਦੀ ਵੱਡੀ ਸ਼ਰਤ ਇਹ ਸੀ, ਕਿ ਸਿੱਖ ਦਿੱਲੀ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਲੁੱਟ ਮਾਰ ਨਹੀਂ ਕਰਨਗੇ ਤੇ ਦਿਲੀ ਸਰਕਾਰ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਦਸ ਲੱਖ ਸਾਲਾਨਾ ਨਜ਼ਰਾਨਾ ਦਿਆ ਕਰੇਗੀ।

ਦਸੰਬਰ, ੧੭੮੫ ਈ. ਵਿਚ ਮਰਹੱਟਾ ਧਾਰ ਰਾਉ ਪਟਿਆਲੇ ਦੀ ਮਦਦ ਵਾਸਤੇ ਆਇਆ, ਤਾਂ ਸ. ਬਘੇਲ ਸਿੰਘ ਤੇ ਸ. ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਕੇਥਲ ਨੇ ਮਰਹੱਟਿਆਂ ਦੀ ਅਧੀਨਗੀ ਮੰਨ ਲਈ। ਫਿਰ ਫ਼ਰਵਰੀ, ੧੭੮੭ ਈ. ਵਿਚ ਜਦ ਅੰਬਾਜੀ ਇੰਗਲ ਪਾਨੀਪਤ ਆਇਆ, ਤਾਂ ਸ. ਬਘੇਲ ਸਿੰਘ ਉਸ ਨਾਲ ਮਿਲ ਗਿਆ। ਸਿੰਧੀਆ ਉਸ ਵੇਲੇ ਜੈ ਪੁਰ ਵਿਚ ਲੜ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਅੰਬਾਜੀ ਉਸਦਾ ਬੁਲਾਇਆਂ ਹੋਇਆ ਵਾਪਸ ਚਲਾ ਗਿਆ।

ਗ਼ੁਲਾਮ ਕਾਦਰ ਰੁਹੇਲਾ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਦਿੱਲੀ 'ਤੇ ਜਾ ਪਿਆ (ਅਗਸਤ, ੧੭੮੭ ਈ.)। ਬਾਦਸ਼ਾਹੀ ਫ਼ੌਜ ਉਸ ਨਾਲ ਲੜ ਕੇ ਹਾਰ ਗਈ। ਪੰਜ ਸਤੰਬਰ ਨੂੰ ਗ਼ੁਲਾਮ ਕਾਦਰ

Sri Satguru Jagjit Singh Ji Elibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਦਾਖ਼ਲ ਹੋਇਆ, ਤਾਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਉਸਨੂੰ 'ਮੀਰ ਬਖ਼ਸ਼ੀ' ਬਣਾ ਕੇ ਸ਼ਾਹੀ ਇਲਾਕਾ ਉਹਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿਚ ਦੇ ਦਿਤਾ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਆਪਣੀ ਮਦਦ ਵਾਸਤੇ ਸ. ਬਘੇਲ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਵੀ ਬੁਲਾਇਆ ਸੀ। ਪਰ ਉਹ ੮ ਸਤੰਬਰ ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਗ਼ੁਲਾਮ ਕਾਦਰ ਨਾਲ ਮਿਲ ਗਿਆ। ਥੋੜੇ ਦਿਨਾਂ ਪਿੱਛੋਂ ਗ਼ੁਲਾਮ ਕਾਦਰ ਦਿੱਲੀ ਛੱਡ ਕੇ ਅਲੀਗੜ੍ਹ ਨੂੰ ਚਲਾ ਗਿਆ। ੧੫ ਜੁਲਾਈ, ੧੭੮੮

ਗ਼ੁਲਾਮ ਕਾਦਰ ਨੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਅੰਨ੍ਹਾ ਕੀਤਾ

ਈ. ਨੂੰ ਗ਼ੁਲਾਮ ਕਾਦਰ ਨੇ ਫੇਰ ਦਿੱਲੀ 'ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਆ ਕੀਤਾ। ਉਸਨੇ ਮੁਗ਼ਲ ਘਰਾਣੇ ਦੇ ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦੇ ਤੇ ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦਿਆਂ ਭੁੱਖੇ ਤਿਹਾਏ ਧੁੱਪੇ ਖਲੇ ਕਰ ਛੱਡੇ। ਏਥੇ ਹੀ ਬੱਸ ਨਹੀਂ, ਉਹਨੇ ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦੀਆਂ ਤੇ ਬੇਗਮਾਂ ਨੰਗੀਆਂ ਕਰਕੇ ਸਾਮ੍ਹਣੇ ਨਚਾਈਆਂ ਤੇ ਧੱਕੇ ਨਾਲ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਪਤ ਲੁੱਟੀ। ੧੦ ਅਗਸਤ, ੧੭੮੮ ਈ. ਨੂੰ ਉਹਨੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਦੂੱਜੇ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਕਢ ਦਿਤੀਆਂ। ਦੋ ਅਕਤੂਬਰ ਨੂੰ ਮਰਹੱਟੇ ਜਰਨੈਲਾਂ ਨੇ ਸ਼ਹਿਰ ਦਿੱਲੀ ਉੱਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ। ੧੦ ਅਕਤੂਬਰ ਨੂੰ

ਗ਼ੁਲਾਮ ਕਾਦਰ ਕਤਲ

ਰਾਤੀਂ ਗ਼ੁਲਾਮ ਕਾਦਰ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿਚੋਂ ਨੱਸ ਗਿਆ, ਪਰ ਰਾਹ ਵਿਚ ੧੯ ਦਸੰਬਰ ਨੂੰ ਮਰਹੱਟਿਆਂ ਦੇ ਕਾਬੂ ਆ ਗਿਆ ਤੇ ੪ ਮਾਰਚ, ੧੭੮੯ ਈ. ਨੂੰ ਸਿੰਧੀਆ ਦੇ ਹੁਕਮ ਨਾਲ ਮਥਰਾ ਵਿਚ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿਤਾ ਗਿਆ।

੧੭੯੮ ਈ. ਵਿਚ ਜਾਰਜ ਥਾਮਸ ਨੇ ਜੀਂਦ ਉੱਤੇ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ, ਤਾਂ ਸ. ਬਘੇਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਰਾਜਾ ਜੀਂਦ ਦੀ ਮਦਦ ਕੀਤੀ।

Sri Satguru Jagjit Singh Ji Elibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਸ. ਬਘੇਲ ਸਿੰਘ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਦੁਆਬਾ ਜਾਲੰਧਰ ਵਿਚ ਵੀ ਸਨ । ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਉਹ ਓਧਰ ਦੇ ਝਗੜਿਆਂ ਵਿਚ ਵੀ ਹਿੱਸਾ ਲੈਂਦਾ ਰਿਹਾ । ਉਹਨੇ ਕਈ ਵਾਰ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਆਂ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆਂ ਦੀ ਮਦਦ ਕੀਤੀ। ੧੮੦੯ ਈ. ਦੀ ਸੁਲ੍ਹਾ ਨਾਲ ਸਤਲੁਜ ਦੇ ਸੱਜੇ ਹੱਥ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਮ. ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਤੇ ਸਤਲੁਜ ਦੇ ਖੱਬੇ ਹੱਥ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੇ ਅਧੀਨ ਮੰਨ ਲਏ ਗਏ। ਏਸੇ ਸਾਲ ਸ. ਬਘੇਲ ਸਿੰਘ ਸੁਰਗਵਾਸ ਹੋ ਗਿਆ, ਤਾਂ ਦੁਆਬਾ ਜਾਲੰਧਰ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਸ਼ੇਰੇ ਪੰਜਾਬ ਨੇ ਜ਼ਬਤ ਕਰਕੇ ਸਰਦਾਰਨੀ ਰਾਮ ਕੌਰ ਨੂੰ ਜਾਂਗੀਰ ਦੇ ਦਿਤੀ। ਸ. ਬਘੇਲ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਲੜਕਾ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸੀ* । ਉਸ ਦੀਆਂ ਦੋ ਰਾਣੀਆਂ ਸਨ। ਰਾਮ ਕੌਰ ਦੁਆਬਾ ਜਾਲੰਧਰ ਤੇ ਰਤਨ ਕੌਰ ਛਲੌਂਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਸੀ । ਜਦ ਸਰਦਾਰਨੀ ਰਤਨ ਕੌਰ ਮਰੀ, ਤਾਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਉਸਦੇ ਖ਼ਜ਼ਾਨੇ ਵਿਚੋਂ ੭੫ ਲੱਖ ਦਾ ਮਾਲ ਜ਼ਬਤ ਕੀਤਾ ।

ਬਘੇਲ ਸਿੰਘ ਸੁਰਗਵਾਸ

---

*ਰਾਜ ਖ਼ਾਲਸਾ, ਪੰਨਾ ੩੩ ।

Sri Satguru Jagjit Singh Ji Elibrary NamdhariElibrary@gmail.com

੧੧. ਮਿਸਲ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆਂ

ਰਿਆਸਤ ਕਪੂਰਥਲਾ

- ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ
  - ਸਧਾਵਾ ਸਿੰਘ
    - ਗੋਪਾਲ ਸਿੰਘ
      - ਦੇਵਾ ਸਿੰਘ
        - ਗੁਰਬਖ਼ਸ਼ ਸਿੰਘ
          - ਕਿਰਪਾਲ ਸਿੰਘ
            - ਲੱਧ ਸਿੰਘ
              - ਭਾਗ ਸਿੰਘ
                - ਫ਼ਤਹਿ ਸਿੰਘ
                  - ਰਾਜਾ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ
                    - ਰਾਜਾ ਰਨਧੀਰ ਸਿੰਘ
                      - ਰਾਜਾ ਖੜਕ ਸਿੰਘ
                        - ਮਹਾਰਾਜਾ ਜਗਜੀਤ ਸਿੰਘ (ਆਖ਼ਰੀ ਮਹਾਰਾਜਾ)
                      - ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ
                    - ਬਿਕ੍ਰਮਾ ਸਿੰਘ
                    - ਸੁਚੇਤ ਸਿੰਘ
                  - ਅਮਰ ਸਿੰਘ
        - ਸਦਰ ਸਿੰਘ
          - ਲਾਲ ਸਿੰਘ
            - ਮੇਹਰ ਸਿੰਘ
          - ਮੰਨਾ ਸਿੰਘ
            - ਲੜਕੀ
        - ਬਦਰ ਸਿੰਘ
          - ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ
            - ਲੜਕੀ

Sri Satguru Jagjit Singh Ji Elibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ

ਏਸ ਘਰਾਣੇ ਦਾ ਅਸਲ ਮੋਢੀ ਸ. ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਕਲਾਲ ਪਿੰਡ ਆਹਲੂ (ਜ਼ਿਲਾ ਲਾਹੌਰ) ਦਾ ਸੀ। ਪਿੰਡ ਦੇ ਨਾਂ ਉਤੇ ਉਸਨੂੰ ਸ. ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂ-ਵਾਲੀਆ ਕਹਿਣ ਲਗ ਪਏ। ਉਹ ਰਿਆਸਤ ਕਪੂਰਲਾ ਦਾ ਬਾਨੀ ਤੇ ਵੱਡਾ ਸੀ। ਅੱਜ ਕਲ ਸਾਰੇ ਕਲਾਲ ਸਿੱਖ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ 'ਆਹਲੂਵਾਲੀਏ' ਅਖਵਾਉਂਦੇ ਹਨ।

ਮੁੱਦਤ ਤੋਂ ਅਜ ਤਕ ਕਪੂਰਥਲਾ ਘਰਾਣੇ ਨੂੰ ਸਾਰੇ ਲੋਕ ਆਹਲੂਵਾਲੀਏ (ਕਲਾਲ) ਹੀ ਸਮਝਦੇ ਆਏ ਹਨ। ਪਰ ਪਿਛੇ ਜੇਹੇ (ਰਾਜਾ ਖੜਕ ਦੇ ਸਮੇਂ) ਇਸ ਘਰਾਣੇ ਨੂੰ ਜੈਸਲਮੇਰ ਦੇ ਭੱਟੀ ਰਾਜਪੂਤ ਘਰਾਣੇ ਨਾਲ ਮਿਲਾਉਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਬੰਸਾਵਲੀ ਰਾਜਾ ਸਾਲਬਾਹਿਨ ਦੀ ਕੁਲ ਨਾਲ ਜੋੜੀ ਗਈ ਹੈ। ਤੇ ਇਸ ਘਰਾਣੇ ਦੇ ਕਲਾਲ ਹੋਣ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਇਉਂ ਦੱਸੀ ਗਈ ਹੈ:—

ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ

ਸ. ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਸੂਬੇਦਾਰ ਨੇ ਪੰਜ ਪਿੰਡ (ਆਹਲੂ, ਹੱਲੂਕੇ, ਸਾਧੋਕੇ, ਤੂਰ ਤੇ ਚੱਕ) ਜਾਗੀਰ ਵਜੋਂ ਦਿਤੇ। ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪੱਕੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪਿੰਡ ਆਹਲੂ ਵਿਚ ਰਿਹਾਇਸ਼ ਅਖ਼-ਤਿਆਰ ਕਰ ਲਈ।

ਸਧਾਵਾ ਸਿੰਘ

ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਸਧਾਵਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਕ ਕਲਾਲ ਲੜਕੀ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕਰ ਲਿਆ। ਲੜਕੀ ਦੇ ਮਾਪਿਆਂ ਨੇ ਇਹ ਸ਼ਰਤ ਮੰਨਵਾ ਲਈ, ਕਿ ਸਧਾਵਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਘਰਾਣਾ ਅੱਜ ਤੋਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ 'ਕਲਾਲ' ਅਖਵਾਏਗਾ ਤੇ ਲੜਕੇ ਲੜਕੀਆਂ ਦੇ

Sri Satguru Jagjit Singh Ji Elibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਰਿਸ਼ਤੇ ਕੇਵਲ ਕਲਾਲਾਂ ਨਾਲ ਹੀ ਕਰੇਗਾ। ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਸਾਰੇ ਲੋਕ ਇਸ ਘਰਾਣੇ ਨੂੰ ਕਲਾਲ ਸਮਝਣ ਤੇ ਕਹਿਣ ਲਗ ਪਏ।

ਸਧਾਵਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਅੱਗੇ ਚਾਰ ਪੁੱਤਰ ਹੋਏ: ਗੋਪਾਲ ਸਿੰਘ, ਹੇਮੂੰ, ਸਕੰਦਰ ਤੇ ਚਾਕਾ। ਗੋਪਾਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਹਲੂ ਦਾ ਜ਼ਿਮੀਂਦਾਰਾ ਸੰਭਾਲ ਲਿਆ ਤੇ ਛੋਟੇ ਤਿੰਨੇ ਲਾਹੌਰ ਜਾ ਵਸੇ।

ਗੋਪਾਲ ਸਿੰਘ

ਗੋਪਾਲ ਸਿੰਘ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਦੇਵਾ ਸਿੰਘ ਹੋਇਆ। ਦੇਵਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਅੱਗੇ ਤਿੰਨ ਪੁੱਤਰ ਹੋਏ, ਗੁਰਬਖ਼ਸ਼ ਸਿੰਘ ਸਦਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਬਦਰ ਸਿੰਘ।

ਦੇਵਾ ਸਿੰਘ

ਬਦਰ ਸਿੰਘ ਦਾ ਵਿਆਹ ਸ. ਬਾਘ ਸਿੰਘ ਹੱਲੋਵਾਲੀਏ ਦੀ ਭੈਣ ਨਾਲ ਹੋਇਆ। ਬਾਘ ਸਿੰਘ ਉਸ ਵੇਲੇ ਪੰਥ ਵਿਚ ਉਘ ਸਰਦਾਰ ਤੇ ਇਕ ਜਥੇ ਦਾ ਜਥੇਦਾਰ ਸੀ।

ਬਦਰ ਸਿੰਘ

ਬਦਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ੧੭੧੮ ਈ. (੧੭੭੫ ਬਿ.) ਵਿਚ ਪ੍ਰਸਿਧ ਸਰਦਾਰ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਜਨਮਿਆਂ*। ਉਹ ਅਜੇ ਪੰਜ ਸਾਲ ਦਾ ਸੀ, ਜਾਂ ਉਸਦਾ ਪਿਤਾ (ਬਦਰ ਸਿੰਘ) ਸੁਰਗਵਾਸ ਹੋ ਗਿਆ [੧੭੨੩ ਈ.]। ਉਸ ਵੇਲੇ ਕੌਣ ਜਾਣਦਾ ਸੀ,

ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ

---

*ਲਤੀਫ਼, ਪੰਨਾ ੩੧੪। ਰਾਜ ਖ਼ਾਲਸਾ, ਪੰਨਾ ੧੯੦; ਪੰਜਾਬ ਰਾਜਾਜ਼ (The Rajas of the Punjab, by Lepel H. Griffin 1870) ਪੰਨਾ ੪੯੮।

Sri Satguru Jagjit Singh Ji Elibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਕਿ ਉਹ ਪੰਜ ਸਾਲ ਦਾ ਯਤੀਮ ਬੱਚਾ ਇਕ ਦਿਨ ਸਾਰੇ ਪੰਥ ਦਾ ਜਥੇਦਾਰ ਬਣੇਗਾ ਤੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਬਣੇਗਾ ।

ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਮਾਤਾ ਉਸਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰੀ* ਜੀ ਦੇ ਕੋਲ ਚਲੀ ਗਈ । ਪੰਜ-ਛੇ ਸਾਲ ਦਾ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਦੋਤਾਰਾ ਵਜਾ ਕੇ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਕੀਰਤਨ ਕਰਿਆ ਕਰਦਾ ਸੀ । ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰੀ ਜੀ ਉਸ ਨਾਲ ਬੜਾ ਪਿਆਰ ਕਰਦੇ ਸਨ ।

ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰੀ ਦੀ ਬਖ਼ਸ਼ਸ਼

ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਸਤਾਰਾਂ ਸਾਲ ਦਾ ਹੋਇਆ, ਤਾਂ ਉਸਦਾ ਮਾਮਾ ਸ. ਬਾਘ ਸਿੰਘ ਉਸ ਨੂੰ ਤੇ ਉਸਦੀ ਮਾਤਾ ਨੂੰ ਦਿੱਲੀਓਂ ਲੈ ਆਇਆ। ਤੁਰਨ ਲਗਿਆਂ ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰੀ ਜੀ ਨੇ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਢਾਲ, ਤਲਵਾਰ, ਕਮਾਨ, ਤੀਰਾਂ ਦਾ ਭੱਥਾ ਤੇ ਪੋਸ਼ਾਕ ਇਨਾਮ ਵਜੋਂ ਬਖ਼ਸ਼ੇ । ਦਿੱਲੀਓਂ ਆਉਂਦੇ ਹੋਏ ਸ. ਬਾਘ ਸਿੰਘ ਤੇ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਕਰਤਾਰ ਪੁਰ ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਕੋਲ ਰਹੇ । ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਉਸਦੀ ਮਾਤਾ ਨੇ 'ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ' ਦਾ ਕੀਰਤਨ ਕੀਤਾ । ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਸੁਣ ਕੇ ਬੜਾ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋਇਆ । ਉਸਨੇ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਗੋਦ ਵਿਚ ਲੈ ਕੇ ਕਿਹਾ, "ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਧਰਮ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਬਣਾਉਂਦਾ ਹਾਂ ।"

ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸ਼ਰਨ

ਸ. ਬਾਘ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣੀ ਭੈਣ ਦੀ ਸਲਾਹ ਨਾਲ

---

*ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਮਹਿਲ ।

Sri Satguru Jagjit Singh Ji Elibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਬਾਂਹ ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਹੱਥ ਫੜਾ ਦਿਤੀ। ਨਵਾਬ ਨੇ ਆਪਣੇ ਹੱਥੀਂ ਉਸਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਾਇਆ। ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਕੋਲ ਛਡ ਕੇ ਉਸਦੀ ਮਾਂ ਆਪਣੇ ਭਰਾ—ਬਾਘ ਸਿੰਘ—ਨਾਲ ਹਲੋਂਵਾਲ ਚਲੀ ਗਈ।

੧੭੩੩ ਈ. ਵਿਚ ਸ. ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਨਵਾਬ ਬਣਿਆਂ, ਤਾਂ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਪੰਥ ਦੇ ਘੋੜਿਆਂ ਨੂੰ ਦਾਣਾ ਵੰਡਣ ਦਾ ਕੰਮ ਸੌਂਪਿਆ ਗਿਆ। ਬੜਾ ਚਿਰ ਉਹ ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਜਥੇ ਵਿਚ ਰਿਹਾ। ਪਿਛੋਂ ੧੭੪੫ ਈ. ਵਿਚ ਉਹਨੇ ਆਪਣਾ ਵਖਰਾ ਜਥਾ ਬਣਾ ਲਿਆ। ਛੋਟੇ ਘਲੂਘਾਰੇ [੧੭੪੬ ਈ.] ਵਿਚ ਉਹਨੇ ਬੜੀ ਬਹਾਦਰੀ ਵਿਖਾਈ ਤੇ ਪੰਥ ਵਿਚ ਉਘਾ ਹੋ ਗਿਆ।

ਵਖਰਾ ਜਥਾ

ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਪੰਥ ਦਾ ਜਥੇਦਾਰ ਬਣਿਆਂ

੨੯ ਮਾਰਚ, ੧੭੪੮ ਈ. [ਵਿਸਾਖੀ ਦੇ ਦਿਨ] ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਸਾਰੇ ਪੰਥ ਦੀ ਇਕ ਜਥੇਬੰਦੀ 'ਦਲ ਖ਼ਾਲਸਾ' ਤੇ ਯਾਰਾਂ ਮਿਸਲਾਂ ਬਣਾਈਆਂ। ਸ. ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਉਸ ਵੇਲੇ ਤਕ ਏਨਾ ਪ੍ਰਸਿਧ ਹੋ ਚੁਕਿਆ ਸੀ, ਕਿ ਸਰਬ ਸੰਮਤੀ ਨਾਲ ਉਸਨੂੰ ਸਾਰੇ ਪੰਥ [ਦਲ ਖ਼ਾਲਸਾ] ਦਾ ਜਥੇਦਾਰ ਚੁਣਿਆਂ ਗਿਆ। ਯਾਰਾਂ ਮਿਸਲਾਂ ਬਣੀਆਂ, ਤਾਂ ਉਹਦੇ ਨਾਂ ਉਤੇ 'ਆਹਲੂਵਾਲੀਆਂ' ਦੀ ਵਖਰੀ ਮਿਸਲ ਬਣੀ।

ਮਿਸਲ ਦਾ ਮੁਢ

ਸਹੀ ਅਰਥਾਂ ਵਿਚ ਏਸ ਜਥੇ ਦਾ ਬਾਨੀ ਸ. ਬਾਘ ਸਿੰਘ ਹੱਲ੍ਹੋਂਵਾਲੀਆ [ਸ. ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਮਾਮਾ] ਸੀ। ਪਰ ਜਦ ਜਥਿਆਂ

ਦੀ ਥਾਂ ਮਿਸਲਾਂ ਬਣੀਆਂ, ਤਾਂ ਮਿਸਲ ਦਾ ਜਥੇਦਾਰ ਸ. ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਥਾਪਿਆ ਗਿਆ। ਸ. ਬਾਘ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਪੁੱਤਰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਹ ਸੁਰਗਵਾਸ ਹੋਇਆ, ਤਾਂ ਉਹਦੀ ਜਾਇਦਾਦ ਦਾ ਮਾਲਕ ਵੀ ਸ. ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਹੀ ਬਣਿਆਂ। 'ਆਹਲੂ-ਵਾਲੀਆ' ਸ਼ਬਦ ਉਸਦੇ ਜੱਦੀ ਪਿੰਡ 'ਆਹਲੂ' ਤੋਂ ਉਸਦੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਜੁੜ ਗਿਆ ਸੀ।

ਮੁਹਿੰਮਾਂ, ਲੁੱਟਾਂ ਤੇ ਮੱਲਾਂ

ਆਪੋ ਆਪਣੇ ਕੰਮਾਂ ਵਿਚ ਸਾਰੀਆਂ ਮਿਸਲਾਂ ਸੁਤੰਤਰ ਸਨ। ਪਰ ਪੰਥ ਦੀ ਸਾਂਝੀ ਮੁਹਿੰਮ ਵੇਲੇ ਸਾਰੀਆਂ ਸ. ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਏ ਦੀ ਜਥੇਦਾਰੀ ਥੱਲੇ ਕੰਮ ਕਰਦੀਆਂ ਸਨ। ਸੋ ਪੰਥ ਦੀ ਹਰ ਵੱਡੀ ਮੁਹਿੰਮ ਵਿਚ ਸ. ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਸ਼ਾਮਲ ਰਿਹਾ। ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਉਹ ਸਦਾ ਅੱਗੇ ਹੋ ਕੇ ਲੜਦਾ ਸੀ। ੧੭੪੮ ਈ. ਵਿਚ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦਾ ਹਾਕਮ ਸਲਾਬਤ ਖ਼ਾਂ ਤੇ ੧੭੪੯ ਈ. ਵਿਚ ਮੁਲਤਾਨ ਦਾ ਸੂਬੇਦਾਰ ਸ਼ਾਹ ਨਿਵਾਜ਼ ਖ਼ਾਂ ਸ. ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਕਤਲ ਹੋਏ।

੧੭੫੪ ਈ. ਵਿਚ ਸ. ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸ. ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕਲਾਨੌਰ ਲੁਟਿਆ। ਫਿਰ ਉਹਨੇ ਸ. ਚੜ੍ਹਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਨਾਲ ਰਲ ਕੇ ਲਾਹੌਰ ਜਾ ਲੁਟਿਆ, ੧੭੫੭ ਈ. ਵਿਚ ਉਹਨੇ ਬਾਬਾ ਵਡਭਾਗ ਸਿੰਘ ਕਰਤਾਰ ਪੁਰ ਵਾਲੇ ਦੇ ਆਖੇ ਲਗ ਕੇ ਅਦੀਨਾ ਬੇਗ ਦੀ ਮਦਦ ਕੀਤੀ ਤੇ ਜਾਲੰਧਰ ਦੇ ਫ਼ੌਜਦਾਰ ਨਾਸਰ ਅਲੀ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕੀਤਾ। ਅਬਦਾਲੀ ਦੇ ਪੰਜਵੇਂ ਹਮਲੇ (ਪਾਨੀਪਤ ਦੀ ਤੀਸਰੀ ਲੜਾਈ) ਸਮੇਂ ਸ. ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਰਹਿੰਦ, ਦਿਪਾਲਪੁਰਾ ਆਦਿ ਲੁਟੇ ਤੇ ਕਾਦਰ ਬਖ਼ਸ਼ ਤੋਂ ਜਗਰਾਉਂ ਤੇ ਕੋਟ ਈਸੇ ਖ਼ਾ ਖੁਹ ਲਏ। ਵਾਪਸ ਜਾਂਦੇ ਅਬਦਾਲੀ ਦੀ ਫ਼ੌਜ ਉਤੇ ਜਿਹਲਮ ਕੰਢੇ ਹਮਲਾ ਕਰਕੇ ਉਹਨੇ ਢੱਕ ਛੁਡਾਈਆਂ। ਓਧਰੋਂ ਵਾਪਸ ਮੁੜਕੇ ਉਹਨੇ ਤਰਨ

Sri Satguru Jagjit Singh Ji Elibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਤਾਰਨ ਤੇ ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਦੇ ਵਿਚਲਾ ਇਲਾਕਾ ਮੱਲ ਲਿਆ। ਜਦ ਉਬੇਦ ਖ਼ਾਂ ਨੇ ਗੁੱਜਰਾਂ ਵਾਲੇ ਉੱਤੇ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ, ਤਾਂ ਸ. ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਸ. ਚੜ੍ਹਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਮਦਦ ਵਾਸਤੇ ਗਿਆ।

੨੨ ਅਕਤੂਬਰ, ੧੭੬੧ ਈ. ਨੂੰ ਦੀਵਾਲੀ ਉਤੇ ਸਿੰਘ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਕੱਠੇ ਹੋਏ। ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਗੁਰਮਤਾ ਪਾਸ ਕੀਤਾ ਗਿਆ, ਕਿ ਲਾਹੌਰ ਉਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। ਅਰ-ਦਾਸਾ ਸੋਧ ਕੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਲਾਹੌਰ ਨੂੰ ਜਾ ਘੇਰਿਆ। ਸੂਬੇਦਾਰ ਉਬੇਦ ਖ਼ਾਂ ਟਾਕਰਾ ਕਰਨ ਦੀ ਥਾਂ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿਚ ਬੰਦ ਹੋ ਬੈਠਾ।

ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਤਖ਼ਤ ਉਤੇ ਬੈਠਾ ਤੇ ਸਿੱਕਾ ਚਲਾਇਆ

ਸ਼ਹਿਰ ਉਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ। ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸ. ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਏ ਨੂੰ ਤਖ਼ਤ 'ਤੇ ਬਿਠਾ ਕੇ 'ਬਾਦਸ਼ਾਹ' ਦਾ ਖ਼ਿਤਾਬ ਦਿਤਾ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਸਿੱਖ ਉਸਨੂੰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਕਹਿੰਦੇ ਰਹੇ। ਸ਼ਾਹੀ ਟਕਸਾਲ ਉੱਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਕੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਲਾਹੌਰ ਸਿੱਕਾ ਚਲਾਇਆ, ਜਿਸ ਉਤੇ ਇਹ ਸ਼ਿਅਰ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ :—

ਸਿੱਕਾ ਜ਼ਦ ਦਰ ਜਹਾਂ ਬਫ਼ਜ਼ਲ ਅਕਾਲ।
ਮੁਲਕ ਆਹਮਦ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤ ਜੱਸਾ ਕਲਾਲ।

ਥੋੜ੍ਹੇ ਦਿਨ ਲਾਹੌਰ 'ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਰਖ ਕੇ, ਸਿੰਘ ਛੱਡ ਕੇ ਜੰਡਿਆਲੇ ਨੂੰ ਚਲੇ ਗਏ।

ਵੱਡਾ ਘਲੂਘਾਰਾ

ਵੱਡੇ ਘਲੂਘਾਰੇ (ਪੰਜ ਫ਼ਰਵਰੀ, ੧੭੬੨ ਈ.) ਸਮੇਂ ਅਬਦਾਲੀ ਦੇ ਟਾਕਰੇ ਉਤੇ ਦਲ ਖ਼ਾਲਸੇ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆ ਮਿਸਲਾਂ ਸ਼ਾਮਲ

Sri Satguru Jagjit Singh Ji Elibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਸਨ । ਸ. ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਸਾਰੇ ਦਲ ਦਾ ਜਥੇਦਾਰ ਸੀ। ਏਸ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਸ. ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸਰੀਰ 'ਤੇ ਬਾਈ ਫੱਟ ਲਗੇ* । ਘਲੂਘਾਰੇ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਬਹੁਤ ਨੁਕਸਾਨ ਹੋਇਆ, ਜਿਸਦਾ ਬਦਲਾ ਉਹਨਾਂ ਦੁਰਾਨੀਆਂ ਤੋਂ ਪਿਪਲੀ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਜੰਗ (੧੭ ਅਕਤੂਬਰ, ੧੭੬੨ ਈ.) ਵਿਚ ਲਿਆ । ਓਥੇ ਅਬਦਾਲੀ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਾਰ ਖਾ ਕੇ ਮੁੜਿਆ ।

ਬੁੱਢਾ ਦਲ ਦਾ ਜਥੇਦਾਰ

ਅਬਦਾਲੀ ਦੇ ਜਾਣ ਪਿਛੋਂ ਸਰਬ ਸੰਮਤੀ ਨਾਲ' 'ਦਲ ਖ਼ਾਲਸਾ' ਦੇ ਦੋ ਜਥੇ ਬਣਾਏ ਗਏ : ਬੁੱਢਾ ਦਲ ਤੇ ਤਰਨਾ ਦਲ । ਬੁੱਢਾ ਦਲ ਦਾ ਜਥੇਦਾਰ ਸ. ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਬਣਿਆ । ਇਸ ਦਲ ਵਿਚ ਛੇ ਮਿਸਲਾਂ (੧. ਆਹਲੂਵਾਲੀਆਂ, ੨, ਸਿੰਘ ਪੁਰੀਆਂ, ੩. ਡੱਲੇਵਾਲੀਆਂ, ੪. ਕਰੋੜਾ ਸਿੰਘੀਆਂ, ੫. ਨਸ਼ਾਨਾਂ ਵਾਲੀ, ਤੇ ੬, ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੀ) ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਈਆਂ ।

ਹਰਿ ਮੰਦਰ ਦੀ ਨੀਂਹ ਧਰੀ

ਵੱਡੇ ਘਲੂਘਾਰੇ ਸਮੇਂ ਅਬਦਾਲੀ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦਾ 'ਹਰਿਮੰਦਰ' ਸਾਹਿਬ ਢਾਹ ਦਿਤਾ ਸੀ । ੧੭ ਨਵੰਬਰ, ੧੭੬੩ ਈ. (ਕੱਤਕ ਸੁਦੀ ਤੇਰਾਂ) ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਪੰਥ ਨੇ ਫਿਰ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਨੀਂਹ ਧਰੀ, ਜਿਸਦੀ ਇੱਟ ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਰਖੀ ਤੇ ਚੂਨਾ ਸ. ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਏ ਨੇ ਪਾਇਆ ।

---

*ਜੱਸਾ ਸਿਘ ਖਾਏ ਬਾਈ ਘ ਦਿ ।
ਤੌ ਭੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਲੜਤੇ ਜਾਇ ।
ਭਾਈ ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਭੰਗੂ (ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼) ਪਨਾ ੨੫੪ ।

Sri Satguru Jagjit Singh Ji Elibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਏਸੇ ਸਾਲ (ਦਸੰਬਰ, ੧੭੬੩ ਈ.) ਦੇ ਅਖ਼ੀਰ ਪੰਥ ਨੇ ਸਰਹਿੰਦ ਫ਼ਤਹਿ ਕਰਨ ਦਾ ਫ਼ੈਸਲਾ ਕੀਤਾ। ਸੋ ਸ. ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਏ ਦੀ ਲੀਡਰੀ ਵਿਚ ਬਾਰਾਂ* ਮਿਸਲਾਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੋਂ ਸਰਹਿੰਦ ਵੱਲ ਤੁਰੀਆਂ। ਰਾਹ ਵਿਚ ਮਲੇਰ ਕੋਟਲਾ, ਖੇੜੀ,

ਸਰਹਿੰਦ ਫ਼ਤਹਿ

ਮੁਰੰਡਾ ਆਦਿ ਫ਼ਤਹਿ ਕਰਕੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਸਰਹਿੰਦ ਨੂੰ ਜਾ ਘੇਰਿਆ। ਓਥੋਂ ਦੇ ਗਵਰਨਰ ਜ਼ੈਨ ਖ਼ਾਂ ਨੇ ਸੁਲ੍ਹਾ ਕਰਕੇ ਜਾਨ ਬਚਾਉਣੀ ਚਾਹੀ, ਪਰ ਸਿੱਖ ਏਸ ਚਾਲ ਵਿਚ ਨਾ ਫਸੇ। ਅੰਤ ਸਖ਼ਤ ਲੜਾਈ† ਵਿਚ (੧੪ ਜਨਵਰੀ, ੧੭੬੪ ਈ.) ਸ. ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂ ਦੀ ਗੋਲੀ ਨਾਲ ਜ਼ੈਨ ਖਾਂ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ। ਸਾਰੀ ਸਰਹਿੰਦ ਦੀ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਇੱਟ ਨਾਲ ਇੱਟ ਖੜਕਾ ਦਿਤੀ ਤੇ ਬਵੰਜਾ ਲੱਖ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਉੱਤੇ

ਇਲਾਕੇ ਮੱਲੇ

ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ। ਆਹਲੂਵਾਲੀ ਮਿਸਲ ਨੇ ਨਰਾਇਨਗੜ੍ਹ, ਭੜੋਗ, ਬਰਵਾਲੀਆਂ, ਜਗਰਾਉਂ, ਫ਼ਤਹਿਗੜ੍ਹ, ਆਦਿ ਉੱਤੇ ਆਪਣਾ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ।

ਜਮਨਾ ਪਾਰ ਹਮਲਾ

ਏਸ ਕੰਮੋਂ ਵਿਹਲੇ ਹੋ ਕੇ, ਤਰਨਾ ਦਲ ਤਾਂ ਮਾਝੇ ਨੂੰ ਪਰਤ ਆਇਆ ਤੇ ਬੁੱਢਾ ਦਲ ਸ. ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਏ ਦੀ ਜਥੇਦਾਰੀ ਥੱਲੇ ਜਮਨਾ ਤੋਂ ਪਾਰ ਟੱਪ ਪਿਆ (ਫ਼ਰਵਰੀ, ੧੭੬੪ ਈ.)। ਸਹਾਰਨਪੁਰ,

---

*ਬਾਰ੍ਹਵੀਂ ਮਿਸਲ 'ਫੂਲਕੀਆਂ' ਦੀ ਹੈ, ਜਿਸਦਾ ਬਾਨੀ ਬਾਬਾ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਪਟਿਆਲੀਆ ਸੀ।

†ਵੇਖੋ 'ਸਿੱਖਰਾਜ ਕਿਵੇਂ ਬਣਿਆਂ ?'

ਸ਼ਾਮਲੀ, ਕੰਦੇਲਾ, ਅੰਬਲੀ, ਮੀਰਾਂਪੁਰ, ਦੇਵਬੰਦ, ਮੁਜ਼ੱਫਰ ਨਗਰ, ਜਵਾਲਾਪੁਰ, ਕਨਖਲ, ਲੰਢੌਰਾ, ਨਜੀਬਾਬਾਦ, ਨਗੀਨਾ, ਮੁਰਾਦਾ-ਬਾਦ, ਚੰਦੌਸੀ, ਅਨੂਪ ਸ਼ਹਿਰ, ਗੜ੍ਹਮੁਕਤੇਸ਼ਰ ਆਦਿ ਲੁੱਟ ਕੇ ਸਿੰਘ ਫੇਰ ਸਰਹਿੰਦ ਆ ਬੈਠੇ ਤੇ ਲੱਗੇ ਗੁਰੂ-ਮਾਰੀ ਦੀਆਂ ਨੀਹਾਂ ਪੁੱਟਣ। ਏਥੇ ਸ. ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਪਟਿਆਲੇ ਵਾਲੇ ਦੇ ਪੋਤਰੇ—ਅਮਰ ਸਿੰਘ—ਨੇ ਸ. ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਏ ਤੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਿਆ। ਏਸ ਖ਼ੁਸ਼ੀ ਵਿਚ ਸ. ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਈਸੜੂ ਦਾ ਪਰਗਣਾ ਸ. ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਏ ਦੀ ਭਟ ਕੀਤਾ।

ਕਟੜਾ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆਂ

ਏਥੋਂ ਚੱਲਕੇ ਬੁੱਢਾ ਦਲ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਆ ਬੈਠਾ। ਏਥੇ ਸ. ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਟੜਾ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆਂ ਵਸਾਇਆ।

੧੭੬੩ ਈ. ਦੇ ਅਖੀਰ ਵਿਚ ਬੁੱਢਾ ਦਲ ਨੇ ਫੇਰ ਜਮਨਾ ਤੋਂ ਪਾਰ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ। ਜਨਵਰੀ, ੧੭੬੫ ਈ. ਵਿਚ ਏਸ ਦਲ

ਜਵਾਹਰ ਮੱਲ ਦੀ ਮਦਦ

ਨੇ ਸ. ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਜਥੇਦਾਰੀ ਥੱਲੇ ਨਜੀਬੁੱਦੌਲਾ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਜਾਟ ਰਾਜਾ ਜਵਾਹਰ ਮੱਲ ਦੀ ਮਦਦ ਕੀਤੀ। ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਨਜੀਬੁੱਦੌਲਾ ਹਾਰ ਗਿਆ। ਉਹਨੇ ਲੜਕੀ ਦਾ ਡੋਲਾ ਦੇ ਕੇ ਜਵਾਹਰ ਮੱਲ ਨਾਲ ਸੁਲ੍ਹਾ ਕਰ ਲਈ। ਮਗਰਲੇ ਨੇ ਦੋ ਲੱਖ ਨਜ਼ਰਾਨਾ ਦੇ ਕੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਵਿਦਿਆ ਕੀਤਾ।

ਏਨੇ ਨੂੰ ਅਬਦਾਲੀ ਫੇਰ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਸੋ ਸਿੱਖ ਉਹਦੇ ਟਾਕਰੇ 'ਤੇ ਚਲੇ ਗਏ। ਅਬਦਾਲੀ ਦੇ ਸਾਰੇ ਹਮਲਿਆ ਵਿਚ ਸ. ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਅੱਗੇ ਹੋ ਕੇ ਲੜਦਾ ਰਿਹਾ।

Sri Satguru Jagjit Singh Ji Elibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਸੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਮਗਰਲਿਆਂ ਹਮਲਿਆਂ ਵਿਚ ਸਿੱਖ, ਅਬਦਾਲੀ ਨਾਲੋਂ ਤਾਕਤਵਰ ਹੋ ਗਏ ਸਨ।

ਹੁਣ ਸਿੱਖ ਮਿਸਲਾਂ ਨੇ ਸਾਰਾ ਧਿਆਨ ਇਲਾਕੇ ਮੱਲਣ ਵੱਲ ਲਾ ਦਿਤਾ। ਦੂੱਜੀਆਂ ਮਿਸਲਾਂ ਵਾਂਗ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਦੀ ਮਿਸਲ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵੀ ਦਿਨੋ ਦਿਨ ਵਧਦੇ ਗਏ। ੧੭੬੯ ਈ. ਤਕ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਇਲਾਕਿਆਂ ਉੱਤੇ ਇਸਦਾ ਕਬਜ਼ਾ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਨਰਾਇਨ ਗੜ੍ਹ, ਭੜੋਗ, ਬਨਵਾਲੀਆਂ, ਜਗਰਾਉਂ, ਕੋਟ ਈਸਾ ਖ਼ਾਂ, ਫ਼ਤਹਿ ਗੜ੍ਹ ਈਸੜੂ ਆਦਿ ਸਰਹਿੰਦ ਸਰਕਾਰ ਵਿਚ। ਤਲਵੰਡੀ, ਜੰਡਿਆਲਾ, ਨੂਰ ਮਹਿਲ, ਭੰਗਾ ਬਲਾਚੌਰ, ਹੈਬਤਪੁਰ, ਚੋਲ੍ਹਾ, ਕਾਇਮ ਪੁਰ ਆਦਿ ੧੦ ਲੱਖ ਸਾਲਾਨਾ ਦੇ ਦੁਆਬਾ ਜਾਲੰਧਰ ਵਿਚ। ਸਿਰਹਾਲੀ, ਗੋਇੰਦਵਾਲ, ਫ਼ਤਹਿ-ਆਬਾਦ, ਕੋਟ ਮਾਹਮੂਦ ਖ਼ਾਂ, ਜਲਾਲਾਬਾਦ, ਵੈਰੋਵਾਲ, ਮਹਿਤਾਬ ਕੋਟ, ਖੁੰਡਾਲਾ, ਸਠਿਆਲਾ, ਬੁਤਾਲਾ ਆਦਿ ਬਾਰੀ ਦੁਆਬ ਵਿਚ।

੧੭੬੯ ਵਿਚ ਕਬਜ਼ੇ

ਅਬਦਾਲੀ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲ ਗਿਆ, ਤਾਂ ਮਿਸਲਾਂ ਦੇ ਸਰਦਾਰ ਆਪਸ਼ ਵਿਚ ਲੜਨ ਲੱਗ ਪਏ। ਆਹਲੂਵਾਲੀਏ ਤੇ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਏ ਆਪਸ ਵਿਚ ਲੜਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ੧੭੭੫ ਈ. ਵਿਚ ਬਿਆਸ ਕੰਢੇ ਪਿੰਡ ਜ਼ਹੂਰਾ ਕੋਲ ਦੋਵੇਂ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਪਸ ਵਿਚ ਲੜੇ। ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਆ ਗੋਲੀ ਨਾਲ ਜ਼ਖ਼ਮੀ ਹੋ ਕੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚੋਂ ਨੱਸ ਗਿਆ। ਆਹਲੂਵਾਲੀਏ ਨੇ ਪਿੰਡ ਜ਼ਹੂਰਾ ਆਪਣੇ ਮਦਦੀ ਸ. ਬਘੇਲ ਸਿੰਘ ਮਿਸਲ ਕਰੋੜਾ ਸਿੰਘੀਏ ਨੂੰ ਦੇ ਦਿਤਾ।

ਜ਼ਹੂਰਾ ਦੀ ਲੜਾਈ

Sri Satguru Jagjit Singh Ji Elibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ

੧੭੭੬ ਈ. ਵਿਚ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਅੱਚਲ (ਬਟਾਲੇ ਕੋਲ) ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਨ ਆਇਆ। ਸਮਾਂ ਪਾ ਕੇ ਸ. ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਏ ਦੇ ਭਰਾਵਾਂ (ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ, ਮਾਲੀ ਸਿੰਘ ਤੇ ਖ਼ੁਸ਼ਹਾਲ ਸਿੰਘ) ਨੇ ਆਹਲੂਵਾਲੀਏ 'ਤੇ ਧਾਵਾ ਬੋਲ ਕੇ, ਜ਼ਖ਼ਮੀ ਕਰਕੇ ਫੜ ਲਿਆ। ਉਹ ਉਸਨੂੰ ਪਾਲਕੀ ਵਿਚ ਪਾ ਕੇ ਆਪਣੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦਪੁਰੇ ਵਿਚ ਲੈ ਗਏ। ਸ. ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਆ ਉਸਨੂੰ ਬੜੇ ਆਦਰ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਆਇਆ। ਆਪਣੇ ਭਰਾਵਾਂ ਦੀ ਗਲਤੀ ਦੀ ਉਹਨੇ ਮਾਫ਼ੀ ਮੰਗੀ ਤੇ ਸਤਕਾਰ ਵਜੋਂ ਘੋੜਾ ਤੇ ਦੁਸ਼ਾਲੇ ਦੇ ਕੇ ਉਹਨੂੰ ਉਸ ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਫ਼ਤਹਿਆਬਾਦ ਵਿਚ ਪੁਚਾ ਦਿਤਾ।

ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਆਂ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਖੋਹਿਆ

ਇਸ ਘਟਨਾ ਤੋਂ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਆਂ ਤੇ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆਂ ਦਾ ਵੈਰ ਵਧੇਰੇ ਵਧ ਗਿਆ। ਕਨ੍ਹਈਆਂ ਦਾ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਆਂ ਨਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਬੜਾ ਵਿਰੋਧ ਸੀ। ਸੋ (੧੭੭੬ ਈ.) ਜੈ ਸਿੰਘ, ਹਕੀਕਤ ਸਿੰਘ, ਗੁਰਬਖ਼ਸ਼ ਸਿੰਘ ਕਨ੍ਹਈਏ, ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ, ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਸੁਕਰਚੱਕੀਆ, ਰਾਜਾ ਸੰਸਾਰ ਚੰਦ ਕਟੋਚੀਆ, ਆਦਿ ਨੇ ਰਲ ਕੇ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਆਂ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਪੁਰਾ, ਕਲਾਨੌਰ ਤੇ ਬਟਾਲਾ ਕੋਲ ਬੜੀਆਂ ਸਖ਼ਤ ਲੜਾਈਆਂ ਹੋਈਆਂ। ਏਸ ਜੰਗ ਵਿਚ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਏ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਾਰ ਗਏ। ਉਹ ਇਲਾਕਾ ਛੱਡ ਕੇ ਹਿਸਾਰ ਨੂੰ ਨੱਸ ਗਏ। ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਟਾਕਰੇ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਤਾਕਤਾਂ ਨੇ ਵੰਡ ਲਿਆ।

ਕਪੂਰਥਲਾ ਰਾਏ ਇਬਰਾਹੀਮ ਭੱਟੀ ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ ਸ

Sri Satguru Jagjit Singh Ji Elibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਤੇ ਉਸਦਾ ਉਦਾਲਾ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆਂ ਦੇ। ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਹਰ ਵੇਲੇ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਲੜਾਈ ਰਹਿੰਦੀ ਸੀ। ੧੭੭੭ ਈ. ਵਿਚ ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਏ ਨੇ ਇਬਰਾਹੀਮ ਤੋਂ ਕਪੂਰਥਲਾ ਖੋਹ ਲਿਆ ਤੇ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਬਣਾ ਲਿਆ* । ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆਂ ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਫ਼ਤਹਿਆਬਾਦ ਸੀ।

ਕਪੂਰਥਲੇ 'ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ

ਅੰਤ ਉਹ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਮਿਸਲ ਦਾ ਲੀਡਰ, ਪੰਥ ਦਾ ਜਥੇਦਾਰ, ਦਲ ਖ਼ਾਲਸਾ ਦਾ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸੈਨਾ-ਪਤੀ, ਸ. ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ੧੭੮੩ ਈ. (੧੮੪੦ ਬਿ:) ਨੂੰ ਸੁਰਗ-ਵਾਸ ਹੋ ਗਿਆ†। ਉਸਦੀ ਸਮਾਧ ਬਾਬੇ ਅਟੱਲ ਦੇ ਲਾਗੇ ਹੈ। ਉਹ ਬੜਾ ਖ਼ੂਬਸੂਰਤ ਉੱਚਾ ਲੰਮਾ ਜਵਾਨ ਸੀ। ਉਸਦਾ ਸਰੀਰ ਬੜਾ ਵਜ਼ਨੀ ਤੇ ਚਿਹਰਾ ਸ਼ਾਹੀ ਰੁਅਬ ਵਾਲਾ ਸੀ। ਉਸ ਦੀਆਂ ਬਾਹੀਂ ਗੋਡਿਆਂ ਤਕ ਲੰਮੀਆਂ ਸਨ। ਉਸਦੀ ਖ਼ੁਰਾਕ ਸਵੇਰ ਵੇਲ ('ਇਕ ਡੰਗ ਦੀ) ਇਕ ਸੇਰ ਮੱਖਣ ਤੇ ਅੱਧਾ ਬੱਕਰਾ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਬਚਪਨ ਗ਼ਰੀਬੀ ਵਿਚ ਗੁਜ਼ਾਰਿਆ ਸੀ, ਸੋ ਉਹ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਗ਼ਰੀਬਾਂ ਦਾ

ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਸੁਰਗਵਾਸ

---

*ਲਤੀਫ਼, ਪੰਨਾ ੩੧੬; ਮੈਕਗਰੇਗਰ, ਪੰਨਾ ੧੪੭।

†ਲਤੀਫ਼, ਪੰਨਾ ੩੧੬; ਰਾਜ ਖ਼ਾਲਸਾ, ਪੰਨਾ ੨੦੧; ਪੰਜਾਬ ਰਾਜਾਜ਼, ਪੰਨਾ ੫੧੨. ਭਗਵਾਨਦਾਸ (ਰਊਸਾਏ ਬਾ-ਅਖ਼ਤਿਆਰ ਵਾ ਨਾਮੀ ਖ਼ਾਨਦਾਨ ਪੰਜਾਬ, ਕਰਨਲ ਚਾਰਲਸ ਫ਼ਰਾਂਬਿਸ਼ ਮੈਲਿਸੀ ਦੀ ਕਤਾਬ ਦਾ ਉਰਦੂ ਤਰਜਮਾ, ਉਲਥਾਕਾਰ ਭਗਵਾਨ ਦਾਸ ਚੀਫ਼ ਜੱਜ ਕਪੂਰਥਲਾ, ਛਪੀ ੧੮੯੪ ਈ:), ਪੰਨਾ ੩੯।

Sri Satguru Jagjit Singh Ji Elibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਹਮਦਰਦ ਤੇ ਦਾਤਾ ਬਣ ਕੇ ਰਿਹਾ। ਦੁਆਬਾ ਜਾਲੰਧਰ ਵਿਚ ਲੋਕ ਉਸਨੂੰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਕਹਿੰਦੇ ਸਨ । ਉਹ ਆਮ ਰੇਸ਼ਮੀ ਪੁਸ਼ਾਕ ਪਹਿਨਦਾ ਸੀ। ਇਕ ਕਪੜਾ ਇਕ ਵਾਰ ਲਾਹ ਕੇ ਉਹ ਦੂਜੀ ਵਾਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਹਿਨਦਾ ਹੁੰਦਾ . ਉਹ ਪੁਸ਼ਾਕ (ਨਵੀਂ ਹੀ) ਉਹ ਆਪਣੇ ਮਤਹਿਤਾਂ ਜਾਂ ਲੋੜਵੰਦਾਂ ਨੂੰ ਦੇ ਦਿਆ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਨਵੇਂ ਸੂਰਜ ਨਵੀਂ ਪੋਸ਼ਾਕ ਪਹਿਨਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਦੁਸ਼ਮਣ ਵਾਸਤੇ ਮੌਤ ਵਰਗਾ ਭਿਆਨਕ ਤੇ ਪਰਜਾ ਵਾਸਤੇ ਪਿਤਾ ਵਰਗਾ ਦਿਆਲੂ ਸੀ। ਉਹ ਸੁਭੱਾ ਦਾ 'ਨਿਰਭਉ' ਤੇ 'ਨਿਰਵੈਰ' ਸੀ। ਉਸਦੇ ਮਾਤਹਿਤਾਂ ਵਿਚ ਮੁਸਲਮਾਨ ਨੌਕਰ ਵੀ ਸਨ। ਉਹ ਤੀਰ ਤੇ ਬੰਦੂਕ ਦਾ ਪੱਕਾ ਨਸ਼ਾਨਚੀ ਸੀ। ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਉਹ ਸਦਾ ਅੱਗੇ ਹੋ ਕੇ ਲੜਦਾ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਜਮਨਾ ਪਾਰ ਕਈ ਹਮਲੇ ਕੀਤੇ ਸਨ। ਪਟਿਆਲੇ ਦੀ ਮਦਦ ਵਾਸਤੇ ਉਹ ਕਈ ਵਾਰ ਫ਼ੌਜ ਲੈ ਕੇ ਗਿਆ ਸੀ। ਦੋ ਵਾਰ ਉਹਨੇ ਅਬਦਾਲੀ ਤੋਂ ਢੱਕਾਂ ਛੁਡਾਈਆਂ ਸਨ ਤੇ ਆਪਣੇ ਕੋਲੋਂ ਖ਼ਰਚ ਦੇ ਕੇ ਘਰੋ ਘਰੀ ਪੁਚਾਈਆਂ ਸਨ। ਇਹਨਾਂ ਗੁਣਾਂ ਕਰਕੇ ਉਹਨੇ ਦੇਸ ਵਾਸੀਆਂ ਦੇ ਦਿਲ ਜਿੱਤ ਲਏ ਸਨ ।*

ਸ. ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਕੇਵਲ ਦੋ ਲੜਕੀਆਂ ਹੀ ਸਨ, ਲੜਕਾ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਸੋ ਮਿਸਲ ਦਾ ਲੀਡਰ ਉਸਦੇ ਸਕੇ ਤਾਏ (ਗੁਰਬਖ਼ਸ਼ ਸਿੰਘ) ਦਾ ਪੜੋਤਰਾ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਬਣਿਆਂ† ।

---

*ਲਤੀਫ਼, ਪੰਨੇ ੩੧੬—੭; ਮੈਕਗਰੇਗਰ, ਪੰਨਾ ੧੪੭; ਰਾਜ ਖ਼ਾਲਸਾ, ਪੰਨਾ ੧੯੩ ।

†ਵੇਖੋ ਬੰਸਾਵਲੀ ।

Sri Satguru Jagjit Singh Ji Elibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਭਾਗ ਸਿੰਘ

ਸ. ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਜਿਉਂਦਿਆਂ ਹੀ ਸ. ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਉਸਦੇ ਨਾਲ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਕਈ ਵਾਰ ਉਹ ਸ. ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਹੁਕਮ ਨਾਲ ਇਕੱਲਾ ਫ਼ੌਜ ਲੈ ਕੇ ਮੁਹਿੰਮਾਂ ਵਿਚ ਜਾਇਆ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿਚ ਵੀ ਉਹਨੂੰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਅਖ਼ਤਿਆਰ ਮਿਲੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਜਦ ਉਹ ਆਪ ਤਖ਼ਤ 'ਤੇ ਬੈਠਾ, ਤਾਂ ਉਹਨੇ ਇਲਾਕੇ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਬੜੀ ਖ਼ੂਬੀ ਨਾਲ ਨਿਭ ਇਆ। ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਆਂ ਤੇ ਭੰਗੀਆਂ ਨਾਲ ਉਹ ਕਈ ਵਾਰ ਲੜਦਾ ਰਿਹਾ। ਸ਼ਾਹ ਜ਼ਮਾਨ ਦਿਆਂ ਹਮਲਿਆਂ ਵੇਲੇ ਉਹ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਰਹਿੰਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਤੇ ਬਾਕੀ ਮਿਸਲਾਂ ਦੀ ਮਦਦ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ। ਅੰਤ ਉਹ ੧੮੦੧ ਈ. (੧੮੫੮ ਬਿ.) ਵਿਚ ਕਪੂਰਥਲੇ ਸੁਰਗਵਾਸ ਹੋਇਆ*। ਫਿਰ ਉਸਦਾ ਪੁੱਤਰ ਸ. ਫ਼ਤਹਿ ਸਿੰਘ ਮਿਸਲ ਦਾ ਲੀਡਰ ਬਣਿਆਂ।

ਸ. ਫ਼ਤਹਿ ਸਿੰਘ

ਸ. ਫ਼ਤਹਿ ਸਿੰਘ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਮ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਤ ਹੈ। ਉਹ ਲਗਭਗ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਉਸਦਾ ਵਫ਼ਾਦਾਰ ਮਿੱਤਰ ਰਿਹਾ। ੧੮੦੨ ਈ. ਵਿਚ ਸ਼ੇਰੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਘਰ ਟਿੱਕਾ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ। ਏਸ ਖ਼ੁਸ਼ੀ ਵਿਚ ਸ਼ੇਰੇ ਪੰਜਾਬ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੇ ਤਰਨ ਤਾਰਨ ਮੱਥਾ ਟੇਕਣ ਗਿਆ। ਸ. ਫ਼ਤਹਿ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਉਸ ਵੇਲੇ ਫ਼ਤਹਿਆਬਾਦ ਵਿਚ ਸੀ। ਸ਼ੇਰੇ

---

*ਲਤੀਫ਼, ਪੰਨਾ ੩੧੭; ਰਾਜ ਖ਼ਾਲਸਾ, ਪੰਨਾ ੨੦੫; ਪੰਜਾਬ ਰਾਜਾਜ਼, ਪੰਨਾ ੫੧੯; ਭਗਵਾਨ ਦਾਸ, ਪੰਨਾ ੩੯।

Sri Satguru Jagjit Singh Ji Elibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਪੰਜਾਬ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਤਰਨ ਤਾਰਨ ਬੁਲਾਇਆ । ਦੋਵੇਂ ਸਰਦਾਰ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਵਿਚ ਮਿਲੇ। ਦੋਹਾਂ ਨੇ ਭਰਾ ਬਣ ਕੇ ਪੱਗਾਂ ਵਟਾਈਆਂ ਤੇ ਇਸ ਭਾਈਚਾਰੇ ਨੂੰ ਉਮਰ ਭਰ ਨਿਭਉਣ ਦੇ ਪ੍ਰਣ ਕੀਤੇ। ਏਥੋਂ ਹੀ ਸ. ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਸ਼ੇਰੇ ਪੰਜਾਬ ਨੇ ਪਿੰਡੀ ਭੱਟੀਆਂ 'ਤੇ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕਰ ਦਿਤੀ। ਉਹ ਇਲਾਕਾ ਫ਼ਤਹਿ ਕਰਕੇ ਸ. ਫ਼ਤਿਹ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਜਾਗੀਰ ਵਜੋਂ ਦਿਤਾ ਗਿਆ। ਫਿਰ ਧੰਨੀ ਦਾ ਸਾਰਾ ਇਲਾਕਾ ਫ਼ਤਹਿ ਕਰਕੇ ਵੀ ਸ. ਫ਼ਤਹਿ ਸਿੰਘ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਰਾਹ ਵਿਚ ਚਨਿਓਟ ਆਦਿ ਫ਼ਤਹਿ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਦੋਵੇਂ ਸਰਦਾਰ ਲਾਹੌਰ ਪਹੁੰਚੇ।

ਸ਼ੇਰੇ-ਪੰਜਾਬ ਨਾਲ ਪੱਗ ਵਟਾਈ

ਜਾਗੀਰ

ਏਸੇ ਸਾਲ (੧੮੦੨ ਈ.) ਦੇ ਅਖ਼ੀਰ ਵਿਚ ਸ਼ੇਰੇ ਪੰਜਾਬ ਨੇ ਕਸੂਰ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ ਤੇ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਫ਼ਤਹਿ ਹਾਸਲ ਕਰਕੇ ਨਜ਼ਾਮੁੱਦੀਨ ਨੂੰ ਈਨ ਮਨਾਈ। ਇਸ ਮੁਹਿੰਮ ਵਿਚ ਵੀ ਸ. ਫ਼ਤਹਿ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਸੀ।

ਫਗਵਾੜੇ 'ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ

੧੮੦੩ ਈ. ਵਿਚ ਸ਼ੇਰੇ ਪੰਜਾਬ ਹਰਿਦੁਆਰ ਗਿਆ। ਓਥੋਂ ਮੁੜਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ-ਉਹਨੇ ਫਗਵਾੜਾ ਫ਼ਤਹਿ ਕਰਕੇ ਸ. ਫ਼ਤਹਿ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਏ ਨੂੰ ਦਿਤਾ। ਏਥੋਂ ਚੱਲ ਕੇ ਸ਼ੇਰੇ ਪੰਜਾਬ ਕਪੂਰਥਲੇ ਆ ਪੁੱਜਾ ਤੇ ਕਈ ਦਿਨ ਆਹਲੂਵਾਲੀਏ ਦਾ ਪ੍ਰਾਹੁਣਾ ਰਿਹਾ।

੧੮੦੫ ਈ. ਵਿਚ ਸ਼ੇਰੇ ਪੰਜਾਬ ਨੇ ਵਿਚੋਲਾ ਬਣ ਕੇ ਹੁਲਕਰ ਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀ ਸੁਲ੍ਹਾ ਕਰਾਈ ਸੀ। ਇਸ ਕਾਰਨ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਸ਼ੇਰੇ ਪੰਜਾਬ ਨਾਲ ੧ ਜਨਵਰੀ, ੧੮੦੬ ਈ.

Sri Satguru Jagjit Singh Ji Elibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਨੂੰ ਮਿੱਤਰਾਚਾਰੀ ਦਾ ਅਹਿਦਨਾਮਾ ਕੀਤਾ। ਏਸ ਸੁਲ੍ਹਾ ਵਿਚ ਸ. ਫ਼ਤਹਿ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਵੀ ਸ਼ੇਰੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਧੜੇ ਵੱਲੋਂ ਸ਼ਾਮਲ ਸੀ।

ਸਤਲੁਜ ਪਾਰ ਜਾਗੀਰਾਂ

੧੮੦੬ ਈ. ਵਿਚ ਜਦ ਸ਼ੇਰੇ ਪੰਜਾਬ ਨਾਭੇ ਪਟਿਆਲੇ ਦਾ ਝਗੜਾ ਨਿਬੇੜਨ ਗਿਆ, ਤਾਂ ਸ. ਫ਼ਤਹਿ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਸੀ। ਰਾਏ ਕੋਟ ਦੇ ਹਾਕਮ ਕੋਲੋਂ ਕਈ ਪਿੰਡ ਖੋਹ ਕੇ ਸ਼ੇਰੇ ਪੰਜਾਬ ਨੇ ਸ. ਫ਼ਤਹਿ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਜਾਗੀਰ ਵਜੋਂ ਦਿਤੇ। ਫਿਰ ਪਟਿਆਲੇ ਦੀ ਦੂਜੀ ਮੁਹਿੰਮ (੧੮੦੭ ਈ) ਵੇਲੇ ਸ਼ੇਰੇ ਪੰਜਾਬ ਨੇ ਨਰਾਇਣ ਗੜ੍ਹ ਫ਼ਤਹਿ ਕਰਕੇ ਸ. ਫ਼ਤਹਿ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਏ ਨੂੰ ਜਾਗੀਰ ਵਜੋਂ ਦਿਤਾ।

ਲਾਹੌਰ ਦਾ ਗਵਰਨਰ

੧੮੧੦ ਈ. ਵਿਚ ਸ਼ੇਰੇ ਪੰਜਾਬ ਨੇ ਮੁਲਤਾਨ ਉੱਤੇ ਚੌਥਾ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਲਾਹੌਰ ਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਉਹ ਸ. ਫ਼ਤਹਿ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਏ ਨੂੰ ਸੌਂਪ ਗਿਆ ਸੀ*।

ਹੋਰ ਵੀ ਕਈ ਮੁਹਿੰਮਾਂ ਵਿਚ ਸ. ਫ਼ਤਹਿ ਸਿੰਘ ਸ਼ੇਰੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਨਾਲ ਰਿਹਾ।

ਸ਼ੇਰੇ ਪੰਜਾਬ ਨਾਲ ਨਾਰਾਜ਼ਗੀ ਤੇ ਸੁਲ੍ਹਾ

ਸ. ਫ਼ਤਹਿ ਸਿੰਘ ਦਾ ਏਜੰਟ ਕਾਦਰ ਬਖ਼ਸ਼ ਲਾਹੌਰ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਬੜਾ ਸ਼ਰਾਰਤੀ ਸੁਭੌਂ ਦਾ ਸੀ। ਉਹਨੇ ਲਾਹੌਰੋਂ ਝੂਠੀਆਂ ਖ਼ਬਰਾਂ ਭੇਜੀਆਂ, ਕਿ ਸ਼ੇਰੇ ਪੰਜਾਬ ਕਪੂਰਥਲੇ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਉੱਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਨ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਸ.

*ਲਤੀਫ਼, ਪੰਨਾ ੩੭੯; ਪੰਜਾਬ ਰਾਜਾਜ਼, ਪੰਨਾ ੫੨੬।

Sri Satguru Jagjit Singh Ji Elibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਡਰ ਕੇ ਕਪੂਰਥਲਿਓਂ ਨੱਸਕੇ ਸਣੇ ਪਰਵਾਰ ਸਤਲੁਜੋਂ ਪਾਰ ਜਗਰਾਓਂ ਚਲਾ ਗਿਆ (੨੭ ਦਸੰਬਰ, ੧੮੨੫ ਈ.*)। ਸਤਲਜ ਪਾਰ ਉਸਦੇ ੪੫੪ ਪਿੰਡ ਸਨ†। ਉਹਨੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਕੋਲੋਂ ਮਦਦ ਮੰਗੀ। ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੇ ਏਜੰਟ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੀ ਰੱਖਿਆ ਵਿਚ ਲੈ ਲੈਣ ਦਾ ਭਰੋਸਾ ਦੁਆਇਆ‡। ਇਹ ਖ਼ਬਰਾਂ ਸੁਣ ਕੇ ਸ਼ੇਰੇ ਪੰਜਾਬ ਬੜਾ ਹੈਰਾਨ ਹੋਇਆ। ਉਹਨੇ ਆਹਲੂ-ਵਲੀਆਂ ਦੇ ਸੁੰਞੇ ਇਲਾਕੇ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਫ਼ਕੀਰ ਅਜ਼ੀਜ਼ੁੱਦੀਨ ਨੂੰ ਭੇਜ ਦਿਤਾ ਤੇ ਸ. ਫ਼ਤਹਿ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਬੁਲਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ਸੋਢੀ ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਚਿੱਠੀ ਦੇ ਕੇ ਭੇਜਿਆ। ਸੋਢੀ ਨੇ ਸ. ਫ਼ਤਹਿ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਭਰੋਸਾ ਦੁਆਇਆ, ਕਿ ਸ਼ੇਰੇ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਕਦੇ ਵੀ ਇਰਾਦਾ ਨਹੀਂ, ਜੋ ਉਹ ਆਪਣੇ ਪੱਗ-ਵੱਟ ਭਰਾ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਖੋਹਵੇ। ਉਸਨੇ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਕੀਤੀ, ਕਿ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਚੱਲ ਕੇ ਆਪਣੇ ਇਲਾਕੇ ਸੰਭਾਲੇ। ਸਭ ਭੁਲੇਖੇ ਦੂਰ ਹੋ ਗਏ, ਤਾਂ ੧੮੨੭ ਈ. ਵਿਚ ਸ. ਫ਼ਤਹਿ ਸਿੰਘ ਵਾਪਸ ਲਾਹੌਰ ਆ ਗਿਆ। ਸ਼ੇਰੇ ਪੰਜਾਬ ਨੇ ਕੰਵਰ ਨੌਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਅੱਗੋਂ ਆਹਲੂਵਾਲੀਏ ਸਰਦਾਰ ਦੇ ਸਵਾਗਤ ਵਾਸਤੇ ਭੇਜਿਆ। ਸ. ਫ਼ਤਹਿ ਸਿੰਘ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਪੁੱਜਾ, ਤਾਂ ਆਪਣੀ ਤਲਵਾਰ ਸ਼ੇਰੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ਵਿਚ ਰੱਖ ਕੇ, ਚਰਨੀ ਢਹਿ ਪਿਆ। ਸ਼ੇਰੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਹੰਝੂ ਆ ਗਏ। ਉਹਨੇ ਫ਼ਤਹਿ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਉਠਾ ਕੇ ਤਖ਼ਤ ਉੱਤੇ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਬਿਠਾ ਲਿਆ। ਗੁੱਸਾ ਗਿਲ੍ਹਾ ਕਰਨ ਦੀ ਥਾਂ ਸ਼ੇਰੇ ਪੰਜਾਬ ਨੇ ਫ਼ਤਹਿ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਚਾਂਦੀ ਦੇ ਹੌਦੇ ਵਾਲਾ ਹਾਥੀ, ਮੋਤੀ-

---

*ਪੰਜਾਬ ਰਾਜਾਜ਼ ਪੰਨਾ ੫੩੪।

†ਪੰਜਾਬ ਰਾਜਾਜ਼, ਪੰਨਾ ੫੩੬।

‡ਕਨਿੰਘਮ, ਪੰਨਾ ੧੮੨।

Sri Satguru Jagjit Singh Ji Elibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਆਲਾ ਤੇ ਰੇਸ਼ਮੀ ਸਿਰੋਪਾ ਦਿਤਾ। ਉਸਦੇ ਸਾਰੇ ਇਲਾਕੇ ਉਸਨੂੰ ਵਾਪਸ ਕਰ ਦਿਤੇ ਗਏ।

ਇਹ ਸਾਰੇ ਭੁਲੇਖੇ ਕਾਦਰ ਬਖ਼ਸ਼ ਨੇ ਪਾਏ ਸਨ। ਪਰ ਉਹ ਉਸ ਵੇਲੇ ਤਕ ਮਰ ਚੁਕਾ ਸੀ। ਸੋ ਸ. ਫ਼ਤਹਿ ਸਿੰਘ ਨੇ ਉਹਦੇ ਪੁੱਤਰਾਂ ਨੂੰ ਕੈਦ ਕਰਕੇ ਜੁਰਮਾਨਾ ਵਸੂਲ ਕੀਤਾ।

ਫ਼ਤਹਿ ਸਿੰਘ ਸੁਰਗਵਾਸ

ਇਸ ਤੋਂ ਮਗਰਲੀ ਉਮਰ ਸ. ਫ਼ਤਹਿ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਪੂਰਥਲੇ ਵਿਚ ਅਮਨ ਨਾਲ ਗੁਜ਼ਾਰੀ। ਉਹ ਅਕਤੂਬਰ, ੧੯੩੭ ਈ. ਨੂੰ ਸੁਰਗਵਾਸ ਹੋਇਆ*, ਤਾਂ ਉਸਦਾ ਪੁੱਤਰ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਜਾਗੀਰ ਦਾ ਮਾਲਕ ਬਣਿਆਂ।

ਰਾਜਾ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ

ਸ਼ੇਰੇ ਪੰਜ਼ਾਬ ਨੇ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਕਪੂਰਥਲੇ ਦਾ ਰਾਜਾ ਬਣਾ ਦਿਤਾ ਤੇ ਮਗਰਲੇ ਨੇ ਸ਼ੇਰੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਵਫ਼ਾਦਾਰੀ ਦਾ ਪ੍ਰਣ ਕਰਕੇ ਨਜ਼ਰਾਨਾ ਭੇਟ ਕੀਤਾ। ਰਾਜਾ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਦਾ ਛੋਟਾ

ਭਰਾਵਾਂ ਵਿਚ ਝਗੜਾ

ਭਰੱਾ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਆਪ ਰਾਜਾ ਬਣਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਉਹਨੇ ਰਾਜਾ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰਨ ਦੀ ਗੋਂਦ ਬਣਾਈ। ਇਕ ਦਿਨ ਉਹਨੇ ਕੁਛ ਨੌਕਰਾਂ ਤੋਂ ਰਾਜੇ ਉੱਤੇ ਕਾਤਲਾਨਾ ਹਮਲਾ ਕਰਾ ਦਿਤਾ, ਪਰ ਉਹ ਆਪਣੇ ਇਰਾਦੇ ਵਿਚ ਸਫਲ ਨਾ ਹੋਇਆ। ਸ਼ੇਰੇ ਪੰਜਾਬ ਨੇ ਦੋਹਾ ਭਰਾਵਾਂ ਨੂੰ ਲਾਹੌਰ ਬੁਲਾ ਭੇਜਿਆ। ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਣ 'ਤੇ ਉਹਨੇ ਰਾਜਾ

---

* ਪੰਜਾਬ; ਰਾਜਾਜ਼; ਪੰਨਾ ਪ੩੮।

Sri Satguru Jagjit Singh Ji Elibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਦੀ ਬੜੀ ਇੱਜ਼ਤ ਕੀਤੀ ਤੇ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਵਜੋਂ ਜਾਗੀਰ ਘਟਾ ਦਿਤੀ। ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ ਸੀ. ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸਖ਼ਤ ਸਜ਼ਾਵਾਂ ਦਿਤੀਆਂ ਗਈਆਂ।

ਸ਼ੇਰੇ ਪੰਜਾਬ ਪਿੱਛੋਂ ਜਦ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਮਹਾਰਾਜਾ ਬਣਿਆਂ, ਤਾਂ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਲਾਹੌਰ ਆ ਕੇ ਮਹਾਰਾਜੇ ਦੀ ਖ਼ੁਸ਼ਾਮਦ ਕੀਤੀ, ਕਿ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਦੀ ਥਾਂ ਉਸਨੂੰ ਰਾਜਾ ਬਣਾਇਆ ਜਾਵੇ, ਜਾਂ ਘਟ ਤੋਂ ਘੱਟ ਅੱਧਾ ਰਾਜ ਉਸਨੂੰ ਦੁਆਇਆ ਜਾਵੇ। ਮ. ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਸ ਮੁਕੱਦਮੇ ਦਾ ਅਜੇ ਕੋਈ ਫ਼ੈਸਲਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕੀਤਾ, ਜਾਂ ਇਕ ਦਿਨ ਰਾਵੀ ਵਿਚ ਸੈਰ ਕਰਦਿਆਂ ਕਿਸ਼ਤੀ ਉਲਟ ਜਾਣ ਕਰਕੇ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਡੁੱਬ ਕੇ ਮਰ ਗਿਆ* (੨੮ ਮਾਰਚ, ੧੮੪੧ ਈ.)।

ਸਤਲੁਜ ਯੁੱਧ

ਜਦ ੧੮੪੫ ਈ. ਦੇ ਅਖ਼ੀਰ ਵਿਚ ਲਾਹੌਰ ਦਰਬਾਰ ਦਾ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨਾਲ ਸਤਲੁਜ ਯੁੱਧ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ; ਤਾਂ ਰਾਜਾ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਅੰਦਰਖ਼ਾਨੇ ਲਾਹੌਰ ਦਰ-ਬਾਰ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਦੋਸਤੀ ਦੀਆਂ ਚਿੱਠੀਆਂ ਤੇ ਫ਼ੌਜੀ ਹਾਲ ਭੇਜਦਾ ਰਿਹਾ, ਪਰ ਉਸਦੀ ਸਿੱਖ ਫ਼ੌਜ ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਗ਼ੀ ਹੋ ਕੇ ਖ਼ਾਲਸਾ ਫ਼ੌਜ ਨਾਲ ਜਾ ਮਿਲੀ। ਜਦ ਲਾਲ ਸਿੰਘ, ਤੇਜ ਸਿੰਘ ਦੇ ਦੇਸ਼-ਦਰੋਹ ਕਰਕੇ ਖ਼ਾਲਸਾ ਫ਼ੌਜਾਂ ਸਤਲੁਜ ਯੁੱਧ ਵਿਚ ਹਾਰ ਗਈਆਂ, ਤਾਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਲਾਹੌਰ ਦਰਬਾਰ ਦੇ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਾਂਗ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆਂ ਦੇ ਵੀ ਉਹ ਇਲਾਕੇ (੫੬੫੦੦੦ ਰੁਪੈ

---

*ਲਤੀਫ਼, ਪੰਨਾ ੩੦੯; ਮੈਕਗਰੇਗਰ, ਪੰਨਾ ੧੪੯; ਰਾਜ ਖ਼ਾਲਸਾ, ਪੰਨਾ ੨੧੫, ਪੰਜਾਬ ਰਾਜਾਜ਼, ਪੰਨਾ ੫੩੯।

Sri Satguru Jagjit Singh Ji Elibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਸਾਲਾਨਾ ਆਮਦਨ ਦੇ*) ਜ਼ਬਤ ਕਰ ਲਏ, ਜੋ ਦਰਿਆ ਤੋਂ ਖੱਬੇ ਹੱਥ (ਦੱਖਣ ਵੱਲ) ਸਨ। ੯ ਮਾਰਚ, ੧੮੪੬ ਈ. ਦੀ ਸੁਲ੍ਹਾ ਵਿਚ ਲਾਹੌਰ ਦਰਬਾਰ ਨੇ ਸਾਰਾ ਦੁਆਬਾ ਜਾਲੰਧਰ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਏਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰਿਆਸਤ ਕਪੂਰਥਲਾ ਵੀ ਅੰਗ-ਰੇਜ਼ਾਂ ਦੇ ਮਾਤਹਿਤ ਚਲੀ ਗਈ। ਰਾਜਾ ਕਪੂਰਥਲਾ ਲਾਹੌਰ ਦਰ-ਬਾਰ ਨੂੰ ੪੦੦ ਸਵਾਰ ਤੇ ੫੦੦ ਪੈਦਲ ਦੇਂਦਾ ਸੀ। ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਦੁਆਬਾ ਜਾਲੰਧਰ ਦੇ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ਇਸ ਫ਼ੌਜ ਦੇ ਖ਼ਰਚ ਵਜੋਂ ੧੧੨੮੦੦ ਰੁਪੈ ਸਾਲਾਨਾ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਹੋਰ ਜ਼ਬਤ ਕਰ ਲਿਆ ਤੇ ਬਾਕੀ ੪੬੪੯੬੦ ਰੁਪੈ ਸਾਲਾਨਾ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਰਾਜਾ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਕੋਲ ਰਹਿਣ ਦਿਤਾ†।

ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਦੂਜੀ ਲੜਾਈ

ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਦੂਸਰੀ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਰਾਜਾ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪੂਰੇ ਦਿਲ ਨਾਲ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀ ਮਦਦ ਕੀਤੀ। ਉਹਨੇ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਆਪ ਜਾਣ ਦੀ ਇੱਛਿਆ ਪਰਗਟ ਕੀਤੀ, ਪਰ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਹਾਕਮਾਂ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਅਜੇਹੀ ਆੱਗਿਆ ਨਾ ਦਿੱਤੀ। ਏਸ ਮਦਦ ਦੇ

ਖ਼ਿਤਾਬ

ਇਨਾਮ ਵਜੋਂ ਉਸਨੂੰ 'ਰਾਜਾ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਬਹਾਦੁਰ' ਦਾ ਖ਼ਿਤਾਬ ਦਿਤਾ ਗਿਆ।

---

*ਪੰਜਾਬ, ਰਾਜਾਜ਼, ਪੰਨਾ ੫੪੯।

†ਪੰਜਾਬ ਰਾਜਾਜ਼, ਪੰਨਾ ੫੪੯।

Sri Satguru Jagjit Singh Ji Elibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਰਾ. ਰਨਧੀਰ ਸਿੰਘ

੧੩ ਸਤੰਬਰ, ੧੮੫੨ ਈ. ਨੂੰ ਰਾਜਾ ਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ ਸੁਰਗਵਾਸ ਹੋਇਆ*, ਤਾਂ ਉਸਦਾ ਵੱਡਾ ਪੁੱਤਰ ਰਨਧੀਰ ਸਿੰਘ ਕਪੂਰਥਲੇ ਦਾ ਰਾਜਾ ਬਣਿਆਂ।

ਗ਼ਦਰ ਦੇ ਇਨਾਮ

੧੮੫੭ ਈ. ਦੇ ਗ਼ਦਰ ਵਿਚ ਰਾਜਾ ਰਨਧੀਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਉਸਦੇ ਭਾਈ ਸ. ਬਿਕ੍ਰਮਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀ ਬੜੀ ਮਦਦ ਕੀਤੀ, ਜਿਸ ਦੇ ਇਨਾਮ ਵਜੋਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਰਿਆਸਤ ਕਪੂਰਥਲਾ ਦਾ ਸਾਲਾਨਾ ਖ਼ਰਾਜ ੧੩੨੦੦੦ ਰੁਪੈ ਦੀ ਥਾਂ ਘਟਾ ਕੇ ੨੫ ਹਜ਼ਾਰ ਸਾਲਾਨਾ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਰਾਜੇ ਨੂੰ ੧੫ ਹਜ਼ਾਰ ਦਾ ਖ਼ਿਲਅਤ, ਦੋ ਲੱਖ ਰੁਪੈ ਫ਼ੌਜ ਵਾਸਤੇ ਤੇ ਇਕ ਲੱਖ ਸਾਲਾਨਾ ਦੀਆਂ ਯੂ. ਪੀ. ਵਿਚ ਦੋ ਰਿਆਸਤਾਂ ਬੂੰਦੀ ਤੇ ਬਠੌਲੀ ਦਿਤੀਆਂ। ਨਾਲ ਹੀ ਰਾਜੇ ਨੂੰ ਯਾਰਾਂ ਤੋਪਾਂ ਦੀ ਸਲਾਮੀ ਦਾ ਹੱਕ ਤੇ "ਫ਼ਰਜ਼ੰਦ ਦਿਲਬੰਦ, ਰਾਸਖ਼ ਉਲ ਇਤਕਾਦ, ਰਾਜਾਇ ਰਾਜਗਾਨ, ਰਾਜਾ ਰਨਧੀਰ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦੁਰ" ਦਾ ਖ਼ਿਤਾਬ ਦਿਤਾ†। ਸ: ਬਿਕ੍ਰਮਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਯੂ. ਪੀ. ਜ਼ਿਲਾ ਭੜਾਇਚ ਵਿਚ ੪੫ ਹਜ਼ਾਰ ਸਾਲਾਨਾ ਦੀ ਜਾਗੀਰ ਮਿਲੀ। ਰਾਜੇ ਨੂੰ ਮੁਤਬੰਨਾ ਬਨਾਉਣ ਦਾ ਹੱਕ ਵੀ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ (੧੮੬੨ ਈ.)।

ਸਤਾਰਾਏ ਹਿੰਦ

੧੭ ਅਕਤੂਬਰ, ੧੮੬੪ ਈ. ਵਿਚ ਗਵਰਨਰ-ਜੈਨਰਲ ਹਿੰਦ ਨੇ ਲਾਹੌਰ ਦਰਬਾਰ ਕਰਕੇ ਕਈ ਰਈਸਾਂ ਨੂੰ ਖ਼ਿਤਾਬ ਦਿਤੇ। ਏਥੇ ਰਾ: ਰਨਧੀਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ 'ਸਤਾਰਾ--ਇ--ਹਿੰਦ' (Star of India) ਦਾ

---

*ਪੰਜਾਬ ਰਾਜਾਜ਼, ਪਨਾ ੫੫੦।

†ਪੰਜਾਬ ਰਾਜਾਜ਼, ਪੰਨੇ ੫੭੮—੯।

Sri Satguru Jagjit Singh Ji Elibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਖ਼ਤਾਬ ਦਿਤਾ ਗਿਆ।

੧੮੭੦ ਈ. ਦੇ ਆਰੰਭ ਵਿਚ ਰਾ. ਰਨਧੀਰ ਸਿੰਘ ਰਿਆਸਤ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਟਿੱਕਾ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰਕੇ ਵਲਾਇਤ ਦੀ ਸੈਰ ਵਾਸਤੇ ਰਵਾਨਾ ਹੋ ਗਿਆ।

ਸੁਰਗਵਾਸ

ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਹੀ ਬੀਮਾਰ ਹੋ ਕੇ ਉਹ ਦੋ ਅਪ੍ਰੈਲ, ੧੮੭੦ ਈ. ਅਦਨ ਦੀ ਬੰਦਰਗਾਹ 'ਤੇ ਸੁਰਗਵਾਸ ਹੋ ਗਿਆ। ਉਸਦੇ ਪਿੱਛੋਂ ਉਹਦਾ ਵੱਡਾ ਪੁੱਤਰ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਕਪੂਰਥਲੇ ਦਾ ਰਾਜਾ ਬਣਿਆਂ।

ਰਾਜਾ ਖੜਕ ਸਿੰਘ

ਰਾਜਾ ਖੜਕ ਸਿੰਘ ਦਮਾਗ਼ੀ ਬੀਮਾਰੀ ਦੇ ਕਾਰਨ ਪੰਜ ਸਤੰਬਰ, ੧੮੭੭ ਈ. ਨੂੰ ਸੁਰਗਵਾਸ ਹੋ ਗਿਆ, ਤਾਂ ਉਹਦਾ ਪੰਜ

ਮਾ. ਜਗਤਜੀਤ ਸਿੰਘ

ਸਾਲਾ ਪੁੱਤਰ ਜਗਤਜੀਤ ਸਿੰਘ ਰਾਜਾ ਬਣਿਆਂ। ਉਹਦੀ ਬਾਲ ਅਵਸਥਾ ਸਮੇਂ ਰਾਜ ਪ੍ਰਬੰਧ ਇਕ ਕੌਂਸਲ ਦੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਰਿਹਾ। ੧੮੯੦ ਈ. ਵਿਚ ਉਹਨੂੰ ਰਾਜਸੀ ਅਧਿਕਾਰ ਸੌਂਪੇ ਗਏ। ੧੯੧੧ ਈ. ਵਿਚ ਸਰਕਾਰ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵੱਲੋਂ ਉਹਨੂੰ 'ਮਹਾਰਾਜਾ' ਦਾ ਖਿਤਾਬ ਦਿਤਾ ਗਿਆ।

ਪੰਦਰਾਂ ਅਗਸਤ, ੧੯੪੭ ਈ. ਨੂੰ ਹਿੰਦ ਆਜ਼ਾਦ ਹੋ ਗਿਆ। ਪੰਜ ਮਈ, ੧੯੪੮ ਈ. ਨੂੰ ਰਿਆਸਤ ਕਪੂਰਥਲਾ ਪੈਪਸੂ (ਪਟਿਆਲਾ, ਈਸਟ ਪੰਜਾਬ ਸਟੇਟਸ ਯੂਨੀਅਨ) ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਗਈ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਰ ਜਗਜੀਤ ਸਿੰਘ ਉਮਰ ਭਰ ਵਾਸਤੇ ਯੂਨੀਅਨ ਦਾ ਉਪ-ਰਾਜਪਰਮੁੱਖ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ।

Sri Satguru Jagjit Singh Ji Elibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਸਰਕਾਰ ਹਿੰਦ ਵੱਲੋਂ ਮਹਾਰਾਜਾ ਕਪੂਰਥਲਾ ਦਾ ਸਾਲਾਨਾ ਭੱਤਾ (ਅਲਾਉਂਸ) ਦੋ ਲੱਖ, ਸੱਤਰ ਹਜ਼ਾਰ ਰੁਪੈ* ਨੀਯਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਨਾਲ ਹੀ ਸਾਰੀ ਨਿੱਜੀ ਜਾਇਦਾਦ ਉਤੇ ਉਸਦੇ ਹੱਕ ਕਾਇਮ ਰਹਿਣ ਦਿਤੇ ਗਏ† ।

ਆਖ਼ਰੀ ਮ. ਸਰ ਜਗਤਜੀਤ ਸਿੰਘ ੧੯੪੯ ਈ. ਵਿਚ ਸੁਰਗਵਾਸ ਹੋ ਗਿਆ।

---

*White Paper on Indian States (by Govt. of India Ministry of States, 1950) PP. 272 & 391.

†White Paper on Indian States, [1950], P. 270.

Sri Satguru Jagjit Singh Ji Elibrary NamdhariElibrary@gmail.com

੧੨. ਮਿਸਲ ਫੂਲਕਿਆਂ

ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ

ਰਾਜਾ ਜੈਸਲ [ਜਿਸਨੇ ਜੈਸਲਮੇਰ ਵਸਾਇਆ]
|
ਹੇਮ ਮੱਲ
|
ਜਾਂਦ ਰਾਉ
|
ਬਾਤੀ ਰਾਉ
|
ਮੰਗਲ ਰਾਉ
|
ਅਨੰਦ ਰਾਉ
|
ਖੀਵਾਂ
|
ਸਿੱਧੂ
|
ਧਾਰ [ਕੈਥਲ, ਅਰਨੌਲੀ] ਆਦਿ ਦਾ ਬਜ਼ੁਰਗ] | ਬੂੜ | ਸੂਰ | ਰੂਪਾਂ

ਬੂੜ
|
ਬੀਰ
|
ਸਿੜ ਰਾਉ
|
ਜਾਰਥਾ | ਲਕੰਥਾ [ਅਟਾਰੀ ਘਰਾਣੇ ਦਾ ਬਜ਼ੁਰਗ]

ਜਾਰਥਾ
|

- ਮਾਹੀ
  - ਗਾਲਾ
    - ਮੇਹਰਾ
      - ਹੰਬੀਰ
        - ਬਰਾੜ
          - ਪੌਰ
            - ਬੇਰਾਥ
              - ਕਾਈ
                - ਮਹਿਣਾ
                - ਬਾਊ
                  - ਸੰਘਰ
                    - ਥਰਿਆਮ
                      - ਮਿਹਰਾਜ
                      - ਗਰਾਜ
                - ਕਿਲਜਾ
          - ਧੌਲ
            - ਰਤਨ ਚੰਦ [ਰਾਜਾ ਫ਼ਰੀਦ ਕੋਟ ਦਾ ਬਜ਼ੁਰਗ]

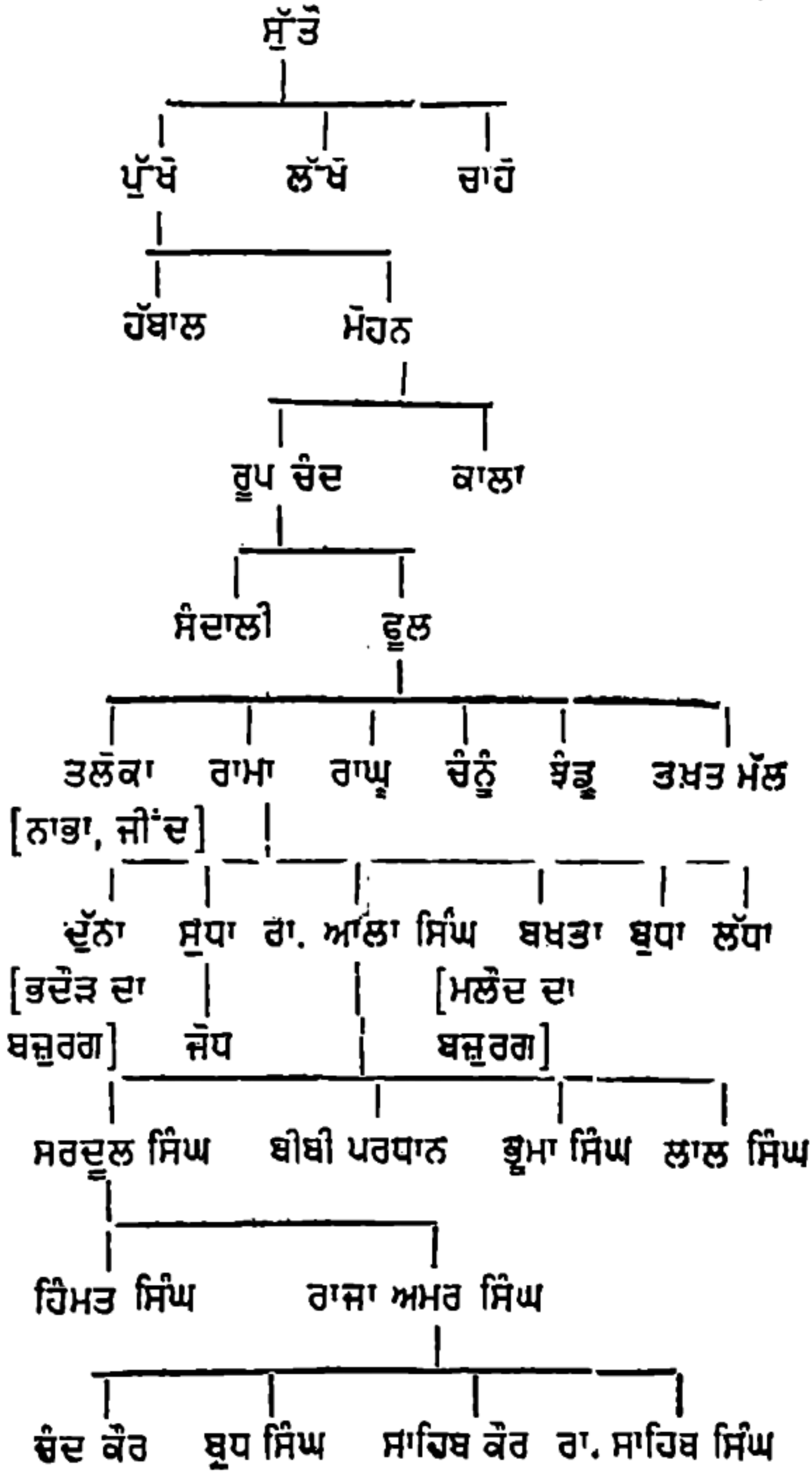

Sri Satguru Jagjit Singh Ji Elibrary NamdhariElibrary@gmail.com

- ਰਾ: ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ
  - ਰਾਮ ਕੌਰ
  - ਪਰੇਮ ਕੌਰ
  - ਮ. ਕਰਮ ਸਿੰਘ
    - ਮ. ਨਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ
      - ਬਸੰਤ ਕੌਰ
      - ਬਿਸ਼ਨ ਕੌਰ
      - ਮ. ਮਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ
        - ਮ. ਰਾਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ
          - ਮ. ਭੂਪਿੰਦਰ ਸਿੰਘ
            - ਮ. ਯਾਦਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ [ਆਖ਼ਰੀ ਮਹਾਰਾਜਾ]
    - ਦੀਪ ਸਿੰਘ
  - ਜੀਤ ਸਿੰਘ

Sri Satguru Jagjit Singh Ji Elibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਬੰਸਾਵਲੀ ਵੇਖਣ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ, ਕਿ ਪਟਿਆਲਾ, ਨਾਭਾ, ਜੀਂਦ, ਫ਼ਰੀਦ ਕੋਟ, ਭਦੌੜ, ਅਰਨੌਲੀ, ਕੈਥਲ, ਮਲੌਦ, ਦਿਆਲਪੁਰਾ, ਬਡਰੁੱਖਾ, ਅਟਾਰੀ, ਆਦਿ ਘਰਾਣੇ ਭੱਟੀ ਰਾਜਪੂਤ ਰਾਜਾ ਜੈਸਲ (ਜਿਸਨੇ ਜੈਸਲਮੇਰ ਵਸਾਇਆ) ਦੀ ਔਲਾਦ ਵਿਚੋਂ ਹਨ। ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਇਹ ਸਿੱਧੂ ਜੱਟ ਬਣ ਗਏ।

ਰਾਜਾ ਜੈਸਲ

ਮੋਹਨ ਇਲਾਕੇ ਦਾ ਚੌਧਰੀ ਸੀ। ਉਸਦੇ ਦੋ ਪੁੱਤਰ ਹੋਏ : ਰੂਪ ਚੰਦ ਤੇ ਕਾਲਾ। ੧੬੧੮ ਈ. ਵਿਚ ਮੋਹਨ ਤੇ ਰੂਪ ਚੰਦ ਭੱਟੀਆਂ ਨਾਲ ਲੜ ਕੇ ਮਾਰੇ ਗਏ। ਰੂਪ ਚੰਦ ਦੇ ਦੋਵੇਂ ਪੁੱਤਰ—ਸੰਦਾਲੀ ਤੇ ਫੂਲ— ਅਜੇ ਬਾਲਕ ਸਨ, ਸੋ ਕਾਲਾ (ਸਰਪ੍ਰਸਤ) ਚੌਧਰੀ ਬਣਿਆਂ। ਉਹ ਇਕਵਾਰ ਆਪਣੇ ਦੋਹਾਂ ਭਤੀਜਿਆਂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਮਹਾਰਾਜ ਦੇ ਹਜ਼ੂਰ ਲੈ ਗਿਆ, ਜਿੱਥੇ ਬਾਲਕਾਂ (ਫੂਲ ਤੇ ਸੰਦਾਲੀ) ਨੇ ਢਿੱਡ ਵਜਾ ਕੇ ਭੁੱਖ ਦੂਰ ਕਰਨ ਲਈ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਕੀਤੀ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਇ ਜੀ ਨੇ 'ਰਾਜ' ਦਾ ਵਰ ਦਿਤਾ ਤੇ ਕਿਹਾ, 'ਫੂਲ ਬੜਾ ਵਧੇ ਫੁੱਲੇਗਾ'।

ਕਾਲਾ

ਫੂਲ ਨੂੰ ਵਰ

ਫੂਲ ਨੇ ਵੱਡੇ ਹੋ ਕੇ ਨੱਗਰ 'ਫੂਲ' ਵਸਾਇਆ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਸ਼ਾਹਜਹਾਨ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਇਲਾਕੇ ਦਾ ਚੌਧਰੀ ਬਣਾ ਦਿਤਾ*। ਉਸਨੇ ਤਾਕਤ ਵਧਾ ਕੇ ਕਈ ਵਾਰ ਉਦਾਲੇ ਦੇ ਮੁਸਲਮ ਚੌਧਰੀਆਂ ਨੂੰ ਸ਼ਕਸਤ ਦਿਤੀ। ਇਕੇਰਾਂ ਉਹਨੇ

ਫੂਲ

*ਪੰਜਾਬ ਰਾਜਾਜ਼, ਪੰਨਾ ੭।

Sri Satguru Jagjit Singh Ji Elibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਜਗਰਾਉਂ ਦੇ ਸ਼ਾਹੀ ਫ਼ੌਜਦਾਰ ਨੂੰ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਹਰਾਇਆ। ਏਸ ਗੱਲੋਂ ਨਾਰਾਜ਼ ਹੋ ਕੇ ਸਰਹਿੰਦ ਦੇ ਸੂਬੇਦਾਰ ਨੇ ਫੂਲ ਨੂੰ ਬੁਲਾ ਕੇ ਕੈਦ ਕਰ ਲਿਆ, ਜਿਥੇ ਉਹ ਕੈਦ ਵਿਚ ਹੀ ੧੬੫੨ ਈ. ਨੂੰ ਸੁਰਗਵਾਸ ਹੋ ਗਿਆ* ।

ਫੂਲ ਦੇ ਛੇ ਪੁੱਤਰ ਸਨ (ਤਲੋਕਾ ਤੇ ਰਾਮਾ ਪਹਿਲੀ ਇਸਤਰੀ ਮਾਈ 'ਬਾਲੀ' ਵਿਚੋਂ ਤੇ ਛੋਟੇ ਚਾਰੇ ਦੂਜੀ ਇਸਤਰੀ ਮਾਈ 'ਰੱਜੀ') ਵਿਚੋਂ। ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਤਲੋਕਾ ਚੌਧਰੀ ਥਣਿਆਂ।

ਤਲੋਕਾ

ਉਹਨੇ ਛੋਟੇ ਚੌਹਾਂ ਭਰਾਵਾਂ ਨੂੰ ਪਿੰਡ ਗੁਮਟੀ ਦੇ ਦਿਤਾ ਤੇ ਆਪ ਰਾਮੇ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ ੧੬੮੦ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਦਾਦੇ ਦੇ ਨਾਂ ਉੱਤੇ ਪਿੰਡ 'ਭਾਈ ਰੂਪਾ' ਵਸਾਇਆ। ਕਈਆਂ ਦਾ ਇਹ ਖ਼ਿਆਲ ਹੈ, ਕਿ 'ਭਾਈ ਰੂਪਾ' ਰੂਪ ਚੰਦ ਨੇ ਵਸਾਇਆ ਸੀ। ਕੁਛ ਚਿਰ ਪਿੱਛੋਂ ਪਿੰਡ ਭਾਈ ਰੂਪਾ ਤਲੋਕੇ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰਕੇ ਰਾਮੇ ਨੇ ਪਿੰਡ ਰਾਮਪੁਰਾ ਵਸਾ ਲਿਆ।

ਚੈਨ ਸਿੰਘ ਦਾ ਗਵਰਨਰ ਸਰਹਿੰਦ ਦੀ ਕਚਹਿਰੀ ਵਿਚ ਬੜਾ ਰਸੂਖ਼ ਸੀ। ਉਸਦੀ ਸਫ਼ਾਰਸ਼ ਨਾਲ ਗਵਰਨਰ ਸਰ-

ਰਾਮਾ

ਹਿੰਦ ਨੇ ਰਾਮੇ ਨੂੰ ਇਲਾਕਾ ਜੰਗਲ ਦਾ ਚੌਧਰੀ ਬਣਾ ਦਿਤਾ। ਚੌਧਰੀ ਰਾਮੇ ਨੇ ਕੋਟ ਈਸਾ ਖ਼ਾਂ ਤੇ ਰਾਏ ਕੋਟ ਆਦਿ ਦੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਚੌਧਰੀਆਂ ਨੂੰ ਕਈਵਾਰ ਸ਼ਕਸਤ ਦੇ ਕੇ ਆਪਣੀ ਹਿੰਮਤ ਨਾਲ ਆਪਣਾ ਇਲਾਕਾ ਵਸਾ ਲਿਆ। ਤਾਂ ਚੈਨ ਸਿੰਘ ਹਿੱਸਾ ਮੰਗਣ ਲੱਗ ਪਿਆ। ਅੰਤ ਦੋਹਾਂ ਵਿਚ ਲੜਾਈ ਹੋ

ਚੈਨ ਸਿੰਘ ਕਤਲ

ਪਈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਰਾਮੇ ਦੇ ਆਦਮੀਆਂ ਹੱਥੋਂ ਚੈਨ ਸਿੰਘ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ। ੧੭੧੪ ਈ.

---

*ਲਤੀਫ਼ ਪੰਨਾ ੩੨੬, ਪੰਜਾਬ ਰਾਜਾਜ਼, ਪੰਨਾ ੮।

Sri Satguru Jagjit Singh Ji Elibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਰਾਮਾ ਕਤਲ

ਵਿਚ ਚੈਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪੁੱਤਰਾਂ–ਉਗਰ ਸੈਨ, ਬੀਰੂ ਆਦਿ--ਨੇ ਚੌਧਰੀ ਰਾਮੇ ਨੂੰ ਮਲੇਰ ਕੋਟਲੇ ਵਿਚ ਘੇਰ ਕੇ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿਤਾ*।

ਚੌਧਰੀ ਰਾਮੇ ਦੇ ਛੇ ਪੁੱਤਰ ਸਨ :--ਦੁੱਨਾ, ਸੁੱਧਾ, ਆਲਾ ਸਿੰਘ, ਬਖ਼ਤਾ, ਬੁਧਾ ਤੇ ਲੱਧਾ। ਦੁੱਨੇ ਦੀ ਔਲਾਦ ਭਦੋੜੀਏ ਸਰਦਾਰ ਸਨ। ਸੁੱਧਾ ਤੇ ਉਸਦਾ ਪੁੱਤਰ ਜੋਧ ੧੭੨੯ ਈ. ਵਿਚ ਚਲਾਣਾ

ਆਲਾ ਸਿੰਘ

ਕਰ ਗਏ। ਤੀਸਰਾ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਸਭ ਤੋਂ ਨਾਮਵਰ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਉਸਦਾ ਜਨਮ ੧੬੯੫ ਈ. ਵਿਚ ਹੋਇਆ†। ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾ ਕੰਮ ਉਹਨੇ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਦੇ ਖ਼ੂਨ ਦਾ ਬਦਲਾ ਲੈਣ ਦਾ ਕੀਤਾ। ਪਿੰਡ 'ਗੁਮਟੀ' ਵਿਚ ਉਹਨੇ ਉਗਰ ਸੈਨ, ਬੀਰੂ ਤੇ ਕਮੌਲਾ ਨੂੰ ਘੇਰ ਲਿਆ। ਉਗਰ ਸੈਨ ਤਾਂ ਜਾਨ ਬਚਾ ਕੇ ਨੱਸ ਗਿਆ ਤੇ ਦੂੱਜੇ ਦੋਵੇਂ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਮਾਰੇ ਗਏ।

ਬਰਨਾਲਾ ਵਸਾਇਆ

੧੭੧੮ ਈ. ਵਿਚ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਭਦੌੜ ਵੱਡੇ ਭਰਾ ਦੁੱਨੇ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰ ਦਿਤਾ ਤੇ ਆਪ ਉਜੜਿਆਂ ਹੋਇਆ ਬਰਨਾਲਾ ਦੁਬਾਰਾ ਵਸਾ ਕੇ ਰਾਜਧਾਨੀ ਬਣਾਇਆ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਉਸ ਕੋਲ ਸਿਰਫ਼ ੩੦ ਪਿੰਡ ਸਨ‡। ੧੭੨੭ ਈ. ਵਿਚ ਉਹਨੇ

---

*ਪੰਜਾਬ ਰਾਜਾਜ਼; ਪੰਨਾ ੧੩, ਲਤੀਫ਼ ਪੰਨਾ ੩੨੬, ਰਾਜ ਖ਼ਾਲਸਾ; ਹਿੱਸਾ ਦੂਜਾ, ਪੰਨਾ ੧੧।

†ਲਤੀਫ਼, ਪੰਨਾ, ੩੨੬।

‡ਗੁਪਤਾ, ਹਿੱਸਾ ਪਹਿਲਾ, ਪੰਨਾ ੧੩੪ (ਹਵਾਲਾ ਕਰਮ ਸਿੰਘ)।

Sri Satguru Jagjit Singh Ji Elibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਲੋਂਗੋਵਾਲ ਆਦਿ ਹੋਰ ਕਈ ਉਜੜੇ ਹੋਏ ਪਿੰਡ ਦੁਬਾਰਾ ਵਸਾਏ। ਉਹਦੀ ਦਿਨੋਂਦਿਨ ਤਾਕਤ ਵਧਦੀ ਵੇਖਕੇ ਰਾਏਕੋਟ ਦਾ ਰਾਏਕੱਲ੍ਹਾ,

ਅਸਦ ਅਲੀ ਦੀ ਚੜ੍ਹਾਈ ਤੇ ਮੌਤ

ਹਲਵਾਰੇ ਦਾ ਦਲੇਲ ਖ਼ਾਂ, ਤਲਵੰਡੀ ਦਾ ਫ਼ਤਹਿ ਖ਼ਾਂ, ਮਲਸੀਆਂ ਦਾ ਕੁਤਬਦੀਨ, ਮਲੇਰ ਕੋਟਲੇ ਦਾ ਜਮਾਲ ਖ਼ਾਂ, ਜਾਲੰਧਰ ਦਾ ਫ਼ੌਜਦਾਰ ਸੱਯਦ ਅਸਦ ਅਲੀ ਖ਼ਾਂ ਕੁਛ ਹੋਰ ਚੌਧਰੀਆਂ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ੧੭੩੧ ਈ. ਵਿਚ ਬਰਨਾਲੇ 'ਤੇ ਆ ਪਏ। ਸ. ਆਲਾ ਨੇ ਆਪਣੀ ਮਦਦ ਵਾਸਤੇ ਮਾਝੇ ਦੇ ਸਿਖ ਬੁਲਾਏ ਹੋਏ ਸਨ। ਸੋ ਸਖ਼ਤ ਲੜਾਈ ਹੋਈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਸੱਯਦ ਅਸਦ ਅਲੀ ਖ਼ਾਂ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ ਤੇ ਬਾਕੀ ਸਭ ਮੁਸਲਮਾਨ ਸਰਦਾਰ ਹਾਰ ਕੇ ਨੱਸ ਗਏ। ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਦੁਸ਼ਮਣ ਦਾ ਸਾਰਾ ਸਾਮਾਨ ਲੁੱਟ ਲਿਆ ਤੇ ਕਈ ਹੋਰ ਪਿੰਡ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ ਕਰ ਲਏ। ਅਗਲੇ ਸਾਲ ਉਸਨੇ ਕੁਛ ਪਿੰਡ ਭੱਟੀ ਰਾਜਪੂਤਾਂ ਦੇ ਵੀ ਆਪਣੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ ਕਰ ਲਏ।

ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਿਆ

੧੭੩੫ ਈ. ਵਿਚ ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਦਾ ਦਲ ਬਰਨਾਲੇ ਆ ਉਤਰਿਆ। ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣੇ ਘਰ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਪਾਠ ਕਰਾਇਆ, ਸਾਰੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਸ਼ਾਦ ਛਕਾਇਆ, ਬਸਤਰ ਭੇਟ ਕੀਤੇ ਤੇ ਸਣੇ ਪਰਵਾਰ ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਿਆ। ਉਸ ਦਿਨ ਤੋਂ ਪੰਥ ਨਾਲ ਉਸਦੀ ਪੱਕੀ ਸਾਂਝ ਹੋ ਗਈ।

ਗਵਰਨਰ ਸਰਹਿੰਦ ਅਲੀ ਮੁਹੰਮਦ ਰੁਹੇਲਾ ਨੇ ਆਲਾ ਸਿੰਘ

Sri Satguru Jagjit Singh Ji Elibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਕੈਦ

ਦੀ ਮਦਦ ਨਾਲ ਰਾਏ ਕੋਟ ਦੇ ਰਾਏ ਕੱਲ੍ਹਾ ਨੂੰ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸ਼ਕਸਤ ਦਿਤੀ। ਫਿਰ ਧੋਖੇ ਨਾਲ ਅਲੀ ਮੁਹੰਮਦ ਨੇ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਸੁਨਾਮ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿਚ ਕੈਦ ਕਰ ਦਿਤਾ ਤੇ ਬਰਨਾਲਾ ਲੁੱਟ ਲਿਆ। ਉਥੇ ਉਹ ਲਗਭਗ ਦੋ ਸਾਲ (੧੭੪੫ ਤੋਂ ੧੭੪੭ ਤਕ*) ਕੈਦ ਰਿਹਾ। ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਉਸਦੇ ਵਾਸਤੇ ਪਰਸਾਦ ਲੈ ਜਾਇਆ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਇਕ ਦਿਨ ਉਹਨੇ ਬੰਦੀਖ਼ਾਨੇ ਅੰਦਰ ਆਪਣੇ ਕੱਪੜੇ ਸ. ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਦੇ ਦਿਤੇ ਤੇ ਉਸਦੇ ਆਪ ਪਾ ਲਏ। ਏਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭੇਸ ਬਦਲ ਕੇ ਸ. ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਕੈਦ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲ ਗਿਆ।

ਭਵਾਨੀ ਗੜ੍ਹ

੧੭੪੯ ਈ. ਵਿਚ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਲ੍ਹਾ ਭਵਾਨੀ ਗੜ੍ਹ ਬਣਾਇਆ। ੧੭੫੨ ਈ. ਵਿਚ ਉਸਦੇ ਜਰਨੈਲ ਸ. ਗੁਰਬਖ਼ਸ਼ ਸਿੰਘ ਕਾਲੇਕਾ ਨੇ ਸਨੌਰ ਉੱਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ। ਏਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਰਗਣਾ ਸਨੌਰ ਦੇ ੮੪ ਪਿੰਡ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ ਆ ਗਏ। ਏਸੇ ਵਿਚ ਪਟਿਆਲਾ ਸੀ। ਅਗਲੇ ਸਾਲ ਉਥੇ ਕੱਚਾ ਕਿਲ੍ਹਾ ਬਣਾ ਕੇ ਗੁਰਬਖ਼ਸ਼ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਉਥੋਂ ਦਾ ਕਿਲ੍ਹੇਦਾਰ ਬਣਾਇਆ। ੧੭੫੪ ਈ. ਵਿਚ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਨੇ 'ਦਲ ਖ਼ਾਲਸਾ' ਦੀ ਮਦਦ ਨਾਲ ਬਲਾੜਾ ਮੱਲ ਲਿਆ। ਏਸੇ ਸਾਲ ਮੁਹੰਮਦ ਅਮੀਨ ਖ਼ਾਂ ਤੇ ਮੁਹੰਮਦ ਹਜਨ ਖ਼ਾਂ ਨੂੰ ਖ਼ੁਦਾਲ ਦੀ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਸ਼ਕਸਤ ਦੇ

ਪਟਿਆਲਾ

ਬੁਲਾੜਾ

*ਗੁਪਤਾ, ਹਿੱਸਾ ਪਹਿਲਾ, ਪੰਨਾ ੩੫।

Sri Satguru Jagjit Singh Ji Elibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਕੇ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕੁਛ ਹੋਰ ਇਲਾਕਾ ਖੋਹ ਲਿਆ।

ਨਾਸਰ ਖ਼ਾਂ ਕਤਲ

੧੭੫੭ ਈ. ਵਿਚ ਮੁਹੰਮਦ ਅਮੀਨ ਖ਼ਾਂ, ਹਿਸਾਰ ਦੇ ਗਵਰਨਰ ਨਾਸਰ ਖ਼ਾਂ ਨੂੰ ਚੜ੍ਹਾ ਲਿਆਇਆ। ਧਰਸੋਲ ਦੇ ਕੋਲ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਲੜਾਈ ਹੋਈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਨਾਸਰ ਖ਼ਾਂ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ ਤੇ ਉਹਦੀ ਫ਼ੌਜ ਹਾਰ ਕੇ ਨੱਸ ਗਈ। ਫਿਰ ਸਮਾਣੇ ਦੇ ਹਾਕਮ ਫ਼ਰੀਦ ਖ਼ਾਂ ਨੂੰ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਕਤਲ ਕਰਕੇ ਉਸਦਾ ਬਹੁਤ ਸਾਰਾ ਇਲਾਕਾ ਮੱਲ ਲਿਆ। ੧੭੫੮ ਈ. ਵਿਚ ਸੁਨਾਮ ਉੱਤੇ ਵੀ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ।

ਸਮਾਣਾ

ਸੁਨਾਮ

ਘੱਲੂਘਾਰਾ

ਫ਼ਰਵਰੀ, ੧੭੬੨ ਈ. ਵਿਚ ਵੱਡਾ ਘੱਲੂਘਾਰਾ ਹੋਇਆ। ਅਬਦਾਲੀ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ੩੦ ਹਜ਼ਾਰ ਸਿੱਖ ਮਾਰੇ ਗਏ। ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਸ ਜੰਗ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਧਿਰ ਦੀ ਵੀ ਮਦਦ ਨਾ ਕੀਤੀ। ਗੁੱਸੇ ਵਿਚ ਅਬਦਾਲੀ ਨੇ ਬਰਨਾਲਾ ਉਜਾੜ ਦਿਤਾ ਤੇ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਫੜਨ ਵਾਸਤੇ ਫ਼ੌਜ ਭੇਜੀ। ਉਹ ਆਪ ਹੀ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋ ਗਿਆ। ਅਬਦਾਲੀ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਕੈਦ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਕਿਉਂਕਿ ਪਿਛਲੇ ਸਾਲ ਤੋਂ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਅਬਦਾਲੀ ਦੀ ਈਨ ਮੰਨ ਲਈ ਸੀ। ਅਬਦਾਲੀ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਹਮਲੇ ਸਮੇਂ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੀ ਮਦਦ ਕੀਤੀ ਸੀ ਤੇ ਪਾਨੀਪਤ ਦੀ ਤੀਸਰੀ ਲੜਾਈ (੧੭੬੧)

ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਅਬਦਾਲੀ

Sri Satguru Jagjit Singh Ji Elibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਵਿਚ ਮਰਹੱਟਿਆਂ ਦੀ। ਪਰ ਜਦ ਮਰਹੱਟੇ ਹਾਰ ਗਏ ਤੇ ਦਿੱਲੀ ਦੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹੀ ਨੇ ਅਬਦਾਲੀ ਦੇ ਸਾਮ੍ਹਣੇ ਸਿਰ ਝੁਕਾ ਦਿਤਾ, ਤਾਂ ਵਾਪਸ ਮੁੜਦੇ ਅਬਦਾਲੀ ਨੇ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਫੜ ਕੇ ਕੈਦ ਕਰ ਲਿਆ। ਉਸਦੀ ਰਾਣੀ (ਫੱਤੋ) ਨੇ ਸ਼ਾਹ ਵਲੀ ਵਜ਼ੀਰ ਦੇ ਰਾਹੀਂ ਤਿੰਨ ਲੱਖ ਨਜ਼ਰਾਨਾ ਤਾਰ ਕੇ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਛੁਡਾ ਲਿਆ।

ਰਾਜੇ ਦਾ ਖ਼ਿਤਾਬ

ਅਬਦਾਲੀ ਨੇ ਖ਼ੁਸ਼ ਹੋ ਕੇ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ 'ਰਾਜੇ' ਦਾ ਖ਼ਿਤਾਬ ਦਿਤਾ ਤੇ ਉਸਦਾ ਇਲਾਕਾ ਗਵਰਨਰ ਸਰਹਿੰਦ ਤੋਂ ਵਖਰਾ ਕਰ ਦਿਤਾ (੧੭੬੧ ਈ.)। ਇਸ ਦਿਨ ਤੋਂ ਉਹ ਸਰਹਿੰਦ ਦੇ ਹਾਕਮ ਤੋਂ ਸੁਤੰਤਰ ਹੋ ਗਿਆ। ਏਸ ਸੰਬੰਧ ਕਰਕੇ ਅਬਦਾਲੀ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਕਿ ਘਲੂਘਾਰੇ ਵਿਚ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਉਸਦੀ ਮਦਦ ਕਰਦਾ। ਹਾਜ਼ਰ ਨਾ ਹੋਣ ਦੇ ਜੁਰਮ ਵਿਚ ਉਹ ਕੈਦ ਕਰ ਲਿਆ ਗਿਆ। ਅਬਦਾਲੀ ਨੇ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਕੇਸ ਕਤਲ ਕਰਾਉਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿਤਾ। ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਵਾ ਲੱਖ ਨਜ਼ਰਾਨਾ ਵਾਧੂ ਤਾਰ ਦਿਤਾ, ਪਰ ਕੇਸ ਕਤਲ ਨਾ ਕਰਾਏ। ਪੰਜ ਲੱਖ ਖ਼ਰਾਜ ਤਾਰ ਕੇ ਉਸਨੇ ਕੈਦ ਵਿਚੋਂ ਰਿਹਾਈ ਪਾਈ।

ਸਰਹਿੰਦ 'ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ

੧੪ ਜਨਵਰੀ, ੧੭੬੪ ਈ. ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਨੇ ਸਰਹਿੰਦ ਦਾ ਗਵਰਨਰ ਜ਼ੈਨ ਖ਼ਾਂ ਕਤਲ ਕਰਕੇ ਸਾਰੇ ਇਲਾਕੇ 'ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ। ਫੂਲਕੇ (ਪਟਿਆਲਾ, ਨਾਭਾ, ਜੀਂਦ, ਆਦਿ) ਵੀ ਏਸ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਸਨ। ਸੋ ਉਹਨਾਂ ਵੀ ਹਿੱਸੇ ਆਉਂਦਾ ਮੁਲਕ ਮੱਲ ਲਿਆ। ਸ਼ਹਿਰ ਤੇ ਕਿਲ੍ਹਾ ਸਰਹਿੰਦ ਖ਼ਾਲਸੇ ਨੇ ਸ. ਬੁਢਾ ਸਿੰਘ ਭਾਈਕੇ ਨੂੰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਵੀਹ ਹਜ਼ਾਰ ਦੇ ਕੇ ਸਰਹਿੰਦ ਲੈ ਲਈ।

Sri Satguru Jagjit Singh Ji Elibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਏਸ ਕੰਮੋਂ ਵਿਹਲੇ ਹੋ ਕੇ ਬੁਢਾ ਦਲ ਨੇ ਜਮਨਾ ਪਾਰ ਹਮਲਾਂ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਜਦ ਉਹ ਓਧਰੋਂ ਪਰਤ ਕੇ ਫੇਰ ਸਰਹਿੰਦ ਆਏ, ਤਾਂ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪੋਤਰੇ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਸ. ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਤੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਾਇਆ।

ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਿਆ

ਜਦ ਅਬਦਾਲੀ ਅੱਠਵੀਂ ਵਾਰ (੧੭੬੪—੫ ਈ.) ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ, ਤਾਂ ਉਸਨੇ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਸਰਹਿੰਦ ਬੁਲਾ ਕੇ ਸਾਢੇ ਤਿੰਨ ਲੱਖ ਸਾਲਾਨਾ ਖ਼ਰਾਜ ਬਦਲੇ ਸਰਹਿੰਦ ਦੀ ਸੂਬੇਦਾਰੀ ਦਿਤੀ। ਨਾਲ ਹੀ ਉਸਨੂੰ 'ਮਹਾਰਾਜੇ' ਦਾ ਖ਼ਿਤਾਬ ਦਿਤਾ। ਜਦ ਅਬਦਾਲੀ ਵਾਪਸ ਮੁੜਿਆ, ਤਾਂ ਦਲ ਖ਼ਾਲਸਾ ਨੇ (ਏਸ ਗੱਲੋਂ ਨਾਰਾਜ਼ ਹੋ ਕੇ, ਕਿ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਅਬਦਾਲੀ ਦੀ ਈਨ ਕਿਉਂ ਮੰਨੀ ਹੈ) ਪਟਿਆਲੇ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਏਸ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਸ. ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਭੰਗੀ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ। ਸ. ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਏ ਨੇ ਵਿਚ ਪੈ ਕੇ ਸੁਲ੍ਹਾ ਕਰਾ ਦਿਤੀ। ਮ. ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪੰਥ ਤੋਂ ਮਾਫ਼ੀ ਮੰਗ ਲਈ।

'ਮਹਾਰਾਜੇ' ਦਾ ਖ਼ਿਤਾਬ

ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਭੰਗੀ ਕਤਲ

੭੦ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਭੋਗ ਕੇ ਮ. ਆਲਾ ਸਿੰਘ ੨੨ ਅਗਸਤ, ੧੭੬੫ ਈ. ਨੂੰ ਪਟਿਆਲੇ ਵਿਚ ਸੁਰਗਵਾਸ ਹੋਇਆ*।

ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਸੁਰਗਵਾਸ

---

*ਲਤੀਫ਼, ਪੰਨਾ ੩੨੭; ਪੰਜਾਬ ਰਾਜਾਜ਼, ਪੰਨਾ ੨੮।

Sri Satguru Jagjit Singh Ji Elibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਔਲਾਦ

ਮਹਾਰਾਜਾ ਆਲਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਇਕੋ ਸ਼ਾਦੀ ਸੀ, ਰਾਣੀ ਫੱਤੋ। ਉਹਦੇ ਘਰ ਤਿੰਨ ਪੁੱਤਰ—ਸਰਦੂਲ ਸਿੰਘ, ਭੂਮਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਲਾਲ ਸਿੰਘ—ਤੇ ਇਕ ਲੜਕੀ—ਬੀਬੀ ਪਰਧਾਨ—ਹੋਏ। ਭੂਮਾ ਸਿੰਘ ੧੭੪੨ ਈ. ਵਿਚ ਸੁਰਗਵਾਸ ਹੋ ਗਿਆ। ਉਸਦੇ ਘਰ ਸਿਰਫ਼ ਇਕ ਲੜਕੀ—ਬੀਬੀ ਰਾਜਿੰਦਰ—ਹੋਈ, ਜੋ ਫਗਵਾੜੇ ਵਿਆਹੀ ਗਈ। ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ੧੭੪੯ ਈ. ਵਿਚ ਚਲਾਣਾ ਕੀਤਾ। ਉਸਦੇ ਘਰ ਕੋਈ ਔਲਾਦ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਸਰਦੂਲ ਸਿੰਘ ੧੭੫੩ ਈ. ਵਿਚ ਸੁਰਗਵਾਸ ਹੋਇਆ। ਉਸਦੇ ਅੱਗੇ ਦੋ ਪੁੱਤਰ ਸਨ: ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਹਿੰਮਤ ਸਿੰਘ। ਹਿੰਮਤ ਸਿੰਘ ਭਾਵੇਂ ਵੱਡਾ ਸੀ, ਪਰ ਉਸਦੀ ਮਾਂ ਵਿਆਹਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ (ਕਰੇਵਾ ਸੀ*), ਸੋ ਰਾਣੀ ਫੱਤੋ ਨੇ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਗੱਦੀ 'ਤੇ ਬਿਠਾਇਆ।

ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਰਾਜਾ ਬਣਿਆਂ

ਹਿੰਮਤ ਸਿੰਘ ਰਾਜਾ ਬਣਿਆਂ

ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਦਾ ਜਨਮ ੧੭੪੬ ਈ. ਵਿਚ ਹੋਇਆ। ਅਠਾਰਾਂ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਉਹ ਗੱਦੀ 'ਤੇ ਬੈਠਾ। ਰਿਆਸਤ ਦੇ ਸਭ ਸਰਦਾਰਾਂ ਤੇ ਅਹਿਲਕਾਰਾਂ ਨੇ ਨਜ਼ਰਾਨੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ, ਪਰ ਹਿੰਮਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਰਾਜਾ ਮੰਨਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਉਹ ਲੜਾਈ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਤਿਆਰ ਹੋ ਗਿਆ। ਉਸਦਾ ਦਾਅਵਾ ਸੀ, ਕਿ ਵੱਡਾ ਹੋਣ ਦੇ ਕਾਰਨ ਰਾਜ ਦਾ ਹੱਕ ਮੇਰਾ ਹੈ।

---

*ਪੰਜਾਬ ਰਾਜਾਜ਼, ਪੰਨਾ ੩੨।

Sri Satguru Jagjit Singh Ji Elibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਨਾਭਾ, ਜੀਂਦ ਤੇ ਕੈਥਲ ਆਦਿ ਦੇ ਸਰਦਾਰ ਸਾਰੇ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਮਦਦ ਤੇ 'ਹੋ ਖਲੇ, ਸੋ ਹਿੰਮਤ ਸਿੰਘ ਚੁਪ ਕਰ ਗਿਆ। ਕੁਛ ਦਿਨ ਪਾ ਕੇ ਉਹਨੇ ਕਿਲ੍ਹਾ ਭਵਾਨੀਗੜ੍ਹ 'ਤੇ ਜਾ ਕਬਜ਼ਾ ਕੀਤਾ। ਰਾ. ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਉਸ ਉੱਤੇ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਰਾਣੀ ਫੱਤੋ ਨੇ ਦੋਹਾਂ ਭਰਾਵਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਾ ਕੇ ਸੁਲ੍ਹਾ ਕਰਾ ਦਿਤੀ ਤੇ ਭਵਾਨੀ ਗੜ੍ਹ ਜਾਗੀਰ ਵਜੋਂ ਹਿੰਮਤ ਸਿੰਘ ਕੋਲ ਹੀ ਰਹਿਣ ਦਿਤਾ।*

ਪਾਇਲ

ਹੁਣ ਰਾਜਾ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਲਾਕਾ ਵਧਾਉਣਾ ਆਰੰਭ ਕੀਤਾ। ਸ. ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂ ਦੀ ਮਦਦ ਨਾਲ ਉਸਨੇ ਮਲਰ ਕੋਟਲੇ ਦੇ ਪਠਾਣਾਂ ਤੋਂ ਪਰਗਣਾ ਪਾਇਲ ਖੋਹ ਲਿਆ (੧੭੬੬ ਈ.)।

ਪਟਿਆਲੇ ਦੇ ਰਾਜਿਆਂ ਦੀ ਨੀਤੀ (ਪਾਲਿਸੀ) ਏਹਾ ਰਹੀ, ਕਿ ਉਹ ਲੋੜ ਪਈ 'ਤੇ ਤਾਂ ਦੂਜੀਆਂ ਸਿੱਖ ਮਿਸਲਾਂ ਨੂੰ ਮਦਦ ਵਾਸਤੇ ਸੱਦ ਲੈਂਦੇ ਤੇ ਆਪਣੇ ਮਤਲਿਬ ਨੂੰ ਕਈ ਵਾਰ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹਾਕਮਾਂ ਦੀ ਮਦਦ ਕਰਨ ਨੂੰ ਵੀ ਤਿਆਰ ਹੋ ਜਾਂਦੇ। ੧੭੬੬ ਈ. ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਨਜੀਬੁੱਦੌਲਾ ਨਾਲ ਕਈ ਲੜਾਈਆਂ ਹੋਈਆਂ। ਇਹਨਾਂ ਲੜਾਈਆਂ ਵਿਚ ਰਾਜਾ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਨਜੀਬੁੱਦੌਲਾ ਦੀ ਮਦਦ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ। ਏਸ ਗੱਲੋਂ ਨਾਰਾਜ਼ ਹੋ ਕੇ ਵਾਪਸ ਮੁੜਦੇ ਹੋਏ ਦਲ ਖ਼ਾਲਸਾ ਨੇ ਪਟਿਆਲੇ ਦਾ ਇਲਾਕਾ

ਨਜੀਬੁੱਦੌਲਾ ਦੀ ਮਦਦ ਕੀਤੀ

---

*ਰਾਜ ਖ਼ਾਲਸਾ, ਹਿੱਸਾ ਦੂਜਾ, ਪੰਨਾ ੨੨, ਪੰਜਾਬ ਰਾਜਾਜ਼, ਪਨਾ ੩੩।

Sri Satguru Jagjit Singh Ji Elibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਲੁੱਟ ਲਿਆ।

ਨੌਵੀਂ ਵਾਰ (੧੭੬੭ ਈ.) ਅਬਦਾਲੀ ਸਿਰਫ਼ ਅੰਬਾਲੇ ਤਕ ਆਇਆ*। ੨੦ ਮਾਰਚ ਨੂੰ ਉਹ ਵਾਪਸ ਸਰਹਿੰਦ ਆ ਬੈਠਾ। ਏਥੇ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋ ਕੇ ਰਾ. ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਤਿੰਨ ਲੱਖ ਖਰਾਜ ਤਾਰਿਆ। ਅਬਦਾਲੀ ਨੇ ਖ਼ੁਸ਼ ਹੋਕੇ ਉਸਨੂੰ ਸਰਹਿੰਦ ਦੀ ਫ਼ੌਜਦਾਰੀ ਤੇ 'ਰਾਜਾ-ਇ-ਰਾਜਗਾਨ ਬਹਾਦੁਰ' ਦਾ ਖ਼ਿਤਾਬ ਦਿਤਾ†। ਅੰਬਾਲੇ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚੋਂ ਅਬਦਾਲੀ ਦੀਆਂ ਬੱਧੀਆਂ ਤੀਹ ਹਜ਼ਾਰ ਢੱਕਾਂ ਰਾਜਾ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਦੋ ਲੱਖ ਨਜ਼ਰਾਨਾ ਹੋਰ ਦੇ ਕੇ ਛੁਡਾ ਲਈਆਂ ਤੇ ਪੱਲਿਓਂ ਖ਼ਰਚ ਦੇ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਘਰੋ ਘਰੀ ਪੁਚਾਇਆ। ਏਸੇ ਨੇਕੀ ਦਾ ਸਦਕਾ ਲੋਕ ਉਸਨੂੰ 'ਬੰਦੀ ਛੋੜ' ਆਖਣ ਲੱਗ ਪਏ‡।

'ਰਾਜਾ-ਏ ਰਾਜਗਾਨ' ਦਾ ਖ਼ਿਤਾਬ

ਏਸੇ ਸਾਲ (੧੭੬੭ ਈ.) ਰਾਜਾ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਦੋ ਘੋੜੇ ਚੁਰਾ ਕੇ ਕੋਈ ਆਦਮੀ ਸ. ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਕੋਟਕਪੂਰੇ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਦੇ ਆਇਆ, ਜਾਂ ਉਸਨੇ ਆਪ ਚੁਰਾ ਲਏ। ਰਾ. ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਉਸ ਉੱਤੇ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕਰ ਦਿਤੀ। ਸ. ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਬਾਹਰ

ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਕੋਟ ਕਪੂਰਾ ਕਤਲ

---

*ਇਸਮਾਈਲਾਬਾਦ, ਅੰਬਾਲੇ ਤੋਂ ਵੀਹ ਮੀਲ, ਵੇਖੋ ਸਿੱਖਰਾਜ ਕਿਵੇਂ ਬਣਿਆ?' ਪੰਨਾ ੨੫੦।

†ਪੰਜਾਬ ਰਾਜਾਜ਼, ਪੰਨਾ ੩੩; ਰਾਜ ਖ਼ਾਲਸਾ, ਹਿੱਸਾ ਦੂਜਾ, ਪੰਨਾ ੨੩, ਲਤੀਫ਼, ਪੰਨਾ ੩੨੭; ਕਨਿਘਮ (੧੯੧੮), ਪੰਨਾ ੧੧੩; ਸਰਹਿੰਦ ਦੀ ਫ਼ੌਜਦਾਰੀ ਤੇ 'ਮਹਾਰਾਜਾ' ਦਾ ਖ਼ਿਤਾਬ ਦਿਤਾ।

‡ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼; ਪੰਨਾ ੮੯੩; ਖ਼ੁਸ਼ਵਕਤ ਰਾਏ, ਪੰਨਾ ੧੬੮।

Sri Satguru Jagjit Singh Ji Elibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਨਕਲ ਕੇ ਲੜਿਆ ਤੇ ਸਣੇ ਆਪਣੇ ਛੋਟੇ ਪੁੱਤਰ ਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ।

ਬਘੇਲ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਲੜਾਈ

੧੭੬੯ ਈ. ਵਿਚ ਰਾਜਾ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸ. ਬਘੇਲ ਸਿੰਘ ਦੇ ਕੁਛ ਪਿੰਡ ਮੱਲ ਲਏ। ਉਹਨੇ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿਤਾ, ਤਾਂ ਰਾ. ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਉਸ ਨਾਲ ਸੁਲ੍ਹਾ ਕਰਕੇ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਉਹਦੇ ਹੱਥੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਾਇਆ।

ਮਲੇਰ ਕੋਟਲੇ ਦੇ ਅਫ਼ਗ਼ਾਨਾਂ ਨਾਲ ਪਟਿਆਲੇ ਦੀ ਨਿੱਤ ਲੜਾਈ ਰਹਿੰਦੀ ਸੀ। ਇਕ ਲੜਾਈ

ਜਮਾਲ ਖ਼ਾਂ ਮਲੇਰ ਕੋਟਲਾ ਕਤਲ

ਵਿਚ ਓਥੋਂ ਦਾ ਰਈਸ ਜਮਾਲ ਖ਼ਾਂ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ, ਤਾਂ ਉਹਦੇ ਪੁੱਤਰ ਅਤਾਉੱਲਾ ਨੇ ਪਟਿਆਲੇ ਦੀ ਈਨ ਮੰਨ ਕੇ ਸੁਲ੍ਹਾ ਕਰ ਲਈ।

ਬਠਿੰਡੇ ਉਤੇ ਕਬਜ਼ਾ

੧੭੭੦ ਈ. ਵਿਚ ਰਾਜਾ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਬਠਿੰਡੇ ਵਿਚ ਸੁਖਚੈਨ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਘੇਰ ਲਿਆ। ਸਾਲ ਭਰ ਘੇਰਾ ਰਿਹਾ। ਤੰਗ ਆ ਕੇ ਸੁਖਚੈਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸੁਲ੍ਹਾ ਕਰ ਲਈ ਤੇ ਕਿਲ੍ਹਾ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਏਧਰੋਂ ਵਿਹਲੇ ਹੋ ਕੇ ਉਹਨੇ ਕੁਛ ਭੱਟੀਆਂ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਖੋਹ ਲਿਆ।

ਰਾਜਾ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਭੱਟੀਆਂ ਨਾਲ ਲੜ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਜਾਂ ਪਿਛੋਂ ਹਿੰਮਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪਟਿਆਲੇ 'ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ

ਹਿੰਤਮ ਸਿੰਘ ਦਾ ਪਟਿਆਲੇ ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ

ਕਰਕੇ 'ਰਾਜਾ' ਹੋਣ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਰਾ. ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਵਾਪਸ ਸਮਾਣੇ ਆ

Sri Satguru Jagjit Singh Ji Elibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਬੈਠਾ ਤੇ ਪਟਿਆਲੇ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਕਰਨ ਲੱਗਾ। ਉਸਦੀ ਮਦਦ ਵਾਸਤੇ ਸ. ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਘੇਬਾ, ਨਵਾਬ ਮਲੇਰ ਕੋਟਲਾ, ਨਵਾਬ ਰਾਏ ਕੋਟ, ਰਾ. ਹਮੀਰ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ, ਰਾ. ਗਜਪਤ ਸਿੰਘ ਜੀਂਦ ਭਾਈ ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ, ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਕੈਥਲ, ਭਾਈ ਦੇਸੂ ਸਿੰਘ, ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ, ਰਾ. ਕੀਰਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਨਾਹਣ, ਆਦਿ ਆ ਗਏ ਤਾਂ ਹਿੰਮਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਡਰ ਕੇ ਸੁਲ੍ਹਾ ਕਰ ਲਈ।

ਹਿੰਮਤ ਸਿੰਘ ਸੁਰਗਵਾਸ

ਹਿੰਮਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਮਾਫ਼ੀ ਮੰਗ ਲਈ ਤੇ ਰਾ. ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਉਸਦੀ ਜਾਗੀਰ ਵਧਾ ਦਿਤੀ*। ੧੭੭੪ ਈ. ਵਿਚ ਹਿੰਮਤ ਸਿੰਘ ਲੌਂਗੋਵਾਲ ਮਰ ਗਿਆ, ਤਾਂ ਰਾ. ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਜਾਗੀਰ ਜ਼ਬਤ ਕਰ ਲਈ ਤੇ ਉਸ਼ਦੀ ਵਿਧਵਾ ਨਾਲ ਪੁਨਰ-ਵਿਆਹ ਕਰਾ ਲਿਆ†।

ਸਫ਼ੈਦੋਂ 'ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ

ਸਫ਼ੈਦੋਂ ਦਾ ਨਵਾਬ ਸੈਫ਼ ਖ਼ਾਂ ਮਰ ਗਿਆ ਤੇ ਉਸਦੇ ਪੁੱਤਰ, ਗੁਲ ਖ਼ਾਂ ਦੀ ਸਰਪਰਸਤੀ ਵਿਚ ਰਹਿ ਗਏ। ੧੭੭੪ ਈ. ਵਿਚ ਰਾ. ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਲ੍ਹਾ ਸਫ਼ੈਦੋਂ 'ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ, ਗੁਲ ਖ਼ਾਂ ਨੂੰ ਸੱਤ ਰੁਪੈ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਭੱਤਾ ਤੇ ਸੈਫ਼ ਖ਼ਾਂ ਦੇ ਪੁੱਤਰਾਂ ਨੂੰ ਪਿੰਡ ਛੋਟਾ ਰਸੂਲ ਪੁਰ ਜਾਗੀਰ ਵਜੋਂ ਦੇ ਦਿੱਤਾ‡।

ਏਸੇ ਸਾਲ (੧੭੭੪ ਈ.) ਰਾ. ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਫ਼ਤਹਿ-

---

*ਰਾਜ ਖ਼ਾਲਸਾ, ਹਿੱਸਾ ਦੂੱਜਾ, ਪੰਨਾ ੨੬।

†ਪੰਜਾਬ ਰਾਜਾਜ਼, ਪੰਨਾ ੪੧; ਰਾਜ ਖ਼ਾਲਸਾ, ਹਿੱਸਾ ਦੂੱਜਾ, ਪੰਨਾ ੨੬।

‡ਪੰਜਾਬ ਰਾਜਾਜ਼, ਪੰਨਾ ੪੨।

Sri Satguru Jagjit Singh Ji Elibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਰਹੀਮਦਾਦ ਖਾਂ ਕਤਲ

ਆਬਾਦ, ਸਰਸਾ ਤੇ ਰਣੀਆਂ ਮੱਲ ਲਏ। ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਰਹੀਮਦਾਦ ਖ਼ਾਂ ਨੂੰ ਫ਼ੌਜ ਦੇ ਕੇ ਭੇਜਿਆ। ਉਸਨੇ ਲਾਲਪੁਰ, ਰੁਹਤਕ, ਹਾਂਸੀ, ਹਿਸਾਰ 'ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਕੇ ਜੀਂਦ ਨੂੰ ਘੇਰਾ ਆ ਪਾਇਆ। ਰਾਜਾ ਗਜਪਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਮਦਦ ਵਾਸਤੇ ਪਟਿਆਲੇ ਦਾ ਦੀਵਾਨ ਨਾਨੂੰ ਮੱਲ ਹਮੀਰ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ, ਕੈਥਲੀਏ ਭਾਈ ਤੇ ਹੋਰ ਕਈ ਸਿੱਖ ਸਰਦਾਰ ਆ ਗਏ। ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਰਹੀਮਦਾਦ ਖ਼ਾਂ ਅੱਖ ਵਿਚ ਗੋਲੀ ਖਾ ਕੇ ਮਰ ਗਿਆ (ਸ਼ੁਰੂ ੧੭੭੫ ਈ.*) ਤੇ ਉਸਦੀ ਫ਼ੌਜ ਹਾਰ ਕੇ ਨੱਸ ਗਈ। ਗਜਪਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪਰਗਣਾ ਗੋਹਾਨਾ ਤੇ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਹਾਂਸੀ, ਹਿਸਾਰ ਤੇ ਰੁਹਤਕ ਉੱਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ।

ਨਜਫ਼ ਅਲੀ ਖ਼ਾਂ ਨਾਲ ਸੁਲ੍ਹਾ

ਨਜਫ਼ ਅਲੀ ਖ਼ਾਂ ਵਜ਼ੀਰ ਨੇ ਫੇਰ ਨਜਫ਼ ਕੁਲੀ ਨੂੰ ਫ਼ੌਜ ਦੇ ਕੇ ਭੇਜਿਆ। ਰਾਜਾ ਪਟਿਆਲਾ ਤੇ ਜੀਂਦ ਨੇ ਉਸ ਨਾਲ ਸੁਲ੍ਹਾ ਕਰਕੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦਿੱਲੀ ਨੂੰ ਖ਼ਰਾਜ ਦੇਣਾ ਮੰਨ ਲਿਆ†। ਏਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਾਂਸੀ, ਹਿਸਾਰ ਤੇ ਰੁਹਤਕ ਮੁਗ਼ਲ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ ਚਲੇ ਗਏ ਤੇ ਸਰਸਾ, ਰਣੀਆਂ, ਫ਼ਤਹਿਆਬਾਦ ਪਟਿਆਲੇ ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ ਰਹੇ।

ਮਨੀਮਾਜਰਾ ਤੇ ਸਿਆਲ ਬਾ ਤੋਂ ਨਜ਼ਰਾਨਾ

ਮਨੀਮਾਜਰਾ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰਕੇ ਗ਼ਰੀਬ ਦਾਸ ਤੋਂ ਖ਼ਰਾਜ ਲਿਆ। ਫਿਰ ਰਾ. ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸ. ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਸਿਆਲਬਾ 'ਤੇ ਧਾਵਾ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਉਹਨੇ ਅੱਗੋਂ ਅਜੇਹਾ ਟਾਕਰਾ

---

*ਗੁਪਤਾ, ਹਿੱਸਾ ਦੂੱਜਾ ਪੰਨੇ ਪ੪-੫।

†ਪੰਜਾਬ ਰਾਜਾਜ਼, ਪੰਨਾ ੪੫; ਗੁਪਤਾ, ਹਿੱਸਾ ਦੂੱਜਾ, ਪਨਾ ਪ੫।

Sri Satguru Jagjit Singh Ji Elibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਕੀਤਾ, ਕਿ ਪਟਿਆਲੇ ਦੀਆਂ ਫ਼ੌਜਾਂ ਹਾਰ ਗਈਆਂ। ਰਾ. ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਨਾਭਾ, ਜੀਂਦ, ਮਲੇਰ ਕੋਟਲਾ, ਕੈਥਲੀਏ, ਆਦਿ ਦੀ ਮਦਦ ਲੈ ਕੇ ਸਿਆਲਬਾ 'ਤੇ ਦੋਬਾਰਾ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ। ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਸ. ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਨੇ ਹਾਰ ਕੇ ਪਟਿਆਲੇ ਦੀ ਈਨ ਮੰਨ ਲਈ ਤੇ ਨਜ਼ਰਾਨਾ ਤਾਰ ਦਿਤਾ।

ਅਬਦੁਲ ਅਹਿਦ ਦੀ ਮੁਹਿੰਮ

ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਸਰ ਕਰਨ ਬਦਲੇ ਨਵਾਬ ਅਬਦੁੱਲ ਅਹਿਦ (ਮਜਦੁੱਦੌਲਾ) ਤੇ ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦਾ ਫ਼ਰਖ਼ੰਦਾ ਬਖ਼ਤ ਪੰਜਾਹ ਹਜ਼ਾਰ ਫ਼ੌਜ ਤੇ ਦੋ ਸੌ ਤੋਪਾਂ ਲੈ ਕੇ ੧੮ ਜੂਨ, ੧੭੭੯ ਈ. ਨੂੰ ਦਿੱਲੀਓਂ ਤੁਰੇ। ਜਦ ਨਵਾਬ ਕਰਨਾਲ ਪੁੱਜਾ, ਤਾਂ ਸ. ਬਘੇਲ ਸਿੰਘ, ਦੀਵਾਨ ਸਿੰਘ, ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਖੌਂਡਾ, ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਨਿਰਮਲਾ ਤੇ ਰਾ: ਗਜਪਤ ਸਿੰਘ ਜੀਂਦ ਉਹ ਨਾਲ ਆ ਮਿਲੇ।

ਇਹਨਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਨੇ ਨਵਾਬ ਨੂੰ ਪਟਿਆਲੇ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਭੜਕਾਇਆ। ਨਵਾਬ ਥਾਨੇਸਰ ਪੁੱਜਾ, ਤਾਂ ਕੈਥਲ ਵਾਲਾ ਦੇਸੂ ਸਿੰਘ ਆ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਇਆ। ਨਵਾਬ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਚਾਰ ਲੱਖ ਖ਼ਰਾਜ ਤਾਰਨ ਬਦਲੇ ਮਜਬੂਰ ਕੀਤਾ। ਉਸਨੇ ਤਿਨ ਲੱਖ ਦੇ ਦਿਤਾ ਤੇ ਇਕ ਲੱਖ ਬਦਲੇ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਜ਼ਮਾਨਤ ਵਜੋਂ ਦਿਤਾ। ਨਵਾਬ ਏਥੋਂ ਅੱਗੇ ਤੁਰਿਆ, ਤਾਂ ਪਟਿਆਲੇ ਦਾ ਦੀਵਾਨ ਨਨੂੰ ਮੱਲ ਆ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਇਆ। ਉਹਨੇ ਪੰਜ ਲੱਖ ਤੇ ਫੇਰ ਸੱਤ ਲੱਖ ਦੇਣ ਦਾ ਇਕਰਾਰ ਕੀਤਾ, ਜੇ ਨਵਾਬ ਓਥੋਂ ਹੀ ਵਾਪਸ ਮੁੜ ਜਾਵ। ਨਵਾਬ ਨੇ ਇਸ ਗੱਲ 'ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿਤਾ, ਕਿ ਰਾ: ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਆਪ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਵੇ। ਉਹਨੇ ਅੱਗੇ ਵਧ ਕੇ ਕਿਲ੍ਹਾ ਸਫ਼ੈਦੋਂ (ਪਟਿਆਲੇ ਦਾ) ਬਾਰੂਦ ਨਾਲ ਉਡਾ ਦਿਤਾ ਤੇ ਉਸਦੇ ਰਖਵਾਲੇ

Sri Satguru Jagjit Singh Ji Elibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਤਿੰਨ ਸੌ ਸਿਪਾਹੀ ਜਿਉਂਦੇ ਹੀ ਸਾੜ ਦਿਤੇ ।

ਰਾ: ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਟਾਕਰੇ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਕਰ ਲਈ। ੭ ਅਕਤੂਬਰ ਨੂੰ ਨਵਾਬ ਦੀ ਫ਼ੌਜ ਨੇ ਪਟਿਆਲੇ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ। ਰਾਜਾ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਸ: ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਘੇਬਾ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਕੇ ਲੜੇ, ਪਰ ਹਾਰ ਕ ਕਿਲ੍ਹ ਬੰਦ ਹੋ ਬੈਠੇ। ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਸ਼ਾਹੀ ਫ਼ੌਜ ਨੇ ਪਟਿਆਲੇ ਨੂੰ ਘੇਰਾ ਪਾ ਲਿਆ। ਦੋ ਦਿਨ ਸਖ਼ਤ ਲੜਾਈ ਹੋਈ† ਤਿੱਜੇ ਦਿਨ ਖ਼ਬਰ ਮਿਲੀ, ਕਿ ਪਟਿਆਲੇ ਦੀ ਮਦਦ ਵਾਸਤੇ ਸ. ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ, ਸ. ਜੈ ਸਿੰਘ, ਹਕੀਕਤ ਸਿੰਘ ਕਨ੍ਹਈਏ, ਆਦਿ ਸਿੱਖ ਸਰਦਾਰ ਦੋ ਲੱਖ ਫ਼ੌਜ ਲੈ ਕੇ ਆ ਰਹੇ ਹਨ। ਨਵਾਬ ਨੇ ਸ. ਬਘੇਲ ਸਿੰਘ ਤੋਂ ਸਲਾਹ ਪੁੱਛੀ, ਤਾਂ ਉਹਨੇ ਸ. ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਏ ਦੇ ਨਾਂ ਤੋਂ ਬੜਾ ਡਰਾਇਆ ਤੇ ਦੱਸਿਆ, ਕਿ ਉਹ ਮਲੇਰ ਕੋਟਲੇ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਖ਼ਬਰ ਤੋਂ ਡਰ ਕੇ ਨਵਾਬ ੧੪ ਅਕਤੂਬਰ, ੧੭੭੯ ਈ. ਨੂੰ ਘੇਰਾ ਉਠਾ ਕੇ ਵਾਪਸ ਤੁਰ ਪਿਆ। ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਮਗਰੋਂ ਹਮਲਾ ਕਰਕੇ ਉਸਦੀ ਫ਼ੌਜ ਲੁੱਟ ਲਈ। ੧੮ ਅਕਤੂਬਰ ਨੂੰ ਸ਼ਾਹੀ ਫ਼ੌਜ ਨੇ ਪਾਨੀਪਤ ਜਾ ਸਾਹ ਲਿਆ।

ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਸੁਰਗਵਾਸ

ਫ਼ਰਵਰੀ, ੧੭੮੧ ਈ. ਨੂੰ ਰਾਜਾ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਪੈਂਤੀ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਭੋਗ ਕੇ ਸੁਰਗਵਾਸ ਹੋਇਆ‡। ਉਸ

---

*ਗੁਪਤਾ, ਹਿੱਸਾ ਦੂਜਾ ਪੰਨਾ, ੮੬।

†ਗੁਪਤਾ, ਹਿੱਸਾ ਦੂਜਾ, ਪੰਨੇ ੮੯-੯੦।

‡-ਪੰਜਾਬ ਰਾਜਾਜ਼, ਪੰਨਾ ੫੩; ਕਨਿੰਘਮ (੧੯੧੮), ਪੰਨਾ ੧੧੬; ਲਤੀਫ਼, ਪੰਨਾ ੩੨੮; ਰਾਜ ਖ਼ਾਲਸਾ, ਹਿੱਸਾ ਦੂਜਾ, ਪੰਨਾ ੩੦।

Sri Satguru Jagjit Singh Ji Elibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਬਾਰੇ ਗ੍ਰਿਫ਼ਨ ਲਿਖਦਾ ਹੈ, "ਜੇ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਜਿਉਂਦਾਂ ਰਹਿੰਦਾ, ਜਾਂ ਉਸਦੇ ਪਿੱਛੋਂ ਗੱਦੀ ਉੱਤੇ ਬੇਠਣ ਵਾਲੇ ਰਾਜੇ ਉਸ ਵਰਗੇ ਲਾਇਕ ਹੁੰਦੇ, ਤਾਂ ਮਾਲਵੇ ਦੀਆਂ ਛੋਟੀਆਂ ਛੋਟੀਆਂ ਰਿਆਸਤਾਂ ਇਕ ਮਜ਼ਬੂਤ ਬਾਦਸ਼ਾਹੀ ਵਿਚ ਬਦਲ ਜਾਂਦੀਆਂ। ਜਿਹੜੀ ਬਾਦ-ਸ਼ਾਹੀ ਇਕ ਪਾਸੇ ਲਾਹੌਰ ਦਰਬਾਰ (ਮ. ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ) ਤੋਂ ਤੇ ਦੂੱਜੇ ਪਾਸੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਗੋਰਮਿੰਟ ਤੋਂ ਬਿਲਕੁੱਲ ਸੁਤੰਤਰ ਹੁੰਦੀ।"*

ਰਾ. ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ

ਰਾ. ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪਿੱਛੋਂ ਉਸਦਾ ਪੁੱਤਰ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਰਾਜਾ ਬਣਿਆਂ। ਉਸਦੀ ਉਮਰ ਉਸ ਵੇਲੇ ਸਿਰਫ਼ ਸੱਤ ਸਾਲ ਦੀ ਸੀ†। ਉਸਦੀ ਦਾਦੀ ਰਾਣੀ ਹੁਕਮਾ ਨੇ ਸੁਨਾਮ ਦੇ ਅਗਰਵਾਲ ਨਾਨੂੰ ਮੱਲ ਨੂੰ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਤੇ ਮੁਖ਼ਤਿਆਰ Regent) ਬਣਾਇਆ। ਇਸ ਵੇਲੇ ਰਿਆ-ਸਤ ਵਿਚ ਥਾਂ ਥਾਂ ਬਗ਼ਾਵਤ ਹੋ ਗਈ (ਜਿਵੇਂ ਭਵਾਨੀ ਗੜ੍ਹ, ਕੋਟ ਸਮੀਰ, ਭਿਖੋ)। ਨਾਨੂੰ ਮੱਲ ਨੇ ਬੜੀ ਹਿੰਮਤ ਤੇ ਚਾਤਰੀ ਨਾਲ ਸਭ ਗੜ ਬੜ ਦਬਾ ਕੇ ਅਮਨ ਬਹਾਲ ਕੀਤਾ।

ਨਾਨੂੰ ਮੱਲ ਵਜ਼ੀਰ

'ਚਾਲੀਆ' ਕਾਲ

੧੭੮੩ ਈ. (੧੮੪੦ ਬਿ.) ਵਿਚ ਸਖ਼ਤ ਕਾਲ ਪੈ ਗਿਆ, ਜਿਸਨੂੰ ਅਜੇ ਤੱਕ ਲੋਕ 'ਚਾਲੀਆ' ਨਾਮ ਨਾਲ ਯਾਦ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਲਾਕਾ ਉਜੜ ਗਿਆ ਤੇ ਕਈਆਂ ਥਾਂਵਾਂ 'ਤੇ ਫੇਰ ਬਗ਼ਾਵਤ ਹੋ ਗਈ। ਮੂਲੇਪੁਰ ਵਿਚ ਸ. ਸਰਦੂਲ ਸਿੰਘ ਬਾਗ਼ੀ ਹੋ ਗਿਆ।

---

*ਪੰਜਾਬ, ਰਾਜਾਜ਼, ਪੰਨਾ ਪ੩।

†ਰਾ. ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਦਾ ਜਨਮ ੧੭੭੪ ਈ. ਵਿਚ ਹੋਇਆ।

Sri Satguru Jagjit Singh Ji Elibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਦੀਵਾਨ ਨਾਨੂੰ ਮੱਲ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਘੇਰਾ ਪਾ ਲਿਆ। ਇਸ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਨਾਨੂੰ ਮੱਲ ਆਪਣੇ ਹੀ ਇਕ ਸਿਪਾਹੀ ਕਰਮ ਬੇਗ ਹੱਥੋਂ ਜ਼ਖਮੀ ਹੋ ਗਿਆ। ਕਰਮ ਬੇਗ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿਤਾ ਗਿਆ। ਜ਼ਖ਼ਮੀ ਨਾਨੂੰ ਮੱਲ ਲਾਗੇ ਇਕ ਪਿੰਡ—ਅਨੇਦਪੁਰ—ਚਲਾਂ ਗਿਆ।

ਰਾਣੀ ਹੁਕਮਾ ਸੁਰਗਵਾਸ

ਨਾਨੂੰ ਮੱਲ ਕੈਦ

ਏਸੇ ਸਮੇਂ ਰਾਣੀ ਹੁਕਮਾ ਸੁਰਗਵਾਸ ਹੋ ਗਈ। ਪਿੱਛੋਂ ਰਾਣੀ ਖੇਮ ਕੋਰ, ਬੀਬੀ ਪਰਧਾਨ, ਥੰਮਣ ਸਿੰਘ ਧਾਲੀਵਾਲ, ਹਮੀਰ ਸਿੰਘ ਆਦਿ ਨੇ ਮਿਲ ਕੇ ਜ਼ਖਮੀ ਨਾਨੂੰ ਮੱਲ ਨੂੰ ਫੜ ਕੇ ਪਟਿਆਲੇ ਕੈਦ ਕਰ ਦਿਤਾ*।

ਰਾਜਿੰਦਰ ਕੌਰ ਨਾਨੂੰ ਮੱਲ ਫਰ ਵਜ਼ੀਰ

ਇਹ ਖ਼ਬਰਾਂ ਸੁਣ ਕੇ ਬੀਬੀ ਰਾਜਿੰਦਰ ਕੌਰ ਫਗਵਾੜੇ ਤੋਂ ਫ਼ੌਜ ਲੈ ਕੇ ਪਟਿਆਲੇ ਆ ਪਹੁੰਚੀ। ਉਸਨੇ ਨਾਨੂੰ ਮੱਲ ਨੂੰ ਕੈਦ 'ਚੋਂ ਕੱਢ ਕੇ ਫੇਰ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ (ਵਜ਼ੀਰ) ਬਣਾ ਦਿਤਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਓਹਾ ਇਕ ਲਾਇਕ ਆਦਮੀ ਉਸ ਵੇਲੇ ਸੀ, ਜੋ ਰਿਆਸਤ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਨਾਨੂੰ ਮੱਲ ਨੇ ਧਾਰਾ ਰਾਉ ਮਰਹੱਟਾ ਤੇ ਸ. ਬਘੇਲ ਸਿੰਘ ਦੀ ਮਦਦ ਨਾਲ ਫਿਰ ਅਮਨ ਕਾਇਮ ਕਰ ਲਿਆ।

ਰਾਨੀ ਖ਼ਾਂ ਮਰਹੱਟਾ

੧੭੮੮ ਈ. ਵਿਚ ਮਰਹੱਟਿਆਂ ਨੇ ਗ਼ੁਲਾਮ ਕਾਦਰ ਨੂੰ ਕੱਢ ਕੇ ਦਿੱਲੀ 'ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ। ਅਗਲੇ ਸਾਲ ਮਰਹੱਟੇ ਜਰਨੈਲ ਰਾਨੀ ਖ਼ਾਂ ਨੇ ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਸਰਦਾਰਾਂ ਤੋਂ ਖ਼ਰਾਜ ਲੈਣ ਵਾਸਤੇ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕੀਤੀ। ਪਟਿਆਲ ਦਾ ਵਜ਼ੀਰ ਨਾਨੂੰ ਮੱਲ ਉਸਨੂੰ

---

*ਪੰਜਾਬ ਰਾਜਾਜ਼, ਪੰਨਾ ਪ੮, ਰਾਜ ਖ਼ਾਲਸਾ, ਹਿੱਸਾ ਦੂਜਾ, ਪੰਨਾਂ ੩੩।

Sri Satguru Jagjit Singh Ji Elibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਸ਼ਾਹਾਬਾਦ ਜਾ ਮਿਲਿਆ । ਰਾਨੀ ਖ਼ਾਂ ਨੇ ਉਸ ਤੋਂ ਅੱਠ ਲੱਖ ਖ਼ਰਾਜ ਮੰਗਿਆ, ਪਰ ਉਹ ਛੇ ਲੱਖ ਦੇਣ ਵਾਸਤੇ ਤਿਆਰ ਸੀ। ਉਹਨੇ ਰਾਣੀ ਰਾਜਿੰਦਰ ਕੌਰ ਨੂੰ ਪਟਿਆਲੇ ਸੁਨੇਹਾ ਭੇਜਿਆ, ਕਿ ਖ਼ਰਾਜ ਤਾਰੋ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਮਰਹੱਟੇ ਪਟਿਆਲੇ ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦੇਣਗੇ। ਰਾਜਿੰਦਰ ਕੌਰ ਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਵਜ਼ੀਰ ਦੀ ਨੀਯਤ ਉੱਤੇ ਕੁਛ ਸ਼ੱਕ ਸੀ। ਉਹਨੇ ਵਜ਼ੀਰ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਦੇਵੀ ਦਿੱਤਾ ਨੂੰ ਕੈਦ ਕਰ ਲਿਆ ਤੇ ਟਾਕਰੇ ਲਈ ਤਿਆਰੀ ਕਰਨ ਲੱਗੀ। ਇਹ ਖ਼ਬਰ ਸੁਣ ਕੇ ਨਾਨੂੰ ਮੱਲ ਮਰਹੱਟਿਆਂ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਪਟਿਆਲੇ ਤੋਂ ਦੋ ਮੀਲ ਦੀ ਵਿੱਥ ਉੱਤੇ ਆ ਬੈਠਾ। ਮਰਹੱਟਿਆਂ ਦੇ ਤਬਾਉ ਨਾਲ ਰਾਜਿੰਦਰ ਕੌਰ ਨੇ ਦੇਵੀ ਦਿੱਤੇ ਨੂੰ ਤਾਂ ਛੱਡ ਦਿਤਾ, ਪਰ ਖ਼ਰਾਜ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਨਾਨੂੰ ਮੱਲ ਦੇ ਸਿਰ ਸੁੱਟੀ ਰਖੀ। ਅਖ਼ੀਰ ਫ਼ੈਸਲਾ ਇਹ ਹੋਇਆ, ਕਿ ਨਾਨੂੰ ਤੇ ਬੀਬੀ ਰਾਜਿੰਦਰ ਕੌਰ ਮਥਰ ਜਾ ਕੇ ਸਿੰਧੀਆ ਨਾਲ ਖ਼ਰਾਜ ਦਾ ਫ਼ੈਸਲਾ ਕਰਨ । ਮਰਹੱਟ ਜਰਨੈਲ ਦੋਹਾਂ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਵਾਪਸ ਮੁੜ ਪਏ। ਕਰਨਾਲ ਜਾ ਕ ਨਾਨੂੰ ਮੱਲ ਨੇ ਤਾਂ ਛੁੱਟੀ ਲੈ ਲਈ ਤੇ ਉਸਦਾ ਪੁੱਤਰ ਦੇਵੀ ਦਿੱਤ ਤੇ ਬੀਬੀ ਰਾਰਿੰਦਰ ਮਥਰਾ ਨੂੰ ਗਏ।

ਨਾਨੂੰ ਮੱਲ ਲਾਇਕ ਬੜਾ ਸੀ, ਪਰ ਸਮਾਂ ਪਾ ਕੇ ਉਹ ਹੰਕਾਰੀ ਹੋ ਗਿਆ। ਉਹ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਹੁੱਕਾ ਪੀਂਦਾ ਤੇ ਸਿੱਖ ਸਰਦਾਰਾਂ ਦੀ ਨਿਰਾਦਰੀ ਕਰਦਾ। ਉਹਨੇ ਵੱਡੇ ਵੱਡੇ ਅਹੁਦਿਆਂ ਉੱਤੇ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਭਤੀਜੇ ਤੇ ਹੋਰ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ ਥਾਪੇ ਹੋਏ ਸਨ।

ਨਾਨੂੰ ਮੱਲ ਦੀ ਜਾਇਦਾਦ ਜ਼ਬਤ

ਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣੇ ਅਹਿਲਕਾਰਾਂ ਦੀ ਸਲਾਹ ਨਾਲ ਉਹ ਸਾਰੇ ਕੈਦ ਕਰ ਲਏ ਤੇ ਨਾਨੂੰ ਮੱਲ ਦੇ ਘਰਾਣੇ ਦੀ ਸਭ ਜਾਇਦਾਦ ਜ਼ਬਤ ਕਰ ਲਈ। ਕਰਨਾਲ ਤੋਂ ਵਾਪਸ ਆਉਂਦੇ ਨਾਨੂੰ ਮੱਲ ਨੂੰ ਰਾਹ ਵਿਚ ਹੀ ਖ਼ਬਰ ਮਿਲ ਗਈ। ਉਹ ਪਹਿਲਾਂ ਸ਼ਾਹਾਬਾਦ

Sri Satguru Jagjit Singh Ji Elibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਸ. ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਨਿਰਮਲੇ ਕੋਲ, ਫਿਰ ਕੈਥਲ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਤੇ

ਨਾਨੂੰ ਮੱਲ ਸੁਰਗਵਾਸ

ਅੰਤ ਅਤਾਉੱਲਾ ਕੋਲ ਮਲੇਰ ਕੋਟਲੇ ਆ ਗਿਆ, ਜਿਥੇ ਉਹ ੧੭੯੨ ਈ. ਵਿਚ ਚਲਾਣਾ ਕਰ ਗਿਆ* ।

ਅਹਿਲਕਾਰਾਂ ਨੇ ਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਬੀਬੀ ਰਾਜਿੰਜਰ ਕੌਰ ਦੇ ਖ਼ਿਲਾਫ਼ ਵੀ ਭੜਕਾ ਛੱਡਿਆ ਸੀ । ਜਦ ਉਹ ਮਥਰਾ ਤੋਂ

ਬੀਬੀ ਰਾਜਿੰਦਰ ਸੁਰਗਵਾਸ

ਵਾਪਸ ਮੁੜੀ, ਤਾਂ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਨੇ ਉਸਦੀ ਬੜੀ ਨਿਰਾਦਰੀ ਕੀਤੀ । ਉਹ ਏਸੇ ਗ਼ਮ ਨਾਲ ਪਟਿਆਲੇ ਵਿਚ (੧੭੯੧ ਈ.) ਸੁਰਗਵਾਸ ਹੋ ਗਈ ।

ਫਿਰ ਰਾਜੇ ਦਾ ਵੱਡਾ ਸਲਾਹਕਾਰ ਸੱਯਦ ਮੀਰ ਇਲਾਹੀ

ਇਲਾਹੀ ਬਖ਼ਸ਼ ਕਤਲ

ਬਖ਼ਸ਼ ਬਣਿਆਂ । ਉਸਨੂੰ ਸ. ਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਅਰੋੜੇ ਤੇ ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਢਿਲੋਂ ਨੇ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿਤਾ । ਫਿਰ ਬੀਬੀ ਸਾਹਿਬ ਕੌਰ ਵਜ਼ੀਰ ਤੇ ਮੁਖ਼ਤਾਰ ਬਣੀ ।

ਬੀਬੀ ਸਾਹਿਬ ਕੌਰ

ਬੀਬੀ ਸਾਹਿਬ ਕੌਰ ਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਦੀ ਵੱਡੀ ਭੈਣ ਤੇ ਸ. ਜੈਮਲ ਸਿੰਘ ਕਨ੍ਹਈਆ (ਫ਼ਤਹਿ ਗੜ੍ਹ) ਦੀ ਧਰਮਪਤਨੀ ਸੀ। ਉਹ ਬੜੀ

---

*ਪੰਜਾਬ ਰਾਜਾਜ਼. ਪੰਨਾ ੭੩; ਰਾਜ ਖ਼ਾਲਸਾ; ਹਿੱਸਾ ਦੂਜਾ, ਪੰਨਾ ੩੯ । ਮਗਰ ਗੁਪਤਾ, [ਹਿੱਸਾ ਦੂਜਾ, ਪੰਨਾ, ੨੪੫] ਨਾਨੂੰ ਮੱਲ ਦੇ ਚਲਾਣੇ ਦੀ ਤਾਰੀਖ਼ ੨੧ ਨਵੰਬਰ, ੧੭੯੧ ਈ. ਦੇਂਦਾ ਹੈ ।

Sri Satguru Jagjit Singh Ji Elibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਲਾਇਕ, ਦੂਰ ਦੀ ਸੋਚਣ ਵਾਲੀ ਤੇ ਬਹਾਦਰ ਸੀ। ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਉਹ ਮਰਦਾਂ ਵਾਂਗ ਤਲਵਾਰ ਫੜ ਕੇ ਲੜਦੀ ਸੀ।

ਮਰਹੱਟੇ ਸਾਹਿਬ ਕੌਰ ਤੋਂ ਹਾਰ ਗਏ

੧੭੯੫ ਈ. ਵਿਚ ਮਰਹੱਟੇ ਜਰਨੈਲ ਨਾਨਾ ਰਾਉ ਤੇ ਮਾਧੋ ਰਾਉ ਫੂਲਕੇ ਪਟਿਆਲਾ ਤੋਂ ਖ਼ਰਾਜ ਲੈਣ ਦਰਿਆ ਘਘਰ ਦੇ ਕੰਢੇ 'ਤੇ ਆ ਬੈਠੇ। ਬੀਬੀ ਸਾਹਿਬ ਕੌਰ ਨੇ ਭਾਈ ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਕੈਥਲ, ਸ. ਭੰਗਾ ਸਿੰਘ, ਮਹਿਤਾਬ ਸਿੰਘ ਥਾਨੇਸਰ, ਸ. ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਕਲਸੀਆ, ਸ. ਦੀਪ ਸਿੰਘ, ਬੀਰ ਸਿੰਘ ਭਦੌੜੀਏ, ਸ. ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਘੇਬਾ ਆਦਿ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈਕੇ ਮਰਹੱਟਿਆਂ ਨਾਲ ਲੜਾਈ ਛੇੜ ਦਿਤੀ*। ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਲੜਾਈ ਹੁੰਦੀ ਰਹੀ। ਰਾਤ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੇ ਮੈਦਾਨ ਛੱਡ ਜਾਣ ਦੀ ਸਲਾਹ ਦਿਤੀ, ਪਰ ਬੀਬੀ ਸਾਹਿਬ ਕੌਰ ਨੇ ਰਾਤ ਛਾਪਾ ਮਾਰ ਕੇ ਮਰਹੱਟਿਆਂ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਸ਼ਕਸਤ ਦਿਤੀ ਤੇ ਪਟਿਆਲੇ ਦੀ ਹਾਰ ਨੂੰ ਜਿੱਤ ਵਿਚ ਬਦਲ ਦਿਤਾ। ਮਰਹੱਟੇ ਦਿੱਲੀ ਨੂੰ ਪਰਤ ਗਏ।

ਜਾਰਜ ਥਾਮਸ

ਜਾਰਜ ਥਾਮਸ ੧੭੮੧ ਈ. ਵਿਚ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਆਇਆ। ੧੭੯੨ ਈ. ਤਕ ਉਹ ਬੇਗਮ ਸਮਰੂ ਦਾ ਨੌਕਰ ਰਿਹਾ ਤੇ ਫਿਰ ਆਪਾ ਖਾਂਡੇ ਰਾਉ ਮਰਹੱਟੇ ਦਾ ਮੁਲਾਜ਼ਮ ਹੋ ਗਿਆ। ਉਸਨੇ ਇਲਾਕਾ ਝੱਜਰ ਥਾਮਸ ਨੂੰ ਜਾਗੀਰ ਵਜੋਂ ਦਿਤਾ। ਖਾਂਡੇ ਰਾਉ ਦੇ ਮਰਨ ਪਿੱਛੋਂ ਥਾਮਸ ਹਾਂਸੀ, ਹਿਸਾਰ 'ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਕੇ ਖ਼ੁਦਮੁਖ਼ਤਿਆਰ ਰਾਜਾ ਬਣ ਬੈਠਾ ਤੇ ਹਾਂਸੀ ਨੂੰ ਰਾਜਧਾਨੀ ਬਣਾ ਲਿਆ। ੧੭੯੮

*ਇਸ ਲੜਾਈ ਦਾ ਪੂਰਾ ਵੇਰਵਾ ਪੜ੍ਹਨ ਵਾਸਤੇ ਵੇਖੋ 'ਸੀਤਲ ਪ੍ਰਸੰਗ' ਵਿਚ ਵਾਰ ਬੀਬੀ ਸਾਹਿਬ ਕੌਰ।

Sri Satguru Jagjit Singh Ji Elibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਈ. ਨੂੰ ਉਹਨੇ ਜੀਂਦ ਉੱਤੇ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ, ਮਗਰ ਬੀਬੀ ਸਾਹਿਬ ਕੌਰ ਨੇ ਬਾਕੀ ਸਿੱਖ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਉਸਨੂੰ ਪੂਰੀ ਸ਼ਕਸਤ ਦਿਤੀ। ਰਾਣੀ ਆਸ ਕੌਰ ਦੀ ਚੁਕਣਾ ਕਰਕੇ ਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਆਪਣੀ ਭੈਣ ਸਾਹਿਬ ਕੌਰ ਨਾਲ ਨਾਰਾਜ਼ ਹੋ ਪਿਆ। ਉਹ ਆਪਣੀ ਜਾਗੀਰ ਭੇਰੀਆਂ (ਅਭੋਵਾਲ) ਵਿਚ ਚਲੀ ਗਈ। ਰਾਜੇ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਬੜਾ ਨਿਰਾਦਰੀ ਭਰਿਆ ਹੁਕਮ ਭੇਜਿਆ, ਕਿ ਏਸੇ ਵੇਲੇ ਭੇਰੀਆਂ ਛੱਡ ਕੇ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਕੋਲ ਫ਼ਤਹਿਗੜ੍ਹ ਚਲੀ ਜਾ। ਬੀਬੀ ਸਾਹਿਬ ਕੌਰ ਨੇ ਏਸ ਹੁਕਮ ਦੀ ਪਰਵਾਹ ਨਾ ਕੀਤੀ, ਤਾਂ ਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਫ਼ੌਜ ਲੈ ਕੇ ਭੈਣ ਨਾਲ ਲੜਨ ਵਾਸਤੇ ਜਾ ਪਹੁੰਚਾ। ਭਾਈ ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਤੇ ਸ. ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਕਲਸੀਆਂ ਨੇ ਸਮਝਾ ਕੇ ਦੋਹਾਂ ਦੀ ਸੁਲ੍ਹਾ ਕਰਾ ਦਿਤੀ। ਬੀਬੀ ਸਾਹਿਬ ਕੌਰ ਭਰਾ ਨਾਲ ਪਟਿਆਲੇ ਨੂੰ ਤੁਰ ਪਈ। ਰਾਹ ਵਿਚ ਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਨੇ ਭੈਣ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਕਰਕੇ ਕਿਲ੍ਹਾ ਭਵਾਨੀ ਗੜ੍ਹ ਵਿਚ ਕੈਦ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਉਹ ਇਕ ਰਾਤ ਗੋਲੀ ਨਾਲ ਭੇਸ ਬਦਲ ਕੇ ਕੈਦ ਵਿਚੋਂ ਨੱਸ ਗਈ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਭੇਰੀਆਂ ਵਿਚ ਜਾ ਪਹੁੰਚੀ, ਜਿੱਥੇ ਉਹ ੧੭੯੯ ਈ. ਵਿਚ ਸੁਰਗਵਾਸ ਹੋ ਗਈ*।

ਸਾਹਿਬ ਕੌਰ ਕੈਦ

ਸਾਹਿਬ ਕੌਰ ਸੁਰਗਵਾਸ

ਏਸੇ ਸਾਲ (੧੭੯੯ ਈ.) ਦੇ ਅਖ਼ੀਰ ਵਿਚ ਥਾਮਸ ਨੇ ਫਿਰ ਸਿੱਖ ਇਲਾਕੇ ਉੱਤੇ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ ਤੇ ਪਟਿਆਲਾ, ਜੀਂਦ, ਕੈਥਲ ਆਦਿ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਲੁੱਟ ਕੇ ਵਾਪਸ ਹਾਂਸੀ ਚਲਾ ਗਿਆ।

ਥਾਮਸ ਦੇ ਆਖ਼ਰੀ ਦਿਨ

---

*ਪੰਜਾਬ ਰਾਜਾਜ਼, ਪੰਨਾ ੮੫; ਰਾਜ ਖ਼ਾਲਸਾ, ਹਿਸਾ ਦੂਜਾ, ਪੰਨੇ ੪੫-੬।

Sri Satguru Jagjit Singh Ji Elibrary NamdhariElibrary@gmail.com

੧੮੦੧ ਈ. ਵਿਚ ਜੀਂਦ, ਨਾਭਾ, ਪਟਿਆਲਾ, ਕੈਥਲ, ਆਦਿ ਨੇ ਮਿਲ ਕੇ ਮਰਹੱਟਾ ਜਰਨੈਲ ਪੈਰੋਂ ਦੀ ਮਦਦ ਨਾਲ ਥਾਮਸ ਨੂੰ ਸਦਾ ਵਾਸਤੇ ਹਾਂਸੀ ਵਿਚੋਂ ਕੱਢ ਦਿਤਾ। ਉਹ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਅਗਲੇ ਸਾਲ ਮਰ ਗਿਆ।

ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦਾ ਦਿੱਲੀ 'ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ

ਮਰਹੱਟਿਆਂ ਨੂੰ ਸ਼ਕਸਤ ਦੇ ਕੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ੧੫ ਸਤੰਬਰ, ੧੮੦੩ ਈ, ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ 'ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ। ਸਿੰਧੀਆ ਨੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨਾਲ ਸੁਲ੍ਹਾ ਕਰਕੇ ਦਿੱਲੀ, ਆਗਰਾ, ਗੁੜਗਾਉਂ, ਰੁਹਤਕ, ਸਰਸਾ, ਹਿਸਾਰ ਉੱਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦਾ ਹੱਕ ਮੰਨ ਲਿਆ।

ਹੁਲਕਰ

ਅਕਤੂਬਰ, ੧੮੦੪ ਈ. ਨੂੰ ਜਸਵੰਤ ਰਾਉ ਹੁਲਕਰ ਨੇ ਫਿਰ ਦਿੱਲੀ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ, ਮਗਰ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਜਰਨੈਲ ਆਕਟਰ ਲੋਨੀ ਤੇ ਬਰਨ ਤੋਂ ਹਾਰ ਖਾ ਗਿਆ। ਦੋ ਮਹੀਨੇ ਪਿੱਛੋਂ ਫ਼ਤਹਿ ਗੜ੍ਹ ਦੀ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਜਰਨੈਲ ਲੇਕ ਤੋਂ ਹਾਰ ਖਾ ਕੇ ਹੁਲਕਰ ਸਿੱਖ ਇਲਾਕੇ ਵੱਲ ਮਦਦ ਵਾਸਤੇ ਦੌੜਿਆ। ਉਹ ਪਟਿਆਲੇ, ਨਾਭੇ ਤੇ ਫਿਰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ [ਮ. ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਕੋਲ] ਆਇਆ, ਪਰ ਕਿਸੇ ਵੀ ਉਸਦੀ ਮਦਦ ਨਾ ਕੀਤੀ। ਹਾਂ, ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਵਿਚ ਪੈ ਕੇ ਉਸਦੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨਾਲ ਸੁਲ੍ਹਾ ਕਰਾ ਦਿਤੀ*। ਅਹਿਦਨਾਮਾ ੧੧ ਜਨਵਰੀ, ੧੮੦੬ ਈ. ਨੂੰ ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ।

ਹੁਲਕਰ ਦੇ ਮਗਰ ਮਗਰ ਜਰਨੈਲ ਲੇਕ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ।

---

*ਵੇਖੋ 'ਸਿੱਖਰਾਜ ਤੇ ਸ਼ੇਰੇ ਪੰਜਾਬ', ਪੰਨਾ ੭੪।

Sri Satguru Jagjit Singh Ji Elibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਪਟਿਆਲੇ ਨੇ ਉਸਦਾ ਬੜਾ ਆਦਰ ਕੀਤਾ।

ਨਾਭਾ, ਪਟਿਆਲਾ ਦਾ ਝਗੜਾ

ਪਿੰਡ ਦੁਲਾਦੀ ਨਾਭੇ ਦੇ ਅਸਲੋਂ ਨਾਲ ਸੀ, ਪਰ ਉਸ ਉੱਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਪਟਿਆਲੇ ਦਾ ਸੀ। ਏਹ ਪਿੰਡ ਦੋਹਾਂ ਰਿਆਸਤਾਂ ਦੀ ਲੜਾਈ ਦਾ ਕਾਰਨ ਸੀ। ਰਾਜਾ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਜੀਂਦ ਨਾਭੇ ਵੱਲ ਹੋ ਗਿਆ ਤੇ ਭੰਗਾ ਸਿੰਘ, ਮਹਿਤਾਬ ਸਿੰਘ ਥਾਨੇਸਰ, ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਕੈਥਲ, ਪਟਿਆਲੇ ਵੱਲ ਹੋ ਗਏ। ਦੋ ਮਹੀਨੇ ਲੜਾਈ ਰਹੀ।

ਮਹਿਤਾਬ ਸਿੰਘ ਸੁਰਗਵਾਸ

ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਪਟਿਆਲੇ

ਥਾਨੇਸਰੀਆ ਸ. ਮਹਿਤਾਬ ਸਿੰਘ ਜੰਗ ਵਿਚ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ। ਦੋਹਾਂ ਧਿਰਾਂ ਨੇ ਸਾਲਸੀ ਵਾਸਤੇ ਮ: ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਬੁਲਾ ਲਿਆ। ਉਹ ੨੦ ਹਜ਼ਾਰ ਫ਼ੌਜ ਲੈ ਕੇ ਪਟਿਆਲੇ ਜਾ ਪਹੁੰਚਾ [੧੮੦੬ ਈ.]। ਉਹਨੇ ਦੋਹਾਂ ਧਿਰਾਂ ਦੀ ਸੁਲ੍ਹਾ ਕਰਾ ਕੇ ਦੋਹਾਂ ਤੋਂ ਨਜ਼ਰਾਨੇ ਲਏ। ਪਿੰਡ ਦੁਲਾਦੀ ਉਸਨੇ ਪਟਿਆਲੇ ਨੂੰ ਦੇ ਦਿਤਾ ਤੇ ਰਾਏ ਕੋਟ ਦੇ ੩੧ ਪਿੰਡ [ਕੋਟ ਬਸੀਆਂ, ਤਲਵੰਡੀ ਆਦਿ, ਖੋਹ ਕੇ ਨਾਭੇ ਨੂੰ ਦੇ ਦਿਤੇ। ਚੁਰੰਜਾ ਪਿੰਡ [ਲੁਧਿਆਣਾ, ਜੰਡਿਆਵਾ, ਕੋਟ, ਜਗਰਾਉਂ, ਬਸੀ ਦੇ ਪਰਗਣੇ] ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਜੀਂਦ ਨੂੰ ਦਿਤੇ ਤੇ ਬੱਦੋਵਾਲ ਦੇ ੩੨ ਪਿੰਡ ਸ. ਗੁਰਦਿਤ ਸਿੰਘ ਲਾਡਵਾ ਨੂੰ ਦਿਤੇ।

ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਫਿਰ ਪਟਿਆਲੇ

੧੮੦੭ ਈ. ਵਿਚ ਰਾ. ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਤੇ ਉਸਦੀ ਰਾਣੀ ਆਸ ਕੌਰ ਵਿਚ ਝਗੜਾ ਹੋ ਪਿਆ। ਦੋਹਾਂ ਧਿਰਾਂ ਨੇ ਮ. ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਸਾਲਸੀ ਵਾਸਤੇ ਬੁਲਾ ਲਿਆ। ਉਹ ਫ਼ੌਜ ਲੈ ਕੇ ਸਤੰਬਰ ਵਿਚ ਪਟਿਆਲੇ ਜਾ ਪੁੱਜਾ। ਦੋਹਾਂ ਧਿਰਾਂ ਤੋਂ ਨਜ਼ਰਾਨੇ

Sri Satguru Jagjit Singh Ji Elibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਲੈ ਕੇ ਉਹਨੇ ਏਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਫ਼ੈਸਲਾ ਕੀਤਾ,--ਰਾਜਸੀ ਤਾਕਤ ਸਾਰੀ ਰਾ. ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਦੇ ਹੱਥ ਦੇ ਦਿਤੀ ਤੇ ਰਾਣੀ ਆਸ ਕੌਰ ਤੇ ਟਿੱਕਾ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਵਾਸਤੇ ਪੰਜਾਹ ਹਜ਼ਾਰ ਸਾਲਾਨਾ ਦੀ ਜਾਗੀਰ (ਬਨੂੜ, ਮਨੀ ਮਾਜਰਾ, ਸਨੌਰ, ਸਰਾਲੀ, ਬਸੋਲੀ ਤੇ ਚਨਾਰਥਲ) ਦੇ ਦਿਤੀ। ਏਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੋਵੇਂ ਧਿਰਾਂ ਖ਼ੁਸ਼ ਹੋ ਗਏ।

ਮਾਲਵੇ ਦੀਆਂ ਰਿਆਸਤਾਂ ਦੇ ਦੋਹੀਂ ਪਾਸੀਂ ਦੋ ਬਲਵਾਨ ਗੁਆਂਢੀ ਸਨ: ਮ. ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼। ਉਹਨਾਂ ਵਾਸਤੇ ਦੋਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਦਾ ਆਸਰਾ ਲੈਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੀ। ਸੋ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਮ. ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਥਾਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਵਿਚ ਜਾਣਾ ਚੰਗਾ ਸਮਝਿਆ ਤੇ ਇਹ ਫ਼ੈਸਲਾ ਸਮਾਣੇ ਵਿਚ ਕੱਠਿਆਂ ਹੋ ਕੇ ਕੀਤਾ। ਰਾਜਾ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਜੀਂਦ, ਭਾਈ ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਕੈਥਲ,

ਰਾਜਿਆਂ ਦੇ ਵਕੀਲ ਦਿੱਲੀ ਪੁੱਜੇ

ਪਟਿਆਲੇ ਦਾ ਵਕੀਲ ਸ. ਚੈਨ ਸਿੰਘ ਤੇ ਨਾਭੇ ਦਾ ਵਕੀਲ ਸੱਯਦ ਗ਼ੁਲਾਮ ਹੁਸੈਨ ਪਹਿਲੀ ਅਪ੍ਰੈਲ, ੧੮੦੮ ਈ. ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਰੈਜ਼ੀਡੈਂਟ ਨੂੰ ਮਿਲੇ ਤੇ ਦਰਖ਼ਾਸਤ ਕੀਤੀ, ਕਿ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਮਾਲਵੇ ਦੀਆਂ ਰਿਆਸਤਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਰਖੀ ਵਿਚ ਲੈ ਲੈਣ। ਰੈਜ਼ੀਡੈਂਟ ਨੇ ਪੱਕਾ ਫ਼ੈਸਲਾ ਨਾ ਕੀਤਾ, ਪਰ ਲਾਰਾ ਲਾਈ ਰਖਿਆ।

ਇਹ ਖ਼ਬਰ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸੁਣੀ, ਤਾਂ ਉਹਨੇ

ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਭਰੋਸਾ ਦੁਆਇਆ

ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਸਰਦਾਰਾਂ ਤੇ ਰਾਜਿਆਂ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਬੁਲਾ ਕੇ ਭਰੋਸਾ ਦੁਆਇਆ ਤੇ ਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਪੱਗ ਵਟਾ ਕੇ ਧਰਮ ਦਾ ਭਰਾ ਬਣਾਇਆ। ੧੮੦੮ ਈ. ਦੀ ਮਾਲਵਾ ਮੁਹਿੰਮ ਵਿਚ ਮਹਾਰਾਜੇ ਨੇ ੨੪ ਨਵੰਬਰ ਨੂੰ ਰਾਜਾ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ

Sri Satguru Jagjit Singh Ji Elibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਨੂੰ ਲਖਨੌਰ ਬੁਲਾ ਕੇ ਬਾਬਾ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਬੇਦੀ ਦੇ ਸਾਮ੍ਹਣੇ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਭਰੋਸਾ ਦੁਆਇਆ। ਪਰ ਅਫ਼ਸੋਸ, ਉਹਨਾਂ ਸ਼ੇਰੇ ਪੰਜਾਬ 'ਤੇ ਬੇ-ਭਰੋਸਗੀ ਕਰਕੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀ ਸ਼ਰਨ ਜਾ ਲਈ।

ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀ ਰਾਖਿਆ ਵਿਚ

੨੫ ਅਪ੍ਰੈਲ, ੧੮੦੯ ਈ. ਨੂੰ ਮ. ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨਾਲ ਸੁਲ੍ਹਾ ਹੋਈ*, ਜਿਸ ਵਿਚ ਦੋਹਾਂ ਤਾਕਤਾਂ ਦੀ ਹੱਦ ਦਰਿਆ ਸਤਲੁਜ ਮੰਨੀ ਗਈ। ੩ ਮਈ, ੧੮੦੯ ਈ. ਨੂੰ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਮਾਲਵੇ ਦੀਆਂ ਰਿਆਸਤਾਂ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ :--

੧. ਮਾਲਵੇ ਤੇ ਸਰਹਿੰਦ ਦੇ ਸਰਦਾਰਾਂ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਰੱਖਿਆ (Protection) ਵਿਚ ਲੈ ਲਿਆ ਹੈ। ਮ. ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਅਸਰ ਤੇ ਅਧਿਕਾਰ ਤੋਂ ਉਹ ਸੁਤੰਤਰ ਕਰ ਦਿਤੇ ਗਏ ਹਨ।

੨. ਰੱਖਿਆ-ਅਧੀਨ ਸਰਦਾਰਾਂ ਤੋਂ ਸਰਕਾਰ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਕੋਈ ਖ਼ਰਾਜ ਜਾਂ ਨਜ਼ਰਾਨਾ ਨਹੀਂ ਲਿਆ ਕਰੇਗੀ।

੩. ਸਭ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਆਪੋ ਆਪਣੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਉਹ ਸਾਰੇ ਹੱਕ ਤੇ ਅਧਿਕਾਰ ਹਾਸਲ ਰਹਿਣਗੇ, ਜੋ ਇਸ ਦਿਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸਨ।

੪. ਜੇ ਰੱਖਿਆਧੀਨ ਸਰਦਾਰਾਂ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਦੀ ਕਦੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਫ਼ੌਜ ਲੰਘਾਉਣ ਦੀ ਲੋੜ ਪਵੇ, ਤਾਂ ਇਹ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ, ਕਿ ਹਰ ਸਰਦਾਰ ਆਪਣੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਪੂਰੀ ਤਾਕਤ ਨਾਲ ਮਦਦ

---

*ਵੇਖੋ 'ਸਿੱਖਰਾਜ ਤੇ ਸ਼ੇਰੇ-ਪੰਜਾਬ', ਪੰਨਾ ੯੫।

Sri Satguru Jagjit Singh Ji Elibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਕਰੇ ਤੇ ਅਨਾਜ ਤੇ ਹੋਰ ਲੋੜੀਂਦੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ, ਜੋ ਉਸ ਤੋਂ ਮੰਗੀਆਂ ਜਾਣ ਫ਼ੌਜ ਨੂੰ ਪੁਚਾਵੇ ।

੫. ਜੇ ਇਸ ਮੁਲਕ ਨੂੰ ਜਿੱਤਣ ਵਾਸਤੇ ਕਿਸੇ ਪਾਸਿਓਂ ਵੀ ਕੋਈ ਵੈਰੀ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਆਵੇ, ਤਾਂ ਦੋਸਤੀ ਦੇ ਸਾਂਝੇ ਲਾਭ ਸਦਕਾ, ਹਰ ਇਕ ਸਰਦਾਰ ਆਪਣੀ ਸਾਰੀ ਫ਼ੌਜ ਸਣੇ, ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਫ਼ੌਜ ਨਾਲ ਮਿਲ ਜਾਵੇ ਤੇ ਪੂਰੀ ਵਫ਼ਾਦਾਰੀ ਤੇ ਅੱਗਿਆਕਾਰੀ ਵਿਚ ਰਹਿ ਕੇ ਵੈਰੀ ਨੂੰ ਭਜਾ ਦੇਵ ।

੬. ਫ਼ੌਜ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਵਾਸਤੇ ਜੋ ਵਲਾਇਤੀ ਚੀਜ਼ਾਂ ਸੌਦਾਗਰ ਪੂਰਬੀ ਇਲਾਕੇ 'ਚੋਂ ਲਿਆਉਣ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਦੀ ਲੰਘਣ ਦੀ ਅੱਗਿਆ ਦਿਤੀ ਜਾਵੇ ਤੇ ਕੋਈ ਸਰਦਾਰ ਉਹਨਾਂ ਤੋਂ ਜ਼ਕਾਤ ਜਾਂ ਮਸੂਲ ਨਾ ਮੰਗੇ ।

੭. ਸਰਹਿੰਦ ਜਾਂ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚੋਂ ਜੋ ਘੋੜੇ ਰਸਾਲੇ ਵਾਸਤੇ ਖ਼ਰੀਦੇ ਜਾਣ ਤੇ ਖ਼ਰੀਦਣ ਵਾਲਿਆਂ ਕੋਲ ਸਰਕਾਰੀ ਸਨਦ ਹੋਵੇ, ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਮੁਲਕ ਵਿਚ ਦੀ ਲੰਘਣ ਦੀ ਅੱਗਿਆ ਦਿਤੀ ਜਾਵੇ ਤੇ ਕੋਈ ਸਰਦਾਰ ਉਹਨਾਂ ਤੋਂ ਜ਼ਕਾਤ ਜਾਂ ਮਸੂਲ ਨਾ ਮੰਗੇ* ।

ਏਸ ਦਿਨ ਤੋਂ ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਰਾਜਿਆਂ ਦਾ ਇਤਹਾਸ ਲਾਹੌਰ ਦਰਬਾਰ ਨਾਲੋਂ ਵੱਖਰਾ ਹੋ ਗਿਆ । ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਲੁਧਿਆਣੇ ਵਿਚ ਪੱਕੀ ਛਾਉਣੀ ਪਾ ਲਈ।

'ਮਹਾਰਾਜੇ' ਦਾ ਖ਼ਿਤਾਬ

ਦਿੱਲੀ ਦਾ ਮੁਗ਼ਲ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਵੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਵਿਚ ਸੀ । ੧੮੧੦ ਈ. ਵਿਚ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਅਕਬਰ ਦੂਸਰੇ ਨੇ ਪਟਿਆਲੇ ਦੇ ਰਾਜੇ ਨੂੰ 'ਮਹਾਰਾਜੇ'

---

*ਕਨਿੰਘਮ, [੧੯੧੮] ਪੰਨੇ ੩੮੨-੩ ।

Sri Satguru Jagjit Singh Ji Elibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਦਾ ਖ਼ਿਤਾਬ ਦਿਤਾ* ।

ਆਸ ਕੌਰ ਵਜ਼ੀਰ

ਮ. ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਤੇ ਉਸਦੀ ਰਾਣੀ ਆਸ ਕੌਰ ਵਿਚ ਸਦਾ ਝਗੜਾ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ੧੮੧੨ ਈ, ਵਿਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਹਕੂਮਤ ਪਟਿਆਲਾ ਦੇ ਸਾਰੇ ਅਖ਼ਤਿਆਰ ਰਾਣੀ ਆਸ ਕੌਰ ਦੇ ਸਪੁਰਦ ਕਰ ਦਿਤੇ ਤੇ ਮ. ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ੧੨ ਹਜ਼ਾਰ ਮਹੀਨੇ ਦੀ ਪੈਨਸ਼ਨ ਦੇ ਦਿਤੀ।

ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਸੁਰਗਵਾਸ

ਮ. ਕਰਮ ਸਿੰਘ

ਮ. ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ੨੬ ਮਾਰਚ ੧੮੧੩ ਈ. ਨੂੰ ਸੁਰਗਵਾਸ ਹੋਇਆ† । ਫਿਰ ਵੱਡਾ ਪੁੱਤਰ ਕਰਮ ਸਿੰਘ 'ਮਹਾਰਾਜਾ' ਬਣਿਆਂ । ੧੮੧੪ ਈ, ਦੀ ਗੋਰਖਿਆਂ ਦੀ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਉਹਨੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀ ਬੜੀ ਮਦਦ ਕੀਤੀ, ਜਿਸ ਦੇ ਇਨਾਮ ਵਜੋਂ ਉਸਨੂੰ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਬੁਘਾਟ, ਜਗਤ ਗੜ੍ਹ ਆਦਿ ਸੋਲ੍ਹਾਂ ਪਰਗਨੇ ਦਿਤੇ । ੧੮੨੭ ਈ. ਵਿਚ ਉਹਨੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਵੀਹ ਲੱਖ ਰੁਪਿਆ ਕਰਜ਼ ਦਿਤਾ। ੧੮੮੫ ਈ. ਵਿਚ ਲਾਹੌਰ ਦਰਬਾਰ ਦੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨਾਲ ਲੜਾਈ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈ, ਤਾਂ ਮ. ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਦਦ ਕਰਨ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ ਤੇ ਯਥਾਸ਼ਕਤ ਮਦਦ ਕੀਤੀ। ਪਰ ਫੇਰੂ ਸ਼ਹਿਰ ਦੀ ਲੜਾਈ ਤੋਂ ਅਗਲੇ ਦਿਨ—੨੩ ਦਸੰਬਰ, ੧੮੪੫ ਈ.—

---

*ਪੰਜਾਬ, ਰਾਜਾਜ਼, ਪੰਨਾ ੧੬੮ ।

†ਪੰਜਾਬ ਰਾਜਾਜ਼, ਪੰਨਾ ੧੫੩, ਰਾਜ ਖ਼ਾਲਸਾ, ਹਿੱਸਾ ਦੂੱਜਾ, ਪੰਨਾ ੫੮ ।

Sri Satguru Jagjit Singh Ji Elibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਉਹ ਸੁਰਗਵਾਸ ਹੋ ਗਿਆ* ।

ਮ: ਨਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ

ਉਸਦੇ ਪਿੱਛੋਂ ਉਸਦਾ ਵੱਡਾ ਪੁੱਤਰ ਨਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ, ਤੇਈ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਗੱਦੀ 'ਤੇ ਬੈਠਾ । ਸਤਲੁਜ ਯੁੱਧ ਵਿਚ ਉਹਨੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਮਦਦ ਕੀਤੀ । ਲੜਾਈ ਖ਼ਤਮ ਹੋਣ ਪਿੱਛੋਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਨਾਭੇ ਦੇ ਜ਼ਬਤ ਕੀਤੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚੋਂ ੩੫੬੧੨ ਰੁਪੈ ਸਾਲਾਨਾ ਆਮਦਣ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਪਟਿਆਲੇ ਨੂੰ ਦਿਤਾ ।

ਮਾਰਚ, ੧੮੪੭ ਈ. ਵਿਚ ਮਾਲਵੇ ਦੀਆਂ ਰਿਆਸਤਾਂ ਅੰਦਰ ਨਵੇਂ ਢੰਗ ਦਾ ਕਾਨੂੰਨ ਜਾਰੀ ਕਰਕੇ ਅਦਾਲਤਾਂ ਕਾਇਮ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ । ਦੂਸਰੇ ਸਿੱਖ ਯੁੱਧ ਪਿੱਛੋਂ ਜੂਨ, ੧੮੪੯ ਈ. ਵਿਚ ਮਾਲਵੇ ਦੀਆਂ ਨੌਂ ਰਿਆਸਤਾਂ (ਪਟਿਆਲਾ, ਜੀਂਦ, ਨਾਭਾ, ਫ਼ਰੀਦ ਕੋਟ, ਮਲੇਰਕੋਟਲਾ ਆਦਿ) ਛੱਡ ਕੇ ਬਾਕੀ ਸਾਰੀਆਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਰਾਜ ਵਿਚ ਮਿਲਾ ਦਿਤੀਆਂ ।

ਗ਼ਦਰ ਤੇ ਪਟਿਆਲਾ

੧੮੫੭ ਈ. ਦੇ ਗ਼ਦਰ ਵਿਚ ਪਟਿਆਲਾ ਸਾਰੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿਚੋਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦਾ ਵਧੇਰੇ ਵਫ਼ਾਦਾਰ ਰਿਹਾ ਤੇ ਵਧੇਰੇ ਮਦਦ ਕੀਤੀ । ਇਸ ਦੇ ਇਨਾਮ ਵਜੋਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਨਵਾਬ ਝੱਜਰ ਦੇ ਜ਼ਬਤ ਕੀਤੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚੋਂ ਦੋ ਲੱਖ ਸਾਲਾਨਾ ਆਮਦਣ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਨਾਰਨੌਲ ਦਿਤਾ । ਨਾਲ ਹੀ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਬੇਗਮ ਦਾ 'ਜ਼ੀਨਤ ਮਹਿਲ' ਦਿਤਾ ਤੇ "ਫ਼ਰਜ਼ੰਦਿ

ਨਾਰਨੌਲ

---

*ਪੰਜਾਬ ਰਾਜਾਜ਼ ਪੰਨਾ ੨੦੧, ਰਾਜ ਖ਼ਾਲਸਾ, ਹਿੱਸਾ ਦੂਜਾ, ਪੰਨਾ ੬੪, ਲਤੀਫ਼, ਪੰਨਾ ੩੨੯ ।

Sri Satguru Jagjit Singh Ji Elibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਖ਼ਿਤਾਬ

ਖ਼ਾਸ, ਦੌਲਤੇ ਇੰਗਲਿਸ਼ੀਆ, ਮਨਸੂਰੁੱਲ ਜ਼ਮਾਂ, ਅਮੀਰੁੱਲ ਉਮਰਾੱ, ਮਹਾਰਾਜਾਧੀਰਾਜ, ਰਾਜੇਸ਼੍ਵਰ ਸ੍ਰੀ ਮਹਾਰਾਜਾ-ਏ-ਰਾਜਗਾਨ ਨਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਮਹਿੰਦਰ ਬਹਾਦੁਰ ਦਾ ਖ਼ਿਤਾਬ ਬਖ਼ਸ਼ਿਆ ।

ਕਨੋਦ

੧੮੬੦ ਈ. ਵਿਚ ਉਸ ਕਰਜ਼ ਬਦਲੇ--ਜੋ ਪਟਿਆਲੇ ਦਾ ਸਰਕਾਰ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦੇ ਸਿਰ ਸੀ- ਪਟਿਆਲੇ ਨੂੰ ੯੮ ਹਜ਼ਾਰ ਸਾਲਾਨਾ ਆਮਦਣ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਕਨੋਦ (ਰਿਆਸਤ ਝੱਜਰ ਵਿਚੋਂ) ਦਿਤਾ ਗਿਆ ।

੧੮-੧੯ ਜਨਵਰੀ, ੧੮੬੦ ਈ. ਨੂੰ ਗਵਰਨਰ ਜੈਨਰਲ ਲਾਰਡ ਕੈਨਿੰਗ [Canning] ਨੇ ਅੰਬਾਲੇ ਵਿਚ ਦਰਬਾਰ ਕੀਤਾ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਮਗਰਲੇ ਦਿਨ (੧੯ ਜਨਵਰੀ) ਮਹਾਰਾਜਾ ਪਟਿਆਲਾ ਦਾ ਧੰਨਵਾਦ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਫੂਲ ਘਰਾਣੇ ਵਿਚੋਂ ਮੁਤਬੰਨਾ (ਪੁਤਰੇਲਾ) ਬਨਾਉਣ ਦਾ ਹੱਕ ਦਿਤਾ ਗਿਆ, ਜਿਸ ਦੀ ਸੰਨਦ ਉਸਨੂੰ ੫ ਮਈ, ੧੮੬੦ ਈ. ਨੂੰ ਮਿਲੀ*। ਪਹਿਲੀ ਨਵੰਬਰ, ੧੮੬੧ ਈ. ਨੂੰ ਉਸਨੂੰ 'ਸਤਾਰਾ-ਏ-ਹਿੰਦ' (Star of India) ਦਾ ਖ਼ਿਤਾਬ ਦੇਕੇ ਗਵਰਨਰ-ਜੇਨਰਲ ਦੀ ਕੌਂਸਲ ਦਾ ਮੈਂਬਰ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ।

ਮੁਤਬੰਨੇ ਦਾ ਹੱਕ

ਸਤਾਰਾ-ਏ-ਹਿੰਦ

ਮ: ਨਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਸੁਰਗਵਾਸ

੧੩ ਨਵੰਬਰ, ੧੮੬੨ ਈ. ਦੇ ਦਿਨ ਮਹਾਰਾਜਾ ਨਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਸੁਰਗਵਾਸ ਹੋ ਗਿਆ। ਉਸਦੇ ਪਿੱਛੋਂ ਮਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਮਹਾਰਾਜਾ

*ਪੰਜਾਬ ਰਾਜਾਜ਼, ਪੰਨੇ ੨੫੪—੫ ।

Sri Satguru Jagjit Singh Ji Elibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਮ: ਮਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ

ਬਣਿਆਂ । ਉਸਦੀ ਉਮਰ ਉਸ ਵੇਲੇ ਦਸ ਸਾਲ ਦੀ ਸੀ*। ਸੋ ਕੰਮ ਚਲਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ਤਿੰਨਾਂ ਮੈਂਬਰਾਂ (ਸ. ਜਗਦੇਵ ਸਿੰਘ, ਬਖਸ਼ੀ ਰਹੀਮ ਬਖ਼ਸ਼ ਤੇ ਉਦੇ ਸਿੰਘ) ਦੀ ਕੌਂਸਲ ਬਣਾ ਦਿਤੀ ਗਈ। ੨੬ ਸਤੰਬਰ, ੧੮੬੩ ਈ. ਨੂੰ ਬਖ਼ਸ਼ੀ ਉਦੇ ਸਿੰਘ ਮਰ ਗਿਆ, ਤਾਂ ਉਹਦੀ ਥਾਂ ਸ. ਬਸਾਵਾ ਸਿੰਘ ਮੈਂਬਰ ਬਣਿਆਂ । ੧੮੬੬ ਈ. ਵਿਚ ਬਸਾਵਾ ਸਿੰਘ ਤੇ ਰਹੀਮ ਬਖਸ਼ ਦੋਵੇਂ ਮਰ ਗਏ, ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਥਾਂ ਮੌਲਵੀ ਮੁਹੰਮਦ ਹੁਸੈਨ ਤੇ ਸ: ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਮੈਂਬਰ ਬਣੇ। ਫ਼ਰਵਰੀ, ੧੮੭੦ ਈ. ਨੂੰ ਕੌਂਸਲ ਤੋੜ ਕੇ ਸਾਰੇ ਅਖ਼ਤਿਆਰ ਮ. ਮਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਦੇ ਦਿਤੇ ਗਏ । ਉਸਨੇ ਪਟਿਆਲੇ ਵਿਚ 'ਮਹਿੰਦਰਾ ਕਾਲਜ' ਬਣਾਇਆ। ਉਹ ੧੮੭੬ ਈ. ਵਿਚ ਸੁਰਗਵਾਸ ਹੋ ਗਿਆ।

ਮ: ਰਾਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ

ਫਿਰ ਮ. ਰਾਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਗੱਦੀ 'ਤੇ ਬੈਠਾ, ਜੋ ੨੮ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਭੋਗ ਕੇ ਨਵੰਬਰ, ੧੯੦੦ ਈ: ਵਿਚ ਸੁਰਗਵਾਸ ਹੋ ਗਿਆ। ਉਸਦਾ ਨੌਂ ਸਾਲਾ ਪੁੱਤਰ ਭੂਪਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਮਹਾਰਾਜਾ ਬਣਿਆਂ। ਉਸੇ ਦੇ ਅਹਿਦ ਵਿਚ ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਚੱਲੀ । ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸਰਕਾਰ ਵੱਲੋਂ ਉਹਨੂੰ 'ਸਰ' ਦਾ ਖ਼ਿਤਾਬ ਮਿਲਿਆ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਰ ਭੂਪਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ੧੯੩੮ ਈ. ਵਿਚ ਸੁਰਗਵਾਸ ਹੋਇਆ।

ਮ: ਭੂਪਿੰਦਰ ਸਿੰਘ

---

*ਮ. ਮਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਦਾ ਜਨਮ ੧੬ ਸਤੰਬਰ, ੧੮੫੨ ਈ. ਦਾ ਸੀ।

Sri Satguru Jagjit Singh Ji Elibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਮ: ਯਾਦਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ

ਫਿਰ ਮੌਜੂਦਾ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਰ ਯਾਦਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ੨੩ ਮਾਰਚ, ੧੯੩੮ ਈ. ਨੂੰ ਗੱਦੀ 'ਤੇ ਬੈਠਾ। ਇਸ ਦਾ ਜਨਮ ੭ ਜਨਵਰੀ ੧੯੧੩ ਈ: ਦਾ ਹੈ। ਇਸਦੇ ਅਹਿਦ ਵਿਚ ੧੫ ਅਗਸਤ ੧੯੪੭ ਈ: ਨੂੰ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਦੀ ਗ਼ੁਲਾਮੀ ਤੋਂ ਆਜ਼ਾਦ ਹੋਇਆ। ਪਾਕਸਤਾਨ ਬਣਨ ਕਰਕੇ ਲੱਖਾਂ ਹਿੰਦੂ ਸਿੱਖ ਪਛਮੀ ਪਾਕਸਤਾਨ 'ਚੋਂ ਉਜੜ ਕੇ ਰਿਆਸਤ ਪਟਿਆਲਾ ਵਿਚ ਵੀ ਆਏ। ਮ: ਯਾਦਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਜਿਸ ਹਿਤ ਨਾਲ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਮਦਦ ਕੀਤੀ, ਉਹ ਕਦੇ ਭੁਲਾਈ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕੇਗੀ।

ਅੰਗਰੇਜ਼ ਨੇ ਮੁਲਕ ਛਡਣ ਲਗਿਆਂ ਹਿੰਦ ਦੇ ਟੁਕੜੇ ਕਰਕੇ ਜਿੱਥੇ ਪਾਕਸਤਾਨ ਬਣਾ ਦਿਤਾ ਸੀ, ਓਥੇ ਦੇਸੀ ਰਿਆਸਤਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਸ਼ਹਿ ਦਿਤੀ ਸੀ, ਕਿ ਉਹ ਚਾਹੁਣ ਤਾਂ ਵਖਰੀ ਖ਼ੁਦਮੁਖ਼ਤਿਆਰ ਯੂਨੀਅਨ ਬਣਾ ਲੈਣ। ਕਈ ਰਾਜੇ ਖ਼ੁਦਮੁਖ਼ਤਿਆਰ ਹੋਣ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਸਨ। ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਮ. ਯਾਦਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ੧੩ ਮਾਰਚ, ੧੯੪੭ ਈ. ਨੂੰ (Cabinet Mission Plan ਦੇ ਮੁਤਾਬਕ ਹਿੰਦ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ, ਤੇ Constituent Assembly) ਅਸੈਂਬਲੀ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਨੁਮਾਇੰਦੇ ਭੇਜੇ।

ਹਿੰਦ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ ਦਾ ਐਲਾਨ

ਪਾਕਸਤਾਨ ਦਾ ਐਲਾਨ ਹੋ ਜਾਣ ਪਿੱਛੋਂ ਕਈ ਰਾਜੇ ਫਿਰ ਖ਼ੁਦਮੁਖ਼ਤਿਆਰ ਹੋਣ ਦੀਆਂ ਸਲਾਹੀਂ ਕਰਨ ਲੱਗੇ। ਮ. ਯਾਦਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਸ ਤਜ਼ਵੀਜ਼ ਦੀ ਸਖ਼ਤ ਵਿਰੋਧਤਾ ਕੀਤੀ। ਉਹਨੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ, ਪਹਿਲੀ ਅਗਸਤ, ੧੯੪੭ ਈ. ਨੂੰ ਹਿੰਦ ਯੂਨੀਅਨ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕੀਤਾ। ਉਸਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿਚ ੨੨ ਰਿਆਸਤਾਂ ਹੋਰ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਗਈਆਂ।

Sri Satguru Jagjit Singh Ji Elibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਇਹ ਮੰਨਣਾ ਪਵੇਗਾ, ਕਿ ਸੈਂਕੜੇ ਦੇਸੀ ਰਿਆਸਤਾਂ ਦੇ ਹਿੰਦ ਯੂਨੀਅਨ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਜਾਣ ਵਿਚ ਸ. ਪਟੇਲ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਮਦਦ ਮ. ਯਾਦਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕੀਤੀ ਹੈ; ਤੇ ਇਹ ਸ਼ੁਭ ਕੰਮ ਵਿਚ ਪਹਿਲ ਕਰਨ ਦਾ ਸਿਹਰਾ ਏਸੇ ਦੇ ਸਿਰ ਹੈ।

ਫਿਰ ਪੰਜਾਬ ਦੀਆਂ ਰਿਆਸਤਾਂ ਦੀ ਯੂਨੀਅਨ ਬਣਨ ਦੀ ਵਾਰੀ ਆਈ। ਪੈਪਸੂ (PEPSU, ਪਟਿਆਲਾ, ਈਸਟ ਪੰਜਾਬ ਸਟੇਟਸ ਯੂਨੀਅਨ) ਵਿਚ ੮ ਰਿਆਸਤਾਂ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਈਆਂ। ੫ ਮਈ, ੧੯੪੮ ਈ. ਨੂੰ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਹੁਕਮਰਾਨਾਂ ਨੇ ਯੂਨੀਅਨ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ ਵਾਸਤੇ ਦਸਤਖ਼ਤ ਕੀਤੇ :—

੧. ਮਹਾਰਾਜਾ ਪਟਿਆਲਾ ਸਰ ਯਾਦਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ,
੨. ਮਹਾਰਾਜਾ ਕਪੂਰਥਲਾ ਸਰ ਜਗਤਜੀਤ ਸਿੰਘ,
੩. ਮਹਾਰਾਜਾ ਨਾਭਾ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ,
੪. ਮਹਾਰਾਜਾ ਜੀਂਦ ਰਾਜਬੀਰ ਸਿੰਘ,
੫. ਰਾਜਾ ਫ਼ਰੀਦ ਕੋਟ ਹਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ,
੬. ਰਾਜਾ ਨਾਲਾਗੜ੍ਹ ਸੁਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ,
੭. ਨਵਾਬ ਮਲੇਰ ਕੋਟਲਾ ਇਫ਼ਤਖ਼ਾਰ ਅਲੀ ਖ਼ਾਂ,
੮. ਰਾਜਾ ਕਲਸੀਆ ਕਰਨ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਥਾਂ ਯਾਦਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਦਸਤਖ਼ਤ ਕੀਤੇ।

੧੫ ਜੁਲਾਈ, ੧੯੪੮ ਈ, ਨੂੰ ਕਿਲ੍ਹਾ ਮੁਬਾਰਕ ਪਟਿਆਲਾ ਵਿਚ ਸਰਦਾਰ ਵਲਭ ਭਾਈ ਪਟੇਲ ਨੇ ਯੂਨੀਅਨ ਦੀ ਪਰਵਾਨਗੀ ਦਿਤੀ। ੨੦ ਅਗਸਤ, ੧੯੪੮ ਈ. ਨੂੰ ਰਾਜਪਰਮੁਖ ਨੇ ਪੈਪਸੂ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਆਪਣੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਲਿਆ। ਇਸ ਯੂਨੀਨਅ

Sri Satguru Jagjit Singh Ji Elibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਦਾ ਰਕਬਾ ੧੦੦੯੯ ਮੁਰਬਾ ਮੀਲ, ਆਬਾਦੀ ੩੪੨੪੦੯੦ ਤੇ ਆਮਦਣ ਪੰਜ ਕਰੋੜ ਸਾਲਾਨਾ ਹੈ* ।

ਮਹਾਰਾਜਾ ਸਰ ਯਾਦਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਉਮਰ ਭਰ ਵਾਸਤੇ ਪੈਪਸੂ ਦਾ ਰਾਜਪਰਮੁਖ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ । ਰਾਜਪਰਮੁਖ ਦੀ ਤਨਖ਼ਾਹ ਦਸ ਲੱਖ ਰੁਪੈ ਸਾਲਾਨਾ ਹੈ, ਤੇ ਉਸ ਉੱਤੇ ਕੋਈ ਟੈਕਸ ਨਹੀਂ† ।

ਬਾਕੀ ਰਿਆਸਤਾਂ ਦੇ ਮਾਲਕਾਂ ਵਾਂਗ, ਮਹਾਰਾਜਾ ਪਟਿਆਲਾ ਵੀ ਆਪਣੀ ਨਿੱਜੀ ਜਾਇਦਾਦ ਦਾ ਮਾਲਕ ਰਹੇਗਾ, ਤੇ ਉਹ ਆਪਣੇ ਖ਼ਰਚਾਂ ਵਾਸਤੇ ਸਰਕਾਰੀ ਖ਼ਜ਼ਾਨੇ ਵਿਚੋਂ ੧੭ ਲੱਖ ਰੁਪੈ ਸਾਲਾਨਾ (ਦਸ ਲੱਖ ਸਾਲਾਨਾ ਤਨਖ਼ਾਹ ਤੋਂ ਵਖਰੇ) ਭੱਤਾ (ਅਲਾਉਂਸ) ਲਵੇਗਾ‡ ।

ਨੋਟ :--ਹੁਣ ਪੈਪਸੂ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਮਿਲਾ ਕੇ ਇਕੋ ਸੂਬਾ ਬਣਾ ਦਿਤਾ ਗਿਆ ਹੈ, ਜਿਸਦੇ ਦੋ ਰਿੱਜਿਨ (ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਤੇ ਹਿੰਦੀ ਬੋਲ ਦਾ ਇਲਾਕਾ) ਹਨ ।

ਹੁਣ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਨਵਾਂ ਸੂਬਾ ਬਣ ਗਿਆ ਹੈ, ਪਰ ਨਾਮ 'ਪੰਜਾਬ' ਹੀ ਰਿਹਾ ਹੈ ।

---

*White Paper on Indian States, [1950] P. 53.

†White Paper on Indian States, [1950] P. 270.

‡White Paper on Indian States, [1950], P. 272 & 391.

Sri Satguru Jagjit Singh Ji Elibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਰਿਆਸਤ ਨਾਭਾ

ਬੰਸਾਵਲੀ

ਫੂਲ

ਤਲੋਕਾ ਰਾਮਾ ਰਾਘੂ ਚੰਨੂੰ ਝੰਡੂ ਤਖ਼ਤ ਮੱਲ

ਗੁਰਦਿਤਾ ਸੁਖ ਚੈਨ

ਸੂਰਤੀਆ ਰਾ. ਗਜਪਤ ਸਿੰਘ ਜੀਂਦ

ਰਾ. ਹਮੀਰ ਸਿੰਘ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਰਾ. ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਭੂਪ ਸਿੰਘ

(ਜੀਂਦ)

ਰਾ: ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ

ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਬਸਾਵਾ ਸਿੰਘ

ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਰਾ. ਦੇਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਰਾ. ਸਰੂਪ ਸਿੰਘ ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ

(ਜੀਂਦ)

ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਮ. ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ

ਰਾ. ਭਰਪੂਰ ਸਿੰਘ ਰਾ. ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ (ਨਾਭੇ ਦਾ ਰਾਜਾ

(ਇਸਦਾ ਮੁਤਬੰਨਾ ਬਣਿਆਂ)

ਮ. ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਬਣਿਆਂ)

ਮ. ਰਿਪਦਮਨ ਸਿੰਘ

ਮ. ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ

(ਨਾਭੇ ਦਾ ਆਖ਼ਰੀ ਮਹਾਰਾਜਾ)

Sri Satguru Jagjit Singh Ji Elibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਰਿਆਸਤ ਨਾਭਾ ਤੇ ਜੀਂਦ ਦਾ ਬਜ਼ੁਰਗ ਤਲੋਕਾ, ਫੂਲ ਤਲੋਕਾ ਦਾ ਵੱਡਾ ਪੁੱਤਰ ਸੀ। ੧੬੫੨ ਈ. ਵਿਚ ਚੌਧਰੀ ਫੂਲ ਸੁਰਗਵਾਸ ਹੋ ਗਿਆ, ਤਾਂ ਉਸਦੀ ਥਾਂ ਤਲੋਕਾ ਚੌਧਰੀ ਬਣਿਆਂ। ੧੬੮੭ ਈ. ਵਿਚ ਉਹ ਸੁਰਗਵਾਸ ਹੋ ਗਿਆ*। ਉਸਦੇ ਅੱਗੇ ਦੋ ਪੁੱਤਰ ਹੋਏ: ਗੁਰਦਿਤਾ ਤੇ ਸੁਖਚੈਨ।

ਗੁਰਦਿੱਤਾ

ਪਹਿਲਾ ਰਿਆਸਤ ਨਾਭਾ ਦਾ ਤੇ ਦੂੱਜਾ ਰਿਆਸਤ ਜੀਂਦ ਦਾ ਬਜ਼ੁਰਗ ਸੀ। ਗੁਰਦਿਤਾ ਵੱਡਾ ਭਰੱਾ ਸਾ, ਸੋ ਬੰਸਾਵਲੀ ਦੇ ਮੁਤਾਬਕ ਫੂਲ ਘਰਾਣੇ ਵਿਚੋਂ ਨਾਭਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਹੈ। ਤਲੋਕੇ ਦੇ ਸੁਰਗਵਾਸ ਹੋਣ ਪਿੱਛੋਂ ਦੋਹਾਂ ਭਰਾਵਾਂ ਨੇ ਜਾਇਦਾਦ ਵੰਡ ਲਈ। ਦਿੱਲੀ ਸਰਕਾਰ ਵੱਲੋਂ ਗੁਰਦਿੱਤਾ ਚੌਧਰੀ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ†

ਗੁਰਦਿੱਤੇ ਨੇ ਉਜੜਿਆ ਹੋਇਆ ਸੰਗਰੂਰ ਵਸਾ ਕੇ ਆਪਣੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਬਣਾਇਆ। ਉਸਨੇ ਆਪਣੇ ਬਾਹੂ ਬਲ ਨਾਲ ਇਲਾਕਾ ਵਧਾਇਆ। ਉਸਦੀ ਸੁਖਚੈਨ ਨਾਲ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਲੜਾਈ ਰਹਿੰਦੀ ਸੀ। ਧਨੌਲੇ ਦੀ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਉਸਦਾ

ਸੂਰਤੀਆ

ਇਕੋ ਇਕ ਪੁੱਤਰ--ਸੂਰਤੀਆ--੧੭੫੨ ਈ. ਵਿਚ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ‡। ਉਸ ਤੋਂ ਦੋ ਸਾਲ ਪਿੱਛੋਂ (੧੭੫੪ ਈ, ਵਿਚ) ਗੁਰਦਿੱਤਾ ਸੁਰਗਵਾਸ ਹੋ ਗਿਆ।

ਹਮੀਰ ਸਿੰਘ

ਉਸਦੇ ਪਿੱਛੋਂ ਹਮੀਰ ਸਿੰਘ (ਪੋਤਰਾ) ਗੱਦੀ 'ਤੇ ਬੈਠਾ। ਦੋਹਾਂ ਭਰਾਵਾਂ [ਹਮੀਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਕਪੂਰ

ਪੰਜਾਬ ਰਾਡਾਜ਼ ਪੰਨਾ ੧੭।

ਰਾਜ ਖ਼ਾਲਸਾ, ਹਿੱਸਾ ਦੂਜਾ, ਪੰਨਾ ੯੭।

ਰਾਜ ਖ਼ਾਲਸਾ, ਹਿੱਸਾ ਦੂਜਾ ; ਪੰਨੇ ੯੭-੮।

Sri Satguru Jagjit Singh Ji Elibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਸਿੰਘ) ਨੇ ਜਾਇਦਾਦ ਵੰਡ ਲਈ। ੧੭੬੬ ਈ.* ਵਿਚ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਸੁਰਗਵਾਸ ਹੋ ਗਿਆ, ਤਾਂ ਹਮੀਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਉਸਦੀ ਵਿਧਵਾ ਰਾਜ ਕੌਰ ਨਾਲ ਪੁਨਰ ਵਿਆਹ ਕਰਾ ਲਿਆ ਤੇ ਉਸਦੀ ਜਾਇਦਾਦ 'ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ। ਏਸ ਰਾਜ ਕੌਰ ਦੀ ਕੁੱਖੋਂ ੧੭੭੫ ਈ. ਵਿਚ ਰਾਜਾ ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ।

ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ

੧੭੫੫ ਈ. ਵਿਚ ਰਾ. ਹਮੀਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਨਾਭਾ ਵਸਾਇਆ†। ਜ਼ੈਨ ਖ਼ਾਂ ਗਵਰਨਰ ਸਰਹਿੰਦ ਦੇ ਮਰਨ ਉੱਤੇ ਉਸਨੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰਾ ਇਲਾਕਾ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ ਕਰ ਲਿਆ। ਜੀਂਦ ਦੀ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਰਹੀਮ ਦਾਦ ਖ਼ਾਂ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ (੧੭੭੫ ਈ:), ਤਾਂ ਰਾ: ਹਮੀਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪਰਗਣਾ ਰੋੜੀ ਉੱਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ।

ਨਾਭਾ

੧੭੭੪ ਈ: ਵਿਚ ਰਾ: ਗਜਪਤ ਸਿੰਘ ਜੀਂਦ ਦੀ ਲੜਕੀ ਰਾਜ ਕੌਰ ਦੀ ਸ਼ਾਦੀ ਸ: ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਸੁਕਰਚੱਕੀਏ ਨਾਲ ਹੋਈ‡। ਪਿੰਡ ਬਡਰੁੱਖਾ ਓਦੋਂ ਗਜਪਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਸੀ। ਉਸਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਨਾਭੇ ਦੀ 'ਬੀੜ' ਸੀ। ਸੁਕਰਚੱਕੀਆਂ ਦੇ ਨੌਕਰ ਉਸ ਬੀੜ ਵਿਚੋਂ ਘੋੜਿਆਂ ਵਾਸਤੇ ਘਾਹ ਵਢਣ ਗਏ, ਤਾਂ ਨਾਭੇ ਦੇ ਮੁਖ਼ਤਿਆਰ ਯਾਕੂਬ ਖ਼ਾਂ ਨੇ ਉਹਨਾਂ ਉੱਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਰਾਜਾ ਗਜਪਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਏਸ ਗੱਲ ਦਾ ਬੜਾ ਗੁੱਸਾ

---

*ਰਾਜ ਖ਼ਾਲਸਾ, ਹਿੱਸਾ ਦੂਜਾ, ਪੰਨਾ ੬੮।

†ਲਤੀਫ਼, ਪੰਨਾ ੩੩੨; ਪੰਜਾਬ ਰਾਜਾਜ਼, ਪੰਨਾ ੪੧੬।

‡ਏਸੇ ਰਾਜ ਕੌਰ ਦੇ ਘਰ ਮ. ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦਾ ਜਨਮ ਹੋਇਆ।

Sri Satguru Jagjit Singh Ji Elibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਸੀ। ਵਿਆਹ ਤੋਂ ਵਿਹਲੇ ਹੋ ਕੇ ਉਹਨੇ ਹਮੀਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਸੁਨੇਹਾ ਭੇਜਿਆ, ਕਿ ਮੈਂ ਸਖ਼ਤ ਬੀਮਾਰ ਹਾਂ, ਸੋ ਆ ਕੇ ਮਿਲ ਜਾਓ।

ਹਮੀਰ ਸਿੰਘ ਕੈਦ

ਰਾ: ਹਮੀਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਯਾਕੂਬ ਖ਼ਾਂ ਮਿਲਨ ਗਏ, ਤਾਂ ਰਾ: ਗਜਪਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਹਮੀਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਫੜ ਕ ਕੈਦ ਕਰ ਲਿਆ ਤੇ ਯਾਕੂਬ ਖ਼ਾਂ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿਤਾ* । ਫਿਰ ਉਸਨੇ ਹਮਲਾ ਕਰਕੇ ਨਾਭੇ ਦੇ ਪਰਗਣੇ ਅਮਲੋਹ ਤੇ ਭਾਦਸੋਂ ਉੱਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ ਤੇ ਸੰਗਰੂਰ ਨੂੰ ਘੇਰਾ ਪਾ ਲਿਆ। ਸੰਗਰੂਰ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿਚ ਰਾ. ਹਮੀਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਰਾਣੀ ਦੇਸੋ ਚਾਰ ਮਹੀਨੇ ਬੜੀ ਬਹਾਦਰੀ ਨਾਲ ਲੜੀ। ਅੰਤ ਉਹਨੇ ਆਪਣੀ ਮਦਦ ਵਾਸਤੇ ਪਟਿਆਲੇ ਨੂੰ ਬੁਲਾ ਲਿਆ। ਉਹਨੇ ਦੋਹਾਂ ਧਿਰਾਂ ਦੀ ਏਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੁਲ੍ਹਾ ਕਰਾ ਦਿਤੀ : ਸੰਗਰੂਰ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਵਾਸਤੇ ਜੀਂਦ ਕੋਲ ਰਿਹਾ, ਰਾ. ਗਜਪਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਰਾ. ਹਮੀਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਰਿਹਾ ਕਰ ਦਿਤਾ ਤੇ ਅਮਲੋਹ, ਭਾਦਸੋਂ ਆਦਿ ਬਾਕੀ ਇਲਾਕੇ ਛੱਡ ਦਿਤੇ।

ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ

ਦਸੰਬਰ, ੧੭੮੩ ਈ, ਵਿਚ ਰਾ. ਹਮੀਰ ਸਿੰਘ ਸੁਰਗਵਾਸ ਹ ਗਿਆ†, ਤਾਂ ਉਸ ਦਾ ਅੱਠ ਸਾਲਾ ਪੁੱਤਰ ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਰਾਜਾ ਬਣਿਆਂ। ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਮਤੇਈ ਮਾਂ-ਰਾਣੀ ਦੇਸੋ--ਉਸਦੀ ਸਰਪ੍ਰਸਤ (Regent) ਬਣੀ। ਉਹ ਆਪਣੀ ਮੌਤ (੧੭੯੦ ਈ.) ਤਕ ਰਾਜ ਕਰਦੀ ਰਹੀ।

ਰਾਜਾ ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨਾਲ ਦੋਸਤੀ ਗੰਢਣ ਦੇ ਹੱਕ

---

*ਪੰਜਾਬ ਰਾਜਾਜ਼, ਪੰਨੇ ੩੧੩-੪।

†ਲਤੀਫ਼, ਪੰਨਾ ੩੩੨; ਪੰਜਾਬ ਰਾਜਾਜ਼ ਪੰਨਾ ੪੧੯; ਰਾਜ ਖ਼ਾਲਸਾ, ਹਿਸਾ ਦੂਜਾ, ਪੰਨਾ ੧੦੦; ਭਗਵਾਨ ਦਾਸ, ਪੰਨਾ ੩੨।

Sri Satguru Jagjit Singh Ji Elibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਹ ਮ. ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦਾ ਹਮਾਇਤੀ ਸੀ। ੧੮੦੬ ਈ. ਦੇ ਸਤਲੁਜ-ਪਾਰ ਹਮਲੇ ਵਿਚ ਸ਼ੇਰੇ ਪੰਜਾਬ ਨੇ ਨਾਭੇ ਨੂੰ ਕੋਟ, ਬਸੀਆਂ, ਤਲਵੰਡੀ ਜਗਰਾਉਂ ਆਦਿ ਪਰਗਣਿਆਂ ਵਿਚੋਂ ੧੬੬੯੦ ਰੁਪੈ ਸਾਲਾਨਾ ਦੇ ੩੧ ਪਿੰਡ ਤੇ ਪਰਗਣਾ ਘੁੰਗਰਾਣਾ ਵਿਚੋਂ ੩੩੫੦ ਰੁਪੈ ਸਾਲਾਨਾ ਦੇ ੭ ਪਿੰਡ ਦਿੱਤੇ। ਸ਼ੇਰੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਸਤਲੁਜ-ਪਾਰ ਆਖ਼ਰੀ ਮੁਹਿੰਮ ਵਿਚ ਵੀ ਰਾ. ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ ਉਸਦੇ ਨਾਲ ਸੀ। ਪਰ ਜਦੋਂ ੧੮੦੯ ਈ. ਵਿਚ ਮਾਲਵੇ ਦੀਆਂ ਬਾਕੀ ਰਿਆਸਤਾਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਵਿਚ ਗਈਆਂ, ਤਾਂ ਨਾਲ ਹੀ ਨਾਭਾ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਉਸ ਦਿਨ ਤੋਂ ਉਹਦੇ ਲਾਹੌਰ ਨਾਲੋਂ ਸਾਰੇ ਸੰਬੰਧ ਟੁੱਟ ਗਏ।

ਰਾ. ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਦਾ ਆਪਣੇ ਵੱਡੇ ਪੁੱਤਰ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਹੀ ਲੜਾਈ ਝਗੜਾ ਰਿਹਾ। ਅੰਤ ੧੭ ਜੂਨ, ੧੮੩੨ ਈ. ਨੂੰ ਟਿੱਕਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਸੁਰਗਵਾਸ ਹੋ ਗਿਆ। ਉਸਦਾ ਪੁੱਤਰ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਦੋ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ (੧੮੩੦ ਈ.) ਹੀ ਚਲਾਣਾ ਕਰ ਗਿਆ ਸੀ।

ਕੰ. ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਤੇ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ

ਰਾ. ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ੨੨ ਮਈ, ੧੮੪੦ ਈ.* ਨੂੰ ਸੁਰਗਵਾਸ ਹੋਇਆ, ਤਾਂ ੧੮ ਸਾਲ ਦਾ ਦੇਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਰਾਜਾ ਬਣਿਆਂ†। ਏਸੇ ਦੇ ਅਹਿਦ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਲੜਾਈ (ਸਤਲੁਜ ਯੁੱਧ) ਹੋਈ।

ਦੇਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ

---

*ਲਤੀਫ਼, ਪੰਨਾ ੩੩੨; ਪੰਜਾਬ ਰਾਜਾਜ਼, ਪੰਨਾ ੪੨੫; ਭਗਵਾਨ ਦਾਸ, ਪੰਨਾ ੩੨।

†ਰਾਜ ਖ਼ਾਲਸਾ, ਹਿੱਸਾ ਦੂਜਾ, ਪੰਨਾ ੧੦੮।

Sri Satguru Jagjit Singh Ji Elibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਸਤਲੁਜ ਯੁਧ

ਰਾਜਾ ਨਾਭਾ ਦੀ ਹਮਦਰਦੀ ਲਾਹੌਰ ਦਰਬਾਰ ਨਾਲ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ ਦੇ ਕਈ ਵਾਰ ਮੰਗ ਕਰਨ ਉੱਤੇ ਵੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀ ਕੋਈ ਮਦਦ ਨਾ ਕੀਤੀ, ਜੋ ੩ ਮਈ, ੧੮੦੯ ਈ. ਦੇ ਐਲਾਨ ਮੁਤਾਬਕ ਕਰਨੀ ਬਣਦੀ ਸੀ। ਪਰ ਜਦ ਫੇਰੂ ਸ਼ਹਿਰ ਦੀ ਲੜਾਈ ਵਿਚ (ਆਗੂਆਂ ਦੇ ਵਿਸਾਹਘਾਤ ਦੇ ਕਾਰਨ) ਸਿਖ ਹਾਰ ਗਏ, ਤਾਂ ਨਾਭੇ ਨੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਰਸਦ ਆਦਿ ਸਾਮਾਨ ਭੇਜਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤਾ ਤੇ ਸਭਰਾਵਾਂ ਦੀ ਲੜਾਈ ਪਿੱਛੋਂ ਰਿਆਸਤ ਦੇ ਸਭ ਵਸੀਲੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰ ਦਿਤੇ। ਪਰ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਮਾਫ਼ ਨਾ ਕੀਤਾ। ਲੜਾਈ ਪਿੱਛੋਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਗੱਦੀ ਤੋਂ ਉਤਾਰ ਕੇ ਤੇ ਪੰਜਾਹ ਹਜ਼ਾਰ ਸਾਲਾਨਾ ਪੈਨਸ਼ਨ (ਨਾਭੇ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਵਿਚੋਂ) ਦੇ ਕੇ ਮਥਰਾ ਭੇਜ ਦਿਤਾ।

ਦੇਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨਜ਼ਰਬੰਦ ਤੇ ਕੁਛ ਇਲਾਕਾ ਜ਼ਬਤ

ਰਿਆਸਤ ਨਾਭਾ ਦਾ ਚੌਥਾ ਹਿੱਸਾ ਇਲਾਕਾ ਜ਼ਬਤ ਕਰ ਲਿਆ ਗਿਆ। ਉਸ ਵਿਚੋਂ ੩੫੬੧੨ ਰੁਪੈ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਪਟਿਆਲੇ ਨੂੰ ਤੇ ਏਨਾ ਹੀ ਫ਼ਰੀਦ ਕੋਟ ਨੂੰ ਦਿਤਾ ਗਿਆ। ਬਾਕੀ ੪੦੯੬੬ ਰੁਪੈ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਰਾਜ ਵਿਚ ਮਿਲਾ ਲਿਆ ਗਿਆ। ਰਾ. ਦੇਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਮਥਰਾ ਤੋਂ ੮ ਦਸੰਬਰ, ੧੮੫੫ ਈ. ਨੂੰ ਲਾਹੌਰ ਭੇਜ ਦਿਤਾ ਗਿਆ। ਓਥੇ ਉਹ ਨਵੰਬਰ, ੧੮੬੫ ਈ. ਵਿਚ ਸੁਰਗਵਾਸ ਹੋ ਗਿਆ।

ਜਨਵਰੀ, ੧੮੪੭ ਈ. ਵਿਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਸੱਤੋਂ ਵਰ੍ਹਿਆਂ

Sri Satguru Jagjit Singh Ji Elibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਭਰਪੂਰ ਸਿੰਘ

ਦੇ ਭਰਪੂਰ ਸਿੰਘ* ਨੂੰ ਗੱਦੀ ਉੱਤੇ ਬਿਠਾਇਆ। ਉਸਦੀ ਬਾਲਕ ਅਵਸਥਾ ਸਮੇਂ ਰਾਣੀ ਚਾਂਦ ਕੌਰ (ਰਾ. ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਵਿਧਵਾ) ਨੂੰ ਸਰਪ੍ਰਸਤ ਬਣਾ ਕੇ ਤਿੰਨਾਂ ਸਰਦਾਰਾਂ (ਗੁਰਬਖ਼ਸ਼ ਸਿੰਘ, ਫ਼ਤਹਿ ਸਿੰਘ, ਬਹਾਲੀ ਰਾਮ) ਦੀ ਕੌਂਸਲ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਰਾਜ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰ ਦਿਤਾ।

ਗ਼ਦਰ

੧੮੫੭ ਈ. ਵਿਚ ਗ਼ਦਰ ਹੋ ਗਿਆ, ਤਾਂ ਰਾਜਾ ਭਰਪੂਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਰਾਜ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦੇ ਅਖ਼ਤਿਆਰ ਸੌਂਪ ਦਿਤੇ ਗਏ। ਗ਼ਦਰ ਵਿਚ ਉਹਨੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀ ਵਿਤੋਂ ਵੱਧ ਮਦਦ ਕੀਤੀ। ਫ਼ੌਜੀ ਮਦਦ ਤੋਂ ਵੱਖਰਾ ਉਹਨੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਢਾਈ ਲੱਖ ਰੁਪਿਆ ਕਰਜ਼ † ਦਿਤਾ। ਅਮਨ ਕਾਇਮ ਹੋ ਜਾਣ ਪਿਛੋਂ ਇਨਾਮ

ਇਲਾਕੇ ਤੇ ਖ਼ਿਤਾਬ ਮਿਲੇ

ਵਜੋਂ ਉਸਨੂੰ ੩੦ ਹਜ਼ਾਰ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਜ਼ਿਲਾ ਲੁਧਿਆਣਾ ਤੇ ਫ਼ੀਰੋਜ਼ਪੁਰ ਵਿਚੋਂ ਤੇ ਇਕ ਲੱਖ ਛੇ ਹਜ਼ਾਰ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਬਾਵਲ ਤੇ ਕਾਂਟੀ ਰਿਆਸਤ ਝੱਜਰ ਵਿਚੋਂ ਮਿਲਿਆ। ਨਾਲ ਹੀ ਉਸਨੂੰ "ਫ਼ਰਜ਼ੰਦ ਅਰਜਮੰਦ ਪੈਵੰਦਿ ਦੌਲਤੇ ਇੰਗਲਿਸ਼ੀਆ, ਬਰਾੜ ਬੰਸ ਸਿਰਮੌਰ, ਮਾਲਵੇਂਦਰ ਬਹਾਦਰ ਰਾਜਾ ਭਰਪੂਰ ਸਿੰਘ" ਦਾ ਖ਼ਿਤਾਬ, ੧੧ ਤੋਪਾਂ ਦੀ ਸਲਾਮੀ ਤੇ ਗਵਰਨਰ-ਜਨਰਲ ਦੀ ਮੁਲਾਕਾਤ ਦਾ ਹੱਕ ਦਿਤਾ ਗਿਆ।

---

*੧੮੪੦ ਈ. ਵਿਚ ਭਰਪੂਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ੧੮੪੨ ਈ. ਵਿਚ ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ ਰਾਣੀ ਮਾਨ ਕੌਰ ਦੀ ਕੁੱਖੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋਏ। ਪੰਜਾਬ ਰਾਜਾਜ਼, ਪੰਨਾ ੪੬੧।

†ਛੇ ਲੱਖ ਰੁਪਇਆ ਕਰਜ਼ਾ ਰਾਜਾ ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਪੰਜਾਬ ਰਾਜਾਜ਼, ਪੰਨਾ ੪੩੬।

Sri Satguru Jagjit Singh Ji Elibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਪੰਜ ਮਈ, ੧੮੬੦ ਈ. ਦੀ ਸੰਨਦ ਰਾਹੀਂ ਨਾਭੇ ਨੂੰ ਮੁਤਬੰਨੇ ਦਾ ਹੱਕ ਦਿਤਾ ਗਿਆ। ਏਸੇ ਸਾਲ ਉਸ ਕਰਜ਼ੇ ਬਦਲੇ—ਜੋ ਨਾਭੇ ਨੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਦਿਤਾ ਸੀ—ਪਰਗਣਾ ਕਨੌਦ (ਰਿਆਸਤ ਝੱਜਰ) ਵਿਚੋਂ ੪੮ ਹਜ਼ਾਰ ਸਾਲਾਨਾ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਮਿਲਿਆ। ਸਤੰਬਰ, ੧੮੬੩ ਈ. ਵਿਚ ਉਸਨੂੰ 'ਸਤਾਰਾ-ਏ-ਹਿੰਦ' ਦਾ ਖ਼ਿਤਾਬ ਦੇ ਕੇ ਕੌਂਸਲ ਦਾ ਮੈਂਬਰ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ। ਮਗਰ ਉਹਨੂੰ ਕੌਂਸਲ ਵਿਚ ਕਲਕੱਤੇ ਜਾਣ ਦਾ ਕਦੇ ਵੀ ਸਮਾਂ ਨਾ ਮਿਲਿਆ। ਉਹ ੯ ਨਵੰਬਰ, ੧੮੬੩ ਈ. ਨੂੰ ਸੁਰਗਵਾਸ ਹੋ ਗਿਆ*।

ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ

ਉਸਦੇ ਘਰ ਔਲਾਦ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਸੋ ਛੋਟਾ ਭਰਾ ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ ੧੭ ਫ਼ਰਵਰੀ, ੧੮੬੪ ਈ. ਨੂੰ ਗੱਦੀ 'ਤੇ ਬੈਠਾ। ਅੱਠ ਸਾਲ ਪਿੱਛੋਂ (੧੮੭੧ ਈ.) ਰਾਜਾ ਭਗਵਾਨ ਸਿੰਘ ਵੀ ਬਿਨਾਂ ਔਲਾਦ ਸੁਰਗਵਾਸ ਹੋ ਗਿਆ।

ਰਾ. ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ

੧੮੬੦ ਈ. ਵਿਚ ਰਿਆਸਤ ਨੂੰ ਮੁਤਬੰਨਾ ਬਨਾਉਣ ਦਾ ਹੱਕ ਮਿਲ ਚੁੱਕਾ ਸੀ। ਸੋ ਬਡਰੁੱਖਾ ਘਰਾਣੇ ਵਿਚੋਂ ਸ. ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਨਾਭੇ ਦਾ ਰਾਜਾ ਬਣਿਆਂ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਪੀਹੜੀਓਂ ਸਭ ਤੋਂ ਨੇੜੇ ਸੀ†। ੧੦ ਅਗਸਤ, ੧੮੭੧ ਈ. ਨੂੰ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਉਹਨੂੰ ਗੱਦੀ 'ਤੇ ਬਿਠਾਇਆ। ਦੂਸਰੇ ਅਫ਼ਗਾਨ-ਯੁੱਧ (੧੮੭੮-੧੮੮੦ ਈ.) ਵਿਚ ਰਾਜਾ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀ ਬੜੀ ਮਦਦ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਵਜਹ ਤੇ ਉਸਨੂੰ ਰਾਜ-ਇ-ਰਾਜਗਾਨ' ਤੇ

---

*ਲਤੀਫ਼, ਪੰਨਾ ੩੩੪; ਪੰਜਾਬ ਰਾਜਾਜ਼, ਪੰਨਾ ੪੭੬।

†ਵੇਖੋ ਬੰਸਾਵਲੀ ਰਿਆਸਤ ਨਾਭਾ।

Sri Satguru Jagjit Singh Ji Elibrary NamdhariElibrary@gmail.com

'ਮਹਾਰਾਜਾ' ਦਾ ਖ਼ਿਤਾਬ ਮਿਲਿਆ।

ਮ. ਰਿਪਦਮਨ ਸਿੰਘ

੧੯੧੧ ਈ. ਵਿਚ ਮ. ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਸੁਰਗਵਾਸ ਹੋ ਗਿਆ, ਤਾਂ ਉਸਦਾ ਪੁੱਤਰ ਰਿਪਦਮਨ ਸਿੰਘ ਮਹਾ-ਰਾਜਾ ਬਣਿਆਂ। ਅਕਾਲੀ ਲਹਿਰ ਨਾਲ ਹਮਦਰਦੀ ਪਰਗਟ ਕਰਨ ਬਦਲੇ ਜੁਲਾਈ, ੧੯੨੩ ਈ. ਵਿਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਮ. ਰਿਪਦਮਨ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਗੱਦੀ ਤੋਂ ਉਤਾਰ ਕੇ ਉਸਦੇ ਬਾਲਕ ਪੁੱਤਰ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਨਾਭੇ ਦਾ ਮਹਾਤਾਜਾ ਬਣਾ ਦਿਤਾ। ਇਹ ਨਾਭੇ ਦਾ ਆਖ਼ਰੀ ਮਹਾਰਾਜਾ ਹੈ।

ਪੰਜ ਮਈ, ੧੯੪੮ ਈ. ਨੂੰ ਮ. ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪੈਪਸੂ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ ਵਾਸਤੇ ਦਸਤਖਤ ਕੀਤੇ ਤੇ ੨੦ ਅਗਸਤ, ੧੯੪੮ ਈ. ਨੂੰ ਰਿਆਸਤ ਨਾਭਾ, ਯੂਨੀਅਨ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਗਈ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਨਾਭਾ ਨੂੰ ਖ਼ਰਚਾਂ ਵਾਸਤੇ ਚਾਰ ਲੱਖ, ਦਸ ਹਜ਼ਰ ਭੱਤਾ ਸਲਾਨਾ ਦੇਣਾ ਪਰਵਾਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ*। ਇਸ ਤੋਂ ਵੱਖਰਾ, ਬਾਕੀ ਰਿਆਸਤਾਂ ਵਾਂਗ ਨਿੱਜੀ ਜਾਇਦਾਦ ਉਤੇ ਵੀ ਅਧਿਕਾਰ ਕਾਇਮ ਰਹੇਗਾ†।

---

†White Paper on Indian States (1950), P.P. 272 & 391.

*White Paper on Indian States (1950), P. 270.

Sri Satguru Jagjit Singh Ji Elibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਰਿਆਸਤ ਜੀਂਦ

- ਫੂਲ
  - ਤਲੋਕਾ
    - ਗੁਰਦਿਤਾ (ਨਾਭੇ ਦਾ ਬਜ਼ੁਰਗ)
    - ਸੁਖਚੈਨ
      - ਆਲਮ ਸਿੰਘ
      - ਰਾ. ਗਜਪਤ ਸਿੰਘ
        - ਮਿਹਰ ਸਿੰਘ
          - ਹਰੀ ਸਿੰਘ
        - ਬੀਬੀ ਰਾਜਕੌਰ (ਸ਼ੇਰੇ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਮਾਤਾ)
        - ਰਾ. ਭਾਗ ਸਿੰਘ
          - ਰਾ. ਫ਼ਤਹਿ ਸਿੰਘ
            - ਰਾ. ਸੰਗਤ ਸਿੰਘ
          - ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ
          - ਮਹਿਤਾਬ ਸਿੰਘ
        - ਭੂਪ ਸਿੰਘ
          - ਕਰਮ ਸਿੰਘ
            - ਰਾ: ਸਰੂਪ ਸਿੰਘ (ਜੀਂਦ ਦਾ ਰਾਜਾ, ਰਾ: ਸੰਗਤ ਸਿੰਘ ਦਾ ਮੁਤਬੰਨਾ)
              - ਰਣਧੀਰ ਸਿੰਘ
              - ਰਾ. ਰਘਬੀਰ ਸਿੰਘ

→
          - ਬਸਾਵਾ ਸਿੰਘ (ਬੜਰੁੱਖਾਂ ਦਾ ਬਜ਼ੁਰਗ)
      - ਬੁਲਾਕੀ ਸਿੰਘ (ਦਿਆਲਪੁਰੀਆਂ ਦਾ ਬਜ਼ੁਰਗ)

Sri Satguru Jagjit Singh Ji Elibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਰਘਬੀਰ ਸਿੰਘ
|
ਬਲਬੀਰ ਸਿੰਘ
|
ਮ. ਰਨਬੀਰ ਸਿੰਘ
|
ਮ. ਰਾਜਬੀਰ ਸਿੰਘ
(ਆਖ਼ਰੀ ਮਹਾਰਾਜਾ)

ਫੂਲ ਦੇ ਵੱਡੇ ਪੁੱਤਰ ਚੌਧਰੀ ਤਲੋਕੇ ਦੇ ਘਰ ਦੋ ਲੜਕੇ ਹੋਏ : ਗੁਰਦਿਤਾ ਤੇ ਸੁਖਚੈਨ। ਵੱਡੇ ਭਰਾ ਗੁਰਦਿਤੇ ਦੀ ਔਲਾਦ ਨਾਭੇ ਦਾ ਰਾਜ ਘਰਾਣਾ ਹੈ ਤੇ ਛੋਟੇ ਸੁਖਚੈਨ ਦੀ ਬੰਸ ਜੀਂਦ ਦਾ। ਤਲੋਕਾ ੯੭ ਪਿੰਡ ਛੱਡ ਕੇ ੧੬੮੭ ਈ. ਵਿਚ ਸੁਰਗਵਾਸ ਹੋਇਆ। ਗੁਰਦਿਤੇ ਤੇ ਸੁਖਚੈਨ ਨੇ ਉਹ ਜਾਇਦਾਦ ਅੱਧੋ ਅੱਧ ਕਰ ਲਈ*। ਸੁਖਚੈਨ ਦੇ ਤਿੰਨ ਪੁੱਤਰ ਸਨ: ਆਲਮ ਸਿੰਘ, ਗਜਪਤ ਸਿੰਘ ਤੇ ਬੁਲਾਕੀ ਸਿੰਘ। ਉਸਨੇ ਆਲਮ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਪਿੰਡ ਬੱਲਾਂ ਵਾਲੀ ਤੇ ਬੁਲਾਕੀ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਪਿੰਡ ਸੁਖਚੈਨ ਵਾਲਾ (ਜੋ ਉਸਨੇ ਆਪ ਵਸਾਇਆ ਸੀ) ਦੇ ਦਿਤੇ। ਆਪ ਉਹ ਗਜਪਤ ਸਿੰਘ ਸਣੇ ਪਿੰਡ ਫੂਲ ਵਿਚ ਰਿਹਾ। ਏਥੇ ਉਹ (ਸੁਖਚੈਨ) ੧੭੫੧ ਈ. ਵਿਚ ਸੁਰਗਵਾਸ ਹੋਇਆ†।

ਫੂਲ
ਤਲੋਕਾ
ਸੁਖਚੈਨ

---

*ਰਾਜ ਖ਼ਾਲਸਾ, ਹਿੱਸਾ ਦੂਜਾ, ਪੰਨਾ ੧੨੯।

†ਪੰਜਾਬ ਰਾਜਾਜ਼, (ਬੰਸਾਵਲੀ), ਪੰਨਾ ੩੦੯; ਭਗਵਾਨਦਾਸ, ਪੰਨਾ ੨੫; ਰਾਜ ਖ਼ਾਲਸਾ, ਹਿੱਸਾ ਦੂਜਾ, ਪੰਨਾ ੧੩੦।

Sri Satguru Jagjit Singh Ji Elibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਆਲਮ ਸਿੰਘ

ਵੱਡਾ ਆਲਮ ਸਿੰਘ ੧੭੬੪ ਈ. ਵਿਚ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਔਲਾਦ ਦੇ ਮਰ ਗਿਆ। ਗਜਪਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਉਸਦੀ ਵਿਧਵਾ ਨਾਲ ਪੁਨਰ ਵਿਆਹ ਕਰਕੇ ਜਾਗੀਰ ਬੱਲਾਂ ਵਾਲੀ 'ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ।

ਬੁਲਾਕੀ ਸਿੰਘ

ਬੁਲਾਕੀ ਸਿੰਘ ੧੭੮੫ ਈ. ਵਿਚ ਸੁਰਗ-ਵਾਸ ਹੋਇਆ। ਉਸਦੀ ਔਲਾਦ ਦਿਆਲਪੁਰੀਏ ਸਰਦਾਰ ਹਨ।

ਗਜਪਤ ਸਿੰਘ

ਜੀਂਦ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਗਜਪਤ ਸਿੰਘ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸਰਹਿੰਦ ਦੀ ਲੜਾਈ (੧੪ ਜਨਵਰੀ, ੧੭੬੪ ਈ.) ਵਿਚ ਉਹ ਸ਼ਾਮਲ ਸੀ। ਜਦ ਮੁਲਕ ਦੀ ਵੰਡ ਹੋਈ, ਤਾਂ ਜੀਂਦ ਤੇ ਸਫ਼ੈਦੋਂ ਦੇ ਪਰਗਣਿਆਂ ਉੱਤੇ ਉਹਨੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ। ਉਹ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦਿੱਲੀ ਦਾ ਮਾਲਗੁਜ਼ਾਰ (ਖ਼ਰਾਜ ਦੇਣਹਾਰਾ) ਸੀ। ਇਕਵਾਰ ਉਹ ਖ਼ਰਾਜ ਨਾ ਦੇ ਸਕਿਆ, ਤਾਂ ਫੜ ਕੇ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਕੈਦ ਕਰ ਲਿਆ ਗਿਆ। ਉਹਨੇ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਮਿਹਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਜ਼ਮਾਨਤ ਵਜੋਂ ਦਿੱਲੀ ਛੱਡ ਕੇ ਰਿਹਾਈ ਪਾਈ। ੧੭੭੨ ਈ. ਵਿਚ ਤਿੰਨ ਲੱਖ ਖ਼ਰਾਜ ਤਾਰ ਕ ਨਾਲੇ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਛੁਡਾ ਲਿਆ ਤੇ ਨਾਲੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਸ਼ਾਹਆਲਮ ਸਾਨੀ ਤੋਂ 'ਰਾਜੇ' ਦਾ ਖ਼ਿਤਾਬ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ (ਛੇ ਫ਼ਰਵਰੀ, ੧੭੭੨ ਈ.)*। ਇਸ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਉਹ ਜੀਂਦ ਦਾ ਖ਼ੁਦਮੁਖ਼ਤਿਆਰ ਰਾਜਾ ਬਣਿਆਂ।

ਰਾਜੇ ਦਾ ਖ਼ਿਤਾਬ

---

*ਲਤੀਫ਼, ਪੰਨਾ ੩੩੦; ਭਗਵਾਨ ਦਾਸ, ਪੰਨਾ ੨੬; ਪੰਜਾਬ ਰਾਜਾਜ਼, ਪੰਨੇ ੩੧੨—੩।

Sri Satguru Jagjit Singh Ji Elibrary NamdhariElibrary@gmail.com

੧੭੭੪ ਈ. ਵਿਚ ਉਸਦੀ ਲੜਕੀ ਰਾਜ ਕੌਰ ਦੀ ਸ਼ਾਦੀ ਸ. ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਸੁਕਰਚੱਕ੍ਰੀਏ ਨਾਲ ਹੋਈ। ਨਾਭੇ ਦੇ ਮੁਖ਼ਤਿਆਰ ਯਾਕੂਬ ਖ਼ਾਂ ਨੇ ਬੀੜ ਵਿਚੋਂ ਘਾਹ ਵਢਣ ਤੋਂ ਜਾਈਆਂ ਨਾਲ ਲੜਾਈ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਨਾਰਾਜ਼ਗੀ ਤੋਂ ਰਾ: ਗਜਪਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਵਿਆਹ ਤੋਂ ਪਿੱਛੋਂ ਬੀਮਾਰੀ ਦਾ ਝਹ ਨਾ ਲਾ ਕੇ ਸ: ਹਮੀਰ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ ਨੂੰ ਬੁਲਾ ਕੇ ਕੈਦ ਕਰ ਲਿਆ ਤੇ ਯਾਕੂਬ ਖ਼ਾਂ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਫਿਰ ਹਮਲਾ ਕਰਕੇ ਉਸਨੇ ਨਾਭੇ ਦਾ ਕੁਛ ਇਲਾਕਾ ਮੱਲ ਲਿਆ ਤੇ ਸੰਗਰੂਰ ਨੂੰ ਘੇਰਾ ਪਾ ਲਿਆ। ਪਟਿਆਲੇ ਨੇ ਦੋਹਾਂ ਧਿਰਾਂ ਦੀ ਸੁਲ੍ਹਾ ਕਰਾ ਕੇ ਹਮੀਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਰਿਹਾ ਕਰਾ ਦਿਤਾ ਤੇ ਸੰਗਰੂਰ ਸਦਾ ਵਾਸਤੇ ਜੀਂਦ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰ ਦਿਤਾ।

ਸੰਗਰੂਰ 'ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ

ਰਾ. ਗਜਪਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਜੀਂਦ ਵਿਚ ਕਿਲ੍ਹਾ ਬਣਾ ਕੇ ਆਪਣੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਬਣਾ ਲਿਆ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਬਡਰੁੱਖਾਂ ਹੀ ਰਾਜਧਾਨੀ ਸੀ।

ਜੀਂਦ ਰਾਜਧਾਨੀ

੧੭੭੫ ਈ. ਵਿਚ ਰਹੀਮ ਦਾਦ ਖ਼ਾਂ ਨੇ ਜੀਂਦ ਉੱਤੇ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ। ਰਾ. ਗਜਪਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਨਾਭੇ, ਪਟਿਆਲੇ ਆਦਿ ਦੀ ਮਦਦ ਨਾਲ ਰਹੀਮ ਦਾਦ ਖ਼ਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਕਸਤ ਦੇ ਕੇ ਕਤਲ ਕੀਤਾ। ਨਾਭਾ, ਪਟਿਆਲ਼ਾ ਤੇ ਜੀਂਦ ਨੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰਾ ਨਵਾਂ ਇਲਾਕਾ ਮੱਲ ਲਿਆ।

ਜਦ ਮਿਰਜ਼ਾ ਸ਼ਫ਼ੀ ਬੇਗ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਇਲਾਕੇ 'ਤੇ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕੀਤੀ, ਤਾਂ ਰਾਜਾ ਗਜਪਤ ਸਿੰਘ ਉਹਨੂੰ ਮਿਲਨ ਗਿਆ। ਉਹਨੇ ੮ ਦਸੰਬਰ, ੧੭੮੦ ਈ. ਨੂੰ ਗਜਪਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਕੈਦ ਕਰ ਲਿਆ। ‑ ਜੂਨ, ੧੭੮੧ ਈ. ਨੂੰ ਰਾ. ਗਜਪਤ ਸਿੰਘ ਦਿੱਲੀ ਭੇਜ ਦਿਤਾ

Sri Satguru Jagjit Singh Ji Elibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਗਿਆ। ਉਥੇ ਵਜ਼ੀਰ ਨਜਫ਼ ਖ਼ਾਂ ਨੂੰ ਦੋ ਲੱਖ ਨਜ਼ਰਾਨਾ ਦੇ ਕੇ ਰਾਜੇ ਨੇ ੮ ਮਈ ਨੂੰ ਰਿਹਾਈ ਪਾਈ*।

ਰਾ: ਗਜਪਤ ਸਿੰਘ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਪਟਿਆਲੇ ਦਾ ਮਦਦਗਾਰ ਰਿਹਾ। ਉਹ ੧੭੮੯ ਈ.† ਵਿਚ ਸੁਰਗਵਾਸ ਹੋਇਆ, ਤਾਂ ਦੁਵਿਚਲਾ ਪੁੱਤਰ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਰਾਜਾ ਬਣਿਆਂ, ਕਿਉਂਕਿ ਵੱਡਾ ਪੁੱਤਰ ਸ. ਮਿਹਰ ਸਿੰਘ ੧੭੮੦ ਈ.‡ ਵਿਚ ਸੁਰਗਵਾਸ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਸਦਾ ਪੁੱਤਰ ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਅਠਾਰਾਂ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਮਕਾਨ ਤੋਂ ਡਿੱਗ ਕੇ ੧੭੯੧ ਈ. ਨੂੰ ਮਰ ਗਿਆ। ਬਾਕੀ ਦੋ—ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਤੇ ਭੂਪ ਸਿੰਘ—ਰਹਿ ਗਏ। ਉਹਨਾਂ ਵਿਚ ਜਾਇਦਾਦ ਦੀ ਵੰਡ ਇਉਂ ਹੋਈ: ਭੂਪ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਤਿੱਜਾ ਹਿੱਸਾ ਦੇ ਕੇ ਬਡਰੁੱਖਾ ਦਾ ਸਰਦਾਰ ਬਣਾ ਦਿਤਾ। ਬਾਕੀ ਦੋ ਹਿੱਸੇ —ਜੀਂਦ, ਸਫ਼ੈਦੋਂ—ਤੇ 'ਰਾਜੇ' ਦਾ ਖ਼ਿਤਾਬ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਮਿਲੇ।

ਰਾ: ਭਾਗ ਸਿੰਘ

ਰਾਜਾ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਪਟਿਆਲੇ ਦੀਆਂ ਮੁਹਿੰਮਾਂ ਵਿਚ ਸਾਥ ਦੇਂਦਾ ਰਿਹਾ। ਉਹ ਮ. ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦਾ ਮਾਮਾ ਲਗਦਾ ਸੀ, ਸੋ ੧੮੦੬ ਈ. ਦੀ ਸਤਲੁਜ-ਪਾਰ ਮੁਹਿੰਮ ਵਿਚ ਮਹਾਰਾਜੇ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਲੁਧਿਆਣਾ ਖ਼ਾਸ ਤੇ ਨਾਲ ਲਗਵੇਂ ੨੪ ਪਿੰਡ (੧੫੩੮੦ ਰੁਪੈ ਸਾਲਾਨਾ ਦੇ), ਪਰਗਣਾ ਜੰਡਿਆਲਾ ਵਿਚ ੨੪ ਪਿੰਡ, ਪਰਗਣਾ

---

*ਗੁਪਤਾ, ਹਿੱਸਾ ਦੂਜਾ, ਪੰਨੇ ੧੦੪-੧੧੬।

†ਭਗਵਾਨ ਦਾਸ, ਪੰਨਾ ੨੫; ਪੰਜਾਬ ਰਾਜਾਜ਼, ਪੰਨਾ ੩੨੯; ਰਾਜ ਖ਼ਾਲਸਾ, ਹਿੱਸਾ ਦੂਜਾ, ਪੰਨਾ ੧੩।

‡ਪੰਜਾਬ ਰਾਜਾਜ਼, ਪੰਨਾ ੩੧੮; ਰਾਜ ਖ਼ਾਲਸਾ; ਹਿੱਸਾ ਦੂਜਾ, ਪੰਨਾ ੧੩੩।

Sri Satguru Jagjit Singh Ji Elibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਕੋਟ ਵਿਚ ਦੋ ਪਿੰਡ ਤੇ ਪਰਗਣਾ ਜਗਰਾਉਂ ਵਿਚ ਦੋ ਪਿੰਡ ਦਿਤੇ । ਅਗਲੇ ਸਾਲ ਦੀ ਮੁਹਿੰਮ ਵਿਚ ਉਹਨੇ ਕੁਛ ਹੋਰ ਇਲਾਕਾ ਵੀ ਹਾਸਲ ਕੀਤਾ। ਮਗਰ ਅਫ਼ਸੋਸ, ਜਦ ੧੮੦੯ ਈ. ਵਿਚ ਮਾਲਵੇ ਦੇ ਰਾਜ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਵਿਚ ਗਏ, ਤਾਂ ਰਾ. ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਵੀ ਨਾਲ ਹੀ ਚਲਾ ਗਿਆ।

ਪਰਤਾਪ ਸਿੰਘ

ਰਾਜਾ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਦੇ ਤਿੰਨ ਪੁੱਤਰ ਸਨ : ਫ਼ਤਹਿ ਸਿੰਘ, ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਤੇ ਮਹਿਤਾਬ ਸਿੰਘ। ਰਾਜਾ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਵੱਡੇ ਪੁੱਤਰ ਫ਼ਤਹਿ ਸਿੰਘ ਦਾ ਹੱਕ ਮਾਰ ਕੇ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਰਾਜ ਗੱਦੀ ਦੇਣੀ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਪਰ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ ਨੇ ਇਹ ਤਜਵੀਜ਼ ਨਾ ਮੰਨੀ। ਅਖ਼ੀਰ ਉਮਰ ਵਿਚ ਰਾ. ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਕਈ ਸਾਲ ਬੀਮਾਰ ਰਿਹਾ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਵਾਸਤੇ ਸਰਕਾਰ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਨੇ ਰਿਆਸਤ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਰਾ. ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਦੀ ਰਾਣੀ ਸਭਰਾਈ ਦੇ ਸਪੁਰਦ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਇਸ ਪ੍ਰਬੰਧ ਤੋਂ ਨਾਰਾਜ਼ ਹੋ ਕੇ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਲ੍ਹਾ ਜੀਂਦ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰਕੇ ੨੩ ਅਗਸਤ, ੧੮੧੪ ਈ. ਨੂੰ ਰਾਣੀ ਸਭਰਾਈ ਤੇ ਉਸਦੇ ਦੀਵਾਨ ਜੈਸ਼ੀ ਰਾਮ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਏਸ ਜੁਰਮ ਵਿਚ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਫੜ ਕੇ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਕੈਦ ਕਰ ਦਿਤਾ ਗਿਆ, ਜਿੱਥੇ ਉਹ ਕੈਦ ਵਿਚ ਹੀ ਜੂਨ, ੧੮੧੬ ਈ. ਨੂੰ ਚਲਾਣਾ ਕਰ ਗਿਆ। ਉਸਦੀ ਔਲਾਦ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸੀ।

---

*ਪੰਜਾਬ ਰਾਜਾਜ਼, ਪੰਨੇ ੩੨੨–੩।

Sri Satguru Jagjit Singh Ji Elibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਮਹਿਤਾਬ ਸਿੰਘ

ਰਾ. ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਦਾ ਤੀਸਰਾ ਪੁੱਤਰ ਮਹਿਤਾਬ ਸਿੰਘ, ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਤੋਂ ਕੁਛ ਮਹੀਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਮਰ ਚੁੱਕਾ ਸੀ। ਪਿੱਛੇ ਫ਼ਤਹਿ ਸਿੰਘ ਹੀ ਬਾਕੀ ਰਹਿ ਗਿਆ ਸੀ, ਸੋ ਰਾਜ ਪ੍ਰਬੰਧ ਉਸਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ੧੮੧੯ ਈ. ਵਿਚ ਰਾ. ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਸੁਰਗਵਾਸ ਹੋ ਗਿਆ,* ਤਾਂ ਫ਼ਤਹਿ ਸਿੰਘ ਰਾਜਾ ਬਣਿਆਂ।

ਰਾ: ਫ਼ਤਹਿ ਸਿੰਘ

ਰਾ: ਸੰਗਤ ਸਿੰਘ

ਰਾਜਾ ਫ਼ਤਹਿ ਸਿੰਘ ਤਿੰਨ ਸਾਲ ਅਮਨ ਦਾ ਰਾਜ ਕਰਕੇ ੩ ਫ਼ਰਵਰੀ, ੧੮੨੨ ਈ. ਨੂੰ ਸੁਰਗਵਾਸ ਹੋ ਗਿਆ, ਤਾਂ ੩੦ ਜੁਲਾਈ, ੧੮੨੨ ਈ. ਨੂੰ ਉਸਦੇ ੧੧ ਸਾਲ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਸੰਗਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਗੱਦੀ 'ਤੇ ਬਿਠਾਇਆ ਗਿਆ। ਮ. ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਉਸਦਾ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ ਸੀ। ਇਸ ਲਿਹਾਜ਼ ਨਾਲ ਰਾ, ਸੰਗਤ ਸਿੰਘ ੧੮੨੬ ਈ. ਤੇ ੧੮੨੭ ਈ. ਨੂੰ ਦੋ ਵਾਰ ਲਾਹੌਰ ਗਿਆ ਤੇ ਦੁਆਬਾ ਜਾਲੰਧਰ ਵਿਚ ਜਾਗੀਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ। ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਏਸ ਗਲੋਂ ਨਾਰਾਜ਼ ਹੋ ਕੇ ਉਸਨੂੰ ਸਖ਼ਤ ਤਾੜਨਾ ਕੀਤੀ ਤੇ ਅੱਗੇ ਵਾਸਤੇ ਕਾਨੂੰਨ ਬਣਾ ਦਿਤਾ, ਕਿ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦਾ ਰੱਖਿਆਧੀਨ ਕੋਈ ਰਈਸ ਕਿਸੇ ਓਪਰੇ ਹੁਕਮਰਾਨ ਤੋਂ ਕੋਈ ਜਾਗੀਰ ਜਾਂ ਤੁਹਫ਼ਾ ਨਹੀਂ ਲੈ ਸਕਦਾ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਰੱਖ ਸਕਦਾ ਹੈ।

੩ ਨਵੰਬਰ, ੧੮੩੪ ਈ. ਨੂੰ ਰਾਜਾ ਸੰਗਤ ਸਿੰਘ

---

*-ਪੰਜਾਬ ਰਾਜਾਜ਼, ਪੰਨਾ ੨੫੪; ਭਗਵਾਨ ਦਾਸ, ਪੰਨਾ ੨੫।

Sri Satguru Jagjit Singh Ji Elibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਰਾ: ਸਰੂਪ ਸਿੰਘ

ਸੁਰਗਵਾਸ ਹੋ ਗਿਆ । ਉਸਦੀ ਕੋਈ ਔਲਾਦ ਨਹੀਂ ਸੀ । ਸੋ ਨਜ਼ਦੀਕੀ ਸਰਦਾਰ ਸਰੂਪ ਸਿੰਘ ਰ ਜਾ ਬਣਿਆਂ* ।

ਸਰਕਾਰ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦੀ ਇੱਛਿਆ ਸੀ, ਕਿ ਸਾਰੀ ਰਿਆਸਤ ਜ਼ਬਤ ਕਰ ਲਵੇ, ਪਰ ਦੂੱਜੀਆਂ ਰਿਆਸਤਾਂ (ਨਾਭਾ, ਪਟਿਆਲਾ ਆਦਿ) ਦੇ ਰੌਲਾ ਪਾਉਣ 'ਤੇ ਕੁਛ ਇਲਾਕਾ ਕਾਇਮ ਰਖ ਕੇ ਸਰੂਪ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਗੱਦੀ ਦੇ ਦਿਤੀ ਗਈ। ੧੦ ਜਨਵਰੀ, ੧੮੩੭ ਈ. ਨੂੰ ਗਵਰਨਰ-ਜੈਨਰਲ ਨੇ ਲਿਖਿਆ, ਕਿ ਸਰੂਪ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਸਿਰਫ਼ ਓਨਾ ਇਲਾਕਾ ਦਿਤਾ ਜਾਵੇ, ਜਿੰਨਾ ਰਾ. ਗਜਪਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਕੋਲ ਸੀ। ਸੋ ਇਲਾਕੇ ਦੀ ਵੰਡ ਇਉਂ ਹੋਈ:—ਜੀਂਦ ਤੇ ਸਫ਼ੇਦੋਂ ਦੇ ੩੨੨ ਪਿੰਡ (੨੩੬੦੦੦ ਰੁਪੈ ਸਾਲਾਨਾ ਦੇ) ਸਰੂਪ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਦਿਤੇ ਗਏ; ਅਮਲੋਹ, ਤਲਵੰਡੀ ਆਦਿ [੯ ਹਜ਼ਾਰ ਸਾਲਾਨਾ ਦੇ] ਮ: ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਕੀਤੇ ਗਏ; ਬਸੀਆਂ, ਲੁਧਿਆਣਾ, ਮੋਰੰਡਾ, ਜੰਡਿਆਲਾ, ਦਿਆਲਪੁਰਾ ਆਦਿ ੧੪੬ ਪਿੰਡ [੧੮੨੦੦੦ ਰੁਪੈ ਦੇ] ਸਰਨਾਰ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਨੇ ਆਪ ਜ਼ਬਤ ਲਏ† । ਇਹ ਵੰਡ ਕਰਕੇ ਅਪ੍ਰੈਲ, ੧੮੩੭ ਈ: ਨੂੰ ਰਾਜਾ ਸਰੂਪ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਗੱਦੀ 'ਤੇ ਬਿਠਾਇਆ ਗਿਆ। ਸਮਾਂ ਪਾ ਕੇ ਉਸਨੇ ਜੀਂਦ ਦੀ ਥਾਂ ਸੰਗਰੂਰ ਨੂੰ ਰਾਜਧਾਨੀ ਬਣਾਇਆ।

ਸੰਗਰੂਰ ਰਾਜਧਾਨੀ

---

*ਵੇਖੋ ਬੰਸਾਵਲੀ ।

†ਪੰਜਾਬ ਰਾਜਾਜ਼, ਪੰਨੇ ੩੭੭—੮ ।

Sri Satguru Jagjit Singh Ji Elibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਸਤਲੁਜ ਯੁੱਧ

ਗ਼ਦਰ

ਦਾਦਰੀ

ਸਤਲੁਜ ਯੁੱਧ ਵਿਚ ਰਾਜਾ ਸਰੂਪ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀ ਮਦਦ ਕੀਤੀ ਤੇ ਚਾਰ ਹਜ਼ਾਰ ਸਾਲਾਨਾ ਆਮਦਣ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਇਨਾਮ ਵਜੋਂ ਹਾਸਲ ਕੀਤਾ। ੧੮੫੭ ਈ. ਦੇ ਗ਼ਦਰ ਵਿਚ ਉਹਨੇ ਵਿਤੋਂ ਵਧ ਕੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀ ਮਦਦ ਕੀਤੀ। ਉਹ ਆਪ ਫ਼ੌਜ ਲੈ ਕੇ ਦਿੱਲੀ ਦੀ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਸੇਵਾ ਬਦਲੇ ਦਾਦਰੀ ਦਾ ਇਲਾਕਾ (੫੭੫ ਮੁਰੱਬਾ ਮੀਲ, ੧੦੩੦੦੦ ਰੁਪੈ ਸਾਲਾਨਾ ਆਮਦਣ ਦਾ), ਪਰਗਣਾ ਕੁਲਾਰਾਂ ਦੇ ੧੩ ਪਿੰਡ (੧੩੮੧੩ ਰੁਪੈ ਸਾਲਾਨਾ ਦੇ) ਤੇ "ਫ਼ਰਜ਼ੰਦ ਦਿਲਬੰਦ, ਰਾਸਿਖ਼ ਉਲ ਇਤਕਾਦਿ ਦੌਲਤੇ ਇੰਗਲਿਸ਼ੀਆ, ਰਾਜਾ ਸਰੂਪ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦੁਰ ਵਾਲੀਏ ਜੀਂਦ" ਦਾ ਖ਼ਿਤਾਬ ਮਿਲਿਆ। ਪੰਜ ਮਾਰਚ, ੧੮੬੨ ਈ. ਦੀ ਸਨਦ ਰਾਹੀਂ ਮੁਤਬੰਨਾ (ਪੁਤਰੇਲਾ) ਬਨਾਉਣ ਦਾ ਹੱਕ ਦਿਤਾ ਗਿਆ ਤੇ ਸਤੰਬਰ, ੧੮੬੩ ਈ. ਵਿਚ ਗਵਰਨਰ-ਜੈਨਰਲ ਨੇ ਰਾਜਾ ਸਰੂਪ ਸਿੰਘ ਨੂੰ 'ਸਤਾਰਾ-ਏ-ਹਿੰਦ' ਦਾ ਖ਼ਿਤਾਬ ਦਿਤਾ। ੨੬ ਜਨਵਰੀ, ੧੮੬੪ ਈ. ਨੂੰ ਉਹ ਸੁਰਗਵਾਸ ਹੋ ਗਿਆ।

ਖ਼ਿਤਾਬ

ਰਾ. ਰਘਬੀਰ ਸਿੰਘ

ਰਾਜਾ ਸਰੂਪ ਸਿੰਘ ਦਾ ਵੱਡਾ ਲੜਕਾ ਰਣਧੀਰ ਸਿੰਘ ੧੮੪੮ ਈ. ਵਿਚ ਸੁਰਗਵਾਸ ਹੋ ਚੁਕਾ ਸੀ, ਸੋ ਛੋਟਾ ਪੁੱਤਰ ਰਘਬੀਰ ਸਿੰਘ ੩੧ ਮਾਰਚ, ੧੮੬੪ ਈ. ਨੂੰ ਗੱਦੀ 'ਤੇ ਬੈਠਾ। ਉਸਨੇ ਦੂਜਰੇ ਅਫ਼ਗਾਨ-ਯੁੱਧ ਸਮੇਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀ ਮਦਦ ਕੀਤੀ, ਜਿਸ

Sri Satguru Jagjit Singh Ji Elibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਬਦਲੇ ਉਸਨੂੰ 'ਰਾਜਾ-ਇ-ਰਾਜਗਾਨ' ਦਾ ਖ਼ਿਤਾਬ ਮਿਲਿਆ।

ਮ: ਰਨਬੀਰ ਸਿੰਘ

ਰਾਜਾ ਰਘਬੀਰ ਸਿੰਘ ੧੮੮੭ ਈ. ਵਿਚ ਚਲਾਣਾ ਕਰ ਗਿਆ। ਉਸਦਾ ਪੁੱਤਰ ਬਲਬੀਰ ਸਿੰਘ ਉਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਸੁਰਗਵਾਸ ਹੋ ਚੁਕਾ ਸੀ, ਸੋ ਪੋਤਰਾ ਰਨਬੀਰ ਸਿੰਘ ਰਾਜਾ ਬਣਿਆਂ। ੧੯੧੧ ਈ. ਵਿਚ ਸਰਕਾਰ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵੱਲੋਂ ਉਸਨੂੰ 'ਮਹਾ-ਰਾਜਾ' ਦਾ ਖ਼ਿਤਾਬ ਮਿਲਿਆ।

ਮ: ਰਾਜਬੀਰ ਸਿੰਘ

੧੯੪੮ ਈ. ਵਿਚ ਮ. ਰਨਬੀਰ ਸਿੰਘ ਸੁਰਗਵਾਸ ਹੋ ਗਿਆ, ਤਾਂ ਰਾਜਬੀਰ ਸਿੰਘ ਮਹਾਰਾਜ਼ਾ ਬਣਿਆਂ। ਇਹ ਜੀਂਦ ਦਾ ਆਖ਼ਰੀ ਮਹਾਰਾਜਾ ਹੈ। ੫ਜ ਮਈ, ੧੯੪੮ ਈ: ਨੂੰ ਇਸਨੇ ਪੈਪਸੂ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ ਲਈ ਦਸਤਖ਼ਤ ਕੀਤੇ ਤੇ ੨੦ ਅਗਸਤ, ੧੯੪੮ ਈ: ਨੂੰ ਰਿਆਸਤ ਪੈਪਸੂ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਗਈ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਜੀਂਦ ਦਾ ਸਾਲਾਨਾ ਭੱਤਾ ੩੨੮੧੦੦ ਰੁਪੈ ਨੀਯਤ ਹੋਇਆ ਹੈ* ਦੂਜੀਆਂ ਰਿਆਸਤਾਂ ਵਾਂਗ ਨਿੱਜੀ ਜਾਇਦਾਦ ਉਤੇ ਵੀ ਅਧਿਕਾਰ ਕਾਇਮ ਰਹਿਣਗੇ।

---

*White Paper on Indian States (1950), P. 272.

Sri Satguru Jagjit Singh Ji Elibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਰਿਆਸਤ ਫ਼ਰੀਦਕੋਟ

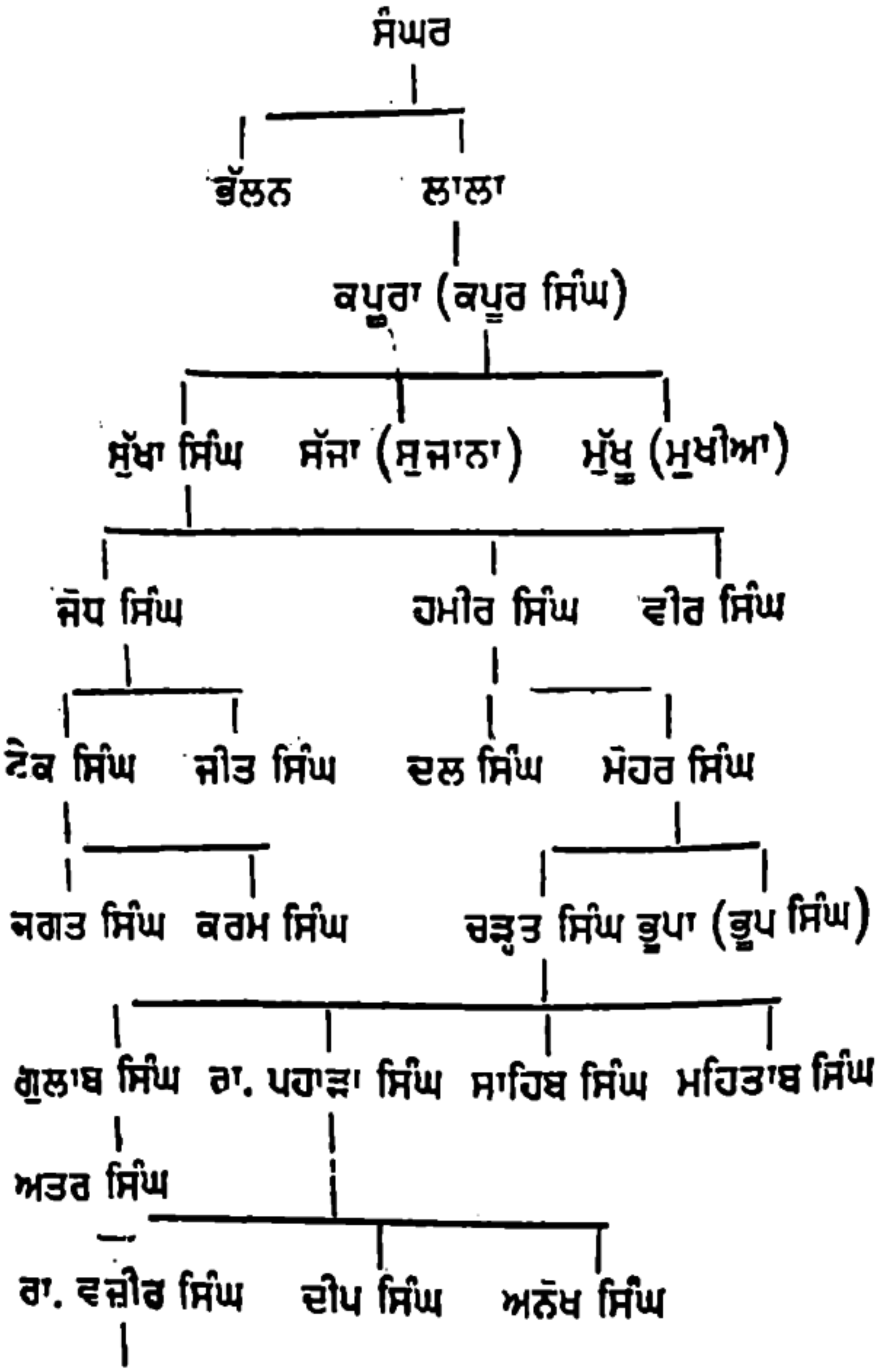

Sri Satguru Jagjit Singh Ji Elibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਰਾ. ਵਜ਼ੀਰ ਸਿੰਘ
|
ਰਾਜਾ ਬਿਕਰਮਾ ਸਿੰਘ
|
ਰਾ. ਬਲਬੀਰ ਸਿੰਘ — ਕੰਵਰ ਗਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ
|
ਮ. ਬ੍ਰਿਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ (ਮੁਤਬੰਨਾ)
|
ਰਾ. ਹਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ
[ਆਖ਼ਰੀ ਰਾਜਾ[

ਪਟਿਆਲੇ ਦੀ ਬੰਸਾਵਲੀ ਵੇਖਣ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ, ਕਿ ਰਾਜਾ ਜੈਸਲ ਦੀ ਔਲਾਦ ਵਿਚੋਂ ਸੱਤਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ

ਜੈਸਲ ਸਿੱਧੂ

'ਸਿੱਧੂ' ਹੋਇਆ ਹੈ। ਉਸਦੀ ਔਲਾਦ 'ਸਿੱਧੂ ਜੱਟ' ਅਖਵਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਰਾਜਾ ਜੈਸਲ 'ਭੱਟੀ ਰਾਜਪੂਤ' ਸੀ।

ਬਰਾੜ

ਸਿੱਧੂ ਦੀ ਔਲਾਦ ਵਿਚੋਂ ਅੱਗੇ ਨੌਂਵੀਂ ਪੀੜ੍ਹੀ 'ਬਰਾੜ' ਹੋਇਆ। ਇਸ ਤੋਂ 'ਸਿੱਧੂ ਬਰਾੜ ਜੱਟ' ਘਰਾਣੇ ਦਾ ਮੁਢ ਬਝਾ। ਬਰਾੜ ਦੇ ਅੱਗੇ ਦੋ ਹੋਏ: ਪੌਰ ਤੇ ਧੌਲ। ਵੱਡੇ 'ਪੌਰ' ਦੀ ਔਲਾਦ ਵਿਚੋਂ 'ਫੂਲ' ਹੋਇਆ, ਜਿਸਦੇ ਪੁੱਤ ਪੋਤਰੇ ਨਾਭਾ, ਪਟਿਆਲਾ, ਜੀਂਦ ਰਿਆਸਤਾਂ ਦੇ ਮਾਲਕ ਬਣੇ। ਛੋਟੇ 'ਧੌਲ' ਦੀ ਔਲਾਦ ਵਿਚੋਂ ਫ਼ਰੀਦਕੋਟ ਦੇ ਰਾਜੇ ਹਨ।

Sri Satguru Jagjit Singh Ji Elibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਸੰਘਰ — ਧੌਲ ਦੀ ਔਲਾਦ ਵਿਚੋਂ ਅੱਗੇ ਨਾਮਵਰ 'ਸੰਘਰ' ਹੋਇਆ। ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਪਾਨੀਪਤ ਦੀ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਉਹ ਬਾਬਰ ਦੀ ਮਦਦ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ।

ਭਲਨ — ਬਾਬਰ ਨੇ ਉਸਦੇ ਵੱਡੇ ਪੁੱਤਰ ਭੱਲਨ ਨੂੰ ਬਰਾੜਾਂ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਦਾ ਚੌਧਰੀ ਬਣਾ ਦਿਤਾ। ਪਿੱਛੋਂ ਅਕਬਰ ਦੇ ਸਮੇਂ ਭੱਲਨ ਤੇ ਮਨਸੂਰ ਖ਼ਾਂ ਭੱਟੀ ਵਿਚ ਚੌਧਰ ਬਦਲੇ ਝਗੜਾ ਪੈ ਗਿਆ, ਤਾਂ ਅਕਬਰ ਨੇ ਇਲਾਕਾ ਅੱਧੋ ਅੱਧ ਕਰਕੇ ਦੋਵੇਂ ਚੌਧਰੀ ਬਣਾ ਦਿਤੇ। ਭੱਲਨ ਦੇ ਮਾਤਹਿਤ ਕੋਟ ਕਪੂਰਾ, ਫ਼ਰੀਦ ਕੋਟ, ਮਾੜੀ, ਮੁਦਕੀ ਤੇ ਮੁਕਤਸਰ ਦੇ ਪਰਗਣੇ ਸਨ*। ਉਹ ੧੬੪੩ ਈ. ਵਿਚ ਲਾਵਲਦ ਮਰਿਆ, ਤਾਂ ਉਸਦਾ ਛੋਟਾ ਭਰਾ

ਲਾਲਾ — 'ਲਾਲਾ' ਚੌਧਰੀ ਬਣਿਆਂ। ਵੀਹ ਸਾਲ ਪਿੱਛੋਂ ਉਹ ਸੁਰਗਵਾਸ ਹੋਇਆ, ਤਾਂ ਉਸਦਾ ਪੁੱਤਰ 'ਕਪੂਰਾ' ਚੌਧਰੀ ਬਣਿਆਂ।

ਕਪੂਰਾ — ਕਪੂਰੇ ਦਾ ਜਨਮ ੧੬੧੯ ਈ. ਵਿਚ ਹੋਇਆ। ਚੌਧਰੀ ਬਣ ਕੇ ਉਹਨੇ ਉਦਾਲੇ ਦੇ ਗਵਾਂਢੀਆਂ ਨਾਲ ਲੜਾਈਆਂ ਕਰਕੇ ਆਪਣਾ ਇਲਾਕਾ ਵਧਾ ਲਿਆ। ਉਸਨੇ ਕੋਟ ਕਪੂਰਾ ਵਸਾ ਕੇ ਕਿਲ੍ਹਾ ਬਣਾਇਆ। ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮੁਕਤਸਰ ਨੂੰ ਜਾਂਦੇ ਹੋਏ ਉਸ ਕੋਲ ਠਹਿਰੇ ਤੇ ਗਵਰਨਰ ਸਰ-ਹਿੰਦ ਨਾਲ ਲੜਾਈ ਕਰਨ ਬਦਲੇ ਕੋਟ ਕਪੂਰੇ ਦਾ ਕਿਲ੍ਹਾ ਮੰਗਿਆ। ਕਪੂਰੇ ਨੇ ਅੱਗੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ, "ਮਹਾਰਾਜ! ਮੈਂ

---

*ਪੰਜਾਬ ਹਾਜਾਜ਼, ਪੰਨਾ ੬੦੧।

Sri Satguru Jagjit Singh Ji Elibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਤਾਂ ਤੁਰਕਾ ਦਾ ਨੌਕਰ ਹਾਂ। ਜੇ ਖੁੱਲ੍ਹ-ਖੁੱਲ੍ਹ ਤੁਹਾਡੀ ਮਦਦ ਕਰ, ਤਾਂ ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਫਾਂਸੀ ਦੇ ਦੇਣਗੇ।"

ਈਸੇ ਖ਼ਾਂ ਨਾਲ ਕਪੂਰੇ ਦਾ ਸਦਾ ਲੜਾਈ ਝਗੜਾ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਏਸੇ ਖ਼ਾਂ ਨੇ ਉਸ ਨਾਲ ਸੁਲ੍ਹਾ ਕਰ ਲਈ। ੧੭੦੮ ਈ. ਵਿਚ ਈਸੇ ਖ਼ਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਦੀ ਸ਼ਾਦੀ ਉੱਤੇ ਕਪੂਰੇ ਨੂੰ ਕੋਟ ਈਸੇ ਖ਼ਾਂ ਬੁਲਾ ਕੇ ਫ਼ਾਂਸੀ ਦੇ ਕੇ ਮਾਰਿਆ* ।

ਕਪੂਰੇ ਦੇ ਪੁੱਤਰ

ਕਪੂਰੇ ਦੇ ਅੱਗੇ ਤਿੰਨ ਪੁੱਤਰ ਸਨ: ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ, ਸੱਜਾ (ਸੁਜਾਨਾ), ਮੁੱਖੂ (ਮੁਖੀਆ)। ਉਹਨਾ ਹਮਲਾ ਕਰਕੇ ਈਸੇ ਖ਼ਾ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਕੋਟ ਈਸੇ ਖ਼ਾਂ ਲੁੱਟ ਲਿਆ । ਕਪੂਰੇ ਦੇ ਥਾਂ ਵੱਡਾ ਪੁੱਤਰ ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਚੌਧਰੀ ਬਣਿਆਂ। ਉਹਨੇ ਹੋਰ ਕਈ ਪਿੰਡ ਖੋਹ ਕੇ ਆਪਣੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਮਿਲਾ ਲਏ। ਸੁਜਾਨਾ ਤਾਂ ੧੭੧੦ ਈ. ਵਿਚ ਮਰ ਗਿਆ ਤੇ ਮੁੱਖੂ ਨੂੰ ਪਿੰਡ ਰੋੜੀ ਤੇ ਮੱਤਾ ਦੇ ਕੇ ਵੱਖਰਾ ਕਰ ਦਿਤਾ ਗਿਆ। ਉਹਦੀ ਔਲਾਦ ਉਹਨਾਂ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਹੈ। ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ੧੭੩੧ ਈ. ਵਿਚ ਸੁਰਗਵਾਸ ਹੋਇਆ†।

ਸੁਖਾਂ ਸਿਘ ਦੇ ਪੁੱਤਰ

ਉਹਦੇ ਅੱਗੇ ਤਿੰਨ ਪੁੱਤਰ ਹੋਏ:ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਹਮੀਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਵੀਰ ਸਿੰਘ। ਉਹਨਾਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਲਾਕੇ ਦੀ ਵੰਡ ਕਰ ਲਈ: ਕੋਟ ਕਪੂਰਾ ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਦੇ, ਫ਼ਰੀਦ ਕੋਟ ਹਮੀਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਤੇ ਮਾੜੀ

---

*ਰਾਜ ਖ਼ਾਲਸਾ, ਹਿੱਸਾ ਦੂਜਾ, ਪੰਨਾ ੧੮੧; ਪੰਜਾਬ ਰਾਜਾਜ਼, ਪੰਨਾ ੬੦੩।

†ਭਗਵਾਨ ਦਾਸ, ਪੰਨਾ ੧੦੦; ਪੰਜਾਬ ਰਾਜਾਜ਼, ਪੰਨਾ ੬੦੩।

Sri Satguru Jagjit Singh Ji Elibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਜੋਧ ਸਿੰਘ

ਪਰਗਣਾ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਹਿੱਸੇ ਆਇਆ। ੧੭੬੭ ਈ. ਵਿਚ ਸ. ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਤੇ ਉਸਦਾ ਪੁੱਤਰ ਜੀਤ ਸਿੰਘ ਪਟਿਆਲੇ ਵਾਲੇ ਰਾ. ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਲੜ ਕੇ ਮਾਰੇ ਗਏ। ਫਿਰ ਉਸਦੀ ਥਾਂ ਟੇਕ ਸਿੰਘ ਜਾਗੀਰ ਦਾ ਮਾਲਕ ਬਣਿਆਂ।

ਟੇਕ ਸਿੰਘ

ਟੇਕ ਸਿੰਘ ਦਾ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਜਗਤ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਝਗੜਾ ਹੋ ਪਿਆ। ੧੮੦੬ ਈ. ਵਿਚ ਇਕ ਰਾਤ ਜਗਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਘਰ ਨੂੰ ਅੱਗ ਲਾ ਕੇ ਟੇਕ ਸਿੰਘ ਜਿਊਂਦੇ ਨੂੰ ਸਾੜ ਦਿਤਾ।

ਜਗਤ ਸਿੰਘ ਤੇ ਕਰਮ ਸਿੰਘ

ਫਿਰ ਜਗਤ ਸਿੰਘ ਤੇ ਕਰਮ ਸਿੰਘ—ਦੋਹਾਂ ਭਰਾਵਾਂ—ਦਾ ਝਗੜਾ ਹੋ ਪਿਆ। ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਲਾਹੌਰ ਦਰਬਾਰ ਤੋਂ ਮਦਦ ਮੰਗੀ। ੧੮੦੭ ਈ. ਵਿਚ ਦੀਵਾਨ ਮੁਹਕਮ ਚੰਦ ਨੇ ਕੋਟ ਕਪੂਰੇ 'ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ, ਜੋ ਪਹਿਲੇ ਸਿੱਖ ਯੁੱਧ ਤਕ ਕਾਇਮ ਰਿਹਾ। ਜਗਤ ਸਿੰਘ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਕੁਛ ਪਿੰਡ ਜਾਗੀਰ ਦਿਤੇ ਗਏ। ਜਗਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਇਕੋ ਲੜਕੀ ਹੀ ਸੀ, ਜਿਸਦੀ ਸ਼ਾਦੀ ਮ. ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਲਾਹੌਰ ਨਾਲ ਹੋਈ*। ੧੮੨੫ ਈ. ਵਿਚ ਉਹ ਸੁਰਗਵਾਸ ਹੋ ਗਿਆ। ਉਸਦੇ ਘਰ ਪੁੱਤਰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਦੀ ਔਲਾਦ ਹੈ।

---

*ਪੰਜਾਬ ਰਾਜਾਂਚ, ਪੰਨਾ ੬ ੬; ਰਾਜ ਖ਼ਾਲਸਾ, ਹਿੱਸਾ ਦੂਜਾ, ਪੰਨਾ ੧੭੮।

Sri Satguru Jagjit Singh Ji Elibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਹਮੀਰ ਸਿੰਘ ਫ਼ਰੀਦਕੋਟ

ਫ਼ਰੀਦਕੋਟ ਦਾ ਘਰਾਣਾ ਹਮੀਰ ਸਿੰਘ ਤੋਂ ਚਲਦਾ ਹੈ। ਉਸਨੇ ਫ਼ਰੀਦਕੋਟ ਵਿਚ ਕਿਲ੍ਹਾ ਬਣਾਇਆ ਤੇ ਸ਼ਹਿਰ ਦੀ ਚੰਗੀ ਤਰੱਕੀ ਕੀਤੀ। ਉਸਦੇ ਵੱਡੇ ਪੁੱਤਰ ਦਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪਿਤਾ ਦੇ ਵਿਧੁੱਧ ਬਗ਼ਾਵਤ ਕਰ ਦਿਤੀ। ਸ. ਹਮੀਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਢੂਡੀਕੇ, ਮਲੋਹ, ਆਦਿ ਤਿੰਨ ਪਿੰਡ ਦਲ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਦੇ ਕੇ ਬਾਕੀ ਜਾਇਦਾਦ ਦਾ ਵਾਰਸ ਮੋਹਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਬਣਾ ਦਿਤਾ। ਦਲ ਸਿੰਘ ਦੀ ਔਲਾਦ ਉਹਨਾਂ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਹੈ।

ਮੋਹਰ ਸਿੰਘ

੧੭੮੨ ਈ. ਹਮੀਰ ਸਿੰਘ ਸੁਰਗਵਾਸ ਹੋ ਗਿਆ, ਤਾਂ ਮੋਹਰ ਸਿੰਘ ਸਰਦਾਰ ਬਣਿਆਂ। ਮੋਹਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਕ ਮੁਸਲਮਾਨੀ—ਤੇਜੀ—ਘਰ ਪਾ ਲਈ। ਉਸ ਵਿਚੋਂ ਭੂਪਾ (ਭੂਪ ਸਿੰਘ) ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ। ਮੋਹਰ ਸਿੰਘ ਵੱਡੇ ਪੁੱਤਰ ਚੜ੍ਹਤ ਸਿੰਘ ਨਾਲੋਂ ਭੂਪੇ ਨੂੰ ਵਧੇਰੇ ਪਿਆਰ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਏਸ ਦੁਖੋਂ ਇਕ ਦਿਨ—ਜਦ ਮੋਹਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਭੂਪਾ ਬਾਹਰ ਗਏ ਹੋਏ ਸਨ—ਚੜ੍ਹਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਫ਼ਰੀਦਕੋਟ 'ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਕੇ ਤੇਜੀ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਮੋਹਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਫ਼ਰੀਦਕਟ ਕਿਲ੍ਹੇ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ, ਮਗਰ ਕਾਮਯਾਬ ਨਾ ਹੋਇਆ। ਉਲਟਾ ਚੜ੍ਹਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਮੋਹਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਫੜ ਕੇ ਪਿੰਡ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਵਾਲਾ ਵਿਚ ਕੈਦ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਸ. ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਘੇਬਾ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਰਿਹਾ ਕਰ ਦਿਤਾ ਪਰ ਉਹ ਦੁਬਾਰਾ ਫ਼ਰੀਦਕੋਟ ਨਾ ਲੈ ਸਕਿਆ। ਅੰਤ ਉਹ ਏਧਰ ਉਧਰ ਭਟਕਦਾ ੧੭੯੮ ਈ. ਵਿਚ ਮਰ ਗਿਆ*।

---

*ਪੰਜਾਬ ਰਾਜਾਜ਼, ਪੰਨਾ ੬ ੯; ਭਗਵਾਨ ਦਾਸ, ਪੰਨਾ

Sri Satguru Jagjit Singh Ji Elibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਚੜ੍ਹਤ ਸਿੰਘ

੧੮੦੪ ਈ. ਵਿਚ ਦਲ ਸਿੰਘ (ਮੋਹਰ ਸਿੰਘ ਦ ਵੱਡਾ ਭਰਾ) ਨੇ ਰਾਤ ਹਮਲਾ ਕਰਕੇ ਕਿਲ੍ਹਾ ਫ਼ਰੀਦ ਕੋਟ ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ ਤੇ ਚੜ੍ਹਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਚੜ੍ਹਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਇਸਤਰੀ ਆਪਣੇ ਛੋਟੇ ਛੋਟੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਨਸਾ ਕੇ ਆਪਣੇ ਪੇਕੇ—ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਵਾਲੇ—ਲੈ ਗਈ। ਇਕ ਮਹੀਨੇ ਪਿੱਛੋਂ ਉਸਦੇ ਭਰਾ ਫ਼ੌਜਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਕ ਰਾਤ ਹਮਲਾ ਕਰ ਕੇ ਦਲ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਤਾਂ ਚੜ੍ਹਤ ਸਿੰਘ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਸੱਤਾਂ ਸਾਲਾਂ ਦਾ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਗੱਦੀ 'ਤੇ ਬੈਠਾ ਤੇ ਉਸਦਾ ਮਾਮਾ ਫ਼ੌਜਾ ਸਿੰਘ ਕਾਰ ਮੁਖ਼ਤਿਆਰ ਬਣਿਆਂ।

ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਵਿਚ

੧੮੦੮ ਈ. ਵਿਚ ਮ. ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਫ਼ਰੀਦਕੋਟ ਉੱਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ ਤੇ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਪੰਜ ਪਿੰਡ ਗੁਜ਼ਾਰੇ ਵਾਸਤੇ ਦਿਤੇ। ਪਰ ੧੮੦੯ ਈ. ਦੀ ਸੁਲ੍ਹਾ ਅਨੁਸਾਰ ਮਹਾਰਾਜੇ ਨੂੰ ਉਹ ਇਲਾਕਾ ਛਡਣਾ ਪਿਆ। ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਫ਼ਰੀਦਕੋਟ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਦੇ ਕੇ ਬਾਕੀ ਰਿਆਸਤਾਂ ਵਾਂਗ ਉਸਨੂੰ ਵੀ ਆਪਣੀ ਰੱਖਿਆ ਵਿਚ ਲੈ ਲਿਆ।

ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ

ਅਤਰ ਸਿੰਘ

੧੫ ਨਵੰਬਰ, ੧੮੨੬ ਈ. ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਫਿਰਦੇ ਗੁਲਾਬਸਿੰਘ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਨੇ ਗੋਲੀ ਨਾਲ ਮਾਰ ਦਿਤਾ, ਤਾਂ ਉਸਦਾ ਚਾਰ ਸਾਲਾ ਪੁੱਤਰ ਅਤਰ ਸਿੰਘ ਗੱਦੀ 'ਤੇ ਬੈਠਾ। ਅਗਸਤ, ੧੮੨੭ ਈ. ਵਿਚ ਵੀ ਉਹ

ਪਹਾੜਾ ਸਿੰਘ

ਵੀ ਚਲਾਣਾ ਕਰ ਗਿਆ, ਤਾਂ ਪਹਾੜਾ ਸਿੰਘ ਸਰਦਾਰ ਬਣਿਆਂ। ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਨੇ ਜਾਇਦਾਦ ਵਾਸਤੇ ਝਗੜਾ ਖੜਾ ਕਰ ਦਿਤਾ, ਪਰ ਉਹ ੧੮੩੧ ਈ. ਵਿਚ ਚਲਾਣਾ ਕਰ ਗਿਆ ਤੇ ਉਸਦੀ ਵਿਧਵਾ ਨੇ ਪਹਾੜਾ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਪੁਨਰ ਵਿਆਹ ਕਰਾ ਲਿਆ।

ਸਤਲੁਜ ਯੁਧ ਤੇ ਪਹਾੜਾ ਸਿੰਘ

ਸਤਲੁਜ ਯੁੱਧ ਵਿਚ ਪਹਾੜਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀ ਬੜੀ ਮਦਦ ਕੀਤੀ, ਰਾਸ਼ਨ ਪੁਚਾਇਆ, ਆਦਮੀ ਦਿਤੇ, ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਲੋੜੀਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਫ਼ੌਜਾਂ ਨੂੰ ਰਾਹ ਦੱਸਣ ਤੇ ਖ਼ਾਲਸਾ ਫ਼ੌਜਾਂ ਦੇ ਗੁੱਝੇ ਭੇਤ ਪੁਚਾਉਣ ਦੀ ਸੀ। ਉਸਦੇ ਸਿੱਖ ਸੂਹੇਂ ਖ਼ਾਲਸਾ ਫ਼ੌਜਾਂ ਵਿਚ ਫਿਰ ਕੇ ਹਾਲ ਮਾਲੂਮ ਕਰਦੇ ਤੇ ਉਹ ਅਗ੍ਹਾਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਅਫ਼ਸਰਾਂ ਤਕ ਸਭ ਖ਼ਬਰਾਂ ਪੁਚਾਉਂਦਾ। ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਫੇਰੂ ਸ਼ਹਿਰ ਦੀ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਹਾਰ ਕੇ ਜਦ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਫ਼ੌਜ਼ਾਂ ਨੱਸ ਗਈਆਂ ਸਨ ਤੇ ਦੂੱਜੇ ਪਾਸੇ ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਤੇਜ ਸਿੰਘ ਵੀ ਵਿਸਾਹਘਾਤ ਕਰਕੇ ਖ਼ਾਲਸਾ ਫ਼ੌਜਾਂ ਨੂੰ ਨਸਾ ਲੈ ਗਏ ਸਨ, ਤਾਂ ਏਸੇ ਪਹਾੜਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਅਫ਼ਸਰਾਂ ਨੂੰ ਸਾਰੇ ਹਾਲ ਦੱਸ ਕੇ, ਮੁੜ ਕੇ ਮੈਦਾਨ 'ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਾਇਆ ਸੀ*। ਕਰਨਲ ਮੈਕਸਨ ਲਿਖਦਾ ਹੈ, "ਜਦ ਫੇਰੂ ਸ਼ਹਿਰ ਦੀ ਲੜਾਈ ਪਿੱਛੋਂ ਸਾਡੇ ਸਿਰ ਭੀੜ ਬਣੀ ਹੋਈ ਸੀ, ਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੇ ਚੰਗੇ ਚੰਗੇ ਮਿੱਤਰ ਵੀ ਬਹਾਨੇ ਭਾਲ ਰਹੇ ਸਨ, ਓਦੋਂ ਪਹਾੜਾ ਸਿੰਘ ਵਫ਼ਾਦਾਰ ਰਿਹਾ 'ਤੇ ਉਸਨੇ ਬਹੁਮੁੱਲੀ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ‡।

---

*ਰਾਜ ਖ਼ਾਲਸਾ, ਹਿੱਸਾ ਦੂੱਜਾ, ਪਨਾ ੧੭੯।

‡Colonel Mackson to Govt. 27-7-1846

Sri Satguru Jagjit Singh Ji Elibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਇਸ ਸੇਵਾ ਬਦਲੇ ਉਸਨੂੰ ਕੋਟ ਕਪੂਰੇ ਦਾ ਇਲਾਕਾ (ਜੋ ਹੁਣ ਤਕ ਲਾਹੌਰ ਦਰਬਾਰ ਦੇ ਮਾਤਹਿਤ ਸੀ) ਤੇ ਨਾਭੇ ਦੇ ਜ਼ਬਤ ਕੀਤੇ ਇਲਕੇ ਵਿਚੋਂ ੩੫੬੧੨ ਰੁਪੱ ਸਾਲਾਨਾ ਆਮਦਣ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਮਿਲਿਆ। ੪ ਅਪ੍ਰੈਲ, ੧੮੪੬ ਈ. ਨੂੰ ਉਸਨੂੰ 'ਰਾਜੇ' ਦਾ ਖ਼ਿਤਾਬ ਦਿਤਾ ਗਿਆ। ਅਪ੍ਰੈਲ, ੧੮੪੯ ਈ. ਨੂੰ ਰਾਜਾ ਪਹਾੜਾ ਸਿੰਘ ਸੁਰਗਵਾਸ ਹੋ ਗਿਆ।

ਰਾਜਾ ਬਣਿਆਂ

ਰਾ. ਵਜ਼ੀਰ ਸਿੰਘ

ਉਸ ਵੇਲੇ ਉਹਦਾ ਇਕੋ ਇਕ ਲੜਕਾ ਵਜ਼ੀਰ ਸਿੰਘ ਜਿਉਂਦਾ ਸੀ, ਜੋ ਰਾਜਾ ਬਣਿਆਂ। ਦੀਪ ਸਿੰਘ ਤੇ ਅਨੋਖ ਸਿੰਘ ੧੮੪੫ ਈ. ਵਿਚ ਸੁਰਗਵਾਸ ਹੋ ਗਏ ਸਨ। ਰਾਜਾ ਵਜ਼ੀਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਗ਼ਦਰ ਵਿਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀ ਬੜੀ ਮਦਦ ਕੀਤੀ, ਜਿਸ ਬਦਲੇ ਉਸਨੂੰ "ਬਰਾੜ ਬੰਸ ਰਾਜਾ ਵਜ਼ੀਰ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦੁਰ" ਦਾ ਖ਼ਿਤਾਬ ਮਿਲਿਆ। ੧੧ ਮਾਰਚ, ੧੮੬੨ ਈ. ਨੂੰ ਉਸਨੂੰ ਮੁਤਬੰਨਾ ਬਨਾਉਣ ਦਾ ਹੱਕ ਦਿਤਾ ਗਿਆ। ਉਹ ੧੮੭੫ ਈ. ਵਿਚ ਸੁਰਗਵਾਸ ਹੋਇਆ।

ਰਾ. ਬਿਕਰਮਾ ਸਿੰਘ

ਫਿਰ ਉਸਦਾ ਪੁੱਤਰ ਬਿਕਰਮਾ ਸਿੰਘ ਰਾਜਾ ਬਣਿਆਂ। ਉਹ ਧਾਰਮਿਕ ਖ਼ਿਆਲਾਂ ਦਾ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਆਦ ਗੁਰੂ 'ਗ੍ਰੰਥ' ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਟੀਕਾ ਕਰਵਾਇਆ। ਉਹ ੧੬ ਦਸੰਬਰ, ੧੮੯੮ ਈ. ਵਿਚ ਸੁਰਗਵਾਸ ਹੋਇਆ।

ਰਾ: ਬਲਬੀਰ ਸਿੰਘ

ਫਿਰ ਉਸਦਾ ਪੁੱਤਰ ਰਾਜਾ ਬਲਬੀਰਸਿੰਘ ਗੱਦੀ 'ਤੇ ਬੈਠਾ। ਉਹ ੧੯੦੬ ਈ. ਵਿਚ ਸੁਰਗਵਾਸ ਹੋ ਗਿਆ। ਉਸਦਾ ਪੁੱਤਰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਸੋ

Sri Satguru Jagjit Singh Ji Elibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਮ: ਬ੍ਰਿਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ

ਪੁਤਰੇਲਾ (ਮੁਤਬੰਨਾ) ਬ੍ਰਿਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ੧੫ ਮਾਰਚ, ੧੯੦੬ ਈ. ਨੂੰ ਗੱਦੀ 'ਤੇ ਬੈਠਾ। ਉਹਨੇ ਪਹਿਲੇ ਸੰਸਾਰ ਯੁੱਧ (੧੯੧੪-੧੮) ਵਿਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀ ਬੜੀ ਮਦਦ ਕੀਤੀ ਜਿਸ ਬਦਲੇ ਉਹਨੂੰ ਜ਼ਾਤੀ ਤੌਰ 'ਤੇ 'ਮਹਾਰਾਜਾ' ਦਾ ਖ਼ਿਤਾਬ ਦਿਤਾ ਗਿਆ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਬ੍ਰਿਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ੧੯੧੮ ਈ. ਵਿਚ ਸੁਰਗ-

ਰਾ: ਹਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ

ਵਾਸ ਹੋ ਗਿਆ, ਤਾਂ ਉਸਦਾ ਬਾਲਕ ਪੁੱਤਰ ਹਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਰਾਜਾ ਬਣਿਆਂ। ਇਹ ਫ਼ਰੀਦ ਕੋਟ ਦਾ ਆਖ਼ਰੀ ਰਾਜਾ ਹੈ।

ਪੰਜ ਮਈ, ੧੯੪੮ ਈ. ਨੂੰ ਰਾਜਾ ਹਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪੈਪਸੂ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ ਵਾਸਤੇ ਦਸਤਖ਼ਤ ਕੀਤੇ ਤੇ ੨੦ ਅਗਸਤ ੧੯੪੮ ਈ. ਨੂੰ ਫ਼ਰੀਦ ਕੋਟ ਯੂਨੀਅਨ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਗਈ।

ਰਾਜਾ ਫ਼ਰੀਦ ਕੋਟ ਦੇ ਖ਼ਰਚਾਂ ਵਾਸਤੇ ਸਾਲਾਨਾ ਭੱਤਾ ੩੮੧੪੦੦ ਰੁਪੈ ਨੀਯਤ ਹੋਇਆ ਹੈ*। ਉਸਦੀ ਨਿੱਜੀ ਜਾਇਦਾਦ ਉੱਤੇ ਵੀ ਉਸਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਰਹੇਗਾ।

*White paper on Indian States (1950) P. 272.

Sri Satguru Jagjit Singh Ji Elibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਰਿਆਸਤ ਕਲਸੀਆ

- ਗੁਰਬਖ਼ਸ਼ ਸਿੰਘ
  - ਜੋਧ ਸਿੰਘ
    - ਸੋਭਾ ਸਿੰਘ
      - ਲਹਿਣਾ ਸਿੰਘ
        - ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ
          - ਜਗਜੀਤ ਸਿੰਘ
          - ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ
            - ਰਾ. ਰਵੀ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ
              - ਰਾ. ਕਰਨ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ (ਆਖ਼ਰੀ ਰਾਜਾ)
      - ਮਾਨ ਸਿੰਘ
    - ਹਰੀ ਸਿੰਘ
      - ਦੇਵਾ ਸਿੰਘ
        - ਉਮਰਾਓ ਸਿੰਘ
    - ਕਰਮ ਸਿੰਘ

Sri Satguru Jagjit Singh Ji Elibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਰਿਆਸਤ ਕਲਸੀਆ ਦਾ ਬਾਨੀ ਸ.

ਗੁਰਬਖ਼ਸ਼ ਸਿੰਘ

ਗੁਰਬਖ਼ਸ਼ ਸਿੰਘ ਪਿੰਡ ਕਲਸੀਆਂ, ਪਰਗਣਾ ਪੱਟੀ, ਜ਼ਿਲਾ ਲਾਹੌਰ (ਹੁਣ ਜ਼ਿਲਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ) ਦਾ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ, ਮਿਸਲ ਕਰੋੜਾ ਸਿੰਘੀਆਂ ਦਾ ਸਰਦਾਰ, ਸ. ਬਘੇਲ ਸਿੰਘ ਦਾ ਢਾਥੀ ਸੀ। ਸਰਹਿੰਦ ਫ਼ਤਿਹ ਕਰਕੇ ਜਦ ਸਿੱਖ ਸਰਦਾਰਾਂ ਨੇ ਮੁਲਕ ਮੱਲਿਆ, ਤਾ ਗੁਰਬਖ਼ਸ਼ ਸਿੰਘ ਨੇ ਬੱਸੀ, ਛਛਰੌਲੀ ਆਦਿ ਦੇ ਪਰਗਣੇ ਮੱਲ ਲਏ। ਉਹ ੧੭੭੪ ਈ. ਵਿਚ ਸੁਰਗਵਾਸ ਹੋ ਗਿਆਂ, ਤਾਂ ਉਹਦਾ ਪੁੱਤਰ ਜੋਧ ਸਿੰਘ

ਜੋਧ ਸਿੰਘ

ਮਾਲਕ ਬਣਿਆਂ। ਉਸਨੇ ਆਪਣੀ ਹਿੰਮਤ ਨਾਲ ਇਲਾਕਾ ਹੋਰ ਵਧਾਇਆ। ੧੮੦੭ ਈ. ਨੂੰ ਨਰਾਇਨਗੜ੍ਹ ਦੀ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਉਹਨੇ ਮ. ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦਾ ਸਾਥ ਦਿਤਾ*। ਇਸ ਸੇਵਾ ਬਦਲੇ ਉਸਨੂੰ ਬਾਦਲਾ ਖੇੜੀ ਤੇ ਸ਼ਾਮ ਚਪਾਲ ਜਾਗੀਰ ਵਜੋਂ ਮਿਲੇ‡ ।੧੮੧੮ ਈ. ਵਿਚ ਸ਼ੇਰੇ ਪੰਜਾਬ ਨੇ ਮੁਲਤਾਨ ਫ਼ਤਿਹ ਕੀਤਾ, ਤਾਂ ਸ. ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਵੀ ਨਾਲ ਸੀ। ਮੁਲਤਾਨ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਫ਼ੌਜਦਾਰ ਉਸੇ ਨੂੰ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ। ਏਸ ਸਾਲ ਉਹ-੬੭ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ† ਭੋਗ ਕੇ-ਮੁਲਤਾਨ ਵਿਚ ਹੀ ਚਲਾਣਾ ਕਰ ਗਿਆ।

ਸੋਭਾ ਸਿੰਘ

ਉਸ ਵੇਲੇ ਸ. ਜੋਧ ਸਿੰਘ ਦਾ ਵੱਡਾ ਪੁੱਤਰ ਸੋਭਾ ਸਿੰਘ ਹੀ ਜਿਉਂਦਾ ਸੀ, ਜੋ ਜਾਗੀਰ ਦਾ ਮਾਲਕ ਬਣਿਆਂ। ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਤੇ ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ

---

*ਭਗਵਾਨ ਦਾਸ, ਪੰਨਾ ੧੧੨।

†ਪੰਜਾਬ ਰਾਜਾਜ਼, ਪੰਨੇ ੭੫-੬, ਫੁਟਨੋਟ।

‡ਜਨਮ ੧੭੫੧ ਈ. ਪੰਜਾਬ ਰਾਜਾਜ਼, ਪੰਨੇ ੭੫-੬, ਫੁਟਨੋਟ।

Sri Satguru Jagjit Singh Ji Elibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਚਲਾਣਾ ਕਰ ਗਏ ਸਨ। ਹਰੀ ਸਿੰਘ ੧੯੧੬ ਈ. ਵਿਚ, ਉਸਦਾ ਪੁੱਤਰ ਦੇਵਾ ਸਿੰਘ ੧੯੩੭ ਈ. ਵਿਚ ਤੇ ਪੋਤਰਾ ਉਮਰਾਉ ਸਿੰਘ ੧੯੪੪ ਈ. ਵਿਚ ਸੁਰਗਵਾਸ ਹੋਏ।

ਸ. ਸੋਭਾ ਸਿੰਘ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦਾ ਬੜਾ ਵਫ਼ਾਦਾਰ ਰਿਹਾ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਦੋਹਾਂ ਲੜਾਈਆਂ ਵਿਚ ਉਹ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦਾ ਤਰਫ਼-ਦਾਰ ਰਿਹਾ। ਗ਼ਦਰ ਵਿਚ ਉਹਨੇ ਤੇ ਉਹਦੇ ਪੁੱਤਰ ਲਹਿਣਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀ ਬੜੀ ਮਦਦ ਕੀਤੀ। ਸੋਭਾ ਸਿੰਘ ੧੮੫੮ ਈ. ਵਿਚ ਸੁਰਗਵਾਸ ਹੋ ਗਿਆ, ਤਾਂ ਰਿਆਸਤ ਦਾ ਮਾਲਕ ਵੱਡਾ ਪੁੱਤਰ ਲਹਿਣਾ ਸਿੰਘ ਬਣਿਆਂ। ਉਹ ੧੮੬੯ ਈ. ਵਿਚ ਚਲਾਣਾ ਕਰ ਗਿਆ। ਫਿਰ ਉਸਦਾ ਇਕੋ ਇਕ ਪੁੱਤਰ ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਸਰਦਾਰ ਥਾਪਿਆ ਗਿਆ। ਉਹ ੧੮੮੩ ਈ. ਵਿਚ ਪ੍ਰਲੋਕ ਸਿਧਾਰ ਗਿਆ। ਉਸਦਾ ਚਾਰ ਸਾਲਾ ਪੁੱਤਰ ਜਗਜੀਤ ਸਿੰਘ ਗੱਦੀ 'ਤੇ ਬੈਠਾ। ਤਿੰਨ ਸਾਲ ਪਿੱਛੋਂ (੧੮੮੬ ਈ. ਵਿਚ) ਉਹ ਵੀ ਸੁਰਗਵਾਸ ਹੋ ਗਿਆ, ਤਾਂ ਉਸਦਾ ਛੋਟਾ ਭਰਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਗੱਦੀ ਤੇ ਬਿਠ ਦਿਆ ਗਿਆ। ਉਸਦੀ ਉਮਰ ਉਸ ਵੇਲੇ ਪੰਜ ਸਾਲ ਦੀ ਸੀ। ਜੁਲਾਈ ੧੯੦੮ ਈ. ਵਿਚ ਉਹ ਸੁਰਗਵਾਸ ਹੋ ਗਿਆ, ਤਾਂ ਉਸਦਾ ਬਾਲਕ ਪੁੱਤਰ ਰਵੀਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਗੱਦੀ 'ਤੇ ਬੈਠਾ।

ਲਹਿਣਾ ਸਿੰਘ

ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ

ਜਗਜੀਤ ਸਿੰਘ

ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ

Sri Satguru Jagjit Singh Ji Elibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਰਾ. ਰਵੀਸ਼ੇਰ

ਸ. ਰਵੀਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪਹਿਲੇ ਸੰਸਾਰ ਯੁੱਧ (੧੯੧੪—੧੮) ਵਿਚ ਅੱਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀ ਮਦਦ ਕੀਤੀ, ਸੋ ੧੯੧੬ ਈ. ਵਿੱਚ ਉਸਦੇ ਘਰਾਣੇ ਨੂੰ 'ਰਾਜੇ' ਦਾ ਖ਼ਿਤਾਬ ਦਿਤਾ ਗਿਆ।

ਰਾ. ਕਰਨ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ

ਰਜਾ ਰਵੀ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ੪ ਜਨਵਰੀ, ੧੯੪੭ ਈ. ਨੂੰ ਸੁਰਗ-ਵਾਸ ਹੋ ਗਿਆ, ਤਾਂ ਉਸਦਾ ਪੁੱਤਰ ਕਰਨ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਰਾਜਾ ਬਣਿਆਂ। ਇਹ ਰਿਆਸਤ ਕਲਸੀਆਂ ਦਾ ਆਖ਼ਰੀ ਰਾਜਾ ਹੈ।

ਪੰਜ ਮਈ, ੧੯੪੮ ਈ. ਨੂੰ ਰਾਜਾ ਕਰਨ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਵੱਲੋਂ ਯਾਦਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਦਸਤਖ਼ਤ ਕੀਤੇ, ਤੇ ੨੦ ਅਗਸਤ, ੧੯੪੮ ਈ. ਨੂੰ ਕਲਸੀਆਂ ਰਿਆਸਤ ਯੂਨੀਅਨ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਗਈ। ਕਲਸੀਆਂ ਦੇ ਰਾਜੇ ਨੂੰ ੬੫ ਹਜ਼ਾਰ ਸਾਲਾਨਾ ਭੱਤਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ*।

ਸਮਾਪਤ

ਲੁਧਿਆਣਾ]
੧੦-੧-੫੨ ਈ.]

[ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ
["ਸੀਤਲ"

*White Paper on Indian States (1950,) P. 272.

Sri Satguru Jagjit Singh Ji Elibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ 'ਸੀਤਲ' (ਰਚਿਤ)

ਢਾਡੀ ਵਾਰਾਂ ਹਰ ਇਕ ਦਾ ਮੁੱਲ ਦੋ ਰੁਪੈ

੧, ਸੀਤਲ ਕਿਰਣਾਂ ੨. ਸੀਤਲ ਸੁਨੇਹੇ ੩. ਸੀਤਲ ਹੰਝੂ
੪. ਸੀਤਲ ਹੁਲਾਰੇ ੫. ਸੀਤਲ ਤਰੰਗਾਂ ੬. ਸੀਤਲ ਪ੍ਰਸੰਗ
੭. ਸੀਤਲ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ੮. ਸੀਤਲ ਤਰਾਨੇ ੯. ਸੀਤਲ ਵਾਰਾਂ
੧੦. ਸੀਤਲ ਤਾਂਘਾਂ ੧੧. ਸੀਤਲ ਵਲਵਲੇ ੧ . ਸੀਤਲ ਚੰਗਿਆੜੇ
੧੩. ਸੀਤਲ ਚਮਕਾਂ ੧੪. ਸੀਤਲ ਰਮਜ਼ਾਂ ੧੫. ਸੀਤਲ ਉਮੰਗਾਂ
੧੬. ਸੀਤਲ ਅੰਗਿਆਰੇ ੧੭. ਸੀਤਲ ਮੁਨਾਰੇ ੧੮. ਸੀਤਲ ਸੁਗਾਤਾਂ

ਕਵਿਤਾ : ੧੯. ਵਹਿੰਦੇ ਹੰਝੂ ੨) ੨੦. ਸੱਜਰੇ ਹੰਝੂ) ੨੧. ਦਿਲ ਦਰਿਆ ੨)

ਗੀਤ : ੨੨. ਕੇਸਰੀ ਦੁਪੱਟਾ ੨॥) ੨੩. ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਗੀਤ ਲਿਖਦਾ ਹਾਂ ੨॥)

ਇਤਿਹਾਸ : ੨੪. ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੇ ਗੁਰੂ (ਦਸ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀਆਂ)
੨੫. ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ੨) ੨੬. ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ੭॥)
੨੭. ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ੩॥) ੨੮. ਸਿੱਖਰਾਜ ਕਿਵੇਂ ਬਣਿਆਂ ? ੫)
੨੯. ਸਿੱਖ ਮਿਸਲਾਂ ੪) ੩੦. ਸਿੱਖਰਾਜ ਤੇ ਸ਼ੇਰੇ ਪੰਜਾਬ ੪)
੩੧. ਸਿੱਖਰਾਜ ਕਿਵੇਂ ਗਿਆ ? ੫) ੩੨. ਦੁਖੀਏ ਮਾਂ ਪੁੱਤ ੪)
੩੩. ਸਰਦਾਰ ਘਰਾਣੇ ੩) ੩੪. ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਉਜਾੜਾ ੭॥)

ਨਾਵਲ : ੩੫. ਈਚੋਗਿਲ ਨਹਿਰ ਤਕ ੬) ੩੬. ਸੁੰਞਾ ਆਹਲਣਾ
੩੭. ਮੁੱਲ ਦਾ ਮਾਸ ੪॥) ੩੮. ਪਤਵੰਤੇ ਕਾਤਲ ੪॥) ੩੯. ਵਿਯੋਗਣ ੩॥)
੪੦. ਦੀਵੇ ਦੀ ਲੋ ੪) ੪੧. ਬਦਲਾ ੨॥) ੪੨. ਅੰਨ੍ਹੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ੪॥)
੪੩. ਜੰਗ ਜਾਂ ਅਮਨ ੬॥) ੪੪. ਜੁੱਗ ਬਦਲ ਗਿਆ ੪੫. ਕਾਲੇ ਪਰਛਾਵੇਂ ੭)
੪੬. ਪ੍ਰੀਤ ਤੇ ਪੈਸਾ ੩॥) ੪੭. ਤੂਤਾਂ ਵਾਲਾ ਖੂਹ ੬) ੪੮. ਧਰਤੀ ਦੇ ਦੇਵਤੇ ੪॥)
੪੯. ਪ੍ਰੀਤ ਕਿ ਰੂਪ ੩) ੫੦. ਧਰਤੀ ਦੀ ਬੇਟੀ ੩) ੫੧. ਮਹਾਰਾਣੀ ਜਿੰਦਾਂ ੨॥)
੫੨. ਮਹਾਰਾਜਾ ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ੨॥) ੫੩. ਹਿਮਾਲੀਆ ਦੇ ਰਾਖੇ ੧॥)
੫੪. ਸੁਰਗ ਸਵੇਰਾ ੧॥) ੫੫. ਸੱਭੋ ਸਾਂਝੀਵਾਲ ਸਦਾਇਨ ੧॥)

ਕਹਾਣੀਆਂ : ੫੬. ਕਦਰਾਂ ਬਦਲ ਗਈਆਂ ੨॥) ੫੭. ਅੰਤਰਜਾਮੀ ੧॥)
੫੮. ਲਾਜ, ਫਿਲਸੀ, ੧) ੫੯. ਸੰਤ ਲਾਧੋ ਰੇ, ਨਾਟਕ, ੧॥)

ਸੁਰਜੀਤ ਸਿੰਘ 'ਮਤਵਾਲਾ' (ਰਚਿਤ)

੬੦. ਚੂੜੇ ਵਾਲੀ ਬਾਂਹ (ਗੀਤ) ੨॥) ੬੧. ਤੇਰੀਆਂ ਨਹੀਂ ਰੀਸਾਂ (ਗੀਤ) ੨॥)
੬੨. ਐਕਟਰੈੱਸ ਦੀ ਮੌਤ (ਨਾਵਲ) ੪॥)

ਪਤਾ :— **ਸੀਤਲ ਪੁਸਤਕ ਭੰਡਾਰ**
ਸੀਤਲ ਭਵਨ, ਮਾਡਲ ਗਰਾਮ, ਲੁਧਿਆਣਾ- ੨

Sri Satguru Jagjit Singh Ji Elibrary NamdhariElibrary@gmail.com

ਗਿਆਨੀ ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ 'ਸੀਤਲ' (ਰਚਿਤ)

ਢਾਡੀ ਵਾਰਾਂ ਹਰ ਇਕ ਦਾ ਮੁੱਲ ੧॥।

੧. ਸੀਤਲ ਕਿਰਣਾਂ, ੨. ਸੀਤਲ ਸੁਨੇਹੇ, ੩. ਸੀਤਲ ਹੰਝੂ,
੪. ਸੀਤਲ ਹੁਲਾਰੇ, ੫. ਸੀਤਲ ਤਰੰਗਾਂ, ੬. ਸੀਤਲ ਪ੍ਰਸੰਗ,
੭. ਸੀਤਲ ਪ੍ਰਕਾਸ਼, ੮. ਸੀਤਲ ਤਰਾਨੇ, ੯. ਸੀਤਲ ਵਾਰਾਂ,
੧੦.ਸੀਤਲ ਤਾਂਘਾਂ,੧੧.ਸੀਤਲਵਲਵਲੇ,੧੨.ਸੀਤਲ ਚੰਗਿਆੜੇ
੧੩.ਸੀਤਲ ਚਮਕਾਂ, ੧੪. [illegible] ਰਮਜ਼ਾਂ,੧੫.ਸੀਤਲ ਉਮੰਗਾਂ,
੧੬.ਸੀਤਲ ਅੰਗਿਆਰੇ,੧੭. [illegible] ਮੁਨਾਰੇ,੧੮.ਸੀਤਲਸੁਗਾਤਾਂ

ਕਵਿਤਾ:—੧੯.ਛਹਿਰੇ ਹੰ[illegible]), ੨੦ ਸੱਜਰੇ ਹੰਝੂ, ੧॥।),
੨੧. ਦਿਲ ਦਰਿਆ, ੧॥। ੨੨. ਕੇਸਰੀ ਦੁਪੱਟਾ, ਗੀਤ ੨।),
੨੩. ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਗੀਤ ਲਿ[illegible]ਹਾਂ, ੨।)

ਇਤਿਹਾਸ:—੨੪. ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੇ ਗੁਰु (ਦਸ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀਆਂ)
੨੫. ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ੩।) ੨੬. ਸਿੱਖਰਾਜ ਕਿਵੇਂ ਬਣਿਆਂ ? ੪।),
੨੭. ਸਿੱਖ ਮਿਸਲਾਂ੩॥) ੨੮. ਸਿੱਖਰਾਜ ਤੇ ਸ਼ੇਰੇਪੰਜਾਬ,੩॥।),
੨੯. ਸਿੱਖਰਾਜ ਕਿਵੇਂ ਗਿਆ?੪॥),੩੦.ਦੁਖੀਏ ਮਾਂਪੁੱਤ ੩॥।),
੩੧. ਸਰਦਾਰ ਘਰਾਣੇ ੨॥) ੩੨. ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਉਜਾੜਾ ੩॥।)

ਨਾਵਲ:—੩੩.ਮੁੱਲ ਦਾ ਮਾਸ,੩॥।),੩੪.ਪਤਵੰਤੇ ਕਾਤਲ੩॥।)
੩੫. ਅੰਨ੍ਹੀ ਸੁੰਦਰਤਾ,੩॥।) ੩੬. ਦੀਵੇ ਦੀ ਲੋ, ੩।)
੩੭. ਵਿਜੋਗਣ, ੩।), ੩੮: ਜੰਗ ਜਾਂ ਅਮਨ, ੬।)
੩੯. ਬਦਲਾ, ੨॥) ੪੦. ਕਾਲੇ ਪ੍ਰਛਾਵੇਂ),
੪੧. ਧਰਤੀ ਦੇ ਦੇਵਤੇ ੩॥।), ੪੨. ਪ੍ਰੀਤ ਕਿ ਰੂਪ ੧)
੪੩. ਫ਼ੌਲਾਦੀ ਰੂਪਾਂ ੧), ੪੪. ਮਹਾਰਾਣੀ ਜਿੰਦਾਂ ੧)
੪੫. ਮ. ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ ੧) ੪੬. ਪ੍ਰੀਤ ਤੇ ਪੈਸਾ ੧)
੪੭. ਸਾਂਝੀ ਵਾਹੀ ੧।), ੪੮ ਸਾਂਝੀ ਵਾਹੀ ਦੀ ਸਫਲਤਾ
੪੯. ਸਾਂਝੀ ਵਾਹੀ ਦੇ ਲਾਭ ੧।)

ਕਹਾਣੀਆਂ:—੫੦. ਕਦਰਾਂ ਬਦਲ ਗਈਆਂ ੨॥)
੫੧. ਅੰਤਰਜਾਮੀ ੧।), ੫੨. ਲਾਜ, ਫ਼ਿਲਮੀ ਡਰਾਮਾ ॥।

ਸੀਤਲ ਪੁਸਤਕ ਭੰਡਾਰ, ਰਬੀ ਮਹੱਲਾ, ਲੁਧਿਆਣਾ

Sri Satguru Jagjit Singh Ji Elibrary NamdhariElibrary@gmail.com